

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЗГОРӢ

**Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни**
*(Серияи 2. Педагогика ва психология, методикаи
таълими фанҳои гуманитарӣ ва табиатшиносӣ)*



ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
**Издание Таджикского государственного
педагогического университета имени Садриддина Айни**

**(Серия 2. Педагогика и психология, методика
преподавания гуманитарных и естественных
дисциплин)**

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
**Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriddin Ayni**

*(Series 2. Pedagogy and psychology, methods of teaching
humanitarian and natural disciplines)*

№1 (11)

Душанбе – 2022

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву нашрияҳои илмӣ пешбари тақризшаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмӣ номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гарданд, шомил шудааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январӣ соли 2022 таҳти № 230 /ЖР-97 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ISSN 2708 - 5759

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, ДДОТ ба номи С. Айни

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:

vestnik. tgpu@gmail. com

Сомонаи маҷалла:

<http://pedagog.tgpu.tj>

Сармуҳаррир: Фаффорӣ Нуъмонзон Усмонода – доктори илмҳои таърих профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: Мирзораҳимов Ақобир Каримович – доктори илмҳои биология муовини ректор оид ба қорҳои илмӣ ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: Одинаев А.Н.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Нохиси иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. <http://elibrary.ru>

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Иматова Л.М. - доктори илмҳои педагогӣ, дотсент

Маҷидова Б. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Нуров А. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Нуъмонов М. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Рачабов Т.Б. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Сайфуллоев Х.Г. - доктори илмҳои педагогӣ, дотсент

Шарипова Д.Я. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 27 января 2022 года за № 230/ЖР-97

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:
vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала:
<http://pedagog.tgpu.tj>

Главный редактор: Гаффори Нуъмонджон Усмонзоде - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: Мирзорахимов Ақобир Каримович - доктор биологических наук, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: Одинаев А.Н.

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. <http://elibrary.ru>

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Иматова Л.М. - доктор педагогических наук, доцент
Маджидова Б. - доктор педагогических наук, профессор
Нутмонов М. - доктор педагогических наук, профессор
Нуров А. - доктор педагогических наук, профессор
Раджабов Т. Б. – доктор педагогических наук, профессор
Сайфуллоев Х.Г. – доктор педагогических наук, доцент
Шарипова Д.Я. – доктор педагогических наук, профессор

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on January 27, 2022 for No. 230/ZhR-97

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail:

vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website:

<http://pedagog.tgpu.tj>

Editor-in-chief: Gaffori Nu'monjon Usmonzoda - doctor of historical sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: Mirzorahimov Akobir Karimovich - doctor of biological sciences, vice-rector on scientific works of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: Odinaev A.N.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. [http: //elibrary.ru](http://elibrary.ru)

THE EDITORIAL BOARD:

Imatova L.M. - doctor of pedagogical sciences, Associate Professor

Majidova B. - doctor of pedagogical sciences, Professor

Nugmonov M. - doctor of pedagogical sciences, Professor

Nurov A. - doctor of pedagogical sciences, Professor

Radjabov T. B. - doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Saifulloev H.G. - doctor of pedagogical sciences, Associate Professor

Sharipova D.Y. - doctor of pedagogical sciences, Professor

МУНДАРИЧА /СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ ПЕДАГОГӢ / ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Маҷидова Б., Саидмирова С. М.	
Абдурахмони Ҷомӣ дар ташаккули ҷаҳонбинии хонандагон	7
Намозов Т.Б.	
Формирование здорового образа жизни студентов вузов Таджикистана	13
Каримзода М.Б.	
Мотивация труда учителей на основе мониторинга результатов педагогической деятельности	18
Негматова М.М.	
Коммуникативная компетентность выпускников педвузов	22
Сафаров Ш.А., Разоқов Х.С.	
Хусусиятҳо ва принсипҳои тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстии ҷавонон	26
Мансурова Д.С., Махмадуллоева Ш.Н., Хайдарова Н.М.	
Педагогическая технология и ее понятие	33
Маджидов Х., Давлатов З.А.	
Модель формирования мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования в Таджикистане	39
Мирзоева Н.Р.	
Повышение качества образования в школах нового типа	47
Афизов С.Х., Маҷидов Х.	
Ҳавасмандгардонии фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён тавассути технологияҳои иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ	50
Маҷидов Х., Давлатов З.А.	
Асосҳои психологӣ ва педагогӣ ташаккули қобилияти фикрронии бакалаврҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шароити низоми кредитии таҳсилоти Аврупоӣ	56
Humairo A. Argubon S.	
Language and body language’	66
Бобохонов Ҷ.С.	
Шароитҳои педагогӣ омодамоии омӯзгорон ба истифодаи технологияи фосилавӣ	74
Ҷамолбии Х.	
Асосҳои педагогӣ ва психологӣ татбиқи принципи аёнӣ дар инкишофи қобилияти хонандагонии синфҳои болоӣ ба омӯзиши забони англисӣ	82
Худойбердиева М.З.	
Патриотическое воспитание студентов в процессе внеаудиторной работы	88
Шарипов Қ.Б.	
Асосҳои психологӣ-педагогӣ арзёбии раванди таълим дар шароити низоми кредитии таҳсилот (дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии педагогӣ)	94

ИЛМҲОИ ПСИХОЛОГӢ / ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Саидова Б.Т., Акрамова М.Х.	
Баъзе ҷанбаҳои психологӣ қобилият	99
Ошимова М.М.	
Таъсири муҳити носолими оила ба ҳолатҳои равонии кӯдакон	105
Фарҳудинова Ҷ.М.	
Фазои психологӣ оилаи нопурра дар таълиму тарбияи фарзанд	111
Акрамова М.Х., Сафарова Д.Б.	
Омӯзиши концептуалии шахс ва хусусиятҳои рушди он дар ҷараёни иҷтимоишавӣ	116

МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ ФАНҲОИ ГУМАНИТАРӢ ВА ТАБӢЙ / МЕТОДИКИ ПРЕПОДОВАНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ И ЕСТЕСТВЕННЫХ ДИСЦИПЛИН

Умаров У.С., Раҷабов У.Х.

Татбиқи алгоритми ҳалли масъалаҳо доир ба мавзӯи «Қонуни бақои импулс»
дар синфи Х..... 122

Рашидова Д.А., Ашрапов Б.П.

Вклад Лидера нации Эмомали Рахмона во внедрение программы
иностранных языков..... 132

Умаров А.А., Ҷалилов Б.Ф., Негматов А., Ҷалилов Ф. Ф.

Коэффициенты кори ғойданоки занҷири электрикии чараёни доимӣ 136

Абзалов И.А.

Хосиятҳои моддаҳои захираҳои (мз) силоҳи кимиёвӣ..... 143

Шаринов Н.З., Ниёзов Ҷ.М.

Омӯзиши мавзӯи «Прогрессия геометрии» дар асоси таълими тафриқа..... 148

Умарзода С.У.

Истифодаи барномаи ҳисобкунӣ дар ҳалли масъалаҳо аз статика 156

Нугмонов М., Назаров А.П., Сафаров С.С.

Истифодабарии ҷадвалҳои электронӣ ҳамчун воситаи таълим дар раванди таълими геометрия 165

Мирзозода Ф.Т., Умаров У.С.

Конференсияи таълимӣ-экологӣ ҳамчун омили баланд гардидани савияи маърифати
экологии хонандагон ҳангоми омӯзиши физика..... 174

Мавлонов Б.Г., Қурбонова Х., Бандиев С.Г., Минзбоев Ш.А.

Ташаққули қобилияти зеҳнии хонандагон тавассути ҳалли масъалаҳои химиявӣ бо
назардошти муносибати босалоҳият дар таълим 182

Раджабова Ф.С.

Нақши фарҳанги миллӣ ва ғайрзабонӣ дар ташаққули салоҳияти
байнифарҳангии донишҷӯён 189

Эшонов С.Ҳ.

Усулҳо ва роҳҳои ташаққули ҳавасмандии маърифатӣ тавассути корҳои беруназсинфӣ дар
чараёни таълими синфи фанҳои биологӣ..... 193

Бегимов Ҳ. Х.

Роҳҳои ташаққули донишҳои ибтидоӣ аз фанҳои табиӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ
дар чараёни дарси санъат ва меҳнат..... 197

Ашӯров А. Ҳ.

Таҳлили барномаҳои таълими фанни физика барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ..... 207

Идиев Ғ.А., Каинова М.Л.

Истифодаи системаҳои алгебраи компютерӣ барои баланд бардоштани самаранокии чараёни
таълим ҳангоми омӯзиши фанни математика 215

Қодирова М. А., Ҷалилова М. Н.

Фарҳанги бунёдӣ ва қобилияти касбии омӯзгорони навоҳар ва нақши онҳо дар ташаққули
шахсияти хонандагон 220

Бегимов Ҳ.Х., Бурҳонов Қ.Т.

Хусусиятҳои даврӣ таърихӣ таълими математика дар синфҳои ибтидоии муассисаҳои
таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон 227

АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ ДАР ТАШАККУЛИ ҶАҲОНБИНӢИ ХОНАНДАГОН

Маҷидова Б., Саидмирова С. М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Сарсухан. Раиси Анҷумани тоҷикон ва форсиабонҳои ҷаҳон Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ ҳангоми баргузории ҷашни 600 - солагии Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ, ки он дар соли 2014 бо пазирии созмони бонуфузи фарҳангии ЮНЕСКО пайгирӣ гардида буд, таъкид кардаанд: «Абдураҳмони Ҷомӣ моҳиятан шахсияти маърифатпарваре мебошад, ки мақсади ӯгона ва аслии ӯ аз эҷоди асарҳои сершумори адабӣ ва илмӣ, бо нури маърифат мардумро аз ҷаҳлу ҷаҳолат раҳонидан, ба сӯи зиндагии орому осуда ва рӯзгори хуш роҳнамоӣ кардани онҳост» [10;6].

Қисмати асосӣ: ҳаёт, фаъолият, мероси илмию адабии шоир, нависанда, мутафаккир ва файласуфи шинохтаи ҷаҳонӣ Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ мавриди омӯзиш, таҳлилу баррасии муҳаққиқони соҳаи фалсафа (А.М. Баҳоваддинов, М. Раҷабов, А. Махмадхоҷаев, Я.К. Одинаев), шарқшиносӣ (И.С. Брагинский, Е.Э. Бертелс, М.Занд, А. Мирзоев), адабиётшиносӣ (Ш. Хусейнзода, А. Афсаҳзод, Р. Ҳодизода), таърихшиносӣ (Б. Ғафуров), доираи васеи педагогҳо (М. Орифов (Орифӣ), Ғ. Нуриддинов, Э. Сангинова, А. Пахлавон, Х. Авзалов, Ф. Шарифзода, С. Саидмирова) гардидааст.

Ташкилу баргузории ҷашнвораҳо бахшида ба 550 - солагӣ (1964), 575 - солагӣ (1989) ва 600 - солагии Абдураҳмони Ҷомӣ имконият доданд, ки ҷабҳаҳои гуногуни андешаҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ, адабӣ-педагогӣ ва нақши ӯ дар пешрафти илму фарҳанги тоҷикон дар мақолоту интишорот, маърузаю гузоришҳои олимону мутахассисон дар саҳифаҳои адабиётҳои илмӣ, матбуоти даврии педагогӣ, маводҳои конференсу ҳамоишҳои илмӣ нашру дастраси доираи васеи хонандагон гардад. Вале нақши андешаҳои ин мутафаккири бузург дар зерхати шаклгирии ҷаҳонбинии қўдакону наврасон ва рушди шахсияти онҳо бо таври махсус, дар асоси баҳисобгирии талаботи таҳсилоти муосир бо истифодаи роҳу воситаҳои гуногун бо таври назаррас хеле кам таҳқиқу баррасӣ гардидааст.

Омӯзишу таҳлил ва тадқиқоти фалсафӣ, адабиётшиносӣ, шарқшиносӣ ва педагогӣ нишон медиҳанд, ки эҷодиёти адабӣ-педагогии Абдураҳмони Ҷомӣ ғояҳои инсондӯстии инсонгарой, нақўкорию саховатпешагӣ ва дигар сифатҳои ахлоқиро фаро гирифта, масъалаи омӯхтани илму дониш, ки сарчашмаи ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ мебошад, мавқеи меҳвариро ишғол менамояд.

Ҷаҳонбинӣ ин маҷмӯи донишу тасаввурот, ғаммиш, ақида, андешаю ғояҳои илмӣ фалсафӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ мебошад, ки муносибати инсонро ба одамон, ҳодисаю воқеаҳо, ашъи олами ихотакардари дар бар мегирад. Бояд қайд кард, ки ҳуди мафҳуми «ҷаҳонбинӣ», тарбия ва шаклдиҳии он ба доираи васеи илмҳо мутааллиқ буда, мазмун, роҳу воситаҳои таъсиррасонии гуногуну печида дорад. Аз ин рӯ, дар илми муосир мафҳуми ҷаҳонбинӣ зиёда аз дусад шакл мазмунӣ тавзеҳи худро дорад. Дар илми психология ва педагогика масъалаи шаклдиҳӣ ва шаклгирии ҷаҳонбинӣ дар асоси раҳёфти аксеологӣ пайгирӣ карда шуда, он маҷмӯи донишҳо, андешаҳо, эътимоду боварӣ, ғояҳо, арзишҳо, меъёрҳо ва самтҳои арзишманди фаъолияти инсонро дар бар мегиранд.

Муҳаққиқони андешаю ғояҳои педагогии Абдураҳмони Ҷомӣ (М. Орифов (Орифӣ), Э. Сангинова, Ғ. Нуриддинов, С. Саидмирова ва дигарон) муайян намуданд, ки ҷаҳонбинии ҳуди шоир-мутафаккир зери таъсири муҳити иҷтимоӣ-сиёсӣ, адабӣ-фарҳанги асри XIV, равияи нақшбандия, ки он ба таълимоти дини ислом таъмакард, ташаккул ёфтааст.

Олимони тоҷик (М. Лутфуллоев, И.Х. Каримова, Ф. Шарифзода, Д.Я. Шарипова ва дигарон) дар таҳқиқоти худ нишон додаанд, ки дар муассисаҳои таҳсилоти муосир шаклгирии ҷаҳонбинии илмӣ ба арзишҳои маънавӣ, ки хонандагон дар ҷараёни омӯхтани

мачмӯи илмҳои гуманитарӣ (таърих, адабиёт) ва табиӣ (химия, физика ва ғайраҳо), азхудкунии дониш, маҳорату малакаҳои ҳаётан зарурӣ шакл мегирад.

Дар раванди кори таълиму тарбиявӣ дар ҳамаи зинаҳои таҳсилотӣ мероси адабӣ-педагогии Абдурахмони Ҷомӣ чун воситаи муҳими таъсиррасонӣ ба шуур, ҳиссиёт ва рафтору амали кӯдакону наврасон истифода бурда мешаванд ва омӯзгорон кӯшиш менамоянд рушди ақлию зеҳнӣ, эмотсионалӣ, ахлоқӣ-иродавии онҳоро таъмин намоянд. Мазмун ва муҳтавои асарҳои адабӣ-тарбиявии ӯ дар муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ (афсонаи «Хубӣ», ҳикояи «Бехтарин ҳила») ва мактаби миёнаи таҳсилоти умумӣ дар жанрҳои адабии ҳикоят, байтҳо, пораҳо аз дostonҳо, ғазал, рубоӣ, панду ҳикмат хеле зиёд мавриди истифодабарӣ қарор гирифтаанд. Чунки «Бисёр андешаҳои инсондӯстонае, ки Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ дар мавзӯи нигоҳ доштани ифтихору шарафи инсонӣ ва аҳамияти озодиву соҳибхитиёрӣ дар ҳаёти инсонҳо баён кардааст, ҳамоҳанги сиёсати имрӯзаи давлати соҳибистиклоламон мебошад» [10;8].

Чашнвораҳое, ки ба Абдурахмони Ҷомӣ бахшида шудаанд, имконият дод, ки бори дигар муҳаққиқон ҷабҳаҳои гуногуни эҷодиёти ӯро мавриди таҳлилу омӯзиши қарор диҳанд. Инчунин баргузори чашнвораҳо имконият доданд, ки мардуми хурду бузурги кишвар ашъору ғояҳои тарбиявии ӯро мутолиа намуда, олами маънавии худро ғанӣ гардонданд ва ҳисси худшиносии миллиро тавассути андешаҳои бисёреҷодаи Ҷомӣ тақвият диҳанд. Маводи илмӣ-тадқиқотӣ роҷеъ ба ҷабҳаҳои гуногуни афкори фалсафӣ, тарбиявӣ, иҷтимоӣ-фарҳангии А. Ҷомӣ дастраси доираи васеи мутахассисони соҳаҳои гуногуни илми ҷомеашиносӣ гардиданд, ки дар байни онҳо тадқиқоти М. Орифов ва мақолаи шарқшиноси барҷаста Абдулғанӣ Мирзоев «Абдурахмони Ҷомӣ дар мавзӯи тарбияи фарзанд» хеле назаррас аст. Ӯ таъкид менамояд, ки «А. Ҷомӣ пандномаҳои худро, ки ба фарзанди худ Зиёвуддин Юсуф бахшида буданд, дар асарҳои худ «Тухфат-ул-ахрор», «Сухбат-ул-аброр», «Юсуф ва Зулайҳо», «Лайлӣ ва Мачнун», инчунин «Хирадномаи Искандарӣ» ба риштаи назм кашида, ба ин масъалаи ҳаёти рӯй меоварад ва кӯшиш мекунад, ки тавассути пандномаҳои роҳҳои донишомӯзӣ ва камолоти писари хурдсоли худро таъмин намояд» [7, с.128]. Дар ҳамаи пандномаҳои шоир, ки дар панҷ дoston оварда шудаанд, риоя кардани қоидаҳо, аҳамияти омӯхтани илм, аз худ кардани касбу ҳунар, дуруст истифода бурдани вақт, омӯхтани санъати хат (навиштан), рӯ овардан ба шеърӯ шоирӣ, мутолиаи китоб, пеша кардани мардию ҷавонмардӣ ва дигар сифатҳои ахлоқиро баён кардааст, ки имрӯз низ аҳамияти худро гум накардааст.

Бузургии Абдурахмони Ҷомӣ дар он аст, ки бо вучуди қаҳрамонони худро аз қиссаю ривоятҳои мардумӣ интиҳоб намудан, ҳама вақт дар симои онҳо кӯшиш кардааст сифатҳои мусбати ахлоқиро офарида, барои хонандаи худ муҳити маънавиро таъмин менамояд. Ба андешаи Ҷомӣ азхудкунии илму дониш ва касбу ҳунар омили муҳими ташаккулдиҳии олами ботинии шахс ба ҳисоб меравад.

Ҳангоми таҳқиқи баррасӣ ва омӯзиши андешаҳои педагогии Абдурахмони Ҷомӣ оид ба шаклгирии ҷаҳонбинии кӯдакону наврасон мо ба тадқиқоти муҳаққиқони ватанӣ ва таҷрибаи амалии кормандони муассисаҳои таҳсилотӣ таъя намудем. Тибқи андешаи муҳаққиқ Қ.Б. Кодиров «омӯхтану шарҳдиҳии эҷодиёти Абдурахмони Ҷомӣ иҷрои рисолати ахлоқӣ, тарбиявӣ, эстетикӣ, гностикӣ, маърифатӣ ва таълимиро таъмин менамояд» [5, с.221], ки қулли онҳо ба ташаккулдиҳии ҷаҳонбинии хонанда мусоидат менамояд.

Ба андешаи мо вазифаи муҳими ташаккулдиҳии ҷаҳонбинӣ ин бартарафсозии сустиродагӣ, беҳавсалагӣ, камҳаракатӣ, нобоварӣ, ки дар баъзе ҳолатҳо дар одамон мушоҳида мегардад, беҳдошти дараҷаи мутобиқшавӣ ва иҷтимоишавии хонандагон мебошад.

Омӯхтану дар таҷрибаи амалӣ истифода бурдани андешаю ғояҳои тарбиявии ин мутафаккири бузург ба мо имконият медиҳад:

- донишу тасаввуроти хонандагон тақмил ёбанд, ки дар ҷомеаи муосир дар шаклгирии сифатҳои худшиносиву ҳудогоҳии миллии онҳо хеле муҳим аст;

- сифатҳои иродавӣ-ахлоқӣ, ақлино зеҳнӣ ва ғаёлнокии наврасон таъмин гардида, барои вобаста ба пешрафти ҷомеа шаклгирии андешаю ғояҳои арзишманди ахлоқӣ мадад мерасонад;

- хонандагон зарурияти муайянсозии мавқеи шахсии худро дар ҷомеаи муосир дарк намуда, ба омӯхтани илму дониш, азхудкунии касбу ҳунар, ташаккулдиҳии сифатҳои шахсии ахлоқӣ кӯшиш ба ҳарч медиҳанд;

- нерӯи таъсиррасонии тарбиявии эҷодиёти Абдурахмони Ҷомӣ дар шаклгирии ҷаҳонбинии хонандагон арзёбӣ мегардад.

Ҷаҳонбинӣ ғояи асосии ғаёлияти эҷодии фард буда, он муқовимат, маҷбуркуниро наменвисандад. Махсусан, дар давраи кӯдакӣ ва наврасӣ, ки дар ин айём онҳо бештар ба дастгирию мадади калонсолон, муҳити орому хайрхоҳона, боварию эътимод ниёз доранд.

Дар ҷаҳонбинӣ хусусиятҳои ҳастии ҷамъиятии инсон ва мавқеи ӯ дар доираи муносибатҳои иҷтимоӣ ифода мегардад. Таҳлил ва меъёрҳои дараҷаи ҷаҳонбинии шаклгирифта, ҳамаи ҷузъҳои таркибии худро дар зерхати хусусиятҳои этнопедагогӣ ва этнопсихологии инсон арзёбӣ мекардаанд.

Маълум аст, ки андешаҳои тарбиявии А. Ҷомӣ зери таъсири таълимоти нақшбандия ташаккул ёфтаанд, ки дар он инсон ба нормдигар таҳаммулпазир будан талқин карда мешуд. Андешаи зайл дар охири ҳикояи зерини «Баҳористон» чунин таъкид карда шудааст: «...чун карим аз дӯсте биранҷад, бояд ки кунчи дурӣ гираду ба кунчи муҳочират гирояд, на он ки ба бадӣ миён бандаду ба бадгӯй забон кушояд

Маснавӣ

Чун шавад ба ту ёр ҷангандеш,

Ҷуз ҷудой мағир бо ӯ беш.

Ҷид макун дар хусумати бисёр,

Андаке рӯи ошӣ бигзор» [1, с.49].

Шоир чун фарди хирадманду заки андешаҳои тарбиявии худро дар шакли мутояба арзёбӣ намуда мегӯяд:

Зарифе шахсеро дид, ки мӯи бисёр бар рӯи ӯ дамида буд.

Гуфт: - Ин мӯйҳо бикан, пеш аз он, ки рӯи ту сар гардад.

Ҷитъа

Хоча ҳар рӯз агар ба мӯчина

Аз руҳи худ на мӯй баргирад,

Чанд рӯзе чу бигзарад бар вай,

Рӯйи аз мӯй ҳукми сар гирад [1, с.87].

Ин мутоябаи А. Ҷомӣ имрӯз ба афроде мутаалиқ аст, ки бо ришу мӯйлаби дарозу дилнокаш дар муассисаҳои тахсилотию дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ ҳозир гардида, таъбу рӯҳияи атрофиёро хира мегардонанд.

Адабиётшиноси шинохтаи тоҷик Ш. Ҳусейнзода таъкид менамояд, ки «дар Абдурахмони Ҷомӣ тавачҷуҳ ба китоб хеле бузург буд. Аз ин рӯ, ба хонандаи худ насиҳат карда шавку мароқ зоҳир кардан бо китобро таъкид мекард. Чунки он беҳтарин дӯсти инсон аст» [9;225].

Ҷомӣ китобро сарчашмаи дониш ва хиради инсон, дӯсти беҳтарин ва ҳазинаи таҷрибаи ақлу фарҳанг ҳисобид, ки он маҳз тавассути хондану аз худ кардани илму маърифат аз насл ба насл дода мешавад.

Хуштар зи китоб дар ҷаҳон ёре нест,

Дар ғамкардаи замона ғамхоре нест.

Ҳар лаҳза аз ӯ ба гӯшаи танҳой,

Сад роҳате ҳасту ҳаргиз озоре нест [2, с.17-18].

Ғояҳои китобдӯстиву донишомӯзӣ дар намоёндагони илму адаби тоҷик аз А. Ҷомӣ то имрӯз идома дорад, ки мо инро дар эҷодиёти адибони муосири тоҷик М. Турсунзода, М. Қаноат, Л. Шералӣ ва дигарон низ дида мешавад.

Баргузорию озмуни ҷумҳуриявии «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст», ки бо пешниҳоди дастгирӣ ва тавачҷуҳи махсуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат,

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар се соли охир бо шоҳбайти Абдурахмони Ҷомӣ баргузор гардид, арзишмандӣ ва мубрамияти андешаҳои адабӣ-педагогии ин мутафаккири барҷастаро собит намуд. Ин озмунро як таҳаввулотӣ бузург дар олами маънавии хурду бузурги кишвар, инқилоб дар китобхониву китобдӯстии фарди тоҷик номидан мумкин аст. Озмун имконият дод, ки насли имрӯзу фардо зиёдтар рӯй ба китоб оварда, дунёи ботинии худро бо ғанӣ гардонад, андешаю ғояҳои китобдӯстии китобхониро тақвият бахшида, дар бунёди ҷомеаи демократӣ, зиндагию ҳаёти шахсии худ ва пешрафти ҷомеа саҳмгузор бошад. Ин пандномаҳоро мутафаккири барҷаста ҳанӯз дар замони худ ба фарзанди азизаш Зивёуддин Юсуф чунин ба тори назм кашидааст:

Аниси кунҷи танҳои китоб аст,

Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст.

Бувад бемузду миннат устоде,

Зи дониш бахшадат ҳар дам кушоде [2, с.17-18].

Имрӯз кулли волидон бояд кӯшиш ба харҷ диҳанд, ки фарзандон аз мутолиаи китоб донише бигиранду дониши азхуд намудаи худро дар оянда барои пешрафт, рушд ва гулгулшукуфои ҷомеа самаранок истифода бурда тавонанд.

Баргузориҳои озмуни «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст» (солҳои 2019, 2021) собит сохт, ки мутолиаи китоб ва нақши он дар рушди ақлию зеҳнии одамони синнусоли гуногун хеле бузург аст. Ин ҳидояти А. Ҷомӣ китобро чун ганҷе, ки ҷӯяндаро ба мақсад мерасонад, қобили қабул гардид. Махсусан, баёни мазмуни маводи мутолиашуда, шарҳу эзоҳи вожаҳо, ибрази андешаю ақидаҳои шахсӣ роҷеъ ба мазмуну муҳтавои асарҳои бадеӣ аз тарафи иштироккунандагон, гувоҳи он гардид, ки китобхони имрӯзаи тоҷик нерӯу тавоноӣ, фикру андешаҳои эҷодкорӣю бунёдкорӣю худро дорад ва метавонад онҳоро дар оянда пайгирӣ намояд.

Дар ашъори адабӣ-тарбиявии А. Ҷомӣ мазаммати кибру худситоӣ ва даъват ба ҳушмуомилагию рафтори некӯ накӯкорӣ, қаноатмандию саховатпешагӣ мавқеи хоса дорад. Мутафаккири барҷастаи форсу тоҷик дар рисолаи «Ҷиҳил ҳадис» бо таври мухтасар ва дастрасу кӯтоҳ аз номи Расули Худо (с) фармудаанд: «Қаноат молест, ки тамои нашоад», «Хушбахт касест, ки аз саҳтиҳои дигарон ибрат гирад», «Худованд дӯст дорад бандаро, ки дар муомилаҳо осон мегирад ва хайр мекунад», Бештарин саҳтӣву балое, ки мардум ба он гирифта мешаванд, ба сабаби забон аст ва ғайраҳо, ки бахотиргирӣ, дурустӣ ва иҷрои ин ҳадисҳоро зиндагии дирӯзу имрӯзи хурду бузурги ҷомеа тасдиқ менамояд.

Рисолаи «Ҷиҳил ҳадис», ки аз тарафи Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ таълиф шудааст, дар маҷаллаи илмӣ-адабӣ ва таълимию маърифатии «Адаб» (2014. -№4-5. -С.56-60) бознашр шуда, дастраси доираи васеи хонандагон гардидааст. Рисола ҳидоятгару раҳнамо барои тағйиру тақмил додани андешаю ғояҳо, муносибату равишҳо, ба зиндагии имрӯзу фардои одамони хурду бузург шуда метавонад. Мавлоно А. Ҷомӣ хушдор медиҳад: «Касоне, ки (дар дунё) худро банди динору динҳа кардаанд, лаънат шудаанд» [5, с.57] ва ё «Бештарини шахс дар миёни мардум касест, ки ғойдааш бештар ба мардум мерасад» [5, с.58].

Ба андешаи мо имрӯз истифодаи андешаҳои А. Ҷомӣ мушкilotи ба худ хосро дорад ва ба натиҷагирӣ аз онҳо худ ба худ, бо осонӣ мушарраф шудан заҳматталаб аст. Аввалан, ба омӯзгорону волидон андешаҳои мутафаккиро оид ба зарурияти арзишмандии илмомӯзӣ, азхудкунии касбу ҳунар, фаҳмондан тибқи талаботи ҷомеаи муосир бо далелу мисолҳои ҳаёти ба насли ҷавон исбот намудан душвор аст. Сониян, барои ҳар як тарбиятгару омӯзгор дар омӯхтану дарк намудан, таҳлилу баррасии андешаҳои мутафаккир сатҳи баланди маърифату мафкураи воло лозим аст. Сониян, аз тарафи хурду бузурги аҳли ҷомеа талабот ба доништану маҳорати дар таҷрибаи амалӣ истифода бурдани андешаю ғояҳои шоирро дошта бошанд. «Бешак, тамоми осори гаронбаҳои аз ниёгон то ба имрӯз расида, асрҳои аср ҳамчун мактаби бузурги таълиму тарбия боқӣ мемонад ва ҳеҷ гоҳ намегузорад, ки миллати соҳибтамаддуни тоҷик ба заволи маънавӣ рӯ ба рӯ гардад» [10, с.8].

Таълимоти тарбиявӣ-ахлоқии А. Ҷомӣ, ки дар кулли асарҳои адабӣ-педагогӣ ва пандномаҳои ӯ арзёбӣ гардидаанд, ганҷинаи бебаҳост, ки дар ҳамаи даври замонҳо қимату

арзиши худро гум накардаанд ва намекунанд. Мутафаккири барҷаста ҳамаи андешаҳои тарбиявӣ-ахлоқии худро дар зерхати панднома ба фарзанди ягонааш Зиёвуддин Юсуф бахшидааст, ки дастрасӣ ва истифодаи онҳо барои волидайн ва тарбияи насли наврас як омили муҳим буда, истифодаи он хазинаи фарҳангию тарбиявии инсониро бою ғанӣ мегардонад. Муҳимтар он аст, ки омӯхтану истифодабарии таълимоти тарбиявии А. Ҷомӣ дар амалӣ гардондани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», дар муҳити хонавода, муассисаҳои таҳсилоти воситаи муҳими таъсиррасонӣ ба ҳиссиёт, шуур ва рафтори хурду бузургони кишвар шуда метавонад.

Хуб мешуд, пандномаҳое, ки дар дostonҳои мутафаккир бо мақсади тарбия ва илмомӯзӣ ба фарзанд бахшида шудаанд, дар шакли гулчини насихату пандҳои пурҳикмат ба доираи васеи хонандагони наврасу волидони онҳо, омӯзгорону кулли аҳли ҷомеа дастрас карда шаванд. Набояд фаромӯш кард, ки на ҳамаи хонандагон ба мероси адабӣ-эҷодии шоир дастрасӣ доранд.

Набояд фаромӯш кард, ки андешаҳо ва фармудаҳои А. Ҷомӣ оид ба омӯхтани илму хунар, китобхонию донишомӯзӣ, дустӣ рафокат, соҳиби хислатҳои неки инсонӣ будан, танқиди хислатҳои нописанд ва зарурияти парҳез намудан аз онҳо, саховатпешагию накукорӣ ва амсоли онҳо хислату хулқи умумии инсонӣ буда, дар ҳамаи халқу миллатҳои дунё пазиroy карда мешаванд. Пай дар пай ҷоп шудан, ба китобхонаи мактабӣ ва хонандагон дастрас гардидани «Баҳористон» - и шоир боиси хушнудист. «Баҳористон» - и Абдурахмони Ҷомӣ асари тарбиявӣ ва панду ахлоқӣ буда, ҳамчун як роҳнамое баҳри таълиму тарбияи фарзанд барои волидон мебошад ва бо чандин забонҳои дунё тарҷума ва нашр гардидааст, ки ин гувоҳи арзишманд будани он аз дирӯз то имрӯз ва дар оянда аст.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқоти Наврӯзӣ бо зиёиёни кишвар таъкид намудаанд: «Аз ҳар ҷиҳат шоиста аст, ки мо дар соли бузургдошти Мавлоно Ҷомӣ аз ҷомеашиносон ва аҳли илму адаби кишвар тақозо намоем, то дар таҳқиқи паҳлӯҳои камомӯхтаи аҳволу осори ин шоиру мутафаккири бузурги мо ва дар байни мардум тарғиб намудани андешаҳои пурқимати ахлоқиву башардӯстонаи ӯ беш аз пеш ғайрарасона» [10, с.8].

Имрӯз таҳқику омӯзиши андешаҳои ахлоқӣ-тарбиявии Абдурахмони Ҷомӣ ва исбот намудани арзишмандии истифодаи онҳо дар раванди кори таълиму тарбия, ташаккулдиҳии ҷаҳонбинии кӯдакону наврасон, парвариш намудани меҳру муҳаббат ба китобу китобхонӣ вазифаи мубрами олимону омӯзгорони кулли муассисаҳои таҳсилоти мебошад.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмони, Ҷомӣ. Баҳористон / Абдурахмони Ҷомӣ. - Душанбе: «Адиб», 1987. -160 с.
2. Арипов, М. Из истории педагогической мысли таджикского народа/ М.Арипов. Часть II. - Душанбе: «Ирфон», 1964. -С. 67-109.
3. Афсаҳзод, А. Рӯзгор ва осори Абдурахмони Ҷомӣ / А.Афсаҳзод. - Душанбе: «Дониш», 1980. -234 с.
4. История таджикской философии (с древнейших времен до XV в.). Том III. Под. ред. А.А. Шамолова, А.Маҳмадхожаева. -Душанбе, 2013. - С. 501-511 с.
5. Қодиров, Қ.Б. Педагогические и дидактические идеи суфизма: социальные и идейные истоки формирования и развития / Қодиров, Қодир Бозорович: // дис. д-ра, пед. наук. -Душанбе, 2002, - С. 281.
6. Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ. Чихил ҳадис / А.Ҷомӣ // Адаб. -2014. -№4-5. -С. 57-60.
7. Мирзоев, А. Тарбияи фарзанд аз назари Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ / А.Мирзоев // Адаб. - Душанбе, 2014. -№ 4-5. -С. 127-141.
8. Саидмирова, С.М. Приоритетность изучения наук-главная цель педагогических воззрений Абдурахмана Джами и их востребованность в современной педагогике / Саидмирова Савринисо Мирзоевна // дис. канд. пед. наук. -Душанбе, 2018. -209 с.
9. Ҳабдаҳ мақола. -Душанбе: «Хумо», 2007. -225 с.
10. Эмомалӣ, Раҳмон. Абдурахмони Ҷомӣ пешвои ҳавзаи илмию адабии Мовароуннахру Хуросон. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқоти Наврӯзӣ бо зиёиёни кишвар. 20 сарти 2014, шаҳри Душанбе / Эмомалӣ Раҳмон // Адаб. -Душанбе. - 2014.-№ 4-5.-С. 5-8

АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ ДАР ТАШАККУЛИ ҶАҲОНБИНӢИ ХОНАНДАГОН

Дар мақолаи мазкур таъсири андешаҳои тарбиявии Абдурахмони Ҷомӣ дар ташаккули ҷаҳонбинии хонандагон мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудааст.

Ҳадафи мақола Қайд кардан зарур аст, ки андешаҳои ахлоқӣ-тарбиявии Абдурахмони Ҷомӣ ва исбот намудани арзишмандии истифодаи онҳо дар раванди кори таълиму тарбия, ташаккулдиҳии ҷаҳонбинии кӯдакону наврасон, парвариши намудани меҳру муҳаббат ба китобу китобхонӣ вазифаи мубрами волидону омӯзгорони кулли муассисаҳои таҳсилоти мебошад.

Натиҷаи татқиқот нишон дод ки андешаҳои тарбиявии Абдурахмони Ҷомӣ ҳанӯз ҳам аҳамияти бузурги иҷтимоиро доро буда, ҳамчун дастури ахлоқи ҳамида барои тарбияи мардум ва нешрафти ҷомеаи муосир кӯмак мерасонад. Ба андешаи А. Ҷомӣ асоси нешрафти ҷомеа маҳз дар тарбияи дурусти инсон мебошад.

Калидвожаҳо: Абдурахмони Ҷомӣ, ҷаҳонбинӣ, таълим, тарбия донишомӯзӣ, касбу ҳунар, китоб, панднома, андешаҳои ахлоқӣ-тарбиявӣ.

АБДУРАҲМОНИ ДЖАМИ О ФОРМИРОВАНИИ МИРОВОЗЗРЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

В данной статье анализируются влияние образовательных идей Абдурахмана Джамии на формирование мировоззрения учащихся.

Цель статьи Отмечается, что идеи и взгляды Абдурахмана Джамии во все времена имеют большое социальное значение и являются важным и значимым ориентиром нравственности и благоразумности и именно такие идеи и нравоучения развивают просвещения, способствуют прогрессу общественной жизни.

По результатам исследования Абдурахмана Джамии, основа прогресса общества заключается в правильном воспитании детей и подрастающего поколения.

Ключевые слова: Абдурахман Джамии, мировоззрение, образование, воспитание, книга, советы, профессия, этико-образовательные идеи.

ABDURAHMONI JAMI ON THE FORMATION OF THE WORLD VIEW OF STUDENTS

This article analyzes the influence of Abdurakhman Jami educational ideas on the upbringing and formation of students' worldview.

Purpose of the article: It is noted that the ideas and views of Abdurakhman Jami at all times have great social significance and are an important and significant guideline of morality and prudence, and it is such ideas and moralizing that develop enlightenment, contribute to the progress of public life.

According to the results of the study, According to Abdurakhman Jami, the basis of society's progress lies in the proper upbringing of children and the younger generation.

Keywords: moralizing, raising children, adolescents, youth, books, reading, science and knowledge, profession.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Мачидова Бибихафиза - доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи педагогикаи махсус ва таҳсилоти фарогир Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел: (+992) 985831902, E-mail: bibihafiza@mail.ru

Саидмирова Савринисо Мирзоевна - номзади илмҳои педагогӣ, муаллимаи калони кафедраи умумидонишгоҳии психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, нишонӣ: хиёбони Рӯдакӣ 33, тел.: (+992) 901053030.

Сведения об авторах:

Маджидова Бибихафиза - доктор педагогических наук, профессор кафедры социального педагогического и инклюзивного образования Таджикского государственного педагогического университета имени Садритдина Айнӣ, Адрес:

Республика Таджикистан, город Душанбе улица Т. Пулоди 3. Тел: (+992) 985831902, E-mail: bibihafiza@mail.ru

Саидмирова Савринисо Мирзоевна - кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры общей психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: (+992) 901053030

Information about authors:

Majidova Bibihafiza - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Social Pedagogical and Inclusive Education Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Address: Republic of Tajikistan Dushanbe city, T. Pulodi street 3 Tel: +992 985831902, E-mail: Bibihafiza@mail.ru

Saidmirova Savriniso - Ph.D., Senior Lecturer of the Department of General Psychology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Tel.: (+992) 901053030

ФОРМИРОВАНИЕ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ ТАДЖИКИСТАНА

Намозов Т.Б.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Введение. Одной из приоритетных задач нашего времени становится борьба за утверждение здорового образа жизни населения, что зачастую связано с условиями окружающей среды, соблюдением режима труда и свободного времени, складывающимися взаимоотношениями между людьми и отношением к самому себе.

Беспокойным явлением современной жизни становится нарушение экологического равновесия в природе, интенсивное загрязнение окружающей среды, большая плотность населения в городах [3, с.269]. Обилие стрессовых ситуаций при уменьшении объёма физической подвижности, отдаление человека от природы и ряд других негативных факторов привели к увеличению определенных групп заболеваний. Обнаружились и такие явления, как заметное снижение уровня физической подготовленности и функциональных возможностей организма здорового человека [8, с.206].

Основная часть: Особую тревогу приобретает влияние вредных факторов на состояние здоровья человека и в первую очередь наркомании, распространение которой вызывает большое беспокойство за будущее подрастающего поколения. Республика Таджикистан в силу её региональной расположенности, интересов наркобизнеса и связанных с ним социальных проблем, становится зоной повышенного риска, [1, с.17] способной повлиять на ценностные установки, психофизиологические ресурсы человека.

Ни у кого не вызывает сомнения, что в решении этих проблем наряду с медициной, все большее значение приобретает педагогическая наука.

В воспитании здорового образа жизни особое место должно уделяться молодому поколению, чей организм наиболее подвержен развитию и вместе с тем пагубному влиянию вредных привычек [5, с.228]. Гиппократ в своём трактате «О здоровом образе жизни» рассматривал данный феномен как некую гармонию, к которой следует стремиться путём соблюдения целого ряда профилактических мероприятий. Он акцентирует внимание в основном на физическом здоровье человека и отмечал «Здоровье – есть высочайшее богатство человека», которое как он считает, является основным критерием для обеспечения интеллектуального развития подрастающего поколения.

Студенческая молодёжь, являясь особой группой физического развития, нуждается в принятии высокого уровня всевозможных интеллектуально-культурных и материальных потребностей, стремится к достижению психофизических ощущений. Специфика их ведущей деятельности требует выработки навыков участия в физкультурно-оздоровительной деятельности, противостояния негативным влияниям, способствующим появлению вредных привычек, существенно сказывающихся на состоянии здоровья и морально-правовом поведении [2, с.827].

Особенностью современной социально-экономической и социокультурной ситуации в нашей республике является изменение качественных требований к специалисту любого профиля, обеспечивающих его востребованность на рынке труда, успешную и квалифицированную профессиональную деятельность, продвижение по службе, социальную защищенность и плодотворную жизнедеятельность в целом.

К таким требованиям относятся, в частности, личностное творческое отношение к самоопределению в социальной жизни, наличие высокой общей работоспособности, базирующейся на здоровье и должном физическом развитии, высокий профессионализм в любой сфере жизнедеятельности.

Проблемы, касающиеся формирования здорового образа жизни студенческой молодежи, не оторваны от экономических и политических явлений, в которых ярко отражаются противоречия нашего общества [4, с.10-11].

Обеспечить будущее специалисту, в том числе и за счет ценностного отношения к здоровью и овладения им основами здорового образа жизни применительно к требованиям профессиональной деятельности — одна из важнейших задач педагогической науки [10, с.58].

Существовавшая многие годы социально-экономическая система способствовала тому, что практически исключалась возможность ответственности за собственный уровень жизни. В трудовой мотивации преобладали внеэкономические факторы вопреки внутреннему экономико-материальному интересу. В то же время условия развития экономики Таджикистана требуют нового подхода к проблемам обеспечения профессиональной культуры специалиста. Прежде всего, его личностного творческого отношения к самоопределению в обществе, поскольку данный фактор определяет образ жизни индивида в социуме, его потребности в здоровом образе жизни, [9, с.84] а они, превратившиеся в необходимость, способствуют реализации многих других первостепенно важных потребностей личности.

Для удовлетворения современных требований к специалисту необходим новый подход к проблемам воспитания личности новой формации, здорового, мобильного, конкурентоспособного, нравственно зрелого, профессионально-культурного человека, готового к активной жизнедеятельности в условиях современных социокультурных реалий, которые складываются еще в процессе обучения.

Здесь, как и в культуре в целом, разворачивается процесс освоения личностью новых ценностей, выработка на этой основе установок, ценностных ориентаций, социальных потребностей, которые и определяют тот или иной образ жизни, в том числе и особенности деятельности в трудовой сфере.

В настоящее время во всех вузах Таджикистана существуют законодательные нормативные документы, в которых содержатся требования к проведению занятий по физической культуре. Согласно учебного плана, студенты посещают занятия по физической культуре только на 1ом курсе, т.е. всего два семестра. Всем нам хорошо известно, что занятия физической культурой и спортом, в первую очередь, направлено на укрепление и сохранение здоровья. Основная цель уроков физкультуры — это создание условий для обеспечения оптимальной двигательной активности, способствующей улучшению состояния здоровья, профилактике заболеваний и физической реабилитации [11].

Мероприятия, которые разрабатываются на государственном уровне, направленные на улучшение здоровья, физического состояния студенческой молодежи не могут обеспечить положительных изменений без поиска и внедрения путей оптимизации оздоровительного потенциала физического воспитания в вузах Таджикистана. Система физического воспитания в вузах Таджикистана, на наш взгляд, имеет ряд проблем, которые требуют решения. К ним следует отнести: неудовлетворительное состояние материально-технической базы; недостаточный бюджет финансирования, недостаточная пропаганда здорового образа жизни; низкая оздоровительная эффективность физического воспитания; недостаточный медицинский контроль со стороны врачей студенческой поликлиники; отсутствие

преподавателей, которые могли бы заниматься со студентами специальной физкультурой. Так как отмечается такой факт, что многие студенты знают о своих хронических заболеваниях и функциях нарушения здоровья, но стараются скрыть этот факт и ходят на занятия физкультуры наряду со здоровыми однокурсниками. Для таких студентов необходимо создать специальные группы и чтобы за ними постоянно велся врачебный контроль и наблюдения. Здесь, конечно же, не обойтись без физической реабилитации с применением специальных физических упражнений и естественных факторов с профилактической и лечебной целью в комплексном восстановлении здоровья, физического состояния и трудоспособности [12, с.24].

Если раньше, в советское время, практически при всех вузах республики функционировали профилактории для студентов, где можно было поправить своё здоровье такими средствами, как: массаж, физиотерапия, специальная зарядка, упражнения на тренажёрах, диетическое питание, то в настоящее время, такие возможности имеются не во всех вузах республики.

В современных условиях формирования здорового образа жизни, наряду с развитием физических качеств, таких как сила, ловкость, выносливость, быстрота, у студенческой молодёжи должны формироваться и разнообразные личностные качества и соблюдаться принципы обеспечения индивидуального здоровья:

- правильное питание
- рациональный режим труда и отдыха
- отказ от вредных привычек (курение, спиртное и т.д.)
- соблюдение правил личной гигиены
- укрепление здоровья путём закаливающих процедур (вода, солнце, воздух)
- занятия физической культурой и спортом
- посещение спортивных секций.

Здесь хочется привести слова великого Авиценны: «самое главное в режиме сохранения здоровья - есть занятия физическими упражнениями, а затем уже режим пищи и режим сна». Учёный на первое место ставит занятия физической культурой и спортом [4, с.10-11].

Также следует отметить, что природно-климатические условия нашей страны, благоприятствуют занятию спортом на протяжении всего года, т.к. температуру воздуха в зимнее время на улице равняется $+18^{\circ}$ - $+20^{\circ}\text{C}$, а иногда и выше [6, с.96].

Изучая состояние проблемы формирования здорового образа жизни в образовательном процессе высшего учебного заведения, мы пришли к выводу, что данный процесс будет более эффективным, если при реализации следующих педагогических условий учитывать принципы:

- рассмотрения ценностного отношения к здоровью и здоровому образу жизни как целевого и содержательного компонента образовательного процесса вуза;
- включения в основу образовательного процесса вуза овладения студентами ценностями здорового образа жизни, необходимыми в социально-личностном, психическом и физическом плане для повышения эффективности профессионального образования и осуществления в дальнейшем эффективной профессиональной деятельности.
- осуществление комплексного решения проблемы формирования здорового образа жизни в образовательном процессе вуза;
- концентрации внимания не только на собственно производственных перспективах такой реализации, но и на учете ее рекреативных и реабилитационных перспектив и возможностей.

В учебном же процессе физическая культура — это образование и воспитание студенческой молодёжи, ей присущи не только объяснительные функции, но и прогностические, направленные на достижение целостности знаний о человеке, его возможностях, жизненных ценностях, на осознание своего места в развивающемся обществе, на формирование физической культуры личности студента.

Состояние здоровья и уровень физического развития студентов, их личностные особенности, психическая и двигательная предрасположенность определяют мотивационные основы формирования у будущих специалистов здорового образа жизни [7, с.30-37]. Целевые установки на формирование у студенческой молодежи знаний, умений и навыков по организации самостоятельных занятий с оздоровительной, рекреационной и профессионально-прикладной направленностью являются базовыми в программно-методическом обеспечении учебного процесса.

В настоящее время в условиях вуза необходимо разработать систему программно-методического обеспечения формирования здорового образа жизни будущих специалистов, основанной на: выявлении их личностного интереса, психической и двигательной предрасположенности, устойчивом интересе к занятиям, психической и двигательной активности, эстетическом и духовно-нравственном развитии и профессиональной подготовленности.

Проведенные нами исследования показали, формирование здорового образа жизни студентов в образовательном пространстве высшего учебного заведения является определяющей основой всестороннего и гармоничного развития личности обучаемого, его образа жизни и активной жизненной позиции [3, с.269].

Следует также отметить, что проблемы, касающиеся формирования здорового образа жизни студенческой молодежи, не оторваны от экономических и политических явлений, в них ярко отражаются противоречия нашего общества. Обеспечить будущее специалисту, в том числе и за счет ценностного отношения к здоровью и овладения им основами здорового образа жизни применительно к требованиям профессиональной деятельности, - одна из важнейших задач педагогической науки. В этой связи формирование здорового образа жизни в образовательном процессе вуза, сознательного отношения студентов к собственному здоровью, физическому и психическому состоянию существенно актуализируется на всех возрастных этапах развития личности и выступает как социально значимая задача [4, с.10-11].

Заключение Формирование здорового образа жизни студентов в образовательном пространстве высшего учебного заведения является определяющей основой всестороннего и гармоничного развития личности обучаемого, его образа жизни и жизненной позиции. Ретроспективный анализ литературы и данные собственных исследований показывают, что наиболее важной причиной низкой эффективности образовательного процесса в учебных заведениях Таджикистана является недостаточная разработанность вариативного компонента учебных программ, призванного учитывать профессиональный профиль высшего учебного заведения, местные, региональные и национальные условия, обычаи и традиции развития [8, с.206]. Целевая же ориентация, программно-методическое и практическое обеспечение академических занятий, регламентируемых базовым содержательным компонентом образования, направлены, в основном, на решение текущих задач оптимизации физического статуса обучаемого, что не создает условий для эффективной реализации потенциала средств здорового образа жизни молодого человека, его потребности к регулярным занятиям оздоровительной и рекреационной направленности, развития профессионально значимых кондиций и сохранения уровня здоровья. Это и предопределяет необходимость совершенствования педагогического мастерства преподавателей параллельно с введением в практику работы современного программно-методического обеспечения образовательного процесса.

Следует отметить что сохранение и укрепление здоровья школьников - сложная комплексная социально-педагогическая проблема. Она требует переориентации целей образования и воспитания. Если смысл жизненной ценностью современного школьника должно стать здоровье его самого, окружающих людей, населения Земли, то, безусловно, главную цель современного образования следует определить как формирование ценностно-ориентированного трезвого образа жизни на основе здоровье сберегающего компонента в содержании всех учебных курсов и организации всего педагогического процесса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абрамов С.А. Алкоголизм - как социальное зло. / С.А. Абрамов - М., 1997. – 17с.
2. Абуали ибн Сина (Авиценна). Канон врачебной науки. Ташкент. Изд. АН Узб.ССР, 1956. - 827 с.
3. Агаджанян Н.А. Этюды об адаптации и путях сохранения здоровья. / Н.А. Агаджанян, А.И.Труханов, Б.А. Шендеров - М., 2002. - 269 с.
4. Акилов М.В. Индивидуальный стиль здорового образа жизни – цель обучения в системе физкультурного образования. / М.В. Акилов // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. Д., 2000, № 2, -С.10-11.
5. Амонашвили Ш. А. Педагогика здоровья. / Ш. А. Амонашвили - М., 1992. - 228 с.
6. Амосов Н.М. Здоровье и счастье ребёнка. / Н.М.Амосов - М.: Знание, 1979. - 96 с.
7. Анисимова Н.В. Нравственность и здоровье. / Н.В.Анисимова // Классный руководитель, 1999. № 6. - С.30-37.
8. Брехман Н.И. Валеология - наука о здоровье. / Н.И. Брехман - М., 1990. - 206 с.
9. Голев А.Г. Педагогические аспекты антинаркотического и антиалкогольного воспитания учащихся. / А.Г. Голев - Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, 2001. - 84 с.
10. Голев А.Г. Сохранение и укрепление здоровья учащихся как педагогическая проблема. А.Г. Голев - Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, 1999. – 58 с.
11. Закон об ответственности родителей за воспитание и обучение детей. Душанбе, 2011 г.
12. Курбанов Ф. Формирование здорового образа жизни в учащихся старших классов в условиях общеобразовательных школ. Автореф. на соиск.уч.ст.канд.пед.наук. / Ф.Курбанов - Душанбе, 2010. - 24 с.

ФОРМИРОВАНИЕ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматриваются актуальные вопросы формирования у студенческой молодёжи здорового образа жизни. Автор предлагает различные мероприятия, направленные на укрепление и сохранение здоровья учащейся молодёжи. Он также предлагает разработанную систему программно-методического обеспечения формирования здорового образа жизни будущих специалистов.

Ключевые слова: *здоровый образ жизни, формирование навыков здорового образа жизни, физическое развитие, физической подвижности, занятие спортом, оздоровительный потенциал человека, задачи, окружение, загрязнение, режима, труда, ситуация, отношение, вредных привычка, требование, самоопределение, активность, предрасположенность, реабилитационных, ретроспективный, текущих и т.д.*

FORMATION OF THE HEALTH OF IMAGE LIFE'S OF STUDENT IN HIGH EDUCATION OF TAJIKISTAN

This article deals with the actual problems formation of the health of image life's of student in high education of Tajikistan. An author is reviews that the differs of party, an action in the reservation of consolidations of healthy acceleration of youth. It should be noted that the system of program methodology of provisions of formation of health of the image life and to the future of specialty.

Keywords: *health of image life, formation of skills, develop of physics, physics of mobility, occupation of sports, potential of health human, doing, environment, sunset, regime, labor, situation, relation, bad habits, demand, activity, disposition, realization, restoration, current etc.*

Сведения об авторе:

Намозов Тошкул Буриевич - кандидат педагогических наук, доцент, зав. кафедрой физического воспитания, Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, E-mail: tgpu2004@mail.ru. Тел. (+992) 918812521.

About the author:

Namozov Toshqul Burievich - candidate of pedagogical sciences, assistant professor the head of chair of the physics of education of Tajik state pedagogical University named after Sadrididdin Aini, E-mail: tgpu2004@mail.ru. Phone: (+992) 918812521.

МОТИВАЦИЯ ТРУДА УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ МОНИТОРИНГА РЕЗУЛЬТАТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Каримзода М.Б.

Академия образования Таджикистана

Введение: Все большее внимание в условиях реформирования системы образования уделяется мотивационной стимулирующей деятельности педагогов. Кроме поощрений материального характера все шире используются такие моральные факторы, как привлечение учителей к принятию важных решений, делегирование власти и поощрение. Активное участие в деятельности по планированию работы вуза принимают ассоциации учителей и родителей, родительские комитеты, отдельные родители и сами учителя. Мы наблюдаем переход от жесткого контроля к режиму самоконтроля. Благодаря новому содержанию управленческих функций функционирующая деятельность учебного заведения трансформируется в развивающую [6].

В качестве примера приведем опыт директора школы села Исор (Ишкашимский район) Байрамбека Ширинбекова, который проводит регулярные семинары, посвященные вопросам самообразования, регулярных посещений заседаний методических объединений, открытых уроков, проводимых педагогами-новаторами, участию в деятельности методических и педагогических советов, изучению передового опыта ведущих педагогов, анализу методической литературы и периодической печати. Выполнение этих мероприятий, запланированных Методическим советом, контролирует сам руководитель [3].

Основная часть: Особая роль отводится вопросам подготовки учителя к занятиям и разработке планов на конкретный урок, развитию у школьников критического мышления, внедрению в процесс обучения активных методов. Заседания педагогического совета могут принимать различные формы, но все они проводятся в условиях активного участия учителей. Для подготовки к очередному заседанию для знакомства с вопросами, которые намечено обсуждать, члены совета получают групповые и индивидуальные задания. Они контролируют выполнение принятых на совете решений, посещают уроки коллег. По итогам проведенной работы проводится групповое обсуждение, конструктивная дискуссия.

Например, когда обсуждался вопрос об использовании на уроках родного языка и литературы новаторских методов обучения, члены педсовета были разделены на четыре подгруппы, в каждой из которых рассматривались конкретные аспекты данного вопроса.

Так, первая группа рассматривала вопрос о необходимости использования в обучении активных методов, и какие формы они могут принимать.

Во второй группе обсуждали вопрос о том, что такое процесс обучения в целом.

Участники третьей группы пытались детально разобраться как с недостатками и трудностями групповой работы, так и с ее положительными сторонами.

Четвертая группа акцентировала свое внимание на принципах, лежащих в основе групповой работы, на роли учителя в процессе групповых занятий.

Отказ от невыполнимых и обязывающих решений позволил усилить эффективность работы педсовета, избежать шаблонных выступлений, пустого слушания и безразличного отношения к мероприятию. К дискуссиям активно привлекались молодые учителя, ранее избегавшие откровенного высказывания своего мнения.

К процессу подготовки и изучения обсуждаемых вопросов были привлечены практически все педагоги, которые, кроме прочего, изучали методы выбора контрольных индикаторов для мониторинга эффективности работы самих учителей и уровня знаний учащихся. Большой эффективностью отличаются метод, при котором лучшие уроки снимаются на видео с последующим их анализом, который помогает учителю максимально увидеть возможные недочеты и ошибки и наметить способы их устранения в будущем [4].

Через некоторое время осуществляется повторное посещение урока, что позволяет увидеть положительные либо негативные сдвиги. В центре внимания находятся вопросы повышения профессионализма молодых педагогов. Как свидетельствует педагогическая практика, хороших результатов можно достичь, используя индивидуальную работу с молодыми учителями при активном участии методических объединений. Директор общеобразовательной школы Ш. Байрамбеков убежден в большой пользе обучающих семинаров, посвященных современным формам воспитания и обучения, благодаря которым теория получает практическое подкрепление.

Учителя, прошедшие обучение на семинарах и курсах, проводят для коллег открытые уроки и семинары, отчитываются на заседании методического совета. Их работа контролируется администрацией и педагогом-консультантом.

Интересен опыт работы общеобразовательного учреждения № 4 в Ишкашимском районе, где для повышения качественного уровня обучения прибегают к демократическим методам в рамках системы школьного контроля, в основе которых заложена коллегиальность принятия управленческих решений с учетом позиции, как учителей, так и учащихся. Доказали свою эффективность такие способы психолого-педагогического воздействия, как делегирование полномочий, просьба, беседа, совет и т. д., что позволяет создать в коллективе атмосферу ответственности учителей, психологического комфорта, инициативности, свободного творчества [5].

Была проведена работа по созданию программы, позволяющей делать оценку и проводить мониторинг деятельности школы по конкретным критериям. Результаты оценивания обсуждаются на заседаниях методического и педагогического советов, школьных семинарах, родительских собраниях.

Проведенные опытными педагогами и руководителями методических объединений 35 открытых уроков послужили целью пропагандировать активные методы обучения, продемонстрировать их инновационные формы, повысить профессиональные навыки педагогов, организовать шефство над молодыми учителями и педагогами-новаторами.

Среди главных целей посещения таких уроков следует отметить следующие [1]:

- определение факторов, влияющих на активность учеников во время урока;
- демонстрация на уроках важного значения активных методов обучения;
- внедрение методов, позволяющих развивать у учеников критическое мышление;
- изучение направлений развития познавательных качества учащихся в обучающем процессе;
- демонстрация значимости индивидуальных, парных и групповых занятий;
- правильный выбор деятельности на уроке, в соответствие с его целью и темой;
- работа по улучшению эффективности наглядных пособий;
- актуальность введения интегрированного обучения учебным дисциплинам;
- необходимость проведения занятий с использованием элементов игры;
- развитие у учащихся навыков письма, чтения и общения;
- определение наилучших методов преподавания для развития у учащихся творческого потенциала и обогащения их словарного запаса.

Методический кабинет оформлен информационными уголками, которые посвящены научно-методическим материалам, передовому опыту, творческим работам педагогов, а также совместным творческим работам учащихся и педагогов, дидактическим материалам и наглядным пособиям, конспектам, календарным планам и другим документам. В последнее время все активнее изучается и распространяется опыт таких педагогов, как Мирзонаботова Х., Саидалиева М., Мирзобедилова С., Бахриева М., Козиев Ф. и других.

На страницах педагогических изданий были опубликованы статьи ведущих педагогов Байкараева А. и Курбонхонова Д., Некбахтшоева А., Зайдуллоевой К., Мирзонаботова Х., посвященные вопросам использования элементов игры в обучении, проблемам обучения языку, феномену вдохновения, преподаванию физики и другим важным проблемам педагогики.

Обращает на себя внимание творческий подход к своей профессии завуча школы № 8 Ишкашимского р-на Нозимова Ф., активного пропагандиста индивидуального и проблемного обучения, широко использующего в работе как активные, так и традиционные методы. Он в своих работах отмечает, что главными показателями активности учебного процесса в годы перестройки считались применение в процессе обучения технических средств, уровень индивидуальной работы, использование наглядных пособий, дидактических игр, работа в предметных кружках. Между тем, недостаток профессиональной компетенции и навыков их использования у учителей служили серьезным препятствием для их широкого применения.

Одним из важнейших направлений в рамках системы непрерывного образования педагогов является работа по формированию мотивации для их саморазвития в профессиональном плане [2].

Были выделены три уровня (легкий, средний и высокий) интерактивных методов обучения. К легким интерактивным методам относят самостоятельные работы (решение задач по математике, самостоятельное чтение). Средним уровнем считают вопросы учителя ученикам, демонстрация работ учеников перед всем классом, устное изложение материала. Высокие методы включают в себя групповые дискуссии, взаимные вопросы учащихся, инсценировки, применение разнообразных методов наглядности и т. д.

Примеры, приведенные выше, свидетельствуют об успешности применения инновационных технологий в деле усвоения учащимися новых знаний. В свою очередь, их необходимо максимально широко вводить в педагогическую практику, для чего этими технологиями должны владеть сами учителя. Это возможно достичь с помощью специальных курсов повышения педагогической квалификации.

В ходе исследования нам удалось выявить и проанализировать взаимосвязь между качеством учебно-воспитательного процесса, творческим поиском преподавателя и его целенаправленным профессиональным саморазвитием в рамках рейтинговой системы общеобразовательных учреждений.

В основе внутришкольной системы мотивации и повышения квалификации педагогов лежит направленность на современные мировые тенденции в образовании, конкретные нужды профессионального характера педагогов, специфику конкретного учреждения образования, для чего создаются условия, позволяющие осуществлять программу повышения профессиональной компетенции и уровня квалификации педагогического состава с максимальной реализацией их личностный и профессиональных качеств.

Для каждого учителя имеется возможность выбирать самые оптимальные формы повышения своей квалификации: от обобщения передового опыта, участия в методической работе и конкурсов педагогического мастерства до специальных курсов по повышению профессионального уровня.

ЛИТЕРАТУРА

1. Булбулов Дж. Изучай и обучай. / Дж. Булбулов - Душанбе: Ирфон, 2014. - 214 с. (на тадж. языке).
2. Булбулов Дж. Системный подход к проблеме повышения квалификации по формированию конкурентоспособности учителей в условиях реформирования общего образования в Таджикистане: // Дж. Булбулов // Дисс.... доктора педагогических наук: 13.00.01. - Душанбе, 2014. - 331 с.
3. Курбонов Г. Обеспечение творческого поиска и совершенствование профессиональных навыков - важное средство повышения качества обучения. / Г. Курбонов // (Из опыта работы общеобразовательного учебного заведения №2 Ишкашимского района) // «Рахнамои омузгор», 2010. №10.
4. Курбонов Г. Обеспечение творческого поиска и совершенствование профессиональных навыков учителя - важное средство повышения качества обучения. (Из опыта работы коллектива среднего общеобразовательного учебного заведения №4, Ишкашимского района) / Г. Курбонов // «Рахнамои омузгор», 2010, №11.
5. Курбонов Г. Роль заместителя директора школы в обеспечении качества обучения / Г. Курбонов // «Рахнамои омузгор», 2013. № 6.
6. Хоников Ш. Теоретическая обоснованность и практическая эффективность мотивационного менеджмента в деятельности современной школы: / Ш.Хоников // Дис. к. п. н.: 13.00.01. - Душанбе, 2006. - 174 с.

МОТИВАЦИЯ ТРУДА УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ МОНИТОРИНГА РЕЗУЛЬТАТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассматривается мотивационно-стимулирующая деятельность учителей и использование моральных факторов как поощрение для привлечения учителей к принятию важных решений и делегирование власти.

Цель статьи: *утверждает, что в этом контексте наблюдается переход от жесткого контроля к режиму самоконтроля и благодаря новому содержанию управленческих функций функционирующая деятельность учебного заведения трансформируется в развивающую.*

По результатам исследования *в качестве примера приведёт конкретные примеры из опыта директоров и учителей общеобразовательных школ республики, которые проводят регулярные семинары, посвященные вопросам самообразования, регулярно посещают заседания методических объединений, открытые уроки, проводимые педагогами-новаторами, участвуют в деятельности методических и педагогических советов, изучают передовой опыт ведущих педагогов и анализируют методическую литературу и периодическую печать.*

Ключевые слова: *мотивационно-стимулирующая деятельность, моральные факторы, поощрение, делегирование власти, самоконтроль, управленческая функция, учебное заведение, трансформация, самообразование, педагог-новатор.*

TEACHERS 'LABOR MOTIVATION BASED ON PEDAGOGICAL RESULTS MONITORING

The article examines the motivational and stimulating activity of teachers and the use of moral factors as an incentive to attract teachers to make important decisions and delegate power.

Purpose of the article: *At the same time, the author argues that in this context, there is a transition from strict control to a regime of self-control and, thanks to the new content of management functions, the functioning activity of an educational institution is transformed into a developmental one.*

According to the results of the study, *as an example, will give specific examples from the experience of directors and teachers of secondary schools of the republic, who conduct regular seminars on self-education issues, regularly attend meetings of methodological associations, open lessons conducted by innovative teachers, participate in the activities of methodological and pedagogical councils, study advanced experience of leading teachers and analyze methodological literature and periodicals.*

Key words: *motivational and stimulating activity, moral factors, encouragement, delegation of power, self-control, managerial function, educational institution, transformation, self-education, teacher-innovator.*

Сведения об авторе:

Каримзода Мирзо Бадал - кандидат филологических наук, главный учёный секретарь Академии образования Таджикистана, адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. С.Айни, 45. Тел.: (992) 900853535, E - mail: takmil-bbk@mail.ru.

About the author:

Karimzoda Mirzo Badal - Candidate of Philology Sciences, Chief Scientific Secretary of the Academy of Education of Tajikistan, Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 45 C. Aini St.. Phone: (992) 900853535, E - mail: takmil-bbk@mail.ru.

COMMUNICATIVE COMPETENCE OF GRADUATES TO PEDAGOGICAL UNIVERSITIES

Negmatova M. M.

*Khujand State University named after
academician B. Gafurov*

Introduction: It is common knowledge that pedagogical morality is considered to be as an inseparable one from communicative culture, because it formulates the way to human activity and there is a need to link communicative-speech activity of the Russian language future teacher with his/her general culture, characterizes of a person himself/herself. One can assert that the criteria beset with its development belong to subject of activity, measures of mastering, relevant subject conditions and methods of human activity in various social fields. Into the bargain, the most important teacher's characteristics are his/her professional culture and communicative speech culture [3, p.91-95; 4, p.66-71; 8, p.44-48].

Having analyzed the topic under consideration one can believe that by dint of creation of a wide environment aimed at the multisubjectal dialogue in the educational process the latter will ensure students' independence and self-confidence development, pedagogical reflection and conviction in the correctness of personal and professional choice and the conditions for the manifestation of creativity in pedagogical activity being taken into account as well.

The object of the corpus of our study is a determination of communicative-speech activity of the Russian language future teacher with his/her general culture, characterizes of a person himself/herself.

The subject of the corpus of our study is to reflect and convict the correctness of personal and professional choice and the conditions for the manifestation of creativity in pedagogical activity.

The objectives of the corpus of our study are:

- to consider the role and contribution of the contemporary concept of the content of education provides for linguistic formation;
- to compare the most important students' communicative competence at the pedagogical university;
- to dwell on certain unique peculiarities of the former in question.

Nowadays, in our country is paid particular attention for learning foreign languages by the President: "in systematic Addresses of the Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, Tajikistan Republic President Emomali Rahmon to the Majlisi Oli of Tajikistan Republic (January 26, 2021) every year special attention is paid to science and education" [8, p.44].

Proceeding from this assumption that communicative culture of the Russian language future teacher is considered to be as a multidimensional, multimodal concept and the system that reflects both an internal state of an individual and its external manifestations in society, hereby, one can determine it as a system acting as a measure and method of pedagogical ethics formation against the background of professional activity, upon the whole.

Peculiarity of professional activity consists in its manifestation in activity as a unity of reflection, expression and implementation of both external and internal tendencies in the life of an individual. Activity being a value-based way of modelling and self-realization by a person in work, communication and behavior permeates all aspects of the educational process connecting educational process of organization and development of the methods of assimilation of educational material and scientific worldview development on the relevant basis, since the problems of professional activity development of students' are solved mainly through organization of their educational, labor and social activities.

In order to comprehend the essence and nature of communicative culture it is necessary to highlight how it differs from the broader in our opinion the concept referred to as "communication culture". In conformity with M.S. Kagan's opinion one can assert that "communication is considered to be as a purely informational process - certain messages transmission", where "the subject transmits certain information that the recipient must only accept, understand, learn well and

act accordingly". At the same time, "communication can in no way be equated either with transmission of messages, or even with the exchange of messages (or information). Communication is the process of generating new information common for the people participating in it and giving birth to their community" [7, p.270].

Consequently, one of the most important components of pedagogical education is considered to be a teacher's communicative culture development: in conformity with scientists in the field of cultural studies and pedagogy the above-mentioned component is an integral and necessary part of its general, cultural and professional competence. At the same time, formation of professionally important qualities making a future teacher capable of acting as an effective participant in intercultural communication is of fundamental importance for modern methods of vocational pedagogical education as well.

Totally, the topic in question formed at its high level, which opens up views associated with further vocational-research activities and the exploration of the world experience in the mentioned sphere, including of trade and vocational contacts realization in a multi-lingual atmosphere revealing future teachers training aimed at mastering multi-lingual communicative culture properly.

By virtue of reviewing the target instruction in reference to pedagogical personnel preparation the problem concerning both bilingualism and multilingualism obtains the practical one. Thus, unchangeable assertiveness of maintaining item and interconnection between vocational and educational processes and subsequent practice in a bilingual one of communicative competence demand exceptional actualness.

The former is familiarized into the social competence structure "as one of the components highlighting operational, social, verbal, socio-psychological (orientation in interpersonal relationships) and ego competence (self-knowledge)" [5].

Obviously, the fact that without a teacher who has good psycho-pedagogical, intercultural and linguistic training, the tasks aimed at improvement and modernization of education in the streamline of personality development cannot be resolved. The contemporary concept of the content of education provides for linguistic formation and the most important students' communicative competence at the pedagogical university. The issue in question as a professionally important quality targeted at a formation of a future teacher is built in a certain cultural linguistic environment, endowed to a large extent with national and ethnic peculiarities. Designing on the premise of these statements, structural components forming "future teacher's communicative culture" [4, p.66-71; 3, p.91-95] should be presented for its implementation in a bilingual educational environment including the following factors: presence of communicative ideal, system of communicative norms and rules, attitude towards a student as a value of students' individual characteristics taken into account, knowledge of their communicational skills as well. The unity and interconnection of all components in regard to the teacher's communicative culture should provide him/her with successful professional activities in teaching, upbringing and development of students.

It should be underscored that communicative competence plays a crucial position towards the teacher's individual qualities and characteristics. On the one hand, we expound the topic under consideration as a core of the teacher's activity consisting complex pedagogical knowledge, skills and abilities organizing the different measurements while conducting any professional and pedagogical occasions based on the system under the title of "teacher-student". On the other hand, under contemporary conditions a teacher ought to elaborate communicative qualities as a part of social competence, since only a teacher with developed social intelligence will be able to solve the problems raised and presented by the society and state.

As well as, communicative competence of the pedagogical universities graduates as a key issue have to be formed at the sufficient level for further educational and research activities of our future teachers. "The peculiar content of communication should be recognized as affairs and relationships that fill communicative culture giving it a specific flavor and color, dictate the means and manner of communication" [4, p.67].

In reference to the conditions of Tajikistan Republic it is advisable to speak about communicative culture development in a mono-and multiethnic environment. Having analyzed the

experience of recent years, scientists in the field of cultural studies B.S. Erasov and S.N. Ikonnikov came to the conclusion that “problems concerned with intercultural communication turn out to be no less important, and sometimes even more intense than political and economic ones” [6, p. 444].

The conducted analysis dealing with the experience of communicative culture formation indicates that in our country we are faced with the Russian language teaching in Tajik groups and the language of interethnic communication (Russian is recognized by the Constitution (Basic Law of Tajikistan Republic) as a language of interethnic communication) or with a multilingual audience (Russian, Tajik and foreign language). Hereby, the process of languages and cultures integration is observed. On the basis of the above-mentioned practice one can determine such conceptions as bilingualism, multilingualism, poly-linguism as identical ones, on the whole.

It is well-grounded that bilingualism and multilingualism problems are considered to be as a social necessity in the new linguistic plight, for instance revealing sociolinguistic conditions aimed at the Tajik language mastering by schoolchildren while learning the Russian language. Moreover, as scientists, linguists and teachers rightly emphasize upon the idea, linguistic, psychological, sociological and pedagogical aspects of bilingualism are analyzed comprehensively.

For instance, one can carry out interaction of various linguistic systems manifesting itself in transference (positive transfer of skills of the first language into the second), in interference (negative transfer of skills of the first language into the second), combination and correlation in understanding and expressing certain semantic content in the second language. Proceeding from interaction, mutual impact lies in likenesses and dissimilarities of linguistic units` forms and semantics at the arena of different levels both for the origin and target languages. Into the bargain, in the correlative languages occur a number of facts and phenomena: a) similar, identical; b) norms of linguistic speakers` awareness, but not indistinguishable in terms of their linguistic expression means. There are identical notions expressing the same type of linguistic means in the first and in the second languages.

Under the socio-pedagogical angle in the linguistic environment (including socio-cultural context of the regions) all the components necessary for successful mastering with the second language can be successfully combined: “incentives to use the language as a means of communication (which students may not even be aware of) and human abilities to master foreign language speech activity and, which is very important, direct access to the language and cultural values of other peoples” [1].

Of particular importance in bilateral bilingualism formation under the conditions of multinational regions which is considered to be as a “communicative and sociocultural orientation of the educational content. Within the frameworks of communicative orientation the goal of training should be considered as communication in the target language” [2].

Here, we can confidently express our own opinion running to the effect that sociocultural orientation covers national and cultural information consisting of regional, socio-cultural and ethnocultural components. One can assert that unified tuition (for instance, Russian-Tajik languages) assumes a common slant of the relevant tuition and the inclusive result being a communicative, educational skills formation, wide-ranging ethics of tuition for contacting languages of speakers (didactic, linguistic, methodological), but the specificity of each of these canvassed languages being taken into consideration as well.

The results obtained:

The adduced result of the analysis of the problem concerning the formation of communicative skills in modern pedagogical theory led to the formulation of issues beset with the possibility of future teachers` communicative culture formation and the search for optimal conditions in a pedagogical university. Seemingly, theoretical teaching integration and practical training will promote students` communicative culture formation as a component of pedagogical experience. At the same time, future teachers` communicative culture formation is directly dependent on accounting of mono- and multiethnic student groups. Namely, such kind of account will increase the level of the teacher`s communicative culture.

Conclusion:

To sum it up, one can lay an emphasis upon the idea that under the conditions of Tajikistan Republic it is necessary not only to teach the Russian language to the youth of indigenous population, but to increase Russian-speaking population's knowledge in the field of the state language either. Such a mutual connection will promote the raising of the level of communicative culture of the future generation. Language knowing is a high level of general culture which allows to understand people of other nationalities.

REFERENCES

1. Abdullaev, U.M. Bilingualism and Lexico-Semantic Interference / U.M. Abdullaev. - Tashkent, 1998. - 189 p.
2. Aini, S. Concerned with the Situation of Tajik Linguistic Studies / S. Aini. - Dushanbe: Sharqi Surkh, 1952. - № 6. - P. 3 - 8.
3. Сатторов Бахтовар, В. Р. Distance tuition for foreign languages teaching / В. Р. Ashrapov // Высшая школа: научные исследования: материалы Межвузовского международного конгресса, Москва, 23 декабря 2021 года. – Москва: Инфинити, 2021. – Р. 91-95.
4. Ashrapov, B. P. Communicative culture and its sway over students' personal development / B. P. Ashrapov // Наука и инновации - современные концепции : сборник научных статей по итогам работы Международного научного форума, Москва, 30 декабря 2021 года. – Москва: Инфинити, 2021. – Р. 66-71.
5. Bibler, V.S. Moral. Culture, Modernity: Philosophical Reasoning about Life Problems / V.S. Bibler. - M.: Politizdat, 1988. - 412 p.
6. Erasov, B.S. Social Cultural Studies / B.S. Erasov. - M., 1998. - 591 p.
7. Kagan, M.S. Philosophy of Culture / M.S. Kagan. - SPb., 1996. – 350 p.
8. Rashidova, D. The role and contribution of the leader of the nation Emomali Rahmon in the study and tuition of foreign languages / D. Rashidova, B. P. Ashrapov // Наука и инновации - современные концепции: сборник научных статей по итогам работы Международного научного форума, Москва, 30 декабря 2021 года. – Москва: Инфинити, 2021. – Р. 44-48.

COMMUNICATIVE COMPETENCE OF GRADUATES TO PEDAGOGICAL UNIVERSITIES

The article dwells on the issue beset with communicative competence of graduates to pedagogical universities. It is underscored that communicative competence plays a particular position in the criterion characteristics of the teacher's individual qualities. On the one hand, it is spoken about professional communicative competence being a core of the pedagogue's activity and it consists of complex pedagogical knowledge, skills and abilities implementing the process of pedagogical communication in the system referred to as "teacher-student". On the other hand, under modern conditions a teacher should have elaborated communicative qualities as a part of social competence, since only a teacher with developed social intelligence will be able to solve the problems raised and presented by the society and state.

Keywords: *communicative competence, graduates, pedagogical universities, teacher's individual qualities, pedagogical activity, "teacher-student".*

КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ВЫПУСКНИКОВ ПЕДВУЗОВ

В статье рассматривается проблема коммуникативной компетентности выпускников педагогических вузов. Подчеркивается, что коммуникативная компетентность играет определенную роль в критериальных характеристиках индивидуальных качеств учителя. С одной стороны, говорится о профессиональной коммуникативной компетенции, являющейся стержнем деятельности педагога и состоящей из комплексных педагогических знаний, умений и навыков, реализующих процесс педагогического общения в системе «учитель-ученик». С другой стороны, в современных условиях педагог должен иметь развитые коммуникативные качества как часть социальной компетентности, поскольку только педагог с развитым социальным интеллектом сможет решать проблемы, поставленные и предлагаемые обществом и государством.

Ключевые слова: *коммуникативная компетентность, выпускники, педагогические вузы, индивидуальные качества учителя, педагогическая деятельность, «учитель-ученик».*

САЛОҲИЯТИ КОММУНИКАТСИОНИИ ХАТМКУНАНДАГОНИ МАКТАБҲОИ ОЛИИ ОМУЌЗГОРӢ

Мақола дар мавзӯи салоҳияти коммуникатсионии хатмкунандагони мактабҳои олии омӯзгорӣ баҳс мекунад. Қайд карда мешавад, ки салоҳияти коммуникатсионӣ дар хусусиятҳои меъёрии сифатҳои фардии омӯзгор мавқеи махсусро ишғол мекунад. Аз як тараф, дар мақола сухан дар бораи салоҳияти коммуникативии касбӣ меравад, ки асоси фаъолияти педагог буда, он аз дониш, малака ва маҳорати педагогӣ иборат аст, ки раванди муоширати педагогиро дар низоми «муаллим-шогирд» амалӣ менамояд. Аз ҷониби дигар, дар шароити муосир омӯзгор бояд сифатҳои коммуникатсиониро ҳамчун як ҷузъи салоҳияти иҷтимоӣ ташаккул диҳад, зеро танҳо омӯзгоре, ки дорои зеҳни иҷтимоии рушдёфта бошад, нас метавонад мушкилоти ба миёнгузошта ва пешниҳодкардаи ҷомеа ва давлатро ҳал намояд.

Вожаҳои калидӣ: салоҳияти коммуникатсионӣ, хатмкунандагон, макотиби олии омӯзгорӣ, сифатҳои фардии омӯзгор, фаъолияти педагог, «муаллим-шогирд».

About the author:

Negmatova Munira Muhamedovna - Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov, candidate of pedagogical sciences, senior lecturer of the department of general pedagogy. Address: 735700, Tajikistan Republic, Khujand-city, Mavlonbekova 1.

Сведения об авторах:

Негматова Мунира Мухамедовна - Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова, кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры общей педагогики. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, Мавлонбекова 1.

ТДУ 37.035.6

ХУСУСИЯТҲО ВА ПРИНЦИПҲОИ ТАРБИЯИ ҲАРБӢ–ВАТАНДӢСТӢИ ҶАВОНОН

Сафаров Ш.А.

Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов

Разоқов Х.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Муқаддима: Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо қайд кардааст, ки “Ҷавонон ҳомии бозътимоди Ватан, амнияти давлат ва ҷомеа, сарчашмаи ташаббусҳо ва захираи тиллоии миллат ва давлат мебошанд”. Бинобар ин, ҷавонон бояд аз ҷиҳати ҷисмонӣ солим ва қавӣ буда, дар рӯҳияи арзишҳои миллӣ ва маънавӣ, ғояҳои ватандӯстӣ тарбия ёфта, дастовардҳои миллии моддию маънавиро эҳтиёт карда, ба таҳкими амнияти миллӣ сахмгузор бошанд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи эҳёи асосҳои иҷтимоӣ – назариявии низоми маориф қайд кардааст, ки “Мақсади асосии низоми маориф тарбияи шахсияти нерӯманд ва созанда мебошад. Аз ин рӯ, масъалаҳои тарбияи ҳисси худшиносии миллӣ дар шуури хонандагон ва ҷавонон, ҳудогоҳии таърихӣ, истифодаи анъанаҳои беҳтарини маорифи миллӣ ва умумиинсонӣ, арзишҳои фарҳангӣ ва ахлоқӣ ва идоракунии демократӣ, ки то имрӯз ба пешрафти илмӣ – техникаӣ ва фарҳангӣ мусоидат мекарданд, зеро таваҷҷуҳи махсуси давлат қарор дорад”.

Дар асоси ин таъкидҳои Пешвои миллат, мебошад, ки ҷузъи мушаххаси тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ бо тамоюли хеле мушаххас ва фаъолнокӣ тавсиф ёбад. Асоси мазмунӣ ҷузъи мушаххас муҳаббат ба Ватан, садоқат ба қарзи шахрвандӣ ва ҳарбӣ, шаъну шарафи ҳарбӣ, мардонагӣ, матонат, садоқат, шучоат, далерӣ ва кумаки тарафайн маҳсуб меёбад.

Қисмати асосӣ. Албатта, қайд кардан ба маврид аст, ки қисми таркибии ташаккули шуури ватандӯстӣ тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ мебошад. Хусусиятҳои он асосан аз ҳадафҳои омода кардани шахрвандон ба ҳимояи Ватан вобастаанд. Тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ, на

танҳо хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро ба хизмати ҳарбӣ омода мекунад, балки инчунин нерӯи маънавии тамоми халқро тақвият бахшида, ба баланд шудани шуурнокӣ ва ғаълонокии иҷтимоии шаҳрвандон ва таъмини сулҳ мусоидат мекунад.

Дар байни арзишҳои, ки ин соҳахоро пурратар ифода мекунанд, ватандӯстӣ ва омодагӣ ба хизмати шоиста ба Ватан фарқ мекунанд, ки меҳвари мазмуни тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстии ҷавононро ташкил медиҳанд.

Омодагӣ ба хизмати шоиста ба Ватан – ин таҳсилоти бисёрҷузъӣ мебошад, ки ба низоми талаботе мувофиқат мекунад, ки аз ҷониби ҷомеа ва ташкилоти низомии он ба шахсият воғузур карда шуда, натиҷаи тарбия ва омодасозии он ба иҷрои вазифаҳои ҳифзи ҷомеа ва давлат буда, дар қобилияти воқеии татбиқи онҳо дар шароити мушаххас ифода меёбад. Аз шумори арзишҳои, ки ба онҳо намуди хизмати ҳарбӣ ва дигар намудҳои хизмати давлатӣ дар Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтаанд, қарзи шаҳрвандӣ – талаботи ботинии шахсият ба муносибати ахлоқии баланд ба талаботи низомӣ ва дигар талаботи аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳими давлати худ дохил мешаванд.

Таърифиҳои асосҳои тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ бисёранд, масалан: «Тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстиро метавон ҳамчун раванди муттасил, мақсадноки ташаккули сифатҳои олии маънавӣ–сиёсӣ ва психологӣ дар одамон, мусаллаҳ кардани онҳо бо дониш, маҳорат ва малакаҳои зарурӣ барои иҷрои вазифаҳои ҳимояи Ватан таъриф кардан мумкин аст» [4, с. 9-10].

Тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ – ин раванди таъсиррасонии мақсаднок ба шахсият бо мақсади ташаккули ватандӯсти содиқ ва ҳимоягари бомаҳорати Ватани худ мебошад. Бинобар ин, тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ ҷузъи ҷудонашавандаи тарбияи ватандӯстӣ, раванди ғаълои таъсири мунтазам, нақшавӣ ва ҳамаҷонибаи омӯзгорон, ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ ба шуур ва рафтори хонандагон дар раванди ҳаёт, таҳсил ва ғаълоияти онҳо бо мақсади ташаккули сифатҳои олии ахлоқӣ – сиёсӣ, психологӣ, ҷангӣ ва ҷисмонӣ маҳсуб меёбад, ки барои иҷрои бомуваффақияти вазифаҳои мудофияи ҳарбии Ватан дар ҳама гуна шароит заруранд.

Бо дарназардошти андешаҳои бонуфуз, зери тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ мо ғаълоияти гуногунҷабҳа, муназзам, мақсаднок ва ҳамоҳангшудаи мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳоро барои ташаккули шуури баланди ватандӯстӣ, ҳисси баланди садоқат ба Ватани худ, омодагӣ ба иҷрои қарзи шаҳрвандӣ, уҳдадорихи муҳимтарин конститусионӣ барои ҳимояи манфиатҳои Ватан мефаҳмем.

Мақсади тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ – ин инкишофи шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ дар хонандагон ҳамчун арзишҳои муҳимтарини маънавӣ–ахлоқӣ ва иҷтимоӣ, ташаккули малака ва омодагӣ дар онҳо барои зуҳури ғаълои онҳо дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа, хусусан дар раванди намудҳои ҳарбӣ ва дигар намудҳои марбут ба хизмати давлатӣ, садоқат ба қарзи конститусионӣ ва ҳарбӣ дар шароити замони ошӯшта ва ҷанг, масъулиятнокӣ ва интизомнокии баланд мебошад.

Мазмуни тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ бо хусусиятҳо, динамика ва сатҳи рушди ҷомеаи мо, вазъи иқтисодӣ, маънавӣ, иҷтимоӣ–сиёсӣ ва дигар соҳаҳои ҳаёти он, масъалаҳои ташаккули шахсияти хонандагон, тамоюлҳои асосии рушди ин раванд муайян карда мешавад [6, с.121].

Бо назардошти ин омилҳо дар мазмуни тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ ду ҷузъи бо ҳам алоқамандро ҷудо кардан мумкин, ки бо тамоюли васеи иҷтимоӣ–педагогӣ тавсиф меёбанд. Онҳо ба ҷунин унсурҳо, ба монанди назар ва мавқеъҳои мусбати ҷаҳонбинӣ нисбат ба масъалаҳои асосии иҷтимоӣ, таърихӣ, ахлоқӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ ва дигар, сифатҳои муҳимтарини маънавӣ–ахлоқӣ, ғаълоиятӣ (муҳаббат ба Ватан, эҳтиром ба қонуният, масъулият барои иҷрои уҳдадорихи конститусионӣ оид ба ҳифз Ватан ва таъмини амнияти шаҳрвандони он ва ғайра) асос ёфтааст. Ҷузъи иҷтимоӣ педагогии мазмун бартарӣ дошта, ҳастаи онро ташкил медиҳад. Танҳо шахсияти шаҳрванд ва ватандӯстро бо арзишҳо, дидгоҳҳо, тамоюлҳо, манфиатҳо, муносибатҳо, ангеҷаҳои ғаълоият ва рафтори ба он хосро ташаккул дода, метавон ба ҳалли бомуваффақияти вазифаҳои мушаххастар дар омодагӣ ба иҷрои вазифаи

химояи Ватан, барои намуди ҳарбӣ ва намудҳои дигари ба он алоқаманди хизмати давлатӣ умед бастан мумкин аст[5, с.14].

Бо ба даст овардани соҳибхӯтиёри ва истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 асосҳои татбиқи фаъолияти ҳарбии кишварро гузошт. Моддаи 43–уми боби 2–юми Конститутсия ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди мудоғиавии онро вазифаи муқаддаси шаҳрванд муайян кардааст.

Дар концепсия ва дигар ҳуҷҷатҳои меъёри–ҳуқуқӣ роҳнамои оид ба омодагӣ ба хизмати ҳарбӣ, тарзи иҷрои қарзи конститусионӣ ва шаҳрвандии даъватшудагон дода мешавад.

20–уми феввали соли 2015 зери № 369 бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон Концепсияи қорҳои сиёсӣ тарбиявӣ дар Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд, ки дар он ба хизматчиёни ҳарбӣ дохил шудан ба ҳама гуна ҳизбҳо ва ҷамъиятҳои сиёсӣ, ки ҳадафи сиёсӣ доранд, манъ карда шудааст. Дар он маҷмӯи ғояҳо ва ақидаҳои муосир дар самти қорҳои сиёсӣ тарбиявии мақсаднок дар байни ҳайати шахсӣ муайян гардида, он қисми таркибии раванди тақмилёбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардидааст [8, с. 109-145]. Илова бар ин, Дастурамал оид ба ташкил, интиҳоб, қабул ва ба саф даровардани наваъватшудагон ва татбиқи қорҳои тарбиявии фардӣ бо онҳо қабул карда шудааст, ки дар онҳо хусусиятҳои омодагии ҳарбӣ–сиёсӣ ва ҳарбӣ–ватандӯстии онҳо муайян ва дарҷ карда шудаанд [8, с.145]. Дастури методӣ оид ба пешгирии намудани муносибатҳои ғайриоинномавӣ, ҳолатҳои худкушӣ ва ҷиноятҳои ҳарбӣ дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи чораҳои оид ба пешгирии қирдорҳои ҷиноятӣ пешбинӣ менамояд [8, с.191].

Ҳадафу вазифаҳои тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ ва сиёсии ҷавонон қисми таркибии тарбия ва омодагии ҷавонони муосир, аз ҷумла намоёндогони ҷинси марди ҷавонони тоҷик мебошанд. Мақсади ҷунин омодагӣ ва тарбияи маънавӣ–сиёсӣ, психологӣ ва ҷисмонӣ омӯхтани донишҳои ҳарбӣ–ватандӯстӣ ва сиёсӣ барои муҳофизати Ватан, миллат, фарҳанг ва арзишҳои он мебошад. Бо ин мақсад дар соли 2018 «Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018–2022» [1] дар ҳошияи татбиқи Қонуни ҚТ «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон» аз 28 июни соли 2011, №716 [9] бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоиди таъсиррасон ба имконот ва ташаккулёбии механизмҳои амалӣ ҷиҳати тарбияи ҷавонон дар рӯҳияи ватандӯстӣ, маърифатнокӣ, ҳудогоҳӣ, инсондӯстӣ, ифтихор ва арҷгузорӣ ба арзишҳои миллии қабул гардид.

Омодагӣ ва тарбияи ҳарбӣ–сиёсии ҷавонон дар ин ё он сатҳ дар оила ва давраи мактабӣ амалӣ мегарданд. Омодагии ибтидоии ҳарбӣ–сиёсӣ, қорҳои ҳарбӣ–ватандӯстӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии таҳсилоти умумӣ, литсейҳо, омадасозии мутахассисон дар ташкилотҳои ҷамъиятии мададгори мудоғиавии Тоҷикистон (ТҚММТ) амалӣ карда мешаванд. Омодагӣ ва тарбияи ҳарбӣ–сиёсии ҷавонон на танҳо дар барномаҳои омодагии ҷангӣ ва башардӯстона, ки дар онҳо талаботҳои қонунгузориҳо дар шаклҳои гуногун дарҷ гардидаанд, асос меёбанд. Онҳо дар Барномаи маъзури давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018–2022 муайян гардида, дар он ҳадафҳо, афзалият ва тадбирҳо нисбати тарбияи маънавӣ ҷисмонии ҷавонон, инкишофи ҳисси ватандӯстӣ ва муҳаббати онҳо нисбат ба Ватан, эмин нигоҳ доштани насли ҷавон аз таҳдидҳои замони муосир ва таблиғоти ифротгароиву терроризм ҳадафи қор гирифта, барои татбиқи он заминаи устувор гузошта мешавад.

Дар байни принципҳои бунёдии тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ илмӣ, инсондӯстӣ, демократизм, афзалиятнокии мероси таърихӣ ва фарҳангии Тоҷикистон, арзишҳо ва анъанаҳои маънавии он; муназаамӣ, ворисӣ ва муттасили дар рушди хонандагон бо назардошти хусусиятҳои категорияҳо, шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои гуногун, ки ба мақсади таъмини самаранокии тарбияи истифода мешаванд, тамоюли он ба рушди имкониятҳо, қобилиятҳо ва сифатҳо дар асоси муносибати инфиродӣ, робитаи зич ва ҷудонопазирро бо дигар намудҳои тарбия фарқгузорӣ мекунанд [3, с.44-45].

Татбиқи ин принципҳо дар раванди тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстии хонандагон бо мақсади таъмини муносибати ҳавасмандонаи онҳо ба хизмати ҳарбӣ, омодагӣ ба иҷрои сазовори вазифаи ҳимояи Ватан пешбинӣ шуда, дар самтҳои асосии зерин амалӣ карда мешавад:

– маънавӣ ва ахлоқӣ – дарки арзишҳо, идеалҳо ва самтҳои олии, равандҳо ва падидаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим, қобилияти роҳнамоӣ шудан бо онҳо ба сифати принципҳо, мавқеъҳои муайянкунанда дар фаъолияти амалӣ ва рафтор;

– таърихӣ – донишҳои решаҳои худ, дарки асолати Ватан, сарнавишти он, ҷудонашавандагӣ бо он, ифтихор аз даст доштан дар қорҳои ниёгон ва масъулияти таърихӣ барои рӯйдодҳои дар ҷомеа ва давлат ба вуқӯъ пайваستшаванда;

– сиёсӣ – ҳуқуқӣ – ташаккули дарки амиқи қарзи конститутсионӣ ва ҳарбӣ, рӯйдодҳо ва равандҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дар ҷомеа ва давлат, сиёсати ҳарбӣ, муқаррароти асосии концепсияи амнияти кишвар ва доктринаи ҳарбӣ, ҷойгоҳ ва нақши Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низомии сиёсии ҷомеа ва давлат;

– ватандӯстӣ – тарбияи муҳимтарин арзишҳои маънавӣ – ахлоқӣ ва фарҳангӣ – таърихӣ, ки хусусиятҳои ташаккул ва рушди ҷомеа ва давлати мо, ҳуввияти миллӣ, тарзи ҳаёт, ҷаҳонбинӣ ва сарнавишти тоҷиконро инъикос карда, муҳаббат ва садоқати фидокорона ба Ватани худ, ифтихор аз мансубият ба миллати бузург, ба дастовардҳо, озмоишҳо ва масъалаҳои он, гиромидошти муқаддасот ва рамзҳои миллӣ, омодагӣ ба хизмати шоиста ва фидокорона ба ҷомеа ва давлатро дар бар мегирад;

– психологӣ – ташаккули устувории баланди психологӣ, омодагӣ ба иҷрои вазифаҳои мураккаб ва масъулиятнок дар ҳама гуна шароит, қобилияти рафӣи душвориҳо ва маҳрумиятҳои хизмати ҳарбӣ [7].

Тарбия дар асоси анъанаҳои ҳарбӣ аз шаклҳои устувор, таърихан ташаккулёфта, аз насл ба насл интиқолёбандаи мушаххаси муносибатҳо дар ташкилот низомии ҷомеа дар намуди тартиб, қоидаҳо ва меъёрҳои рафтор, арзишҳои маънавӣ, муносибатҳои ахлоқӣ ва урфу одатҳои марбут ба иҷрои вазифаҳои таълимӣ–чангӣ, ташкили намдуҳҳои низомӣ ва дигар намудҳои хизмати ҷамъиятӣ ва ҳаёти ҳаррӯза иборат мебошад. Муҳимтарин анъанаҳои ҳарбӣ, ки ба хонандагон таъсири бештари тарбиявӣ мерасонанд, садоқат ба савганди ҳарбӣ ва Байрақи чангӣ; хизмат ба манфиатҳои халқ, на ҳизбҳои алоҳидаи сиёсӣ ва роҳбарони онҳо; садоқат ва фидокорӣ дар чанг барои ба даст овардани ғалабаи умумӣ; қаҳрамонии оммавӣ ва мардонагӣ дар замоне, ки тақдири Ватан ҳал мешавад; ҷасорати ҳарбӣ, қобилияти тоб овардан ба душвориҳои хизмати ҳарбӣ; демократизми муносибатҳои байни хизматчиёни ҳарбӣ ва эътимоди тарафайн маҳсуб меёбанд [2, с.29-30].

Тарбия дар асоси анъанаҳо иборатанд аз: истифодаи фаъолони дастовардҳои қаҳрамонӣ, анъанаҳои чангии полкҳо ва дивизияҳои шӯҳратёри миллӣ барои нишон додани шӯҷоати ҳарбӣ ва шаъну шарафи сарбозон; шинос кардан бо собиқадорони Чанги Бузурги Ватанӣ, иштирокчиёни амалиёти ҳарбӣ дар Афғонистон, ба ҷораҳои асосии тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ; эҳё ва таъмини ворисӣ дар эҷод ва таҳияи намунаҳои либоси ҳарбӣ, нишонаҳои ҳарбӣ ва дигар рамзҳо ва гералдикаи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ғанӣ гардонидани қардани расму оинҳои ҳарбӣ бо ҳисси ифтихор аз мансубият ба Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Муайян ва асоснок қардани самтҳои тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ кори сахл набуда, ба мураккабии масъалаҳои таснифот дар маҷмӯъ вобаста аст. Илова бар ин, таснифоти самтҳои тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстии хонандагон падидаи нодир ба ҳисоб меравад. Бо ҳадафи ниҳии худ, оmodасозии ҳимоягарони арзандаи Ватан бетағйир монда, он дар раванди ташаккули шахсияти ватандӯст, интиҳоби воситаҳо, шаклҳо ва усулҳои истифодашаванда хеле динамикӣ ба назар мерасад.

Вобаста аз самт ва хусусиятҳои сифатии рушди шахсият, якчанд марҳилаҳои асосии тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстии насли наврасфарқ карда мешаванд.

Марҳилаи аввал аз синну соли кӯдакӣ оғоз меёбад, вақте ки талаботҳои маърифатӣ ва ҳавасмандгардонӣ ташаккул ва инкишоф меёбанд. Тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ дар ин

марҳила ба ташаккул ва рушди ҳиссиёти асосии ватандӯстӣ, нуктаи назар, муносибат ба Ватани худ тамоюл дорад.

Марҳилаи дуум аз синфи ҳаштуми муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ оғоз меёбад. Тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ дар ин вақт самти нисбатан намоёни иҷтимоӣ пайдо мекунад. Он аз рӯи хусусияти худ амалӣ–меҳвар гардида, мушаххас мегардад. Иштироки наврасон ва ҷавонон дар фаъолияти ҳарбӣ–ватандӯстӣ шуурноктар гардида, бо гуногунрангии бештар, шиддатнокӣ бо сабаби баланд шудани дараҷаи мунтазамӣ ва омодагии ҷорабиниҳои гузаронидашаванда фарқ мекунад.

Марҳилаи сеюм камтар аз як сол пеш аз оғози хизмати ҳарбӣ аз лаҳзаи гирифтани шаҳодатнома аз ҷониби даъватшаванда дар комиссариати ҳарбӣ, вақте ки онҳо дар бораи намуди кушӯнҳо, ки онҳо бояд дар он хизмат кунанд ё муассисаи таълимии ҳарбӣ, ки ҳуқуқи дохилшавӣ ба он дода шудааст, огоҳ мешаванд, оғоз меёбад. Дар ин марҳила дар насли наврас муносибати мушаххас ба иштироки шахсӣ дар татбиқи вазифаи ҳимояи Ватан, иҷрои вазифаҳои муайян ташаккул меёбад. Рӯҳияи маънавӣ–психологӣ то дараҷаи зиёд аз ҷониби афкори ҷамъиятӣ дар бораи эътибори хизмати ҳарбӣ муайян мекунад.

Марҳилаи чорум тақрибан аз синни 18–19–солагӣ оғоз меёбад, ки барои шахс дар муқоиса бо се марҳилаи қаблӣ аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳимтарин мебошад. Шахсияте, ки ба камолоти муайяни иҷтимоӣ расидааст, муносибати худ, аз ҷумла муносибати манфири нисбат ба хизмати ҳарбӣ дар Қувваҳои Мусаллаҳ фаъолтар зоҳир карда, ба фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим вобаста ба рушд ва таҳкими ҷомеа, таъмини амнияти он ворид мешавад. Дараҷаи таъсир ба шахсияти одамон, махсусан ҷавононе, ки бо он ҳамкорӣ мекунанд, ба таври назаррас меафзояд.

Дар асоси ҳадафҳо ва вазифаҳои тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстии насли наврас се гурӯҳи асосии шаклу усулҳоро ифода кардан мумкин аст [10]:

Ба гурӯҳи якум шаклҳои хусусияти умумиватандустидошта дохил мешаванд. Онҳо дар ҷараёни ҳалли вазифаҳои ташаккул ва рушди шахсияти дорои сифатҳои муҳимтарини шахрванд–ватандӯсти Тоҷикистон, ки қодиранд дар раванди созандаи рушди пешрафтаи кишвар, таҳким ва тақмили пояҳои ҷомеа ва давлат фаъолона иштирок кунанд, истифода мешаванд.

Ба ҷунин шаклҳо: курсҳо; маҳфилҳо; бахшҳо; суҳбатҳо; муҳокимаҳо; шабҳои саволу ҷавоб дар мавзӯҳои ватандӯстӣ; вохӯриҳо бо собиқадорон, сарбозони эҳтиётӣ ва хизматчиёни ҳарбӣ мансубанд.

Гурӯҳи дувум аз хусусияти хоси вазифаҳои ҷузъии педагогии мазмуни тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ вобаста аст. Ин гурӯҳ камтар гуногунранг буда, бо тамоюли бештар ифодаёфтаи ҳарбӣ–амалӣ ва ҳарбӣ ифода меёбад.

Ба шаклҳои ин гурӯҳ: маҳфилҳои ҳарбӣ–техникӣ; машғулиятҳо ва таҳсилоти мавзӯӣ; машғулиятҳои тактикӣ–сафороӣ ва тактикӣ–маҳсус; бозиҳои ҳарбӣ–варзишӣ; бахшҳо оид ба намудҳои ҳарбӣ–амалӣ мансубанд.

Ба гурӯҳи сеюми шаклҳои тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ: лагерҳои солимгардонии мудофиавӣ–а варзишӣ; ҷамъомадҳои таълимӣ–саҳроӣ; клубҳои ватандӯстӣ, ҳарбӣ–ҷустуҷӯӣ; иттиҳодияҳои тамоюли гуногуни ҳарбӣ–амалӣ дохил мешаванд.

Дар байни шаклҳои гуногуни тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ посгоҳ дар назди оташи Шӯҳрати Ҷовидонӣ ҷойгоҳи маҳсусро ишғол мекунад. Маҳз ба ин ҷо ба назди Оташи абадӣ собиқ сарбозони ҷабҳаҳои ҷангӣ ва намояндагони насли ҷавон меоянд, то ки хотираи онҳоро, ки аз майдони ҷанг барнагаштанд, изҳори гиромидошт намоянд.

Дар тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстии насли наврас “Дарсҳои мардонагӣ” нақши муҳимро мебоханд. Онҳо ба ҷавонон саҳифаҳои достонии таърихи Ватани моро кушода дода, ҷавонро бо қаҳрамонони ҷанг ва меҳнат, одамони аҷоибӣ замони мо шинос карда, ба насли наврас таълим медиҳанд, ки аз рӯи таҷрибаи наслҳои калонсол кор ва зиндагӣ кунанд.

Дар шароити муосир мазмуни дарсҳои мардонагӣ бояд ба табиғи қаҳрамонии оммавии одамони шӯравӣ дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ нигаронида шавад. Гап дар сари он аст, ки аз ғалаба бар истилогарони фашистӣ немис қариб 75 солсипарӣ шуд. Як насли тамоми

одамон, аз ҷумла ҳамаи ҷавонони имрӯза ба воя расидааст, ки дар бораи ҷанг аз рӯи шунид медонанд. Ба тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстии насли наврас ҷорабиниҳои фарҳангӣ–оммавӣ таъсири назаррас мерасонанд. Ҷавонони муосирро чунин ҷорабиниҳо ҷалб мекунанд, ки дар баробари суруд, рақсҳо бо ритмикаи серҳаракатии худ қисми озмунӣ, мусобиқаӣ моҳирона омезиш меёбанд. Аз ин рӯ, озмунҳои сурудҳои ҳарбӣ–ватандӯстиро ба таври васеъ истифода бурдан зарураст.

Дар айни замон, аз чунин шаклҳо, аз қабилӣ озмунҳо барои донишони таърихи артиши Тоҷикистон, ҷашнҳо ва маросимҳои ҳарбӣ, фестивалҳои кинофилмҳо, конфронсҳои хонандагон, шабҳои ҳарбӣ–ватандӯстӣ истифода бурдан лозим аст.

Шакли муҳимтарини тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ таълими анъанаҳои ҳарбӣ ва меҳнатии халқи тоҷик мебошад. Ҷавонони мо бояд аз гузаштаи қаҳрамононаи Ватан фахр кунанд. Таҷриба ва анъанаҳои наслҳои калонсол мероси бебаҳо маҳсуб меёбанд. Насли ҷавон бояд онро бо диққат ҳифз ва эҷодкорона ғанӣ гардонад.

Анъанаҳои миллии халқи тоҷик сарватмандтарин манбаъ ва василаи самараноки тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстии насли имрӯза мебошанд. Анъанаҳо тарбия дода, гузаштаро дар хотира эҳё намуда, рӯйдодҳои дурахшон ва қаҳрамононаро дар зехншуур ҷилвагар намуда, ба ҷавонон кумак мекунанд, ки ҷойгоҳи худ, нақши худро дар амри созандагӣ ва ҳифзи Ватани худ беҳтар дарк кунанд.

Татбиқи тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ истифодаи низоми воситаҳои пешбинӣ менамояд, ки се ҷузъи асосӣ: моддӣ–техникӣ, таълимӣ ва ташкилиро дар бар мегирад.

Ба воситаҳои моддӣ–техникӣ аудиторияҳои таълимӣ, синфхонаҳо ва тоқҳо, осорхонаҳо, ҷойҳои ҷангҳо, ёдгориҳо, ҷойҳои дафн, клубҳои ватандӯстӣ ва ҳарбӣ–ватандӯстӣ, техника, таҷҳизоти маҳсус, таслиҳот, макетҳо, майдонҳои машқ, шаҳрчаҳои варзишӣ, маконҳои тирандозӣ, асбобҳои тамринӣ, инчунин воситаҳои ахбори омма, асарҳои адабӣ ва санъат мансубанд.

Ба воситаҳои таълимӣ тавсияҳои асосии назариявӣ ва илмӣ–амалӣ оид ба ташкил ва гузаронидани тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ, ташаккули назарҳо, эътиқодот, талабот ва майлу рағбатҳо, тарбияи муҳаббат ба Ватан, омодагӣ ба ҳифзи озодӣ ва истиқлолияти он, ташаккули афкори ҷамъиятӣ оид ба масъалаҳои таъмин ва таҳкими субот ва амнияти ҷомеа, дар бораи ниҳодҳои давлатие, ки дар татбиқи вазифаи ҳифзи Ватан, дар бораи хизмати ҳарбӣ ва алтернативӣ иштирок мекунанд, мансубанд.

Воситаҳои ташкилӣ – ин тамоми маҷмӯи ҷорабиниҳое мебошанд, ки бо истифодаи воситаҳои моддӣ–техникӣ ва таҳсилотӣ амалӣ карда мешаванд, ки дар шаклҳои мувофиқ амалӣ карда шуда, вазифаҳои мушаххасро оид ба ташаккул ва рушди шахсияти шаҳрванд ва ватандӯст ба ҳадди аксар татбиқ менамоянд.

Ҳар се гурӯҳи воситаҳои тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ бо ҳам зич алоқаманд буда, якдигарро пурра мекунанд ва танҳо истифодаи маҷмӯии онҳо дар раванди фаъолияти муштараки субъектҳо ва объектҳои ин фаъолият ба ноил шудан ба ҳадафи асосии он мусоидат мекунанд.

Хулоса ҳамин тариқ, зеро тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстии хонандагон мо фаъолияти гуногунҷабҳа, муназзам, мақсаднок ва ҳамохангшудаи мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои ҷамъиятиро дар самти ташаккули шуури баланди ватандӯстӣ, ҳисси олии садоқат ба Ватани худ, омодагӣ ба иҷрои вазифаи шаҳрвандӣ, муҳимтарин ухдадорҳои конститусиониро оид ба ҳимояи манфиатҳои Ватан мефаҳмем.

АДАБИЁТ

1. Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018–2022. - Душанбе, 2008.
2. Бачевский В. К вопросу о военно-патриотическом воспитании // Военные знания, 2011. №1. С.29-30.
3. Беспятова, Н.К. Военно-патриотическое воспитание детей и подростков как средство социализации / Н. К. Беспятова, Д.Е. Яковлев. - М.: Айрис-пресс, 2006. - 192 с.
4. Бублик Л. Военно-патриотическое воспитание: сущность и структура. - М.: Коммунист Вооруженных Сил, 1976.
5. Военно-патриотическое воспитание молодежи: Проблемы и опыт. - М.: Патриот, 2001.

6. Гуськов, Ю.В. Военно-патриотическое воспитание как фактор оптимизации отношений государства и гражданского общества / Ю.В. Гуськов. - М.: МПСИ, 2010. - 311 с.
7. Железнова Л.Б. Концепция военно-патриотического воспитания молодежи. - М., 2008.
8. Китоби рӯйишони афсарон оид ба корҳои сиёсӣ-тарбиявӣ ҚМ ҚТ. Душанбе, 2016.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон» аз 28 июни соли 2011, № 716.
10. Патриотическое и интернациональное воспитание воинов: Содержание, формы, методы. Сборник статей/ сост. А.Н. Размазнин. - М.: Воениздат, 1987. - 192с.

ОСОБЕННОСТИ И ПРИНЦИПЫ ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

В статье рассматриваются особенности и принципы военно-патриотического воспитания молодежи. Подчеркивается, что патриотизм является одной из важнейших и непреходящих ценностей всех сфер общества и государства, выражает отношение личности к своей Родине и характеризует высший уровень ее развития в процессе деятельности на благо Родины.

Цель статьи: Отмечается, что решение проблемы военно-патриотического воспитания должно основываться на глубоком изучении и всестороннем анализе всех изменений, характеризующих особенности современной молодежи и общества в Таджикистане в целом.

По результатам исследования, выявлено что военно-патриотическое воспитание учащейся молодежи представляет собой многогранную, планомерную, целенаправленную и согласованную деятельность государственных органов, объединений и общественных организаций по формированию у них высокого патриотического сознания, высокого чувства преданности Родине, готовности к выполнению гражданского долга, важнейшие конституционных обязанностей по защите интересов Родины.

Ключевые слова: военное-патриотическое воспитание, молодежь, военная служба, защита Родины, национальные традиции, Вооруженные Силы, Республика Таджикистан, семья, школа.

FEATURES AND PRINCIPLES OF MILITARY AND PATRIOTIC EDUCATION OF YOUTH

The article discusses the features and principles of the military-patriotic education of youth. It is emphasized that patriotism is one of the most important and enduring values of all spheres of society and the state, expresses the attitude of the individual to his Motherland and characterizes the highest level of its development in the process of activity for the good of the Motherland.

Purpose of the article: It is noted that the solution to the problem of military-patriotic education should be based on a deep study and comprehensive analysis of all the changes that characterize the characteristics of today's youth and society in Tajikistan as a whole.

According to the results of the study, It is concluded that the military-patriotic education of young students is a multifaceted, systematic, purposeful and coordinated activity of state bodies, associations and public organizations to form in them a high patriotic consciousness, a high sense of devotion to the Motherland, readiness to fulfill civic duties, the most important constitutional duty to protect the interests of the Motherland.

Keywords: military-patriotic education, youth, military service, defense of the Motherland, national traditions, armed forces, Republic of Tajikistan, family, school.

Сведения об авторах:

Сафаров Шоди Асомуродович - Доктор педагогических наук, профессор Ректор Института физической культуры Таджикистана имени С. Рахимов. Тел.: (+992) 918421063

Разоков Хуршед Сохибназарович - соискатель Института развития образования имени Абдурахмони Джоми, старший преподаватель кафедры университетской психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, E-mail: razokhursed304@gmail.com Тел.: (+992) 004042151

Information about authors:

Safarov Shodi Asomurodovich - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Rector of the Institute of Physical Culture of Tajikistan named after S. Rakhimov. Tel.: (+992) 918421063

Razokov Khurshed Sohibnazarovich - Applicant of the Institute for the Development of Education named after Abdurahmoni Jomi, senior lecturer of the department university psychology Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini, E-mail: razokhursed304@gmail.com Tel.: (+992) 004042151

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ И ЕЕ ПОНЯТИЕ

Мансурова Д.С., Махмадуллаева Ш.Н., Хайдарова Н.М.

Таджикский государственный педагогический университет имени С.Айни

Введение: Педагогическая технология берёт своё начало в 50-х годах как противопоставление появилась в пятидесятых годах как противовес неточности и неясности традиционного методического подхода. В фундаменте педагогической технологии лежит прогнозирование результатов обучения, как целей, которые можно диагностировать и проводить над ними определённые операции, а также постоянный контроль над результативностью процесса обучения. Цели, которые точно и конкретно поставлены, являются достижимыми, дают возможность подобрать рациональные методы, формы, приёмы и средства их достижения. Чтобы применить эти инструменты нужны определённые стартовые условия, которые формулируются и как цели, которые можно диагностировать и проводить над ними определённые операции. Для их достижения отбираются другие инструменты и находят их стартовые условия. Таким образом, ход построения учебного процесса обучения идёт сверху вниз, сначала выбираются цели, а затем – начальные условия. В момент, когда стартовые условия достигнет одна из цепочек, определяемая технологом, возникает возможность определить одну траекторию, которая позволит от стартовых условий достичь прогнозируемых результатов. Если применять аналогичную последовательность процедур в других случаях с заданными стартовыми условиями, то вероятность достичь аналогичных результатов возрастает многократно. Эта идея очень проста и привлекательна и исследования в этой области ведутся более сорока лет. За этот период в дидактике возникли две эпохи, коренным образом поменявшие традиционные воззрения. Первая эпоха – это эпоха программирования образования, главенствовавшая в 60-е годы, вторая – эпоха теории проблемного обучения, бывшая в центре внимания педагогики в 70-е. [3 -с.9].

Основной частью Решение этой задачи возможно лишь тогда, когда экспериментатор осуществляет контроль над всеми составляющими, под воздействием которых строится поведение организма. Для того, чтобы управлять реакцией на установленную стимуляцию должна быть взаимосвязь организма и окружающей среды. Эту задачу помогает выполнять подкрепление, с помощью которого производится отбор и видоизменение. При помощи подкрепления появляется возможность управлять организацией на внешние раздражители, контролировать поведение индивида. Теоретическое построение программированного обучения берёт своё начало в рассуждениях о факторах подкрепления. Согласно такой трактовке решение любой учебной задачи – это последовательное выполнение заданных операций, каждая стадия которой находится под контролем подкрепления. Совокупность программированного обучения включает в себя четыре основных элемента:

- дозированная информация;
- задание, позволяющее контролировать каждую порцию информации;
- правильность выполнения проверяется самостоятельно с помощью ответа;
- сведения о последующих шагах, которые зависят от того, насколько правильно выполнено задание.

В связи с тем, что в программированном обучении применяется операционализация и оперативная реакция как часть его процесса, возможно применение обучающих машин. При

реализации программированного обучения возник ряд проблем. Первая – это разработка операционной конструкции заданной конкретно учебной деятельности, вторая связана с формированием плодотворной системы подкрепления. На внедрение программированного обучения влияет и разница в уровне знаний обучающихся, что приводит к необходимости раньше начинать такой вид обучения. Для успешного внедрения программированного обучения требуется разработка и применение специальных учебников, тестов, сборников задач и ТСО.

П. Я. Гальперин создал психологическую концепцию, которая была положена в основу многих образовательных технологий концептуальная схема которых требует определённых алгоритмов: технология полного усвоения, технология модульного обучения, технология учебных циклов и др..

Ученик и последователь П.Я. Гальперина А.И. Подольский отмечал: «Теория поэтапного (планового, планомерно-поэтапного) формирования умственных действий и понятий в узком, собственном смысле слова представляет собой детально разработанную систему положений о механизмах и условиях сложных многоплановых изменений, связанных с образованием у человека новых образов, действий и понятий. Методологически речь идёт о принципиальном понимании путей освоения индивидуумом общечеловеческого опыта. Теоретически данная теория представляет собой наиболее обобщённое и развёрнутое номотетическое описание психологических закономерностей интериоризации. Операционально – технологически речь идёт о полной системе психологических условий, обеспечивающих приобретение становящихся действием намеченных, общественно ценностных свойств». [3 -с.9].

Для того, чтобы в полной мере сформировать какое-либо умственное действие, нужно создать целостную систему установленных психологических условий, которая включает в свою структуру следующее:

- 1) формирование соответствующего мотивированного усвоения и осуществления действия;
- 2) обеспечение вполне удовлетворяющей ориентации и выполнения действия;
- 3) целенаправленное развитие ожидаемых свойств действия;
- 4) переосмысление действий и их перевод в умственный план.

Данная структура, которая являет собой описание постепенных коренных изменений в исполнении и ориентации действия, достаточно известна как линейка пошагового формирования. А.И. Подольский описывал процедуру формирования умственного действия следующим образом: «Так, на первом этапе формируется мотивационная основа действия, закладывается отношение субъекта к целям и задачам предстоящего действия к содержанию материала, намеченного для усвоения. Разумеется, это отношение может в последующем измениться, но роль начальной мотивационной основы действия как в содержании усваиваемого действия, так и в динамике его усвоения очень велика» [4, с.27].

Вторая стадия охватывает становление первоначальной схемы примерных действий, т.е. такая система ориентиров и указаний, с помощью которой усваиваемое действие будет иметь требуемые качества и установленный объём. В процессе усвоения действия этот план всё время проверяется и уточняется. Существует три образца построения схемы. Первый тип предполагает действие методом проб и ошибок, что замедляет принятие решения по окончательной схеме действий, отрицательное влияние оказывают и внешние воздействия на индивидуальные показатели. Второй тип предполагает опору на систему ориентиров и указаний, алгоритм верного выполнения действий, высок процент недопущения ошибок в действии. Причём схема примерной базы действия или даётся в готовом виде, либо конструируется совместно. Доступный для усвоения на основе такого способа примерной основы действий объём материала колеблется от одного интеллектуального действия до отдельных разделов учебного материала. Третий тип презентации схемы примерной основы действий целиком и полностью ориентирован на структурные принципы изучаемого

материала. Такая ориентировочная основа позволяет глубоко анализировать изучаемый материал и формировать познавательную мотивацию.

На третьем этапе происходит материализация формы действия. При освоении задания субъект ориентируется на заранее представленные ему составляющие схемы ориентировочной основы действия.

На следующем этапе эти представленные извне компоненты последовательно замещаются значениями (речь вслух) таких средств и использованием их в своей деятельности. Теперь нет нужды в материальном использовании плана примерной основы действий, она целиком и полностью отражена в речи, становящейся базой для организованного действия.

На пятом этапе постепенно исчезает внешняя сторона речи, упор делается на внутренний, умственный план.

На завершающем, шестом этапе остаётся лишь конечный результат – предметное содержание действия.

В работах учеников и последователей П.Я.Гальперина даётся описание дополнительной работы, которую должны проделать психологи и педагоги, и приступить к непосредственно процессу обучению, его действительному содержанию, когда влияние друг на друга оказывают учитель и ученик [1-с.18].

Каких-либо данных о неэффективности и неприемлемости системы обучения, построенной на основе концептуальной схемы с использованием алгоритмов не существует.

Как раз алгоритмическая концептуальная схема очень хорошо представлена в определении Й.Кучинова и Д.Шоповой. Эта чёткая алгоритмизация приветствуется сегодня многими исследователями: «Речь идёт о технологии только тогда, когда способ действия заранее известен, детально расписан по операциям, когда результат задан и гарантирован ... Внедрение или использование той или иной технологии работы есть точное следование алгоритму, где нет места ни «творчеству», ни творчеству. Если же алгоритма нет, способ работы невоспроизводим, а результат гипотетичен, то нет технологии, а налицо осознанная или неосознанная попытка её создать [2 -с.17]. Педагогическая технология – это гораздо более широкое понятие нежели частнометодические технологии обучения. Понятие «технология обучения» близкое, но не совсем идентичное понятию педагогической технологии, ибо охватывает усвоение определённого учебного материала в рамках заданной технологии.

Следует отметить, что в указанных журналах, и особенно в американском журнале «Обзор аудиовизуальных коммуникаций» все чаще позволяют предостережения от бездумного подхода к использованию техники ради ее самой, от соблазна «поддаться очарованию средств». Такие предостережения в прошлом были несвойственны зарубежным специалистам в области применения технических средств в обучении.

Естественно, что созданию теории обучения с помощью техники должны предшествовать многоплановые теоретические и экспериментальные исследования. В настоящей работе делается попытка рассмотреть лишь некоторые вопросы моделирования педагогической деятельности с использованием технических средств, разработки профессиограммы такой деятельности.

Многим вузовским преподавателям и учителям школ различного назначения представляется, что проблема применения в учебно-воспитательном процессе обучающей техники решается очень просто: достаточно изучить устройство аппаратуры и правила её эксплуатации, и преподаватель готов к её применению. Это не только весьма упрощенное, но и неверное понятие.

Во-первых, под техническими средствами обучения следует понимать совокупность различных дидактических пособий и соответствующей аппаратуры, с помощью которой воспроизводится заложенная в пособиях информация. Стало быть, это не только диапроекторы и машины программированного обучения, но и диафильмы и кодопозитивы, программы для контролирующих и обучающих машин и другой дидактический материал.

Во-вторых, под использованием технических средств вовсе не подразумевается непосредственная работа преподавателя с техникой, её эксплуатация, ремонт, регулировка. Это обязанность обслуживающего персонала.

Во –третьих, технические средства обучения оказывают существенное влияние на повышение эффективности обучения только в том случае, если они применяются педагогически обоснованно. В противном случае они не только могут оказаться бесполезными, но и просто принести вред. Вышеизложенное даёт основание заключить, что структуры обучения преподавателей использованию в учебном процессе современной техники – это комплексная проблема, которая должна включать три раздела: психолого – педагогическую, методическую и техническую их подготовку. Психолого – педагогическую подготовка должна включать изучение: психологических особенностей восприятия аудиовизуальных средств и наглядности (главным образом особенностей восприятия динамической и статической информации);

- педагогических возможностей различных технических средств;
- психолого – педагогических требований к разработке и изготовлению экранных и звуковых пособий;
- эмоционального воздействия технических средств на личность обучающихся;

Методическая подготовка преподавателя к использованию технических средств должна предусматривать;

определение тем и разделов программы, требующих применения средств наглядности и программированных материалов при разных организационных формах обучения;

- определение методических приёмов, обеспечивающие эффективное использование технических средств;
- умение разрабатывать различные дидактические пособия (диафильмы и диапозитивы, программы для контролирующих и обучающих машин).

Техническая подготовка включает:

- ознакомление с устройством и правилами эксплуатации различных технических средств передачи и переработки информации (кино – и диапроекторов, звукозаписывающей и звуковоспроизводящей аппаратуры, телевидения, контролирующих и обучающих устройств и др.);

- изучение технических возможностей различных средств обучения;
- умения самостоятельно изготавливать дидактические пособия (кинофильмы, кодопозитивы);

- ознакомление с принципами и методов и методами оборудования аудиторий, лабораторий и кабинетов, оснащаемых техникой;

- ознакомление с принципами конструирования различных технических средств (для преподавателей технических учебных заведений).

Структура педагогической деятельности преподавателя представляет собой единство многих качеств, свойств и отношений. Аналитическое расчленение этой деятельности на важнейшие составные функции, познание отдельных свойств этих функций позволяет более конкретно охарактеризовать всю деятельность педагога при использовании им современной педагогической техники.

Современная структура успешности обучения должна отвечать следующим требованиям:

1. Быть планомерной и протекать в полном соответствии с ходом учебно – воспитательной работы, чтобы современно исправлять допущенные ошибки.

2. Быть систематической, охватывающей наиболее важные разделы работы и составляющей органической части педагогического процесса.

3. Быть объективной, так как только объективная, научно обоснованная оценка успехов и недостатков, оценка, независимая от личных установок и настроений педагога, даёт действительно картину успешности учебной работы.

4. Быть экономной, чтобы в сравнительно небольшой срок производить проверку и анализ работы одновременно всей учебной группы.

5. Быть удобообозримой, с наглядными результатами.

Несомненно, что указанным требованиям может удовлетворить только стандартизированный контроль с использованием технических средств.

Стандартизированный контроль не нечто привнесённое извне. Он вырос из педагогической практики и современных требований к педагогическому процессу и является усовершенствованным видом обычного учёта. Вместе с тем он существенно отличается от обычного контроля.

Обычный контроль страдает тем недостатком, что любой преподаватель сам определяет необходимый учащемуся уровень усвоения данного конкретного вопроса и в соответствии с этой установкой оценивает знания. При таком контроле результаты обученности становятся совершенно несравнимыми не только в отношении разных учебных заведений, но и параллельных групп одного и того же учебного заведения. При стандартизированном контроле в испытательные задания вносятся все основные вопросы программы и производится стандартизация в выборе содержания учебного материала.

При обычном контроле знаний оценка не подчиняется строгим и чётко сформулированным требованиям. Нередко хорошо подготовленный учащийся может быть оценён хуже плохо подготовленного. При стандартизированном контроле оценка производится по заранее выработанным критериям.

Указанное выше даёт основание считать стандартизированный контроль стандартизированным, с одной стороны, в отношении содержания и форм испытания, а, с другой – оценки результата работы как обучающихся, так и преподавателей.

Естественно, что стандартизированный учёт успешности обучения может применяться и без каких – либо технических средств, но в этом случае не будет выполнено требование его экономности. Преподавателю придётся рассматривать письменные ответы студента, на что, как это понятно, потребуется затратить много времени.

Однако технические средства оказывают существенное влияние не только на совершенствование контролирующей, но и управляющей функции. Известно, что достижение оптимальных результатов в организации обучения возможно только при наличии эффективного управления умственной деятельности обучающихся. Под управлением кибернетика понимает воздействие управляющей системы на состояние управляемой системы в соответствии с поставленной целью. Эффективное обучение возможно только при наличии замкнутого контура, состоящего из канала передачи информации и канала обратной связи, который служит для управления учебным процессом.

Значение обратной связи в повышении эффективности обучения ни у кого не вызывает сомнения. Однако, как это понятно, без технических устройств нельзя организовать обратную связь на лекции или при групповом обучении. С помощью аппаратуры обратной связи возможно решение следующих задач:

- Получение преподавателем обобщённой информации о степени восприятия излагаемого материала для коррекции и регуляции учебного процесса, для педагогического руководство обучающимся;

- Выдача обучающимся подкрепления, указания им о правильности или ошибочности их действия и решений. Такая информация необходима не только для психологического подкрепления, но и для организации саморегуляции;

- Получение сведений об ошибочных ответах обучающихся, с целью исследования их характера и принятия соответствующего решения.

Полезным инструментом могут оказаться технические средства обучения для реализации исследовательской функции преподавателя. Преподаватель не должен быть «урокодателем». Он обязан непрерывно совершенствовать организацию, управление и структуру всех форм и методов работы, изучать обучающихся, анализировать их действия в процессе обучения и воспитания.

Мы отдаём себе отчёт в том, что многие вопросы, рассмотренные в модели преподавателя при использовании им технических средств, потребуют критической оценки,

углубления и детальной разработки. Расширение фронта исследований по этой проблеме будет способствовать созданию профессиограммы преподавателя при использовании им современной педагогической технологии.

ЛИТЕРАТУРА

1. П.Я. Гальперина А.И. Подольский. Позитивизм в истории русской философии и психологии // Вопросы психологии. 1981. №6. Портал психологических изданий PsyJournals.ru-<https://syjournals.ru/authors/a20642.shtml>.
2. Й.Кучинова и Д.Шоповой. Разработанные и внедренные на новой дидактической технологии в обучении по математике в 4-6 классах на ЕСПУ / И. Кучинов, Д. Шопова // Обучение по математике и информатике. - 1990. Кн.6. 17.
3. Г.К. Селевко. Современные образовательные технологии. М.: Народное образование, 1998. С.А.Смирнов. Технологии в обучении // Педагогик: 468.
4. А.И.Подольский. Научное наследие П.Я.Гальперина и вызовы XXI. // Национальный психологический журнал.-2017.- №3 (27).-С.9-20.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ И ЕЕ ПОНЯТИЕ

Цель статьи В статье говорится о педагогической технологии, которое понимается трансформация абстрактных теоретических постановок и обобщение и внедрение методов дидактики и методики преподавания в практическую деятельность (процедуры, операции), перед выполнением которой обязательно ставится определённая дидактическая цель или решается дидактическая задача.

По результатам исследования: Также автор пишет о педагогической технологии как о алгоритме выполнения определённой преподавательской деятельности которое через её расчленение на систему последовательных взаимосвязанных элементарных дидактических действий, которые определены более или менее однозначно и имеют целью обеспечение достижения высокой эффективности в этой деятельности и таким образом, под педагогической технологией в разном контексте может подразумеваться наука о технологизации педагогического процесса, описание технологии педагогического процесса либо сам процесс, реализуемый с помощью технологии.

Ключевые слова: *интегрирование, дидактика, стандартизированный, удобообозримый, эксплуатация, программирование, мотивация, операционализация.*

PEDAGOGICAL TECHNOLOGY AND ITS CONCEPT

The article talks about pedagogical technology, which means the transformation of abstract theoretical performances and the generalization and implementation of the Didactic methods and methods of teaching into practical activities (procedures, operations), before performing that a certain didactic purpose is made or a didactic task is solved.

Also, the author writes about pedagogical technology as an algorithm for fulfilling a certain teaching activity that through its dismemberment on the system of consecutive interrelated elementary didactic action, which are determined more or less uniquely and are intended to achieve high efficiency in this activity.

Ключевые слова: *интегрирование, дидактика, стандартизированный, удобообозримый, эксплуатация, программирование, мотивация, операционализация.*

Сведения об авторах:

Мансурова Джамиля Сулаймоновна - кандидат педагогических наук, общеуниверситетской кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, Тел: (+992) 203218282;

Махмадуллаева Шамсия Негматовна - ассистент общеуниверситетской кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, Тел: (+992) 935940301.

Хайдарова Наргис Мансуровна - ассистент общеуниверситетской кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, Тел: (+992) 987730105;

Information about authors:

Mansurova Dzhamilya Sulaimonovna - candidate of pedagogical sciences of the general university department of general pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Tel: (+992) 203218282;

Makhmadullaeva Shamsia Negmatovna - Assistant Assistant University Department of General Pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni Tel: (+992) 935940301;

Hydarova Nargis Mansurovna - assistant of the University Department of General Pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni Tel: (+992) 987730105;

МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ МЫСЛИТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ БАКАЛАВРОВ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Маджидов Х.

Таджикский государственный университет коммерции.

Давлатов З.А.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

При этом моделью в данной ситуации является другой материальный или мысленно представляемый объект, замещающий в ходе изучения объект-оригинал [8,14].

Основной часть: В.М. Полонский под моделью понимает описание процесса обучения, его частей или фрагментов занятий с использованием схем или аналога природной или социальной реальности, позволяющего определить его структуру, функциональные связи обучения с разными условиями и факторами, социальной средой или формирующего картину будущего состояния процесса и его итогов [9,10].

Развитие мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования в Таджикистане позволяет создавать модели, связанные с развитием мыслительных способностей бакалавров, поскольку применение метода моделирования на сегодня характеризуется как важная необходимость для осмысления в целом образовательной ситуации, ее изменений и прогнозов в сфере обучающей деятельности, в частности и бакалавров в целях корректировки процесса их профессиональной подготовки.

С.А. Шмелева убеждена, что цель формирования модели развития мыслительных способностей - это развитие личностных качеств, компетентности и профессионализма бакалавра [17].

Р.М. Чудинский считает, что процесс создания модели относится к современным задачам научного педагогического изучения. Он убежден, что модели и модельный эксперимент существуют почти во всех исследуемых общетехнических дисциплинах, а их рациональное и результативное применение даст возможность углубленно изучить познаваемые объекты и явления, сориентировать их на исследовательский уровень [16]. Реализация модели процесса развития мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования в Таджикистане даст возможность в контексте представленного исследования осуществить ряд возникших задач, к которым относятся:

- точное определение цели процесса развития мыслительных способностей бакалавров, которая должна быть достигнута;
- организация наблюдения за процессом реализации мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования;
- активизация познавательной способности бакалавров в условиях кредитной системы образования.

Под моделью развития мыслительных способностей бакалавров понимается определенный идеал, который может быть достигнут в процессе вузовской подготовки. Результативность выполнения задачи зависит от способности и компетентности преподаватели при реализации им желаемых результатов. В процессе разработки модели нами были проанализированы работы Н.В. Кузьминой [6], В.А. Сластенина [11,12,13], Н.Ф. Талызиной [14] и др., которые развитие мыслительных способностей связывали с моделью предстоящей деятельности.

Таким образом, модель развития мыслительных способностей бакалавров нами рассматривается через выявление подходов, взаимодействующих субъектов, используемых форм, приемов, методов, средств, элементов, критериев, уровней и этапов ее формирования при организации обучающего процесса со бакалаврами.

При конкретизации модели процесса по развитию мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования в Таджикистане нами использовались следующие принципы:

- мотивационно-ценностное отношение к предмету деятельности (партнерские отношения, совместная творческая деятельность преподавателя и бакалавра, которая строится на общих целях, положительной мотивации на получение профессиональных навыков, умений, знаний);

- целостность (методическое сопровождение процесса развития мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования осуществляет полноценное функционирование системы образования и организацию учебной деятельности);

- преемственность (взаимосвязь определенных этапов развития, сохранение всех элементов, создание общей системы целей и сущности мыслительных способностей студентов-бакалавров);

- структурность (рассмотрение процесса развития мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования как определенной системы взаимосвязанных элементов, обуславливающих возможность изучить ключевые характерные черты изучаемого аспекта, его элементы и структуру);

- мобильность (применение в ходе развития мыслительных способностей бакалавров различных средств, приемов и способов для их формирования);

- целенаправленность (постановка точной цели обучения, которая предполагает способность изменения внешних мотивов обучения на внутренние с помощью развития мыслительных способностей бакалавров, что открывает большие возможности для освоения ими новых знаний);

- результативность (рассмотрение и осмысление значимых компетенций, логики, структуры развития мыслительных способностей бакалавров);

- адаптация (руководство процессом развития мыслительных способностей бакалавров с помощью реализации необходимых корректировок, которые обусловлены влиянием внешней среды).

Модель представляет целью – развитием мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования в Таджикистане.

Сформированная модель включает педагогические условия, позволяющие развивать мыслительные способности бакалавров.

Под педагогическими условиями нами понимаются заблаговременно созданные обстоятельства, которые позволяют эффективно сформировать мыслительные способности бакалавров.

Первое педагогическое условие представлено нами как систематическая и целенаправленная ориентация бакалавров на получение новых знаний, овладение ими умениями и способностями, желанием и возможностью применять их на практике. Данное условие основано на развитии их мыслительных способностей, мотивации профессиональной деятельности, которые обеспечиваются поставленной целью, сориентированной на развитие мыслительных способностей, а также обусловлено активной ролью бакалавров.

Проблема мотивации учебной деятельности бакалавров в рамках профессионального образования представлена в исследованиях ряда ученых: А.Г. Асмолов [1], А.А. Вербицкий [2,3], И.А. Зимняя [4,5], А.К. Маркова [7], и др.

И.А. Зимняя дает следующее определение понятию «мотив» - это то, что определяет, мотивирует, побуждает человека к реализации деятельности [4,5]. А.А. Вербицкий считает,

что к условиям преобразования учебных мотивов в профессиональные относится переход бакалавров из роли бакалавра в позицию специалиста, когда предметом учебной деятельности служит информация, а предметом профессиональной деятельности является объект духовного или материального производства [2,3].

Поэтому данное условие может быть представлено реализацией поэтапного осмысления, осознания, усвоения профессионально важной информации, которая может использоваться в практической профессионально-педагогической деятельности путем организации процесса, связанного с развитием мыслительных способностей бакалавров. Кроме того результативным воздействием на трансформацию мотивационных структур является создание проблемной ситуации, решение которой побуждает бакалавра к творческой активности [2,3].

Самостоятельно реализовав проблемные задачи, бакалавры формируют свои мыслительные способности, у них развивается мотивация для реализации мыслительных способностей через проявление профессиональных умений и навыков, появляется вера в собственные силы, разумная самооценка, накапливается профессиональный опыт.

Вторым педагогическим условием является - разработка и внедрение силлабуса (рабочей программы), которые в условиях системы кредитного образования представлены центральным звеном и выбором наиболее эффективных подходов и технологий обучения для реализации обучающего процесса.

Силлабус – рабочая программа для бакалавров, в котором дается краткое описание курса, определены цели и задачи курса, а также основные знания и умения бакалавров:

- перечень минимума знаний, умений и навыков;
- пререквизиты – начальная база бакалавра;
- постреквизиты – база бакалавра после завершения учебного этапа (модуля).

Для ориентира бакалавра дается структура курса, представленная составляющими его учебной базы: основными, дополнительными и рекомендованными учебными материалами и литературой.

Важной частью Силлабуса является описание направления учебного процесса и принципов оценки работы бакалавров, приводится информация о том, какая часть учебного курса и каким образом оценивается и влияет на учебный процесс.

В целом, главная задача Силлабуса – дать бакалавру полную картину учебного процесса, который он проходит в учебном заведении (или к которому готовится), чтобы все его шаги были понятны и осознанны.

Силлабус состоит из рабочих программ, лекционных материалов, лабораторных работ, заданий для самостоятельной работы, фонда оценочных средств, методических рекомендаций. Рабочая программа – обязательная, ключевая часть основной образовательной программы. В ней определены цели, место, суть учебного материала, а также форма его изучения.

Исходя из порядка формирования Силлабус, включают:

- факторы, способствующие эффективному изучению предмета: активное участие бакалавра на уроках; выполнение классных и домашних заданий; готовность к сдаче рубежных экзаменов; готовность к сдаче итогового экзамена;
- лекционные занятия, которые проводятся по утвержденной рабочей программе и охватывают нужные для изучения теоретические аспекты данного учебного предмета;
- практические занятия, которые проводятся в виде вопроса и ответа, постановки проблемных ситуаций и заданий по теме.
- консультации, которые предполагают: что студент должен в течение каждой недели в определённые дни, т.е. в дни и часы дежурства преподавателя на кафедре, присутствовать на консультациях преподавателя по заданным ему заданиям; должен получать советы и рекомендации по выполнению самостоятельных работ, пройденных лекционных и практических занятий; использование преподавателем новых информационных технологий в целях повышения эффективности предмета, раскрывая основные составляющих последних.

- подведение итоговых баллов преподавателем, полученных бакалаврами и объяснение их результатов;
- итоговые оценки (вид контроля и норма оценивания);
- объективное выставление оценок преподавателем на основе определения действительных знаний бакалавров;
- показатели буквенных, цифровых и балльных экзаменационных оценок в кредитной системе обучения (Таблица 1).

Таблица 1

Буквенная оценка	Цифровая оценка	Оценка в баллах	Традиционная система оценок
A	4,0	95-100	«Отлично»
A-	3,67	90-94	
B+	3,33	85-89	
B	3,0	80-84	«Хорошо»
B-	2,67	75-79	
C+	2,33	70-74	
C	2,0	65-69	«Удовлетворительно»
C-	1,67	60-64	
D	1,33	55-59	
D-	1,0	50-54	
F	0	0-49	«Не удовлетворительно»

В целях эффективной реализации обучающего процесса бакалаврами необходимо соблюдение основных правил поведения: не опаздывать (в случае опоздания обучающиеся на занятия не допускаются); во время занятий не заниматься другими делами; отключить мобильные телефоны; без причины не улыбаться и не смеяться; всегда иметь с собой портфель, тетради и другие учебные принадлежности; соблюдать установленную форму одежды для высшего учебного заведения; не пропускать занятия без уважительной причины; своевременно отрабатывать пропущенные занятия; активно участвовать на занятиях; качественно выполнять домашние задания; соблюдать этические нормы общения с преподавателями и сокурсниками; активно участвовать в вузовских и общественных мероприятиях; проявлять безупречную порядочность во всём; беречь собственность вуза.

Для развития мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования нами определялись следующие виды работ:

- проведение и защита лабораторная работа, которая позволяет оценить способности и умения бакалавра выдвигать перед собой учебные задачи, реализовывать их, а также анализировать результат своей работы;
- круглый стол, дискуссия – обсуждение студентами проблемных вопросов, что позволяет оценить способности студентов-бакалавров аргументировать свою позицию, отстаивать свое мнение;
- портфолио – формирование материалов, подтверждающих достижения обучающихся по различным видам мыслительных способностей в рамках одной или нескольких учебных предметов;
- рабочая тетрадь – учебное пособие, позволяющее самостоятельно изучать учебные дисциплины, она применяется в виде аудиторной или внеаудиторной работы;
- проект – оценивание умений бакалавров самостоятельно выполнять практические задания с помощью полученных знаний, творческих умений;
- тест – система тематических заданий, способствующих автоматизации процесса определения уровня знаний бакалавров.

Также к педагогическим условиям относится применение комплекса традиционных (позволяющих сформировать первоначальные знания, умения и навыки) и новых педагогических технологий обучения, формирующие мыслительных способности бакалавров. При изучении математики и информатики нами применялись следующие технологии: педагогическое сотрудничество, модульное обучение, проектное обучение, контекстное обучение.

Контекстное обучение в отличие от классического изучает содержание будущей профессиональной деятельности, в то время как классическая исследует содержание дисциплин. Ключевой задачей здесь выступает развитие способностей бакалавров профессионально осуществлять функции получаемой специальности, реализовывать поставленные задачи, используя учебные материалы по дисциплине. Таким образом, у бакалавров происходит углубленное формирование теоретических знаний по предмету, ибо они получают информацию о сущности получаемой профессии, развивают практические умения и навыки с помощью реализации поставленных задач и проблемных ситуаций.

Следующим педагогическим условием выступает реализация партнерских отношений преподавателя и бакалавров, которое выстраивается путем организации совместной деятельности при изучении теоретического материала, разработке исследовательских проектов, руководстве выполнении индивидуальных самостоятельных работ бакалавров в процессе изучения информатики и математики. Данное условие выполняется благодаря разработке научно-исследовательской деятельности бакалавров и является ключевым средством в развитии их мыслительных способностей. К основным задачам научно-исследовательской работы бакалавров относятся: осмысление методов научного познания с помощью исследования материалов по предмету, получение навыков самостоятельного решения задач. Научно-исследовательская работа складывается из организации научных семинаров для бакалавров, конференций, упражнений научно-исследовательского характера, которые формируют их самостоятельную познавательную деятельность, взаимодействие с коллективом и преподавателями, а также умение использования технологий педагогического сотрудничества. Она может состоять из реализации творческого проекта, который выполняется одним студентом или группой из 2-3 человек. Студентам дается право самостоятельно выбрать тему проекта, они самостоятельно формируют сопутствующую документацию и научный аппарат проектной работы, который состоит из: актуальности темы, выдвижения цели, задач, описания этапов создания и проведения исследовательской работы. Проектная работа позволяет раскрыть творческий потенциал бакалавров с помощью активизации их познавательной деятельности.

Под самостоятельной работой бакалавров нами понимается организационная форма обучения, которая является важной частью процесса обучения. Такая работа способствует управлению учебно-познавательной, научно-исследовательской деятельностью бакалавров без непосредственного участия преподавателя. К целям самостоятельной работы относятся овладение бакалаврами навыками, приобретение опыта творческой, исследовательской деятельности. Функции самостоятельной работы включает: воспитательной значимостью самообразования, формированием творческих способностей, самодостаточности, самодисциплины, ответственности за результат собственной работы. Задания для самостоятельной работы прописываются в рабочей программе дисциплины с указанием точных сроков для выполнения. Результат работы может быть выражен в устной или в письменной форме.

При конструировании модели формирования мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования нами были выделены следующие структурные блоки: целевой, содержательно-технологический и результативно-диагностический (таблица 2).

Таблица 2 - Модель формирования мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования

ЦЕЛЕВОЙ БЛОК	Цель: формирование мыслительных способностей студентов-бакалавров в условиях кредитной системы образования			
	Методологические подходы			
	Аксиологический	Системно-целостный	Личностно-деятельностный	Компетентностный
	Принципы:			
	Мотивационно-ценностного отношения к предмету, способности, целостности, преемственности, структурности, мобильности, целенаправленности, результативности			
	Задачи:			
	Формирование мотивационно-целевого компонента мыслительных способностей бакалавров	Формирование процессуально-деятельностного компонента мыслительных способностей бакалавров	Формирование эмоционально-рефлексивного компонента мыслительных способностей бакалавров	
СОДЕРЖАТЕЛЬНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ БЛОК	Организация процесса формирования мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования в Таджикистане. Содержание способности бакалавра и преподавателя: учебно-познавательная деятельность, исследовательская деятельность, творческо-проектная деятельность			
	Компоненты формирования мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования			
	Мотивационно-целевой	Процессуально-деятельностный	Эмоционально-рефлексивный	
	Методы: стимулирование мотивации учения (методы активизации познавательной деятельности); исследовательский метод; имитационные и деловые игры; метод проектов; самоконтроль и самоорганизация учебной деятельности			
	Формы: лекция-визуализация (показ кино и презентаций); комплексные лабораторные работы (КЛР); самостоятельная работа бакалавров (СРС); исследовательская работа бакалавров (ИРС); выполнение и защита творческих проектов; самооценивание; мини-конференции; портфолио			
РЕЗУЛЬТАТИВНО-ДИАГНОСТИЧЕСКИ	Критерии			
	Мотивационный	Деятельностный	Рефлексивный	
	Показатели			
	-наличие мотивации мыслительной деятельности; - наличие устойчивой цели мыслительной способности; - наличие потребности к самореализации	- наличие обширных знаний в области математических дисциплин; - наличие умений использовать имеющиеся знания при подготовке к практическим занятиям; - наличие умений творчески подходить к возникающим затруднениям в процессе подготовки к занятиям	↑ - наличие умений к саморегуляции; - рефлексия; - наличие стремления к саморазвитию в рамках профессиональной деятельности	
	Уровни			
	Пороговый (начальный)	Базовый (достаточный)	Повышенный (компетентностный)	
	Результат: достижение оптимального формирования мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования			

Целевой блок – является значимым элементом разработанной нами модели. Цель осуществления модели представлена развитием мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования. Сформулированные цели и задачи развития мыслительных способностей бакалавров сопряжены с итоговым результатом, с развитием умений и навыков, мотивацией и развитием мыслительных способностей бакалавров.

Методологической основой формирования мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования включает:

- аксиологический подход, который способствует формированию мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования и положительной мотивации к будущей профессиональной деятельности;

- личностно-деятельностный подход, который предполагает отношение к бакалаврам как личности, организацию деятельности, которая направлена на формирование мыслительных способностей студентов-бакалавров.

Содержательно-технологический блок был разработан нами на основе работ В.П. Беспалько[15], Н.В. Кузьминой [76], Н.А. Моревой [108], В.А. Сластенина [161].

Разработка процесса развития мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования проводилась с применением рабочей программы, методических пособий, реализации самостоятельных и контрольных работ. Его цель – формирование наиболее благоприятных условий для результативного развития мыслительных способностей бакалавров. Основная задача была представлена развитием мотивационно-целевого, процессуально-деятельностного, оценочно-рефлексивного элементов в развитии мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования.

Результативно-диагностический блок. Сформулированные ключевые структурные элементы развития мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования являются основой в определении критериев и выявления уровня сформированности мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования. В этой связи критерий рассматривается нами как определенный показатель, идеал, эталон, по которому судят о качестве подготовки субъекта в определенной сфере обучающей деятельности. Поскольку ключевыми объектами педагогической диагностики мыслительных способностей бакалавров выступают ее структурные элементы, основываясь на них, мы определили критерии и показатели по выявлению уровня развития мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования, которые представлены таблицей 3.

Таблица 3- Критерии и показатели формирования мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования

Критерии формирования мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования	Показатели формирования мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования
Мотивационный	- наличие мотивации профессиональной деятельности; - наличие устойчивой цели профессиональной деятельности; - наличие потребности в самореализации;
Деятельностный	- наличие обширных знаний в области математических дисциплины; - наличие умений использовать имеющиеся знания при подготовке к практическим занятиям; - наличие умений творчески подходить к возникающим затруднениям в процессе подготовки к занятиям
Рефлексивный	- наличие умений к саморегуляции; - рефлексия; - наличие стремления к саморазвитию в рамках профессиональной деятельности;

Заключение: Таким образом, разработанная нами модель по формированию мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования в Таджикистане была представлена следующими структурными блоками: целевым, содержательно-технологическим и результативно-диагностическим, которые явились фундаментом при организации экспериментальной работы, реализация которой представлена нами во второй главе исследования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Асмолов, А. Г. По ту сторону сознания: методологические проблемы неклассической психологии /А. Г. Асмолов. – Москва: Смысл, 2002. - 480 с.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. - М.: Высшая школа, 1991. - 207с.
3. Вербицкий, А.А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения: Материалы к четвертому заседанию методологического семинара 16 ноября 2004 г. / А.А. Вербицкий// – Москва: Исследовательский

- центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 84с.
4. Зимняя И.А. Педагогическая психология: уч. для студентов по пед. и психол. направ. и спец / И.А. Зимняя. – М.: Логос, 2000. – С.384.
 5. Зимняя, И.А. Педагогическая психология: учебник для студ. выс. учеб. зав. пед. и псих. спец. / И.А. Зимняя – изд. 2-е доп., испр и перераб. – Москва: Логос, 2005. -324с.
 6. Кузьмина, Н.В. Профессионализм педагогической деятельности / Н.В. Кузьмина, А.А. Реан – СПб: Речь; Рыбинск: Дело, 1993. – 134с.
 7. Маркова, А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – Москва: Знание, 1996. - 308 с.
 8. Морева, Н.А. Технологии профессионального образования: учебное пособие для бакалавров высших учебных заведений / Н.А. Морева. – Москва: Академия, 2005. - 432 с.
 9. Митина, Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя: учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л.М. Митина. – Москва: Академия, 2004. – 320 с.
 10. Ожегов, С.И. Словарь русского языка: ок. 53000 слов / С.И. Ожегов; под общ. ред проф. Л.И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М.: ООО
 11. Сластенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: инновационная деятельность. - М.: Магистр, 1997. - 224 с.
 12. Сластенин, В.А. Педагогика: учебник для бакалавров вузов, обучающихся по направлению 050100 «Педагогическое образование» / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; под ред. В.А. Сластенина. – 11-е изд., стер. – Москва: Издательский центр «Академия», 2012. – 608 с.
 13. Сластенин, В.А. Педагогика: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлению 050100 «Педагогическое образование» / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; под ред. В.А. Сластенина. – 11-е изд., стер. – Москва: Издательский центр «Академия», 2012. – 608 с.
 14. Садовникова Т.Ю. Семейный и школьный контекст социальной ситуации развития в подростковом возрасте как фактор формирования самостоятельности / Т.Ю. Садовникова // Психология и школа. — 2009. — № 3. — С.51-71.
 15. Талызина Н.Ф. Педагогическая психология. - М., 1999. - 288 с.
 16. Чудинский, Р.М. Модельный эксперимент при обучении бакалавров направления «Технологическое образование» общетехническим дисциплинам / Р.М. Чудинский // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. - 2008. - № 3 (59). - С. 238-244., с.238
 17. Шмелева С.А. Модель профессиональной подготовки выпускника педагогического вуза / С.А. Шмелева // – Вестник ТГПУ (TSPUBulletin). – 2012. -№ 5 (120). - С.16-22., с.16

МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ МЫСЛИТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ БАКАЛАВРОВ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье приводятся развитие мыслительных способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования в Таджикистане.

Авторами представлены модель формирования мыслительной способностей бакалавров в условиях кредитной системы образования в Таджикистане.

Ключевые слова: мыслительные способности бакалавров, качество развития мыслительных способностей, кредитная система образования, целевой блок, содержательно-технологический блок, результативно-диагностический блок, эффективность мыслительных способностей, пороговый уровень, базовой уровни, повышенный уровни, критерии.

MODEL OF FORMATION OF THE MINDING ABILITIES OF BACHELOR STUDENTS IN THE CONDITIONS OF THE CREDIT SYSTEM OF EDUCATION IN TAJIKISTAN

The article presents the development of the thinking abilities of bachelor students in the conditions of the credit system of education in Tajikistan.

The authors show the factors, target, content-technological and resultative-diagnostic, which were the foundation for organizing the experimental work of the mental abilities of bachelor students in the conditions of the credit system of education in Tajikistan.

Keywords: mental abilities of bachelor students, quality of development of their mental abilities, credit system of education, targeted, content-technological and resultant-diagnostic, efficiency of mental abilities.

Сведения об авторах:

Маджидов Хамид - доктор технических наук, профессор кафедры высшей математики и естественных дисциплин Таджикского государственного университета коммерции. Тел: (+992) 918246105

Давлатов Зафар Амирович - старший преподаватель кафедры теоретической физики Таджикского государственного педагогического университета имени Садритдина Айни. Адрес проспект Рудаки 121, Тел: (+992) 918489565 E-mail: zafardavlatov@mail.ru

Information about authors:

Majidov Hamid - Doctor of Technical Sciences, Professor of the Department of Higher Mathematics and Natural Disciplines of the Tajik State University of Commerce. Phone: (+992) 918246105

Davlatov Zafar Amirovich - senior teacher of the Department of Theoretical Physics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Address Prospekt Rudaki 121, Tel: (+992) 918489565 E-mail: zafardavlatov@mail.ru

ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В ШКОЛАХ НОВОГО ТИПА

Мирзоева Н.Р.

Академия образования Таджикистана

Введение: Следует констатировать факт, что в Республике Таджикистан ежегодно открываются школы нового типа, так за ними закрепилось это название. Если взглянуть в историю, то они далеко не новые и существовали еще в начале 20 века. Открытие таких школ различных видов и типов, развитие рыночных отношений и в сфере образования обострило проблему оценки результатов обучения детей со стороны родителей. Возникает вопрос, требующий безотлагательного решения: смогут ли нововведения изменить в лучшую сторону работу аттестационных комиссий, в функциональные обязанности которых входит оценивание результатов обучения. Прежде всего это касается лицеев, гимназий, школ с углубленным изучением отдельных предметов, ориентирующих, как правило, своих выпускников исключительно на поступление в вуз и предназначенных для такой подготовки.

В такие учебные учреждения существует строгий отбор, так называемые «добровольные» пожертвования родителей значительны, а в большинстве случаев и официально узаконены. Педагоги в лицеях и гимназиях получают «достойную» заработную плату, что нельзя сказать о государственных средних образовательных учреждениях. Какой бы тип не был образовательного учреждения, нас интересует вопрос качества образования.

На протяжении нескольких десятилетий активно муссируется вопрос перехода на 12-летнее обучение в нашей стране, объясняя это вхождением в мировое образовательное пространство и с целью получения образования более высокого качества. Каковы же конкретные механизмы, за счет которых предполагается это более высокое качество получить?

Если быть точным, то введение 12-летнего образования связано и с другими причинами, а именно: наша страна заинтересована во вхождении в «мировое образовательное пространство». Что же такое пространство?

Европейский Союз или что – то иное, что сулит экономике, нашим демократическим преобразованиям целый ряд преимуществ. Но для этого нам необходимо перейти на целый ряд принятых в европейских странах норм, прав, стандартов, среди которых и стандарты средних образовательных учреждений. Последнее в Европе считается таковым, если оно 12-летнее. Это, на мой взгляд, истинная причина перехода нашей школы на 12-летку.

Что же касается повышения качества образования в школах нового типа, то пока нет каких-либо документов, разъясняющих новшества в школах 1-10-х классов и в школе 11-12-х классов, кроме того, разумнее было бы последние два года сделать профильное обучение, обеспечив подготовку в вуз.

Исследователь Каримова И.Х. в статье «Опыт Республики Таджикистан по формированию национальной системы оценки качества общего (школьного) образования: национальные экзамены и мониторинговые исследования образовательных достижений» отмечает, что «Согласно Закона РТ «Об образовании», управление качеством образования

осуществляется методами внутренней и внешней оценки на основании результатов мониторинга принятия управленческих решений в образовательных учреждениях [1, ст.27, п.2]. Для мониторинга принятия управленческих решений разработан план по 127 повышению качества образования в структурных единицах, который состоит из ряда пунктов: работа Совета управления образования; нормативно-правовое обеспечение; кадровое обеспечение; методическое обеспечение; учебная деятельность; работа с руководителями образовательных учреждений; работа с обучающимися учащимися; работа с одаренными детьми; повышение методического сопровождения воспитания и др. Реализация данного плана способствует повышению качества образования. Сама внутришкольная система оценки качества образования регламентируется Программой управления качеством образования в средних образовательных учреждениях РТ [14], которая определяет способы оценивания качества образования и предлагает вариативную шкалу оценивания качества знаний при проведении промежуточного контроля. [2, с.125].

Что касается механизма повышения качества образования, то пока я могу только предположить: если появляется дополнительное время (еще один учебный год), то возможно это позволит уменьшить перегрузку, другие отрицательные эффекты и последствия организации нынешнего среднего образования, что естественно создаст временные условия для получения образования лучшего качества.

Но все это пока мои умозрительные рассуждения, основанные на предположениях, здравом смысле. Результаты исследований по этой проблеме неизвестны, нормативных документов пока нет, кроме Концепции перехода на 12 – летнее обучения, ведутся эксперименты.

И хотя мы говорим о качестве образования, бюрократия душит творчество учителей. Поднять качество образования – это не усиление ревизорских действий, которые добрались и до школ нового типа. В беседе с руководителями средних образовательных учреждений (Проект в Хатлонской области) часто приходится слышать, что специалисты разных категорий с энтузиазмом взялись за знакомое: сведения, справки, проверки: заполнение классного журнала, рабочие планы администрации среднего образовательного учреждения, поурочные планы учителей и пр. Вот и настал *ренессанс бюрократического подхода*.

Применение, на мой взгляд, строгих единых для всех нормативов, стандартов, требований и т.п. бессмысленно, ибо если они не гибки, не вариативны, то они и не выполнимы. Нормы должны быть обязательно, но как ориентир в работе. Разве не видно, что при устрашении школ самыми строгими стандартами, школы продолжают давать учащимся образование самого разного качества: от крайне низкого уровня у одних, до высочайшего уровня у других, и это как правило школы нового типа.

Теперь несколько слов о высшем образовании, которое влияет на качество образования в школе. До сих пор главным содержанием высшего педагогического образования остается наука, лежащая в основе учебного предмета, и методика его преподавания (именно преподавания, а не обучения). Главный же объект педагогической деятельности- ученик, ребенок (знание о нем)- как был, так и остается второстепенным элементом образования будущего учителя- воспитателя. Современному педагогу остро необходимо образование, включающее аксеологию (теорию ценностей), этику, психологию на более высоком уровне, чем сейчас, дефектологию или коррекционную педагогику и дисциплины, которые развивают общую культуру личности. А у нас многое вузы до сих пор сотнями выпускают учителей, не владеющих даже информационными и коммуникационными технологиями.

Вместе с этим, современному учителю, как хлеб, как воздух, необходимо овладение близкими и возможным несколькими специальностями, если не в системе подготовки педагогических кадров (колледжи, высшие школы, академии), то в системе подготовки, переподготовки и повышения квалификации педагогических кадров. Это как никогда актуально сейчас, когда наблюдается отток педагогических кадров из школы. См. выступление министра образования и науки РТ на пресс- конференции от 3.02.2022 г.). Речь идет о таких специальностях, как химик - биолог, филолог -историк и др.)

Наконец, считаю, что управления образования могут создать благоприятные условия для себя, педагогов, руководителей школ подготовки диссертаций, что является очень эффективным путем саморазвития специалиста. Пора понять, что на должностях директоров гимназий, лицеев, колледжей, ИПК просто неприлично не иметь научной степени. Отрадно, что динамика в этом направлении наблюдается.

Стоит внедрять в практику назначать на руководящие должности средних образовательных учреждений педагогов менеджеров, т.е. по специальности 0612 00-менеджер в образовании, ведь на должности руководителей работают люди, имеющие только педагогическое образование. Они – управленцы не по профессиональному образованию, а по опыту работы, что явно недостаточно.

Всю приведенную ситуацию, говорящую о необходимости обновления (по содержанию, прежде всего) подготовки, переподготовки и повышения квалификации кадров образования, могут и должны изменить не только Министерство образования РТ, но в не меньшей степени органы управления на местах, что несомненно поднимет качество квалификации кадров, а поэтому неизбежно и качество образования учащихся, которое эти кадры обеспечивают.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон РТ «Об образовании». Д., 2013.
2. Опыт Республики Таджикистан по формированию национальной системы оценки качества общего (школьного) образования: национальные экзамены мониторинговые исследования образовательных достижений. //Вестник таджикского национального университета – Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон, №3/4 (205), 2016, с.121-130.
3. Пидкасистый П.И. Учебник для студентов педагогических вузов. / П.И.Пидкасистый М., 2006.
4. Подласый И.П. Педагогика. Книга 1, Общие основы педагогики. / И.П. Подласый М., 2012, 309 с.
5. Программа управления качеством образования в средних образовательных учреждениях РТ // Утверждён распоряжением министра образования Республики Таджикистан от 05 июля 2010 года №770.

ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В ШКОЛАХ НОВОГО ТИПА

В статье автор рассматривает вопрос повышения качества образования в школах нового типа. Ведь это одна из основных проблем современного образовательного учреждения, это процесс, который постоянно совершенствуется. Автор задается вопросом: из чего же он складывается и отвечает на него, что это целостная совокупность, которая характеризуется результатом учебно-познавательной деятельности учащихся, их полнотой, глубиной, гибкостью, обобщённостью, систематичностью, прочностью, т.е. то, что требует постоянной работы над собой, ежедневно совершенствуясь, чтобы успевать идти «в ногу со временем».

Ключевые слова: обучение, образование, качество, подготовка, переподготовка, руководитель, профессионализм.

IMPROVING QUALITY OF EDUCATION IN SCHOOLS OF NEW TYPE

In this article the author considers the issue of improving the quality of education in schools of a new type. After all, this is one of the main problems of a modern educational institutions, this process which improves constantly. The author inquiries into the following question: what does it consist of and answers to it, that it is an integral set, which is characterized by the result of the educational and cognitive activity of students, their completeness, depth, flexibility, generalization, systematicity, strength, i.e. something that requires constant work on oneself, improving daily in order to "keep up with the current time".

Keywords: training, education, quality, upbringing, retraining, leader, professionalism.

About the author:

Mirzoeva Narqis Ruzibekovna - Applicant of the Academy of Education of Tajikistan E-mail: golo_78@mail.ru, tel: (+992) 931998000

Сведения об авторе:

Мирзоева Наргис Рузибековна - соискатель Академии образования Таджикистана, E-mail: golo_78@mail.ru, tel: (+992) 931998000

ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ ҶАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМИЮ МАЪРИФАТИИ ДОНИШЧӢӢ ТАВАССУТИ ТЕХНОЛОГИЯӢИ ИТТИЛООТӢ ДАР МУАССИСАӢИ ТАӢСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

Афизов С.Х.

Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи А. Рудакӣ.

Маҷидов Ӣ.

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Имрӯз барои аз тамоми навигариҳо бохабар шудан мутахассисро лозим меояд, ки дониши худро пурра карда тавонад, зеро илм ва техника бо суръати бениҳояд баланд тараққӣ мекунад. Барои рушди бомуваффақияти тайёр кардани донишчӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ онҳоро ба ҷараёни душвори камолоти касбӣ мутобик кардан лозим аст. Инчунин барои таҳқиқи маводи омӯзишӣ, маълумоти зарурӣ, инкишофи тафаккури эҷодии донишчӯён, қобилияти худшиносӣ, майлу хоҳиши худомӯзӣ, иштироки ҷаёлона кунонидан ба технологияҳои иттилоотӣ зарур аст.

Омӯзгор барои таҳқиқ ва эҷод кардани тартиби ҳавасмандгардони донишчӯён дар доираи системаи таҳсилот имконият дорад, ки мустақилона бо ёрии омӯзиши дарозмуддати донишчӯ дар ҳолатҳои ҳаёти воқеӣ, муҳокимаҳои даврӣ ва амалии донишчӯён, ки муаллим бо ёрии онҳо имконият пайдо мекунад, ки ҳулосаҳои боэътимод барорад, ба нақша гирад ва ба роҳи инкишоф ислоҳ дарорад.

Қисмати асосӣ Омӯзиши психологию педагогии ҳавасмандкунгардонӣ ва рушди он ду ҷузъи инкишофи томи соҳаи ҳавасмандии шахсият мебошанд. Омӯзиши рафти ҳавасмандгардонӣ ин муайян кардани сатҳи объективӣ ва дурнамои имконпазир, нуктаи ташаккули наздиктарин барои ҳар як донишчӯ мебошад. Натиҷаҳои ба даст овардашуда барои ба нақша гирифтани рафти тараққиёт ҳамчун асос хизмат мекунад.

Инкишофи мақсадҳои таълимии донишчӯён дар доираи таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии мо ташкил намудани шароит барои амалӣ гардонидани ҳадафҳои дохилӣ (мақсад, эҳсосот) ба таълим; ҷаҳмиши онҳо аз ҷониби донишчӯён ва рушди минбаъдаи онҳо дар бораи ҳавасмандии худ мебошад.

Вақтҳои охир дар ҷумҳурии мо ба таври ҷаёл ҷорӣ намудани муносибатҳои ғайристандартӣ ва ташкили таълим, ки мувофиқ ба мақсадҳо, хусусияти ҳавасмандгардони ҷаёлияти таълимию маърифатӣ, ки хусусиятҳои ҳоси мазмуни ҷаҳҳоро бо истифода аз усулҳои технологияҳои муосири педагогӣ пешбинӣ менамояд, ба вуқӯ мепаївандад.

М. Лутфуллоев, Ф. Шарифзода, И.Х. Умарова, Р.Д. Мирзоев, Т.К. Ҳусайнова, М.Р. Раҷабова дар таҳқиқоти худ оид ба ҳавасмандгардони ҷаёлияти таълимию маърифатии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ақидаҳояшонро баён кардаанд, ва мо дар рафти таҳқиқоти худ асарҳои олимони дар боло зикргардидаро ба сифати асос қарор додем.

Мақоми муҳимро барои таҳқиқоти мо асарҳои донишмандоне ишғол мекунад, ки ба афзоиши сатҳи тайёрии касбӣ баҳшида шудаанд (Н.Н. Шоев, М.А. Халафал, А. Нуров аз олимони рус Э. Касаткина, И.Н. Кокорина, Т. С. Панина ва дигарон.)

Дар асарҳои И.Г. Захарова, Е.В. Коротаева, В.С. Кукушкин, В.М. Мандыкан, В. Николаева, В.В. Пикан масъалаҳои назариявӣ, механизмҳо ва наваҳои гуногуни имрӯз машҳури технологияҳои педагогӣ дар ҳавасмандгардони ҷаёлияти таълимию маърифатии ҳонандагон ва донишчӯён таҳлил карда шудаанд. Мо дар тадқиқоти худ ба онҳо таъа намудем.

Асарҳои зикргардида нақши қалони назариявӣ ва амалӣ доранд. Илова бар ин, то имрӯз илми педагогӣ масъалаҳое, ки бо омӯзиши ҳавасмандгардони ҷаёлияти таълимию маърифатии донишчӯён бо ёрии технологияҳои иттилоотӣ бо назардошти хусусиятҳои ҳоси раванди таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқаманданд, вақте ки усули дидактикии ҷаёлноқӣ ва мустақилияти донишчӯ дар ҷои аввал меистад, пурра омӯхта нашудааст.

Омӯзиши маводи психологию педагогӣ оид ба ҳавасмандгардонии фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён бо усулҳои технологияҳои иттилоотӣ дар таълим имкон медиҳад, ки баъзе номутобиқатҳо бо талабот дар инкишофи фаъолияти эҷодии донишҷӯён ошкор карда шаванд. Дар заминаи системаи нокифоя омӯхташудаи шартҳои педагогии ҳавасмандгардонӣ дар фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён тавассути технологияҳои иттилоотӣ камбудҳои мавҷуданд, ки бояд ба таври кулӣ бартараф карда шаванд.

Дар ташаккули ҳавасмандгардонии фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён тавассути технологияҳои иттилоотӣ ба масъалаи консепсия ва ташкили моделҳои иттилоотии азхудкунӣ диққати муҳим дода мешавад, ки ба ташаккули мавқеи фаъоли донишҷӯён дар раванди таълим мусоидат мекунад. Дар пасманзари ҳамаи гуфтаҳои боло барои таҳияи самарабахши кафолатноки маводи таълимии фанҳои табиӣ математикӣ зарурати ташкил ва татбиқи модели назариявии таълим ба миён омад. Ин модел барои донишҷӯён дастурамал шуда, имкон медиҳад, ки қорҳои маърифатӣ анҷом дода шаванд, тасаввуроти технологияи амалисозии ҳар як амал ҳамчун унсурӣ ягонаи занҷири умумии фаъолиятҳои инкишоф дода шаванд. Омӯзгор, дар навбати худ, аз болои иҷрои қорҳои иҷрошуда назорат мебарад.

Тибқи назарияи тадқиқоти психологию педагогӣ, ки ба ҳавасмандгардонии фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён дар азхудкунӣ маводи таълимӣ алоқаманд аст, нишон дод, ки ҳангоми ҳалли саволҳои муассир ва оқилона ба онҳо ҷавобҳои баробар пайдо мешаванд. Ин ба шарофати дуруст қорӣ намудани ҳавасмандгардонии фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён бо ёрии технологияҳои иттилоотӣ имконпазир гардид.

Дар асоси тадқиқоти диссертатсионӣ таҳлилҳои дар фаъолияти илмию педагогӣ ҳангоми омӯзиши ҳавасмандгардонӣ гузаронида шуда, ихтилофҳои ошқор гардиданд:

- вобаста ба зиёд шудани нақшаҳои таълимӣ дар доираи технологияҳои иттилоотӣ, ки ба тақмили қори ҳавасмандгардонии фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён, фаъол гардонидани қорҳои таълимию маърифатӣ мусоидат мекунад, дар айни замон норасоии воқеии маблағ ақтуалӣ мемонад;

- зарурат ба ҳавасмандгардонӣ дар қори таълимию маърифатии донишҷӯён бо истифода аз усулҳои технологияҳои иттилоотӣ, ки ба азхудкунӣ самараноки маводи таълимӣ аз қониби донишҷӯён нигаронида шудааст.

Умуман, таҳлил ва ҷамъбасти адабиёт ва амалияи педагогӣ аз нокифоя омӯхта шудани масъалаҳои ҳавасмандгардонӣ дар фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ гувоҳӣ медиҳад. Мушкilotи таҳқиқотиро ба таври дигар тавсиф қардан мумкин аст: Қадом шароитҳои педагогиро бояд қорӣ қард, то ки ҳавасмандгардонии фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён тавассути технологияҳои иттилоотӣ самараноктар қор қунад?

Қараёни ҳавасмандгардонии фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён бо усулҳои технологияҳои иттилоотӣ самаранок хоҳад буд, агар:

- раванди таълим дар асоси муқаррароти психологӣ, педагогӣ, дидактикӣ дар қорӣ намудани фаъолияти ҳавасмандгардонии самаранок бо мақсади баланд бардоштани сатҳи фаъолияти донишҷӯён тақмил дода шавад;

- истифодаи ҳавасмандгардонӣ дар фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён дар заминаи қорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ;

- дар асоси равандҳои сохторбандӣ ва моделсозӣ табдил додани иттилооти фанӣ ба омили муҳими таълимӣ бо ёрии ҳавасмандгардонӣ дар фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ амалӣ қарда шавад;

- ҳавасмандгардонӣ дар фаъолияти таълимию маърифатӣ омӯзиши фаъолони донишҷӯёнро кафолат медиҳад.

Дар асоси мақсад ва фарзияи таҳлил ҳалли вазифаҳои зерин заруранд:

1. Истифодаи усулҳои технологияҳои иттилоотӣ дар шароити зарурӣ барои қорӣ намудани принсипҳои асосии назариявии ҳавасмандгардонӣ дар қори таълимию маърифатии донишҷӯён.

2. Тавассути технологияҳои иттилоотӣ муайян намудани маҷмӯи шартҳои дидактикии ҳавасмандгардонии фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён.

3. Асоснок кардани самаранокии технологияҳои иттилоотӣ ҳамчун воситаи ҳавасмандгардонӣ дар фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён.

4. Таҳияи сохтор, мундариҷаи модели истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ҳамчун воситаи ҳавасмандгардонӣ дар фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён, инчунин технологияи татбиқи модели ҳавасмандгардонӣ дар фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён тавассути технологияҳои иттилоотӣ.

5. Ҳангоми татбиқи ҳавасмандгардонӣ дар қори таълимию маърифатии донишҷӯён ба воситаи технологияҳои иттилоотӣ сохтор ва мазмуни тавсияҳои методӣ, ки ба тайёрии донишҷӯён нигаронида шудаанд, ташаккул додан зарур аст.

Ба муқаррароти илмӣ тақия намуда, амалӣ кардани қор оид ба қушодани назарияҳои фалсафӣ, психологӣ ва педагогии татбиқи қори таълимию маърифатӣ дар таҳсилоти муосир. Барои ҳавасмандгардонӣ дар қори таълимию маърифатии донишҷӯён ба асосҳои методологии таҳлили мавқеъҳои назариявӣ тақия қардан лозим аст.

Дар асарҳои В.И. Беленкий, Ю.Е. Волков, С.И. Гессен, М.В. Демин, М.С. Каган, Л.Г. Станкевич ва дигарон қайд гардидааст, ки «Исботи консептуалии мафҳуми фаъолияти инсон ба масъалаҳои дарёфти маълумотҳои қуллии он, ба ҳам пайвастании мулоҳизаҳои илмию назариявӣ оид ба қузии предметии фаъолият, ки предметии маърифатро дигаргун месозад, баҳшида шудаанд [12, с. 67].

Дар асарҳои П.Я. Галперин, Е.Г. Кабанова-Меллер, А.Н. Леонтев, В.Я. Ляудис, Н.А. Менчинская, С.Л. Рубинштейн, Н.Ф. Тализин қузии назарияи фаъолияти омӯзиш баррасӣ шудааст, ки унсурҳои сохтори фаъолият, шароит ва захираҳои онро тавсиф мекунад, инчунин баёнӣҳое, ки хусусиятҳои хоси равониро муайян мекунанд [11, с. 79].

Дар асарҳои Л.П. Аристова, Д.Б. Богоявленская, М.А. Данилов, Б.П. Есипов, Т.А. Ильина, И.Я. Лернер, М.И. Махмутов, М.Н. Скаткина, И.Ф. Харламов, Т.И. Шамова, Г.И. Шукина ва дигарон фикри назариявӣ оид ба хусусиятҳо ва мазмуни раванди афзоиши фаъолияти таълимию маърифатӣ баррасӣ шудааст, ки мазмуни он фаъолияти маърифатиро ҳамчун ҳолати равонии субъекти шинохти худ нишон медиҳад [12, с. 85].

Дар асарҳои таҳқиқотии Ю.К. Бабанский, В.М. Вергасов, В.В. Давидов, И.И. Илясов, В.И. Ковалев, А.К. Маркова, П.И. Пидкасистий принципҳои фаъолияти таълимию маърифатӣ бо татбиқи равишҳои илмии фаъолгардонии таълим ифодаи ҳудро ёфтаанд [3, с. 89].

Дар асарҳои С.Я. Батишев, В.П. Беспалко, А.С. Гранитская, И.Г. Гузенко, М.В. Кларина, Л.Н. Ланда, И. Унт, М.А. Чошанов, В.Д. Шадрикова, П.А. Ютсевичене ва дигарон андешаҳо ва тадқиқотҳои дидактикӣ баррасӣ шудаанд, ки ба ташаккули фаъолияти маърифатӣ ва мустақилияти донишҷӯён барои беҳтарсозии раванди таълим нигаронида шудаанд [5, с. 104].

Омилҳои дидактикии ҳавасмандгардонӣ дар қори таълимию маърифатии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии қасбии Қумҳурии Тоҷикистон тавассути воситаҳои технологияи иттилоотӣ муайян қарда шудаанд, ки имқон медиҳанд ба эҷод ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ барои азҳудқунии самараноки донишҳо аз қониби донишҷӯён аз рӯи фанҳо мусоидат намоёнд.

Истилоҳоти «ҳавасмандгардонии фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён», «воситаҳои технологияи иттилоотӣ» қиҳати илмӣ мушаххас ва асоснок қарда шуданд. Дар асоси ташаккули ғояи татбиқи моделсозии иттилоотӣ дар раванди таълим дар мактаби олий сохтори модели ҳавасмандгардонӣ дар фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии қасбии Қумҳурии Тоҷикистон тавассути технологияҳои иттилоотӣ тақия шудааст.

Татбиқи ҳамақонибаи ғояи «ҳавасмандгардонии фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён»-ро барои азҳудқунии қурраи маълумот дар қараёни таълим таъмин намуда, мазмуни ҳавасмандгардонӣ дар фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии қасбӣ Қумҳурии Тоҷикистон тавассути технологияҳои иттилоотӣ тақия қарда шудааст. Инчунин, барои ташаккули ҳавасмандгардонӣ дар фаъолияти таълимию

маърифатии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтор ва хусусияти шӯроҳои методӣ тавассути технологияҳои иттилоотӣ таъсис дода шудааст.

Хулоса Дар асоси мақолаи илмӣ ва адабиёти психологию педагогӣ мо равишҳои назариявии фаъолияти самаранокӣ ҳавасмандгардониро дар фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён тавассути технологияҳои иттилоотӣ муайян намудем.

Нишон дода шудааст, ки барои тақмили таҳсилоти касбӣ барои дар бозори меҳнат серталаб будан дар замони имрӯза зарур аст, ки ҳавасмандгардониро дар фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён тавассути технологияҳои иттилоотӣ самаранок қорӣ ва амалӣ кард. Тибқи талаботи имрӯза ба хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар бозори меҳнат мо роҳҳои ҳалли механизми ҳавасмандгардонӣ дар фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯёнро тавассути технологияҳои иттилоотӣ баррасӣ кардем.

Омилҳои, ки имкон медиҳанд механизми ҳавасмандгардонӣ дар фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён тавассути технологияҳои иттилоотӣ тақмил дода шаванд, ошкор гардиданд. Ба монанди:

Лаҳзаҳои ташкилӣ (муносибати муфассал ба талаботи эҳтиёҷоти минтақавии бозори меҳнати имрӯза;

Психологӣ;

- муайян намудани сатҳи дониши донишҷӯён;
- муайян намудани сатҳи доимии ҳавасмандгардонии фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён тавассути технологияҳои иттилоотӣ;
- қорӣ намудани механизми муносибатҳои дохилигурӯҳӣ байни донишҷӯён, муносибати онҳо бо омӯзгорон;

Педагогӣ;

- мувофиқати усулҳои анъанавӣ ва инноватсионии таълим;
- мувофиқӣ дар механизми назорати дониши донишҷӯён;
- таносуби усулҳои таълими синфӣ ва берунасинфӣ.

Омӯзгор бояд механизми омилҳои дар боло зикршударо қорӣ намояд, он гоҳ ҳамчун омили самаранокӣ қорҳои синфӣ ва берунасинфӣ бо донишҷӯён зиёд мешавад.

АДАБИЁТ

1. Абдухаирова А.Т. Приемы активизации познавательной деятельности / А.Т.Абдухаирова // Среднее специальное образование, 1989.-№ 8.
2. Азимов Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин – М.: Издательство ИКАР, 2009.
3. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса: Методические основы. / Ю.К. Бабанский - М.: Просвещение, 1982. - 192 с.
4. Беликов В.А. Дидактические основы организации учебнопознавательной деятельности студентов. / В.А. Беликов - Челябинск, 1994. 157 с.
5. Беспалько, В.П. Образование и обучение с участием компьютеров (педагогика третьего тысячелетия). / В.П. Беспалько - М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2002. - 352 с.
6. Государственная программа компьютеризации общеобразовательных школ Республики Таджикистан на 2011-2015 годы. – Душанбе, 2010. - 42с.
7. Государственная программа развития образования Республики Таджикистан на 2010-2015 годы. – Душанбе, 2009. 45-48с.
8. Иванов П. А. Активные методы обучения. / П. А. Иванов //Среднее специальное образование, 1990, № 7.
9. Ивановский Р.И. Компьютерные технологии в науке и образовании. Практика применения систем MathCAD Pro: Учеб.пособие. / Р.И. Ивановский. М.: Высшая школа, 2003. - 431 с.
- 10.Инновационные образовательные системы XX века. Педагогика. - М.: Издат. дом «Питер»,2003
- 11.Кабанова-Меллер Е.Н. Учебная деятельность и развивающее обучение. М.: Знание, 1981.- 96с. [11, с. 79].
- 12.Каган М.С. Человеческая деятельность. Опыт системного анализа. М., 1974. 328 с.; Щукина Г.И. Роль деятельности в учебном процессе: Книга для учителя. М., 1986. 144 с. [12, с. 67].
- 13.Коробов Е.Т., Внимание в познавательной активности//Среднее специальное образование, 1991. - № 4.
- 14.Сергеева Т. Новые информационные технологии и содержание обучения //Информатика и образование. - 1991, -№ 1, - С. 3-10.

15. Скальский И.А. Компьютеризация информационного обеспечения тактической подготовки в вузе: Автореф. дис. ...кан.воен. наук. -М.: ВА БТВ, 1994. - 18 с.
16. Скаткин М.Н. Совершенствование процессов обучения. М., 1981.
17. Современные образовательные технологии в изучении и преподавании предметов социально-гуманитарного цикла.- М.: ООО «ГИД «Русское слово»-РС», 2007.
18. Стариченко Б.Е., Шуняева Н.В. Накапливаемая отметка как метод педагогической статистики. //Педагогическая информатика. – 2001. - № 1. – С. 10.
19. Степанова, Е.О. Система оценивания результатов деятельности школ с применением самооценки / Е.О. Степанова // Директор сельской школы. - 2008. - №1. - С.88-93.
20. Сухобская Г.С. Мотивационно-ценностные аспекты познавательной деятельности взрослого человека: / Г.С. Сухобская // Автореф. дис. канд. псих. наук.-И, 1975.- 16 с.

ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМИЮ МАЪРИФАТИИ ДОНИШЧЌЎЁН ТАВАССУТИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

Дар мақола муаллифон дар бораи ҳавасмандгардонии фаъолияти таълимию таърифатии донишчўён тавассути технологияҳои иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ суҳан рондаанд.

Қайд гардидааст, ки омӯзгор барои таҳқиқ ва эҷод кардани тартиби ҳавасмандгардонии донишчўён дар доираи системаи таҳсилот имконият дорад, ки мустақилона бо ёрии омӯзиши дарозмуддати донишчў дар ҳолатҳои ҳаёти воқеӣ, муҳокимаҳои даврӣ ва амалии донишчўён, ки муаллим бо ёрии онҳо имконият пайдо мекунад, ки хулосаҳои боэътимод барорад, ба нақша гурад ва ба роҳи ишқишӯф ислоҳ дарорад.

Муаллифон дар мақола қайд кардаанд, ки вақтҳои охир дар ҷумҳурии мо ба таври фаъол қорӣ намудани муносибатҳои ғайристандартӣ ва ташикили таълим, ки мувофиқ ба мақсадҳо, хусусияти ҳавасмандгардонии фаъолияти таълимию маърифатӣ, ки хусусиятҳои хоси мазмуни фанҳоро бо истифода аз усулҳои технологияҳои муосири педагогӣ нешбинӣ менамояд, ба вуқӯъ меафтад.

Дар мақола муаллифон беиштар ба асарҳои М. Лутфуллоев., Ф. Шарифзода., И.Х. Умарова., Р.Д. Мирзоев., Т.К. Ҳусайнова., М.Р. Раҷабова ва дигарон таъя намудаанд.

Мақсади мақола: таъия, муносибати назариявӣ ва таъбиқи раванди ҳавасмандгардонӣ дар қори таълимию маърифатии донишчўён тавассути технологияҳои иттилоотӣ мебошад.

Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот исбот карда шуд, ки қори технологияҳои иттилоотӣ дар омӯзиши маводи таълимӣ аз қониби донишчўён ба ҳавасмандии фаъолияти таълимию маърифатӣ таъсир мерасонад.

Ҷамъбасти натиҷаҳои омӯзиши назариявии проблема ва таъқиқоти озмоишӣ имкон дод ба хулоса омад, ки нуқтаҳои асосии гипотезаи ба миёнгузоштаи мо таъдиқ гардиданд. Хулосаҳо, ки ба даст оварда шудаанд, барои ҳалли мукаммали масъалаи баррасишаванда иддао намекунаанд.

Калидвожаҳо: Ҳавасмандгардонӣ, фаъолият, маърифат, фаъолияти маърифатӣ, технология, иттилоот, дониш, технологияҳои иттилоотӣ, модел.

МОТИВАЦИЯ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ СРЕДСТВАМИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В статье авторы рассказали о мотивация учебно-познавательной деятельности студентов средствами информационных технологий в высших учебных заведениях.

Отмечается, что исследовать и создавать процедуру мотивации студентов в рамках системы образования, педагог имеет возможность самостоятельно с помощью длительного исследования студента в настоящих жизненных ситуациях, исследования циклических суждений и действий студентов, с помощью чего педагог имеет возможность производить достоверные заключения, планировать и вносить поправки в пути развития.

В последнее время в нашей республике происходит активное внедрение нестандартным подходам и созданию обучения, соответствующих целям, характеру мотивации учебно-познавательной деятельности, предусматривающих характерные черты содержания дисциплин способами современных педагогических технологий.

Авторы статьи опираются в основном на работы М. Лутфуллоева, Ф. Шарифзода, И. Х. Умаровой, Р. Мирзоева, Т. Хусаиновой, М. Раджабовой и других.

Цель статьи: *разработка, теоретический подход и реализация процесса мотивации в учебно-познавательной работе студентов по средствам информационных технологий.*

По результатам исследования *доказано, что работа информационных технологий при изучении студентами учебных материалов сказывается мотивация учебно-познавательной деятельности.*

Обобщение результатов теоретического изучения проблемы и экспериментального исследования позволило сделать вывод, что основные положения выдвинутой нами гипотезы подтвердились. Полученные выводы не претендуют на исчерпывающее решение рассматриваемой проблемы.

Ключевые слова: *мотивация, деятельность, познаватель, познавательной деятельности, технология, информация, знания, информационные технологии, модел.*

MOTIVATION OF EDUCATIONAL AND COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS BY MEANS OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

In the article, the authors talked about the motivation of educational and cognitive activity of students by means of information technology in higher educational institutions.

It is noted that to explore and create a procedure for motivating students within the framework of the education system, the teacher has the opportunity to independently, with the help of a long study of the student in real life situations, the study of cyclic judgments and actions of students, with the help of which the teacher has the opportunity to make reliable conclusions, plan and amend ways of development.

Recently, in our republic, there has been an active introduction of non-standard approaches and the creation of training that corresponds to the goals, the nature of the motivation of educational and cognitive activity, providing for the characteristic features of the content of disciplines using the methods of modern pedagogical technologies.

The authors of the article rely mainly on the works of M. Lutfulloev, F. Sharifzoda, I. Kh. Umarova, R. Mirzoev, T. Khusainova, M. Radjabova and others.

The purpose of the article: *development, theoretical approach and implementation of the process of motivation in the educational and cognitive work of students by means of information technology.*

According to the results of the study, *it was proved that the work of information technology in the study of educational materials by students affects the motivation of educational and cognitive activity.*

The generalization of the results of the theoretical study of the problem and the experimental study made it possible to conclude that the main provisions of the hypothesis put forward by us were confirmed. The conclusions obtained do not claim to be an exhaustive solution of the problem under consideration.

Keywords: *mativation, activity, cognizer, cognitive activity, technology, information, knowledge, information technology, model.*

Маълумот дар бораи муаллифон:

Афизов Сӯҳроб Хурсандович - унвонҷӯи кафедраи методикаи таълими информатикаи Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи А. Рудакӣ Тел: (+992) 918532101, E-mail: suhrob.afizov@mail.ru

Маҷидов Ҳамид - доктори илмҳои техники, профессори кафедраи математикаи олии ва фанҳои табиӣ Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, Тел: (+992) 918246105

Сведения об авторах:

Афизов Сухроб Хурсанович - соискатель кафедры методики преподавания информатики Кулябского государственного университета имени А. Рудаки Тел: (+992) 918532101, E-mail: suhrob.afizov@mail.ru

Маҷидов Ҳамид - доктор технических наук, профессор кафедры высшей математики и естественных дисциплин Таджикского государственного университета коммерции. Тел: (+992) 918246105

Information about authors:

Afizov Sukhrob Khursanovich - applicant for the Department of Computer Science of the Kulob State University named after Abuabduллоh Rudaki. Tel: (+992) 918532101.

Majidov Hamid - Doctor of Technical Sciences, Professor of the Department of Higher Mathematics and Natural Disciplines of the Tajik State University of Commerce. Phone: (+992) 918246105

**АСОСҲОИ ПСИХОЛОҒИ ВА ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ ҚОБИЛИЯТИ
ФИКРРОНИИ БАКАЛАВРҲО ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ
ДАР ШАРОИТИ НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТИ АВРУПОӢ**

Маҷидов Ҳ.

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон,

Давлатов З.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни.

Ташаккули қобилияти фикрронии бакалаврҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба омилҳои зиёде вобаста мебошад. Муайян кардани омилҳое, ки аз онҳо ташаккули қобилияти фикрронии бакалаврҳо вобастагӣ дорад тадқиқоти махсусро талаб менамояд. Устод ташаккули қобилияти фикрронии бакалаврҳоро дар лексияҳо ташқил намуда, ҳадафҳои қори ояндаи онҳоро муайян мекунад марҳилаҳои асосии ташаккули қобилияти фикрронии бакалаврҳоро барои баланд бардоштани сатҳи донишашон муайян мекунад ва мефаҳмонад, дар бораи зарурати ба даст овардани ин системаи дониш таъкид мекунад, ки ҷиба ҷунин роҳ ташаккул додани қобилияти фикрронии бакалаврҳо ба мақсад мувофиқ мебошад.

Барои фаъол кардани қобилияти фикрронӣ, ба донишҷӯён вазифаҳои дараҷаи гуногуни мураккабро пешниҳод кардан лозим аст, ки ба ҷустуҷӯи мустақили иттилоот, далелҳо, таҳлил ва арзёбӣ нигаронида шудаанд. Ба шарофати ҳалли масъалаҳо дар онҳо қобилияти фикрронии зерин инкишоф меёбад: таҳлил, синтез, абстраксия, систематикӣ, муқоиса, умумӣ, равшанӣ, инчунин истифодаи дурусти ин ҷузъҳо дар фаъолияти онҳо ташаккул меёбад. Ҳалли масъалаҳои мураккаб таваҷҷӯҳи бакалаврҳоро ба фанҳои таълимӣ зиёд мегардонад.

Қисми асосӣ Таҳлили маводҳои психологӣ ва педагогӣ, ки дар онҳо таърифи қобилияти фикрронӣ оварда шудааст, нишон доданд, ки тавассути "ягонагии тафаккури назариявӣ, дарки ҳиссӣ ва фаъолияти амалӣ, ки инсон дар тӯли ҳаёташ анҷом медиҳад, дар ҳама намудҳои муносибатҳои иҷтимоӣ, инчунин тавассути татбиқи амалҳои гуногуни объективӣ-амалӣ дар раванди таълим ҳаллу фасл мегардад» [3,15]. Дар раванди қобилияти фикрронӣ, шинохт дар фаъолияти маърифатии шахс ё дар раванди таълим шакли мукамал пайдо мекунад.

Қобилияти фикрронии бакалаврҳо аз татбиқи усулҳои умумии стратегӣ ба ҳадафҳо ва вазифаҳои таълим вобаста аст. Он ҳамчун як фаъолияти назоратшаванда, ки аз ҷониби шахс иҷро ва пешниҳод карда мешавад. Одам воқеияти воқеиро дарк карда, раванди фикрронии худро назорат мекунад, ҳамон тавре ки бо тарҳрезии нақшаҳои амалҳои худ, намуди фаъолияти одамони дигарро тавассути суҳанронӣ назорат мекунад.

Омӯзиши раванди қобилияти фикрронии бакалаврҳо дар шароити низоми кредитии таҳсилот, ки бо сохтори муайяни раванди таълим дар иҷрои вазифаҳои таълимӣ ифода

ёфтаанд, бо зарурати омӯзиши самти ин раванд пешниҳод карда мешавад. Аз ин рӯ, омӯхтани нақшаи ҳалли масъала хело муҳим аст, зеро ҳуди идеяи ташкили фаъолияти омӯзишӣ ҳалли онро меофарад ва ташаккул медиҳад.

Дар ин замина, бояд қайд кард, ки қобилияти фикрронии бакалаврҳо танҳо тавассути ташкили фаъолияти эҷодии омӯзгорӣ ташаккул меёбанд.

Як қатор таҳқиқот дар соҳаи психология ба омӯзиши қобилияти фикрронӣ, алахусус, таҳқиқоти бунёдии С.Л. Рубинштейн [24;25] ва Б.М. Теплова [30] диққати махсус дода шудааст. Муаллифон дар асарҳои худ моҳияти психологии фикрронии амалӣ, унсурҳои умумӣ ва фарқкунандаи онҳоро дар заминаи тафаккури назариявӣ овардаанд. Б.М. Теплов ҳангоми муайян кардани сохти психологӣ дар фаъолияти фармондеҳон ҷузъҳои фарқкунандаи тафаккури амалиро фарқ мекунад: қарори мусбат ва мантиқӣ барои ҳар як вазъ (дар назария, натиҷаҳои манфӣ низ муҳиманд), бо возеҳии худ фарқ мекунад; зарурати ҷамъбаст дар заминаи нишон додани ҷузъҳои муҳимтарин; систематизатсия, зеро ҳалли он бояд лаконикӣ, сохторӣ бошад, на вақтро сарф кунад. Вай марҳилаҳои асосии ташаккули тафаккури истеҳсолиро муайян кард:

- муайян кардани моҳияти масъала;
- ҷустуҷӯи ҳалли нав;
- тафтиши ҳал (бо истифодаи он дар сатҳи ҳавасмандгардонӣ ва шахсӣ).

Бо шарофати ҷузъи нутқ, шахс метавонад бо ҷомеа ҳамкорӣ кунад. Сухан омили асосии қобилияти фикрронӣ мебошад.

Аз ин ҷиҳат, қобилияти фикрронии бакалаврҳо ба алгоритмҳои таълимӣ тавассути инҳо вобастаанд: муайян кардани намуди фаъолият; муттасилӣ дар татбиқи фаъолиятҳо; қобилияти ёфтани ҳалли дуруст; ташкили раванди дарёфти он; бунёди робитаҳои байниҳамдигарии объектҳои вазифаи проблемавӣ, ки бо робитаи ногуфтагонӣ бо ҳам ифода ёфтаанд, дар асоси консепсияҳои зерин: омӯзиш, раванди таълим, қобилияти фикрронӣ. Таҳсилотро дар ин ҷо метавон тавассути фаҳмиши васеи он - ҳамчун ҳуди далел ва инчунин маҳдуд - ҳамчун ҷанбаҳои алоҳидаи таълим муайян кардан лозим. Раванди татбиқи фаъолият бо истифодаи қобилияти фикрронӣ ва меҳнати ҷисмонӣ ифода меёбад. Қобилияти маърифатӣ дар ҳар як марҳилаи кор ташаккул меёбад, аммо дараҷаи олии татбиқи онҳоро марҳилаи эҷодӣ нишон медиҳад, ки ҳангоми таҳияи сохтори нав, азхудкунии унсурҳои алақай офаридашуда, ҷиҳҳои навро ба вучуд меорад. Дар марҳилаҳои ибтидоии фаъолияти равонӣ, вақте ки унсурҳои нав акнун ташаккул меёбанд, усулҳои эвристикӣ истифода мешаванд, ки ба ҳиссиёт асос ёфтаанд ва фаъолияти фикриро талаб мекунад, ки пораҳои номаълумро фаро мегиранд.

Дар робита ба ин, таълим ҳамчун шакли қобилияти фикрронӣ дар раванди фаъолияти мустақили дорои аҳамияти иҷтимоӣ ташаккул ёфта, ҳамчун мундариҷаи фаъоли фаъолият тавсиф мешавад ва дарк карда мешавад. Омӯзиш раванди детерминистӣ, ки заминаи қонуниро дар бар мегирад.

Усули дедуктивӣ дар раванди маърифат дар ташаккули қобилияти фикрронӣ нақши муайянеро мебозад, ки он хусусиятҳои бесамарро низ дар бар мегирад. Ин усул ба муайян кардани робитаҳо ва робитаҳои мушаххас дар раванди таҳқиқот равона шудааст ва дар доираи қонунҳои муайяни илмӣ ташаккул меёбад.

Яке аз намудҳои ташаккули қобилияти фикрронӣ қабули қарорҳо мебошад. Дар ин ҷо бояд дар назар дошт, ки қобилияти фикрронии инсон дар раванди тамоми ҳаёти инсон ташаккул ва инкишоф меёбад, аммо рушди пурсамари он дар синни 17 то 23-солагӣ, яъне дар солҳои донишҷӯӣ ба амал меояд. Мувофиқи психологияи рушд (Л.И.Божович, Л.С. Выготский, В.А. Крутетский, Б.М. Теплов ва ғ.), дар ин марҳилаи синну сол қобилияти фикрронӣ, авҷ мегирад ва фаъолияти эҷодӣ инкишоф меёбад. Сатҳи ташаккули қобилияти фикрронии бакалаврҳо дар донишгоҳ яке аз натиҷаи мусбати мутобиқшавии иҷтимоии онҳо ба воқеияти муосир ба ҳисоб меравад.

Ба гуфтаи В.И. Кузнецов, тарбияи ҳисси қаноатмандӣ аз раванди таълим бо истифодаи ҳадди аксар кӯшишҳо муайян карда мешавад [12]. Хусусан, ин муқаррарот, ба андешаи ӯ, ба

ҳама вазифаҳои лабораторӣ дахл дорад, ки бояд бо назардошти хусусиятҳои инфиродии бакалаврҳо сохта шаванд, ки тавассути омӯзиши мустақили онҳо амалӣ карда мешаванд ва натиҷаи ниҳой дар раванди тадқиқот ба даст оварда мешавад. Зеро омӯзиши илм ва тамоми унсурҳои он, ба донишҷӯён, ҳадди аққал қисман, таърихи донишҳои илмиро дар заминаи фанни омӯхташаванда таълим додан муҳим аст [12].

Аҳамияти рушди худомӯзии донишҷӯён, ки сифати рушди қобилияти фикрронӣ ва натиҷаҳои раванди таълимиро муайян мекунад, дар бисёр таҳқиқоти донишҳои психологӣ ва педагогӣ нишон дода шудааст: Т.И. Шамова, Н.Н. Шоев ва дигарон [32;33].

Дар ин замина Н.Н. Шоев қайд мекунад, ки мафҳуми воситаҳои фикрронии бакалаврҳо ташаккули омӯзишро ҳамчун ҳаракати ҳавасманд, равона ва мустақилона қафолат медиҳад, агар он ба шартҳои зерин ҷавобгӯ бошад:

- ташаккул ва чуқуртар намудани дониш дар бораи ангеҷаҳои дохилии фаъолияти таълимии бакалаврҳо дар ҳар марҳила;

- бакалаврҳоро ҳавасманд кунед, онҳоро ба тартиб додани нақшаи фаъолияти оянда равона кунед;

- рушди малакаҳои таълимӣ, зехнии бакалаврҳо дар омӯзиш, таҳлили маводи таълимӣ;

- ҳавасманд кардани сифатҳои ахлоқӣ ва ахлоқии онҳо дар татбиқи ҳадафҳои таълимӣ;

- дар ҷараёни кор худдорӣ ва ислоҳи худшиносии донишро амалӣ кардан [33].

Барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузашташуда дар омӯзиш, бояд дар ташкили раванди таълим ба самти шахсӣ, ҳамгирӣ ва фаъол таъҷ кард. Дар ин робита И.С. Морозова ва Г.П. Горбунова ҳафт гурӯҳи шартҳоро, ки ба самаранокӣ фаъолияти равонӣ таъсир мерасонанд, фарқ мекунад:

- намуд, хусусият ва мураккабии вазифаҳои ҳалшаванда;

- хусусиятҳои психофизиологӣ ва антропометрии шахс;

- ташкили ҷои кор;

- ташкили фаъолият, яъне мавҷудияти алгоритмҳо ва дастурҳо барои фаъолият, тарзи кор бо дарназардошти ҳама омилҳо ва ҳолатҳои фаъолият;

- омилҳои санитарияи гигиенӣ;

- омилҳои ҳавасмандгардонии фаъолият;

- шароити объективӣ ва ҳолатҳое, ки ба фаъолият таъсир мерасонанд [17].

Дар бисёр асарҳои равияи психологӣ ва педагогӣ усулҳои ҳавасмандгардонии раванди таълим ва баланд бардоштани сатҳи фаъолияти бакалаврҳо таҳия шудаанд. Ҳамин тавр, мувофиқи эътиқоди Л.Н. Сизоненко, тағироти сифатии системаи омодазории бакалаврҳо ба татбиқи фаъолияти минбаъдаи касбӣ бо тағирёбии хусусияти азхудкунии донишҳо дар самти тағир додани онҳо аз иттилоотӣ фундаменталӣ вобаста аст [29]. Чунин мешуморанд, ки таълими босифати бакалаврҳо аз шароити омӯзиши инфиродӣ вобаста аст, зеро аслан шахс дорои хусусиятҳо, сифатҳои фарқкунандааст, ки дигарон надоранд.

В.И. Жернов ва М.Е. Дуранов чунин мешуморад, ки барои омодагии самарабахши бакалаврҳо ба фаъолияти касбӣ бояд ниёзҳои касбӣ ва маърифатӣ таҳия ва эҷод карда шаванд чунки аҳамияти онҳо барои ҳавасмандкунӣ, ташаккули хислатҳои шахсӣ ба маънои касбӣ зарур аст [8]. Чудо кардани ниёзҳои маърифатӣ аз ҷониби онҳо ҳамчун шартӣ ташаккули мустақилияти маърифатии бакалаврҳо баррасӣ карда мешавад.

О.П. Науменко, ҳангоми омӯзиши маҳорати маърифатӣ, дар заминаи ташкили раванди таълим таърифи зеринро пешниҳод менамояд. Маҳорати маърифатӣ роҳи такмил додани раванди таълим, ки ҷузъи фаъолияти таълимӣ ба шумор меравад, маҳсули таълимест, ки дар натиҷаи раванди таълим амалӣ карда мешавад. Бо ёрии маҳорати маърифатӣ муайян кардан мумкин аст, ки дар раванди ташаккул ёфтани маҳорати маърифати ба фаъолияти касбии бакалаврҳо шароити мусбати кории коллективӣ муҳайё мегардад. Дар ин шароит маҳорати маърифатии бакалаврҳо ташаккул меёбад [20]. Онҳо усулҳои асосии нигоҳ доштани таваҷҷӯҳи бакалаврҳоро ба инкишофи қобилияти фикрронӣ афзун мегардонад.

Н.И. Липе рушди қобилияти фикррониро тавассути истифодаи усулҳои проблемавии таълим муайян мекунад, ки сатҳи шавқӣ маърифатии бакалаврҳоро ҳамчун ҷузъи асосии

рушди фаъолияти таълимӣ муайян мекунад [14]. Фаъолияти маърифатӣ дар ин робита аз ҷониби ӯ ҳамчун як фаъолияти муассире ҳисобида мешавад, ки ба татбиқи вазифаҳои муайяни таълимӣ дар раванди таълим нигаронида шудааст [14]. Вай чунин мешуморад, ки бо рушди қобилияти фикрронӣ дар таълим ва тарбияи бакалаврҳо натиҷаҳои мусбат ба даст овардан, мумкин аст.

Мо дар асоси муқаррароти О.П. Науменко ва Н.И. Липе, чунин мешуморем, ки таваҷҷӯҳи маърифатиро механизми фаъолсозии қобилияти фикрронии бакалаврҳо баланд мебардорад.

Ба гуфтаи Б.Т. Панов, шартҳои муҳими афзоиши фаъолияти педагогии омӯзгор аз фаъолсозии қобилияти фикрронии бакалаврҳо ва истифодаи усулҳои мушаххаси таълим вобаста аст. Қобилияти фикрронии бакалаврҳо дар ҷараёни таълим аз устод вобастагии калон дорад, зеро дар баъзе ҳолатҳо вай ангеҷаҳои омӯзишро дар синф суғуст инкишоф медиҳад, қори бакалаврҳоро ба ташкил мекунад ва аз дарсҳои таъсирбахши назорати дар синф истифода намебарад [23].

Ба гуфтаи Э.Д. Телегин, ташаккул додани дониш, қобилият ва малақаҳои нав аз ҷониби бакалаврҳо аз рушди қобилияти фикрронии онҳо, вобаста аст [31]. Муҳаққиқ дар асоси мушаххас кардани унсурҳои муҳимтарин дар намунаҳои гуногуни қобилият, таъсири ангеҷаро ба фаъолияти омӯзиши амалишаванда, хусусиятҳо ва натиҷаи он муайян мекунад. Дар ин замина, вай дар байни ангеҷаҳои таълимӣ ва истеҳсоли шавқ ва ҳавасмандиро барои рушди фаъолияти маърифатӣ фарқ мекунад [31].

В. Ж. Масленникова, ҳавасмандии мусбиро ҳамчун шартҳои баланд бардоштани қобилияти фикрронии бакалаврҳо аз ҷониби математика баррасӣ менамояд. Вай чунин мешуморад, ки ҳавасмандии мусбӣ ҳангоми иҷрои вазифаҳои методологии субъективӣ-эҷодӣ аз ҳисоби ҳалли мушкилот бо роҳи дарёфти маълумоти нав барои худ инкишоф меёбад [16].

Ба гуфтаи П.И. Пидкасистӣ ва А.Ф. Меняева, ташкили методикаи таълими бакалаврҳо бо истифодаи усули фаъол кардани қобилияти фикрронӣ яке аз масъалаҳои ташаккули қобилияти фикрронии бакалаврҳо ба шумор меравад. Дар ин замина, онҳо чунин намунаҳои қобилиятро фарқ мекунанд:

- иҷрои амалҳо аз рӯи намуна, бо таваҷҷӯҳ ба дастурҳо;
- амалҳои реконструктивӣ (пеш аз ҳама, таҳлили супориш аз ҷониби устод дар якҷоягӣ бо бакалаврҳо, таҳияи нақшаи асосии ҳалли масъала);
- амалҳои тағйирёбанда (қисман ҷустуҷӯ);
- иҷрои вазифаҳои нав бидуни таърифи дастурҳо, қолабҳо;
- омӯзиш дар амалҳои эвристикӣ;
- амалҳои маърифатии интуитивӣ ва амалҳои умумӣ.

Аз ин бармеояд, ки усулҳои ҷустуҷӯи проблемавӣ фаъолияти маърифатии бакалаврҳоро ташаккул медиҳанд, тафаккури мантиқии онҳоро баланд мебардоранд. [21;22].

Ба гуфтаи Г.С. Свиридова, фаъолияти мустақил ба шумо имкон медиҳад, ки қобилияти фикрронии бакалаврҳоро бо ёрии дастгоҳи ташкилӣ, фаъол созед. Ҳамин тариқ, қобилияти фикрронии бакалаврҳо вобаста ба вазифаҳои муайян карда мешаванд, ки кадом намуди фаъолият - эҷодӣ ё репродуктивӣ хоҳад буд [26]. Аз ин рӯ, вобаста аз супориш, ҷузъҳои он, кайфияти бакалаврҳо, қобилияти онҳо, барои самаранок аз худ намудани дониш, малака ва малақаҳои нав шароити беҳтарин фароҳам овардан мумкин аст.

Дар асоси муқаррароти дар боло овардашуда, мо чунин мешуморем, ки усулҳои баланд бардоштани қобилияти фикрронии бакалаврҳо фаъолияти мустақили онҳоро дар бар мегирад.

Г.А. Каменева шароити рушди қобилияти фикрронии бакалаврҳо дар ҷараёни омӯзиши математика пешниҳод намуда, аз ҷуниномилҳо вобаста мешауморад:

- аз қобилияти устод дар самти назорати фаъолияти маърифатии бакалаврҳо;
- аз таҳияи машғулиятҳои омӯзишӣ дар асоси хусусиятҳои шахсии бакалаврҳо;
- аз баланд бардоштани нақши бакалавр дар татбиқи фаъолияти мустақилона дар ҳар як марҳилаи таълим;

- аз иштироки бакалаврҳо дар намудҳои гуногуни фаъолияти таълимӣ бо истифода аз унсурҳои эҷодӣ [13].

Пешниҳоди кардаи Г.А. Каменеваро доир ба шароити рушди қобилияти фикрронии бакалаврҳоро мо ҳамчун таҳқиқоти бунёдӣ қабул мекунем.

Раванди қобилияти фикрронии бакалаврҳо бо талабот нисбат ба онҳо дар заминаи дониши асосҳои математикӣ муайян карда мешавад, ки дар асоси арзёбӣ ва таҳқиқоти фаъолияти таълимии бакалаврҳо ва устодон ташаккул меёбанд. Вобаста ба ин, надонишгари мавзӯ аз ҷониби бакалаврҳо ҳамчун набудани талаботи асосноки устод муайян карда мешавад ва ин ба натиҷаҳои манфӣ оварда мерасонад, дар раванди азхудкунии дониш ба бакалаврҳо таъсири манфӣ мерасонад [13].

Ҳамин тариқ, рушди қобилияти фикрронии бакалаврҳо аз методикаи таълим, касбияти устод, истифодаи методҳо ва технологияҳои мушаххаси таълим вобаста аст:

- баланд бардоштани қобилияти фикрронии бакалаврҳо;
- ташаккули нерӯи эҷодии бакалаврҳо;
- ташаккули қобилияти фикрронии бакалаврҳо барои мустақилона қарор қабул кардан;
- ташаккули малакаҳои умумӣ ва махсус, дар асоси ҷорӣ намудани фаъолияти таълимӣ;
- тақсимои баробари сарбории таълим дар байни бакалаврҳо.

Тибқи гуфтаи С.Б. Голуб, ташкили салоҳиятдорӣ тавассути пурзӯр намудани фаъолияти бакалаврҳо ва устод таъмин карда мешавад. Бакалаврҳоро онҳоро водор кардан лозим аст, ки ба машғулиятҳо фаъолона машғул шаванд. Ташаккули ҳолатҳои дидактикӣ ва психологӣ барои рушди фаъолияти маърифатӣ зарур мебошад ва танҳо ҳангоми дарк кардани аҳамияти омӯзиш, ба даст оварда мешавад. ҳадаф - рушди қобилияти ақлӣ ба шумор меравад [7].

Истифодаи технологияҳои мултимедиявии иттилоотӣ дар чараёни дарс имкон медиҳад, ки усулҳои нави ташаккул додани қобилияти фикрронии бакалаврҳо коркарда шаванд. Компютер ба бакалавр имкон медиҳад, ки на танҳо шунавандаи ғайрифаволи машғулиятҳо, балки объекти фаъоли раванди таълим бошад.

Дар асоси асари В.М. Анохин [1], А.А. Дикой [9], Н.В. Макарова [18] ва дигарон, мо чунин мешуморем, ки бо компютер кор кардани бакалаврҳо ба роҳ мондан лозим аст, то ки онҳо дар бораи мавзӯҳои таълимӣ маълумоти нав ба даст оваранд.

Омӯзиши адабиёти психологӣ ва педагогӣ нишон дод, ки рушди қобилияти фикрронии бакалаврҳо бештар аз мавқеи фаъоли устод дар ҳар як марҳилаи дарс вобаста аст.

Барои рушди қобилияти фикрронии бакалаврҳо тавсия дода мешавад, ки аз усули омӯзиши мушкilot, фаъолияти ҷустуҷӯӣ, муносибати эҷодӣ ба раванди таълим, ташаккули муносибати мусбии эмотсионалӣ дар фаъолияти таълимӣ ва мустақилона фаъолона истифода баранд.

Беҳтар аст, ки рушди қобилияти фикрронии бакалаврҳоро бо усулҳои ташхис ва ҳадаф гузоштан оғоз кунед. Дар ин замина, марҳилаи якуми кор бояд ба ташаккули муносибати мусбӣ-эмотсионалии бакалаврҳо ба интизом, нисбат ба худ ва кори иҷрошуда асос ёбад.

Дар марҳилаи дуввум, шароити махсуси кори маърифатии бакалаврҳо тавассути фаъолияти ҷустуҷӯӣ дар асоси ташаккул додани ҳудогоҳии оқилона дар раванди азхудкунии дониши нав, ташаккул додани малакаҳо тавассути худтанзимкунӣ шароити махсус фароҳам оварда мешавад.

Марҳилаи сеюм бо фароҳам овардани шароит барои ҳудомӯзии бакалаврҳо дар раванди таълим, иҷрои вазифаҳои самти эҷодӣ барои инкишоф додани шавқ ба фаъолият фарқ мекунад. Аз ин лиҳоз, устод бояд бо ҳар як бакалавр корҳои инфиродии фарқкунанда гузаронида, шавқи ҳар як хонандаро муайян кунад.

Афзоиши қобилияти фикрронии бакалаврҳо аз нақши фаъоли устод дар раванди таълим дар ҳар марҳила вобаста аст. Нақши он аз инҳо иборат аст: ташкили омӯзиши мушкilotӣ, эҷоди муносибатҳо бо бакалаврҳо, ба вуҷуд овардани ҳолатҳои муколама, баҳс дар бораи нуқтаи назар, касбият ва сатҳи баланди тафаккур, қобилияти баҳо додан ба салоҳияти худ ва фаъолияти касбии омӯзгории шахсӣ. Барои устод қобилияти интихоби дурусти маводи

таълимӣ, таълифи супоришҳо, машқҳо, иҷрои вазифаҳои таълимӣ бо дарназардошти имкониятҳои инфиродӣ ва хусусиятҳои бакалаврҳо аҳамияти калон дорад.

Истилоҳи "малака" роҳҳои гуногуни фаъолиятро ифода мекунад, ки ташаккули қобилияти фикрронии бакалаврҳо таъмин мекунад, аз ҷумла:

- малакаҳои маҷмӯии қобилиятҳои тафаккурӣ, амалиётҳои мантиқӣ, ки барои ҳамаи фанҳои таълимӣ маъмуланд (таҳлил, синтез, ҷамъбаस्तкунӣ), малакаҳои марбут ба фаъолияти ҷустуҷӯӣ, ки ҳангоми ҳалли амалҳои дар сохтори худ монанд ба ҳалли вазифаҳои маърифатии мундариҷаи мухталиф ташаккул меёбанд;

- малакаҳое, ки ба намудҳои умумии фаъолияти бакалаврҳо барои фанҳои марбут хидмат мекунад - ҷенкунӣ, конструктивӣ ва техникӣ, ҷенкунӣ ва ҳисоббарорӣ ва графикӣ, проексия ва визуалӣ, ҳалли масъалаҳо дар равандро ва ғ.

Барои ташаккули ҷунин малакаҳо, бояд мунтазам саволҳо ва супоришҳои махсус таҳияшуда барои бакалаврҳо пешниҳод карда шаванд, ки татбиқи ин усулҳои амалро талаб мекунад.

Шартҳои умумӣ, ба андешаи мо, таъмини самаранокии раванди ташаккули қобилияти фикрронӣ инҳоянд:

- мундариҷаи таълим;
- интиҳоби оптималии усулҳо ва шаклҳои ташкилии таълим, ки ба ҳадаф мувофиқанд;
- истифодаи системаҳои вазифаҳои эҷодӣ, вазифаҳо ва саволҳо, ки ҷаҳолсозии тафаккур ва фаъолияти нутқро таъмин мекунад;
- ташаккули ҳавасмандии мусбӣ дар байни бакалаврҳо барои тафаккур ва фаъолияти нутқ.

Бояд дар назар дошт, ки қобилияти фикрронии шахс дар соҳаи муайян салоҳиятдор ба муайян кардани анғезандаҳои маҳаллӣ аз воқеият ва омӯзиши онҳо равона карда шудааст. Бо рушди қобилияти фикрронии бакалаврҳо, раванди иттилоотӣ амалӣ карда мешавад, ки бо фаъолияти таҳлилӣ ва синтетикӣ тавсиф карда мешавад ва ба коркарди зехнии донишҳои дар соҳаи илм гирифташуда равона карда шудааст.

Дар асоси вижагиҳо ва вижагиҳои қобилияти фикрроние, ки фаъолияти таҳлилӣ-синтетикӣ майна муайян мекунад, бакалаврҳо бо тафаккури амалиётӣ тавсиф карда мешаванд.

Барои ташаккул додани одатҳои мусбӣ дар фаъолияти таълимӣ, қобилияти фикррониро ташаккул додан лозим аст, ки бо самтҳои умумии стратегӣ барои ҳалли масъала ифода карда мешаванд.

Дар ин робита, бояд дар назар дошт, ки синну соли бакалавр бо ҷунин хусусиятҳои хос фарқ мекунад: диққат, таҳайюлотӣ рушдёфта, қобилияти калони хотира. Давраи синну соли аз 17 то 25-сола тавассути ташаккули ҳамаҷонибаи шахсият, вақте ки хатти рафтори ӯ сохта шудааст, ифода меёбад. Аксар вақт, бакалаврҳо вазифаҳое пеш меоранд, ки барояшон "ғайриимкон" аст. Аз ин рӯ, ҷои калидиро проблемаи худомӯзӣ ишғол мекунад. Ҳамин тариқ, ҳангоми ташкили ягон намуди фаъолияти таълимӣ барои бакалаврҳо бояд хусусиятҳои психологӣ онҳоро, ки ҳар як курс иваз мешаванд, ба назар гирифтани лозим аст.

Ғайр аз ин, бояд дар назар дошт, ки ин синну сол бо тағироти ҷиддии муносибатҳои байниҳамдигарӣ тавсиф карда мешавад. Маҳз дар ин синну сол робита бо ҳамсолон барои бакалаврҳо муҳим аст, зеро муошират яке аз омилҳои асосии ташаккули шахсии онҳост.

В.С.Ильин [11] ва В.А.Никитин [19] дар асарҳои худ қайд мекунад, ки самаранокии равандроҳои таълимӣ ва нигоҳ доштани солимии ахлоқӣ ва рӯҳӣ аз мутобиқшавии бакалаврҳо ба шароити нави ҳаёт вобаста аст. Дар раванди таълим, сатҳи мутобиқшавӣ ба азхудкунии усулҳои маърифат, бо азхудкунии дониши нав вобаста аст. Муҳити шинос метавонад дар доираи шароити нав, ки бо қаноатмандӣ аз раванди таълим, муносибат бо гурӯҳ ва устод, аз даст додани мақоми маъмулӣ дар гурӯҳ, мушкilot ҳангоми интиҳоби касби оянда алоқаманд аст, ба қуллӣ тағир ёбад. Ҳамаи ин метавонад ба шикастҳои асаб, стресс, ҳастагии зуд ва инчунин ба танзим даровардани он оварда расонад, ки мо онро ҳамчун тағирёбии системаи

танзими дохилӣ мефаҳмем, ки тавассути қавравихои ҷиддӣ дар ҳолати рӯҳӣ, рафтори хашмгин зоҳир мешавад.

Рушди ҳатти нави рафтор дар баъзе бакалаврҳо, чун қоида, дар шакли ҷаҳиш ба амал меояд, гарчанде ки рушди тадриҷӣ ва яхелаи он низ ба назар мерасад. Ин тағиротҳо бо хусусиятҳои нави фаъолияти олии асаб, омилҳои иҷтимоӣ алоқаманданд. Огоҳии устод дар бораи хусусиятҳои шахсии бакалавр, ки дар асоси он системаи ба намудҳои нави фаъолият, аз ҷумла омӯзиш, ба доираи нави муошират ташаккул ёфтани ӯ ташаккул меёбад, имкон медиҳад, ки зуҳури синдроми дезадаптивӣ пешгирӣ карда шавад.

Тибқи гуфтаи Л.Д. Столяренко, бакалаврҳо категорияи махсуси иҷтимоӣ, ҷомеаи мушаххаси одамоне мебошанд, ки сатҳи маърифаташон онҳоро муттаҳид мекунад [27;28].

И.А. Зимняя чунин мешуморад, ки ҳайати бакалаврҳо аз шахсоне иборат аст, ки мунтазам дониш ва малақаҳои касбиро аз худ мекунанд, ки бо сатҳи баландтари маълумот, дараҷаи баланди дониш ва фарҳанг фарқ мекунанд [10].

Дар навбати худ, Б.Г. Ананьев мӯтақид аст, ки синну соли бакалаврӣ аз ҷиҳати маъно марҳилаи ниҳони ташаккули шахсият аст; марҳилаи калидии касбомӯзии онҳо мебошад. Вай чунин мешуморад, ки инсон дар синни 17-солагӣ шароити оптималии субъективиро барои ташаккули малақаҳои худомӯзӣ ташаккул додааст [2].

Мо боварӣ дорем, ки бакалавр як шахсияти ҷавони рушдбанда мебошад, ки барои рушди минбаъдаи худ ҳама ҷиҳати зарурӣ дорад. Бакалаври нав бо потенциали назарраси зеҳнӣ муаррифӣ шудааст - ин ҳонандаи дирӯза аст, ки ҳанӯз таҷрибаи зиёд надорад ва меҳодад онро ба даст орад.

Аз ин рӯ, зарур аст, ки устод дар аудитория ба фаъолияти бакалаврҳои курси аввал дар заминаи мутобиқшавии сареҳи онҳо, дар асоси ташаккули малақаҳо дар таҳлили фаъолияти мустиқлона ва амалиёт дар муҳити даста роҳнамоӣ кунад. Зарурати рушди маърифатиро бояд бакалаврҳо тавассути аҳамияти он барои ба даст овардани дониш, малакаи нав (на танҳо барои бомуваффақият супоридани санҷишу имтиҳонҳо) дарк кунанд.

Равандҳои омӯзиш ва ташаккули шахсият бо ҳам вобастагии зич доранд ва ин муносибат бо синну сол тағир меёбад. Дар таҳқиқоти худ, Л.С. Выготский [5;6] нишон медиҳад, ки рушд ва омӯзиш «якҷоя намешаванд, балки яке аз паси дигар меравад». Ба онҳо "минтақа" -и ташаккули наздиктарин ҷудо карда шуд, ки он аз вазифаҳои иборат аст, ки дар марҳилаи муайяни рушди бакалавр бо кӯмаки устод ҳал карда мешаванд. Аммо баъдтар, қобилиятҳои маърифатии худро бакалавр инкишоф дода, ӯ мустиқлона ин мушкilotро ҳал карда метавонад.

Дар асоси таҳқиқоти Б.Г. Ананьев ва муаллифони дигар, гуфтан мумкин аст, ки табиати ташаккули психофизикии камолоти инсон гуногун аст ва зиддиятҳои ба худ хос дорад, ки бо системаи мураккабе, ки равандҳои гуногунро дар бар мегирад, ифода ёфтааст. Дигаргуниҳои иҷтимоӣ ва психофизиологӣ, ҳамчун мураккабтарин, дар сарҳади байни қатъ шудани камолот ва ба эътидол омадани сохторҳои баркамол, ташаккулёфтаи рафтор ва қобилиятҳои ақлии инсон ба амал меоянд [2].

Инкишофи қобилиятҳои тафаккурии бакалаврҳо шартӣ асосии рушди онҳо, бо зарурати зиёд кардани ҳаҷми ҷаҳонбинии онҳо, баланд бардоштани қобилиятҳои ақлии онҳо фарқ мекунад.

Бо таваҷҷӯҳ ба хусусиятҳои синну соли бакалаврҳо фаъолияти маърифатии онҳоро самаранок ташаккул додан мумкин аст, ки ин яке аз ҷузъҳои асосист, ки ба рушди минбаъдаи сатҳи баланди мустиқлияти онҳо дар таълим мусоидат мекунад.

Омӯзиши қобилияти фикрронии бакалаврҳоро, хусусиятҳои раванди таълиқи вазифа аҳамияти омӯзиши самти ин равандро дар асоси ҷузъҳои психологӣ танзими он муайян мекунад. Дар ин замина, ҳуди таҳқиқро ҳал кардан муҳим аст, зеро натиҷаи қобилияти фикрронии раванди минбаъдаи ҳалли масъаларо ба вуҷуд меорад ва ба он равона мекунад, ки пешгӯии натиҷаи ниҳониро дар бар мегирад.

Тибқи вазифа, мо объекти қобилияти ақлиро, ки бо талаботи тағирёбии он муаррифӣ мешавад, баррасӣ мекунем, ки дар сурати пайдо шудани шароити зарурӣ барои ифшои

робитаҳо ва муносибатҳои байни унсурҳо ба амал меояд. Вазифаҳои мақсаднок барои бакалаврҳо дар асоси хусусиятҳои фанҳо бо назардошти барномаи маъмулӣ, хусусиятҳои ташкилии раванди таълим ташаккул дода мешаванд.

Таҳсилоти олий тавассути ташкили раванди мақсадноки тафаккур ба туфайли ташаккул ва рушди қобилияти фикрронӣ муаррифӣ мешавад, ки бо ёрии он раванди таҳсил ва ҷамъбаستкунии раванди таълим дар донишгоҳ муайян карда мешавад.

Пешрафти дониши илмӣ дар шароити парадигмаи муосири таълим бо ҷузъи асосии он - автоматикунонии дониши илмӣ, ки ба дониши илмӣ асос ёфтааст, бо роҳи ба расмият даровардани он бо роҳи сохтани схемаҳои алгоритмӣ, ки барои гузаронидани ҳисобҳои мошинӣ муҳиманд, баррасӣ карда мешавад.

Алгоритмҳо кӯтоҳӣ, муттаҳидӣ, ҷудошавиро тавсиф мекунанд, зеро онҳо шакли мантиқии қобилияти фикрронӣ мебошанд. Алгоритмҳо тафаккури бошуурунаи бакалаврҳоро ташаккул медиҳанд, интизомро инкишоф медиҳанд, ки ин барои гузаштан ва амалӣ намудани вазифаҳо муҳим аст. Ғайр аз он, алгоритмҳо барои қобилияти фикрронӣ дар омӯзиш асос мебошанд.

Ва дар ин росто ташаккул ва рушди қобилияти фикрронии бакалаврҳо аҳамияти хоса дорад.

Хулоса Натиҷаи ташаккули қобилияти фикрронии бакалаврҳоро объектҳои бехтарин пешниҳод мекунанд, ки барои дониши илмӣ аҳамият доранд. Фаъолияти бисёр системаҳо тавассути он имконпазир мегардад, ки усулҳои математикии таҳқиқотро ба онҳо тавассути амалҳои ҳисоббарорӣ дар асоси дақиқии қаблан муайяншуда татбиқ кунанд. Қабули қарори дуруст, ки ҳамчун натиҷаи қобилияти фикрронӣ ҳисобида мешавад, ки хулосаи муайян, натиҷаи фаъолият ё равандро дар бар мегирад, ба таҳлил ва қоркарди минбаъдаи маводи бадастомада вобаста аст. Умуман, қабули қарори мушаххас дар асоси се система: техникӣ, биологӣ ва иҷтимоӣ ташаккул меёбад. Ҳалли ба системаи иҷтимоӣ асосёфта ба: банақшагирии стратегӣ; идоракунии фаъолият; идоракунии захираҳои донишҷӯён; идоракунии соҳаҳои гуногуни ҳаёти онҳо; таҳияи системаи идоракунии алоқаи онҳо бо ҷаҳони беруна вобаста мебошад.

Ҷузъи психологӣ дар ин раванд бо сатҳи баландтарини амали маърифатӣ - қобилияти фикрронӣ ифода карда мешавад. Психология ҷузъҳои объективии қобилияти фикрронии бакалаврҳоро муайян мекунад, ки ба арзёбӣ ва таҳлил мусоидат мекунанд, ба рушди қобилияти зеҳнии онҳо ба тарзи оқилона роҳнамоӣ мекунанд.

Дар ин замина, дар заминаи дониши психологӣ ва педагогӣ мушаххас кардан мумкин аст, ки ташаккул ва рушди қобилияти фикрронии бакалаврҳо бо инҳо ифода карда мешавад:

- татбиқи усулҳои ягонаи стратегӣ ба ҳадафҳо ва вазифаҳои таълим;
- дар шароити низоми кредитии таҳсилот, ки бо сохтори муайяни раванди таълим намояндагӣ мекунад, амалӣ намудани вазифаҳои таълимӣ аз зарурати омӯзиши самти раванди таълим, инчунин мушаххас кардани шароити психологӣ ва синну сол вобаста аст;
- муқаррароте, ки қобилияти фикрронии бакалаврҳо танҳо тавассути ташкили фаъолияти эҷодии омӯзгорӣ ташаккул меёбанд;
- муқаррароте, ки қобилияти фикрронии бакалаврҳо ба алгоритмҳои таълимӣ тавассути инҳо вобастаанд: муайян кардани намуди фаъолият; муттасили дар татбиқи ҷорабиниҳои таълимӣ; қобилияти ёфтани ҳалли дуруст; ташкили раванди дарёфти он; бунёди робитаҳо байни объектҳои вазифаи проблемавӣ, ки бо робитаи ногуфтагонӣ бо ҳам, дар асоси консепсияҳои зерин: омӯзиш, раванди таълим, қобилияти тафаккур ифода ёфтаанд;
- аҳамияти рушди худомӯзии бакалаврҳо, ки сифати рушди қобилияти фикрронии онҳо ва натиҷаҳои раванди таълимро муайян мекунанд;
- ташаккули омӯзиш ҳамчун як ҳаракати ҳавасманд, равона ва мустақилона;
- ниёзҳои маърифатӣ, ки ҳамчун шарт ташаккули мустақилияти маърифатии бакалаврҳо баррасӣ мешаванд;

- рушди қобилияти фикрронӣ тавассути истифодаи усулҳои проблемавии таълим, ки сатҳи шавқи маърифатии бакалаврҳоро ҳамчун ҷузъи асосии рушди ҷаъолияти таълимии онҳо муайян мекунамд;

- зарурати ташаккули қобилияти эҷодии бакалаврҳо;

- зарурати зиёд кардани ҳаҷми ҷаҳонбинӣ, беҳтар намудани қобилиятҳои ақлии донишҷӯёни бакалавр;

- муқаррароте, ки ҳангоми ташаккул ва рушди қобилияти фикрронии бакалаврҳо бояд пешрафти донишҳои илмиро дар шароити парадигмаи таълими муосир, ки дар заминаи автоматикунонии донишҳои илмӣ тавассути ба расмият даровардани он ба назар гирифта мешавад, ба назар гирад, ки сохтани схемаҳои алгоритмӣ барои ҳисобҳои компютерӣ муҳиманд.

АДАБИЁТ

1. Анохин А.М. Педагогическая среда как условие формирования творческой личности студента педвуза: автореф. ... канд.пед.наук / А.М.Анохин. - Уфа, 1997. - 22 с.
2. Ананьев Б.Г. К психофизиологии студенческого возраста / Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы / Б.Г. Ананьева. – Л.: ЛГУ, 1974. – С. 3–15.
3. Артемьева Т.И. Методологический аспект проблемы способностей. / Т.И. Артемьева - М.,1977. -184с.
4. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Избр. психол. тр. / Под ред. Д.И. Фельдштейна ; Рос. акад. образования, / Л.И. Божович Моск. психол.-соц. ин-т. 2001 с.142
5. Выготский Л.С. Педагогическая психология. / Л.С. Выготский М.: Педагогика, 1991. - 480с.
6. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. // Л.С. Выготский - М.: АПН РСФСР, 1956. -519 с.
7. Голуб С.Б. Концептуальная модель активной профессиональной подготовки студентов / С.Б. Голуб // Специалист. 1997. - № 4. - С. 20-23.31.
8. Дуранов М.Е., Жернов В.И., Лешер О.В. Педагогика воспитания и развития личности учащегося. Магнитогорск: МГПИ, 1996. - 72 с
9. Дикая А. А. Активизация познавательной деятельности учащихся средствами новых информационных технологий, тема диссертации, кандидат педагогических наук, 1989 с.190.
10. Зимняя И.А. Педагогическая психология: уч. для студентов по пед. и психол. направ. и спец / И.А. Зимняя. – М.: Логос, 2000. – С. 384.
11. Ильин В.С. О повышении системности в педагогической подготовке студентов к работе в школе / Современные задачи общеобразовательной школы и проблемы подготовки педагогических кадров: Сб. науч. тр. АПН СССР НИИ общей педагогики. — М., 1978. — С. 24—36.
12. Кузнецова И. (1915—2005).История науки в философском контексте. Посвящается памяти В. Рос. акад. наук, Ин-т истории естествознания и техники им. С. И. Вавилова. под ред. Печенкина А. А. Санкт-Петербург: РХГА, 2007. 589 с
13. Каменева Г. А. Педагогические условия активизации учебно-познавательной деятельности студентов физико-математического факультета: На примере изучения базовых дисциплин, тема диссертации кандидата педагогических наук, 1999, с. 181
14. Липе Н. И. Взаимосвязь форм организации обучения как средство развития познавательной активности учащихся педагогического колледжа Текст.: автореф. дис. . канд. пед. наук / Н. И. Липе. Челябинск, 2000. - 27 с.
15. Левитан К.М.Основы педагогической деонтологии: учебное пособие. Наука, 1994 г
16. Масленникова В.Ж. Формирование профессиональной готовности студентов среднего профессионального учебного заведения к деятельности социального педагога / В.Ж. Масленникова // Автореф. дисс. докт. пед. наук. Казань, 1996.
17. Морозова И.С., Горбунова Г.П. Экспериментальные методы психологического исследования- Кемерово, 2001, 80 с.
18. Макарова Н.В. Научные основы методической системы обучения студентов вузов экономического профиля новой информационной технологии: Автореф. . д-ра пед. наук/Н. В. Макарова-СПб., 1992.
19. Никитин В.А. Начало социальной педагогики: уч. пос. — М.: Флинта, 1999. — С. 72.
20. Науменко О.П. Развитие интереса к профессиональной деятельности у студентов колледжа: дис. канд. пед. наук / О.П. Науменко; МаГУ. Магнитогорск, 2002. — 165 с.
21. Пидкасистый П. И., Организация учебно-познавательной деятельности студентов. Образование XXI века, Педагогическое общество России, 2005.
22. Пидкасистый П.И. Психолого-дидактический справочник преподавателя высшей школы. М: Педагогическое общество России, 1999. - 354 с.
23. Панов Б.Т. Внеклассная работа по русскому языку : пособие для учителей .— М. : Просвещение, 1980 .— 208с.
24. Рубинштейн С.Л. Проблема общей психологии. М.: Педагогика, 1976. – 416 с.
25. Рубинштейн Л. О мышлении и путях его исследования. - М.: Изд-во АН СССР, 1958.-147 с.
26. Свиридова. Г.С. Педагогические условия эффективности формирования экономического мышления у студентов колледжа// тема диссертации кандидата педагогических наук, 2001г. 171 с.

27. Столяренко Л.Д., Самыгин С.И. Психология и педагогика в вопросах и ответах. Ростов - на - Дону: «Феникс», 1999. - 576с.
28. Столяренко, Л. Д. Общая психология : учебник для академического бакалавриата / Л. Д. Столяренко, В. Е. Столяренко. — М. : Издательство Юрайт, 2018. — 355 с.
29. Сизоненко Л.Н. Повышение качества профессионального образования выпускника колледжа в условиях персонализированного обучения: дис. канд. пед. наук. Магнитогорск, 2002. - 197 с.
30. Теплов Б. М. Об изучении типологических свойств нервной системы и их психологических проявлений. — Вопросы психологии, 1957, № 5, с. 108—130.
31. Телегина Э.Д. Когнитивно-личностные конструкторы развития творческого мышления младших школьников Акад. Пед. И соц. Наук.-М. Воронеж: Моск. Психол.-соц.ин-т., 1999- Выходит ежеквартально 2003 г. №2
32. Шамова Т. И. Рекомендации для младших научных сотрудников института и учителей: педагогический эксперимент. — М.: НИИ школ МП РСФСР, 1973. — 160 с.
33. Шоев Н.Н. «Усул ва манбаъҳои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои олии таълими». — Душанбе, «Ирфон», 2003. — 211 с.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЫСЛИТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ-БАКАЛАВРОВ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье приводятся результаты исследования психолого-педагогические основы формирования мыслительных способностей студентов-бакалавров в высших учебных заведениях в условиях кредитной системы образования.

Авторами показаны факторы, влияющие на повышение эффективности мыслительной деятельности, способностей студентов-бакалавров в условиях кредитной системы образования в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: мыслительные способности студентов-бакалавров, качество развития мыслительных способностей бакалавров, кредитная система образования, мыслительная деятельность, познавательная деятельность, эффективность мыслительных способностей мыслительных нужды, развития мыслительные способности, дедуктивный метод, развития личности, навик, период.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS FOR FORMATION OF THOUGHT ABILITIES OF BACHELOR STUDENTS IN CONDITIONS OF PROFESSIONAL TRAINING AT HIGHER EDUCATION INSTITUTION

The article presents the results of a study of the psychological and pedagogical foundations of the formation of mental abilities of bachelor students in the conditions of professional training at a university.

The authors show the factors influencing the increase in the efficiency of mental activity, the abilities of bachelor students in the conditions of the credit system of education in higher educational institutions.

Key words: mental abilities of bachelor students, quality of development of their mental abilities, credit system of education, mental activity, cognitive activity, efficiency of mental abilities.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Мачидов Ҳамид - доктори илмҳои техники, профессори кафедраи математикаи олии ва фанҳои табиӣ Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, Тел: (+992) 918246105

Давлатов Зафар Амирович - муаллими калони кафедраи физикаи назариявӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Суроға Рӯдакӣ 121 Тел: (+992) 918489565 E-mail: zafardavlatov@mail.ru

Сведения об авторах:

Маджидов Хамид - доктор технических наук, профессор кафедры высшей математики и естественных дисциплин Таджикского государственного университета коммерции. Тел: (+992) 918246105

Давлатов Зафар Амирович - старший преподаватель кафедры теоретической физики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. Адрес проспект Рудаки 121, Тел: (+992) 918489565 E-mail: zafardavlatov@mail.ru

Information about authors:

Majidov Hamid - Doctor of Technical Sciences, Professor of the Department of Higher Mathematics and Natural Disciplines of the Tajik State University of Commerce. Phone: (+992) 918246105

Davlatov Zafar Amirovich - Senior Lecturer, Department of Theoretical Physics Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini. Address Rudaki Avenue 121 Tel: (+992) 918489565 E-mail: zafardavlatov@mail.ru

LANGUAGE AND BODY LANGUAGE'

Humayro A.H., Arguvan S.

Balkh University

Introduction: The main function of the language is communication through different ways i.e. verbal, written, symbolic, nonverbal etc. Verbal form of communication plays vital role in effective communication which is categorized as spoken language, written language and body language. Written language helps to preserve views or ideas of people for longer period in form of letters, books, articles etc. but ideas or views mostly expressed through spoken or verbal language ends very soon as talk ends. Mostly until oral communication is not of one's interest ends in boredom. The body language helps immensely to make our communication interesting which is popularly known as non-verbal communication. It exposes one's inner feelings. It is normally known as the body language. All parts of the body such as eyes, head, arms, legs etc. involve in communication. It helps to develop a better rapport. Body language also plays vital role in the field of self-improvement. Self-improvement is a gradual, unending, ever-widening process. The degree of quest we have for self-improvement is what makes us successful or unsuccessful.

In this paper relation between language and body language is being presented which will definitely help people for self-improvement and making them a good communicator. Approximately languages that are spoken by humans today are the most salient examples, but natural can also be based on visual rather than auditory stimuli, for example in language sand written language. Codes and other kinds of artificially systems such as those used for programming can also be called languages. A language in this sense is a system of signs for encoding and decoding information. (wikipedia:encyclopedia)

Generally, the sounds and the words used for communicating one's feelings and ideas are known as language. It is used to express our thoughts by modulating the sounds. People use verbal, written language to communicate them with other and it is of much importance Borg attests that "human communication consists of 93 percent body language and paralinguistic cues, while only 7% of communication consists of words themselves. Including tone of voice, eye movement, posture, hand gesture, facial expression and more. Research has suggested that between 60 and 70 percent of all meaning is derived from nonverbal behavior." The pressure of the body language can be felt in emotional situations. Language is categorized as spoken language and written language. Spoken language is mostly different from the written language. We should follow certain rules and formalities in written language. But mostly people bother for rules in spoken form of language. It is only for the purpose of communication. "A good communicator knows what to speak, how to speak, when to speak, where to speak and why to speak." Writing is words carved on rocks, speaking is words written in the air". We can communicate our feelings, ideas or pieces of message through sounds.

Definitions of Language and Body Language.

The word Language has been derived from Latinlingua, "language, tongue", via Old French. This metaphoric relation between language and the tongue exists in many languages and testifies to the historical prominence of spoken languages. (www.wikipedia.com). When used as a general concept, "language" refers to the cognitive faculty that enables humans to learn and use systems of complex communication. Language is specifically a quality of human capacity for acquiring and using complex systems of communication or to a specific instance of such a system of complex communication. As a system of symbolic communication, language

is traditionally seen as consisting of three parts: signs, meanings and a code connecting signs with their meanings. Signs can be composed of sounds, gestures, letters or symbols, depending on whether the language is spoken, signed or written and they can be combined into complex signs such as words and phrases. When used in communication a sign is encoded and transmitted by a sender through a channel to a receiver who decodes it a signal.

"In making a speech one must study three points: first, the means of producing persuasion; second, the language; third the proper arrangement of the various parts of the speech . One definition sees language primarily as the mental faculty that allows humans to undertake linguistic behavior to learn languages and produce and understand utterances. This definition stresses the universality of language to all humans and the biological basis of the human capacity for language as a unique development of the human brain.(www.wikipedia.org/wiki/language#cite_note-4). Many philosophers have tried to define language according to their views but whatever the definition, prime motto of language is to establish communication among two or more people for a particular purpose. Body language is considered to be an outward reflection of person posses' emotional condition.

Body Language.

Apart from verbal communication, non-verbal communication is also used effectively to communicate one's ideas and intentions i.e. body language. Body language is a form of non-verbal communication, which consists of body posture, gestures, expressions and eye movements. Humans send and interpret such signals almost entirely subconsciously. Body language may provide clues as to the attitude or state of mind of a person. For example, it may indicate aggression, attentiveness, boredom, relaxed state, pleasure, amusement, and intoxication, among many other cues. According to Aric

Watson " Body Language is a such science which put effect on each and every part of our life. Factually Body Language is a such system through which a person, not only can have knowledge of other people by seeing movements of one's body but also can develop himself accordingly and can make himself a successful person. Body Language is a such art through which a person can achieve new goal of popularity. Watson: 2010: p 22-24.

Understanding Body Language.

Physical expressions are integral part of nonverbal communication. Physical expressions like waving, pointing, touching and slouching are all forms of nonverbal communication.

Humans move their bodies when communicating because, as research has shown, it helps "ease the mental effort when communication is difficult." (www.wikipedia:body language). Physical expressions reveal many things about the person using them. For example, gestures can emphasize a point or relay a message, posture can reveal boredom or great interest and touch can convey encouragement or caution. The technique of "reading" people is used frequently to understand a people as a whole. For example, the idea of mirroring body language to put people at ease is commonly used in interviews. Mirroring the body language of someone else indicates that they are understood. It is important to note that while some indicators of emotion (e.g. smiling/laughing when happy, frowning/crying when sad) are largely universal. In the 1990s Ekman expanded his list of basic emotions, including a range of positive and negative emotions not all of which are encoded in facial muscles. The newly included emotions are: 1. Amusement

Contempt ,contentment, embarrassment , excitement, guilt, pride in achievement, Pride in achievement , relief, satisfaction, sensory pleasure, shame.

Words which shows acts with different reactions and feelings.

Amazing — incredible, unbelievable, improbable, fabulous, wonderful, fantastic, astonishing, astounding, extraordinary

Anger — enrage, infuriate, arouse, nettle, exasperate, inflame, madden

Angry — mad, furious, enraged, excited, wrathful, indignant, exasperated, aroused, inflamed

Answer — reply, respond, retort, acknowledge

Ask— — question, inquire of, seek information from, put a question to, demand, request, expect, inquire, query, interrogate, examine, quiz

Awful — dreadful, terrible, abominable, bad, poor, unpleasant

Bad — evil, immoral, wicked, corrupt, sinful, depraved, rotten, contaminated, spoiled, tainted, harmful, injurious, unfavorable, defective, inferior, imperfect, substandard, faulty, improper, inappropriate, unsuitable, disagreeable, unpleasant, cross, nasty, unfriendly, irascible, horrible, atrocious, outrageous, scandalous, infamous, wrong, noxious, sinister, putrid, snide, deplorable, dismal, gross, heinous, nefarious, base, obnoxious, detestable, despicable, contemptible, foul, rank, ghastly, execrable

Beautiful — pretty, lovely, handsome, attractive, gorgeous, dazzling, splendid, magnificent, comely, fair, ravishing, graceful, elegant, fine, exquisite, aesthetic, pleasing, shapely, delicate, stunning, glorious, heavenly, resplendent, radiant, glowing, blooming, sparkling

Begin — start, open, launch, initiate, commence, inaugurate, originate

Big — enormous, huge, immense, gigantic, vast, colossal, gargantuan, large, sizable, grand, great, tall, substantial, mammoth, astronomical, ample, broad, expansive, spacious, stout, tremendous, titanic, mountainous

Brave — courageous, fearless, dauntless, intrepid, plucky, daring, heroic, valorous, audacious, bold, gallant, valiant, doughty, mettlesome

Break — fracture, rupture, shatter, smash, wreck, crash, demolish, atomize

Bright — shining, shiny, gleaming, brilliant, sparkling, shimmering, radiant, vivid, colorful, lustrous, luminous, incandescent, intelligent, knowing, quick-witted, smart, intellectual
Calm — quiet, peaceful, still, tranquil, mild, serene, smooth, composed, collected, unruffled, level-headed, unexcited, detached, aloof

Come — approach, advance, near, arrive, reach

Cool — chilly, cold, frosty, wintry, icy, frigid

Crooked — bent, twisted, curved, hooked, zigzag

Cry — shout, yell, howl, scream, roar, bellow, weep, wail, sob, bawl

Cut — gash, slash, prick, nick, sever, slice, carve, cleave, slit, chop, crop, lop, reduce

Dangerous — perilous, hazardous, risky, uncertain, unsafe

Body Language Affects Personal Interactions.

Body language has a huge effect on all of your personal interactions. No matter where or with whom they occur. There is simply no way to fully separate non-verbal communication from influencing an interaction. It takes a very skilled liar to match his or her body language to words that are not true. The majority of people show some sort of conflict between verbal communication and nonverbal communication when they are attempting to deceive someone else because body language is such an innate part of communication that you have to make a concerted effort to use it in a way that goes against one's natural tendencies. As receivers, we all take in verbal communication and body language, comparing them to help to determine if the message sender is being truthful or deceitful. Parents do this a great deal when interacting with their children because children typically are not very good at hiding conflicts between their words and their body language. It is generally quite easy to spot when a child is not being truthful, and it's almost always due to the child's non-verbal communication.

Different situations of day to day life style always effects language and body language. People use aggressive language in anger and accordingly their body language gets changed. Similarly, when a person is in good mood automatically smile comes over lips while talking and movement of body becomes friendly. Hence, language and body language are correlated in such a way one affect another.

Body Language Influences the Length and Type of Personal Interaction:

Body language has a huge influence on the length and type of personal interactions between two people. It can tell the world around you 'stay away, I want to be left alone', or it can tell the world 'say hello to me, I'd love to talk with you' – all with non-verbal cues that can be as simple as averting your eyes or holding your body in a certain position. Normally we see that some people who talk irrelevant irritate us and we want to take away us from them as soon as possible to avoid further conversation. For instance, let's say it's early Sunday morning and you're making a quick dash to the market to pick up the house hold goods and

an espresso. You throw on a pair of sweats and a t-shirt, hoping you won't run into anyone you know along the way. However, you do far more than just hope; your body language, consciously or unconsciously, sends out cues that you don't want to be noticed and don't want to have any personal interactions. It happens in many ways, such as:

- Averting your eyes as you're walking ;
- Hunching your shoulders and looking at the ground;
- Keeping your facial expression neutral or even a bit on the grumpy side;
- Wearing a hat pulled down as far as possible on your head;
- Walking quickly to and from your destination ;
- Pretending not to see other people, just in case you might know one of them;

Body Language Communicates When Words Can't.

It has been seen in most of the people that many time they are not able to communicate the exact message what actually they want through their words in a personal interaction. This type of situation occurs when a person is highly emotional, may be with affection or love or anger. A smile can show your feeling of joy and anger in eyes can show pains in mind. A person's sense of pride in his or her performance swells almost to bursting, so they turn to each other and make eye contact. One of them might smile, squeeze each other's hands, or they can lean together. These are all ways of non-verbal communication something important in a way that's far more effective and meaningful than using plain old words.

Body Language of Babies.

The childhood is the initial stage of life. Body language plays important role from that very stage of life. According to Janine Driver (a popular media guest, sales trainer, retired Federal Law Enforcement Officer, and president of the Body Language Institute)

Here are several other key ways in which baby communicates his needs and wants are listed. Some may seem obvious - but remember, babies speak an ancient language - and adults have adapted and rely more heavily on verbal indicators, paying less attention to the nonverbal ways in which we communicate.

Turning of the head.

Baby turns his head away from an area of boredom, disinterest or over stimulation. When you see this - you'll know its time to switch gears.

Rubbing Eyes: -

Often accompanied by a big yawn (or two), rubbing the eyes indicates fatigue. Studies have shown that the act of rubbing one's eyes has a calming effect on the heart rate, slowing us down literally and figuratively as we prepare for a visit to Sleepy town.

Ear Tugs: -

As in adults, when one part of our body touches another (rubbing chin, twirling hair, tugging on ears)- it is an indicator that the individual needs comforting. In an effort to comfort themselves, whether preparing for sleep or disengaging from a particular situation - babies will rub those ears as a way to calm their emotions. It's easy to recognize these movements and gestures - often more so than interpreting their meaning. Of course, all babies (and people!) are different, so as you and your child get to know one another, you will begin to understand their normal set of behaviors - effectively establishing their baseline. Using the basics of baseline in conjunction with learning to identify and establish specific non-verbal cues in communication will improve your connectivity abilities in life-a precious skill to pass to the next generation.

Gender Effect Body Language.

It is known to all that there is lot of difference between behavior of a man and woman. At every state of behavior difference can be noticed. In accordance with widespread beliefs, females exhibit higher sensitivity to non-verbal cues. They better discriminate friendliness from sexual interest (Farris et al:2008) and are more proficient in recognition of facial emotions (Montage2005). Females without and with Asperger syndrome are better at recognizing emotions from dynamic faces than males . Moreover, females tend to better recognize emotions from faces than from voices whereas males exhibit the opposite tendency. As a rule, however, facial expressions and static body postures can only signal emotional

states and affect, but do not provide information about how to deal with it. Dynamic body expressions, gestures, and actions of others are a richer and more ecologically valid source of information for social interaction. The other important advantage of bodily expressions is that whereas face expressions (similarly to a verbal information flow) are believed to be easily kept under control, body movements reveal our true feelings.

Different Organs and Action of Body Language:

Body language signals may have a goal other than communication. Both people would keep this in mind. Observers limit the weight they place on non-verbal cues. Signalers clarify their signals to indicate the biological origin of their actions. It is used especially to express feelings. For instance, if we do not like someone, it is often difficult to say that directly to the person. However, we can make it clear either intentionally or unintentionally through body language. Same we can also show our affection to our beloved or person whom we like through our body language. That's why it is said that

“Action speaks louder than words” and we can include yawning (sleepiness), showing lack of interest (sexual interest/survival interest), attempts to change the topic (fight or flight drivers) with these examples also. Gestures are known as non-verbal communication. Sign is also known as gestures. Iconic, beats and deictic are the types of gestures. We can understand other's emotions explicitly from their expressions. Non-verbal communication is known as ‘Body Language’. All organs of the body involve in it.

Head.

It is the first and foremost part in our body to play with all. It plays a vital role in the body language. The way in which we look at others can clearly be expressed by slight movements of the head. Nodding sideways from left to right horizontally shows disapproval and shows our negative mode. Nodding up and down slightly in vertical position shows friendliness and interesting receptive mode. Keeping head level both vertically and horizontally when we want to feel confident or assured. Keeping head in straight position shows sign of authority. Brain imaging indicates that emotions expressed by dynamic bodies as compared to faces elicit greater activation in a number of brain areas including the superior temporal sulcus (STS), a cornerstone of the social brain (Kret et al:2010). P 82.

Eyes.

In human morphology eyes communicate more than any part. Eyes are the most important part to deal with others. “Eyes may well give the revealing and accurate of all human communication signals because they are a focal point on the body. Maintaining a good eye contact shows respect and interesting conversation and simply it means that when a person is communicating or negotiating with other, attention is being paid. Old Cliché says “Look a person in the eye when you talk to him.” Every look, every gesture, every twitch of an eyebrow, communicates an inaudible message. This form of communication is just as important in the understanding of how humans interpret other's emotions and intentions as the study of verbal language. It provides self-confidence. So peoples should be careful with eye contact at that moment. More eye contact leads to more attentive. Less eye contact leads to lacking interest. During conversation fixing of eye either into the eyes of the listener or at the tip of their nose or at their forehead helps very much to understood others people. Maintained eye contact can show if a person is trustworthy, sincere or caring. Shifty eyes, too much blinking can suggest deception. People with eye movements that are relaxed and comfortable yet attentive to the person they are conversing with are seen as sincerer and honest. It has been said rightly “Avoid shifting eyes and head quickly during conversation when someone asks you a question. Do not look down or to the side. Look directly at the person with a sense of confidence but not overbearing or threatening in nature.”(www.positive-way.com/bodylanguage:1). Liars never make eye contacts and always try to prove that he is right try to emphasis on the topic in a dramatic way.

Eyebrow.

Eyebrow muscle draws the eyebrows down and toward the center of the face if someone is annoyed. If someone is empathetic and caring during dialogue the eyebrows will not show the annoyed facial grimace. Staring or gazing at others can create pressure and tension in the

room. Gangs have fought over the way someone looked at them. Researcher suggests that individuals who can routinely out gaze another develop a sense of control and power over others not so inclined. Experimental evidence obtained primarily in patients with lesions and cortical blindness favors the assumption that emotional body language can be processed automatically, without visual awareness and attention (Tamietto and de Gelder, 2010). P 92-95

Posture.

This is the third important thing to master in body language. It makes us feel good almost instantly. Our standing position focuses about our character and our sitting position focuses about our inner feelings such as nervous or uncomfortable etc. Bodily cues are the most reliable of all nonverbal signals of deception to help you read body language. This is because a person generally has less conscious control over these than other signals. Hand-to-face gestures and shrugs are strong markers of deception. Playing with or touching things nearby during conversations has been found to be associated with deception. Deceivers also are likely to have increased illustrator activity--quick and animated use of hands/arms during speech.

Hands.

Hand signals can communicate without the use of any speech. Touching communicates. Touching can be friendly or it can be aggressive. The way a person stands reflects their level of confidence and comfort level. If a person stands tall so to speak they are seen as more confident. If someone is standing with their hands on their hips that can indicate aggression or alertness.(www.positiveway.com/bodylanguage). Hand gestures are so numerous. It gives away the clues as to how we are open and receptive to others. Signs and gestures involve the use of the hands. They are rather different gestures mostly used while speaking also. Hands movements accompany speech but not typically used as a way of speaking. Shaking hands upright and vertical conveys equality. When we want to show our disapproval keep our arms crossing. When we want to show friendship feel by shaking hands straightly and firmly, it always puts good effect on other person and impressive remains positive.

Legs.

Legs are the hardest bits of our body to control consciously. Best to keep them as still as possible in most situations, especially at interviews or in front of our higher authorities. Tend to move around a lot, shows nervous, stressed and deceptive. Normally keeping one leg ahead and another in loose position indicates leisure environment. Crossed legs and arms show cold reaction. A person sitting in a position by keeping a leg over another shall be called ready for any reaction. it is a sign of authoritativeness. Keeping leg over one another with back touched on chair is a sign of comfort and relaxation.

Face.

Facial expression conveys more than other parts of the body." Face is the index of the mind". When we meet others, smile on our face shows interest to meet them. When we want to avoid some one, just turn our face to opposite side, shows negative feelings. Just a smile solves many problems. A broad smile expresses our comfortable position during communication.

There are 50 or so different types of human smiles. By analyzing the movements of over 80 facial muscles involved in smiling, researchers can tell when a smile is true. Look for the crinkle in the skin at the middle, outside corner of the eyes and if it is not there, the smile is probably fake. Authentic smiles are smiles that "crest" or change rapidly from a small facial movement to a broad open expression. When emotions expressed by faces and bodies are incongruent, recognition of facial expressions is affected by emotions revealed by body always try to put artificial pressurized smile over lips.

Language and Body Language is Affected by Profession.

Any form of profession a person involved in affects language and body language both. For example, a person engaged in technical line i.e. cycle, Motor Cycle, Car repairing Garage, his verbal communication will comprise lot of words as name of tools which he uses in repairing work.

Likewise, highly educated people, doctors, engineers, politicians, economist, eriters,

govt. officials, private sector personnel's, workers etc. use many words of their profession in day to day communication. Body language also differs profession wise. Definitely difference can be noticed very clearly hence it is needless to discuss over it.

Language and Body Language Is Affected by Social, Economic Status.

Social Status and living standard affects both verbal and nonverbal communication. Way of using language and body language by a rural person differs from a person of urban area. Way of rising hands, walking and movement of body all are affected by this factor. It has been observed by the writer that important reason behind such behavior may be inferior complex in rural person and superiority complex in an urban person.

Economic status particularly in India is taken as very important factor regarding use of language and body language. Language and body language of economically sound people remains while language and body language of economically unsound person give indication .

Some tips for Personality Relationship Development.

1. Have good command over language.
2. Quote idioms and phrase and sayings of people during deliberation of lecture.
3. Use grammatically right form of language with good sounding words.
4. Keep smiling face with pleasing look.
5. Normally don't appear to anybody with crossed arms and legs.
6. Be always good listener because until a person will not listen others it will not be possible to understand what exactly person wants to communicate. Only good listeners are good responder by their vocal or body language.
7. Try to avoid immediate reaction, as our system of body sometimes takes good time to take things exactly due to various moods situationally or biologically.
8. Keep adequate distant during interaction as people dislike entry of other person in their personal space.

Importance of personal spaces plays very immense role family relation (husband-wife relationship) also. Every person needs personal space to think and to be comfortable. It has been observed during any problem male partner want silence or loneliness to think over solution of particular problem while female partner give instant reaction by nodding over the matter and wants mostly discussion over that. It gives feeling of interference, into personal space to male partner, which irritates him and this becomes starting point of quarrel among them. Finally it leads to breaking of relationship. Hence keep adequate distance while communicating.

9. May social, economic, political statuses vary but one must not forget that knowledge is much more than these differences. So, one must try to acquire good and proper knowledge for good personality as well as communication. A wealthy person may impress initially due to his money but in long term he will be less successful socially than a knowledgeable and learned person.

Conclusion.

This is how we conclude that if language is a means of our interaction in society than, no doubt body language is a mirror of personality development. It can read mentality of other people and a person can easily make himself according to others mentality and take decision for good planning in a successful and effecting manner. Body language speaks about the mental attitude and the physical fitness as well as physical ability of the person. It gives better understanding of people and their intention. It develops a better rapport than a long conversation or debate. Body language reading is of immense importance for adaptive social behavior and non-verbal communication. This ability constitutes a central component of social competence. Healthy perceivers are able to infer emotions and dispositions of others represented by point-light body movements that minimize availability of other cues. Perceivers can reliably judge emotional content of people represented by a few movements. Visual sensitivity to camouflaged point-light human locomotion is modulated by the emotional content of gait with the highest sensitivity to angry walking. Observers can discriminate between deceptive and true intentions conveyed by body motion, and true information is precisely detected despite misleading endeavors. Hence, it is true one should have good

knowledge of language for communication and good sense of body language for better understanding among people as well as in society.

REFERENCES

1. (Tamietto and de Gelder, 2010). P 92-95.
2. Adolphs, R. (2003). Cognitive neuroscience of human social behaviour. Nat. Rev. Neurosci. 4, 165–178
3. Arik Watson, (2010): Know and Learn: Body Language. 61-62.
4. Arseny A. Sokolov^{1,2}, Samuel Krüger¹, Paul Enck³, Ingeborg Krägeloh-Mann¹ and Marina A. Pavlova^{1,4}
5. Biele, C. and Grabowska, A. (2006). Sex differences in perception of emotion intensity in dynamic and static facial expressions. Exp. Brain Res. 171, 1–6.
6. Borg, John. Body Language: 7 Easy Lessons to Master the Silent Language. Prentice Hall life, 2008 p 11
7. compensation, compensation, compensation. Endocrinology 145, 1603–1608p 32.
8. De Vries, G. J. (2004). Sex differences in adult and developing brains: p87
9. Department of Pediatric Neurology and Child Development, Children's Hospital, Medical School, Eberhard Karls University of Tübingen, Tübingen, Germany p 44-46
10. Engleberg, Isa N. Working in Groups: Communication Principles and Strategies.
11. Farris et al: 2008 p 95-96.
12. Janine Driver, NY Times Bestseller, you say more than you think. P 76
13. Janine Driver: A 7day plan for using the new body language to get what you want. p 23
14. Kret et al: 2010). P 82.
15. Montage 2005 p 74-75.
16. More or Less. BBC Radio 4. 13:30–14:00. Engleberg Isa N. Working in Groups: Communication Principles and Strategies. My Communication Kit Series, 2006. Page 133
17. MyCommunication Kit Series, 2006. Page 137 & 140-141
18. The Study of Language by George Yule III edition
19. Wiki - "Lie to Me"

LANGUAGE AND BODY LANGUAGE'

As a social being human can't live in isolation and for exchanging of our ideas and views we get involved in intrapersonal communication. It is known to all that most important element of intra-personal communication is language without which a meaningful and clear exchange of views is impossible. Exchange of meaningful vocal tones for particular purpose through a language is commonly known as spoken language. We use written language also to express our views or ideas. while discussing over body language and language most of the people pay attention to verbal and written form of language but most of the people take help of another form of language i.e. body language. Non-verbal communication is also used effectively to communicate one's emotions. Non-spoken communication which tells us something about the relationship between two or more people is known as Meta Communication. Language is affected through social status, personal status, economic status, political status both in verbal and nonverbal. Way of presentation of urban people differs from rural people. In both form of communication body parts are used according to need. In this paper emphasis has been given on verbal, nonverbal communication, body parts used in the communication, how status of people affects language and communication from childhood to end of life.

Keywords: :body language, non-verbal communication, language, word, written language, speaking time, body movement, personal space, lack of interest.

ЯЗЫК И ЯЗЫК ЖИВОВ

Как социальное существо человек не может жить обособленно и для обмена идеями и взглядами мы включаемся во внутриличностное общение. Всем известно, что важнейшим элементом внутриличностного общения является язык, без которого невозможен содержательный и понятный обмен мнениями. Обмен значимыми голосовыми тонами для определенной цели посредством языка обычно известен как разговорный язык. Мы также используем письменный язык для выражения наших взглядов или идей. при обсуждении языка тела и языка большинство людей обращают внимание на устную и письменную форму языка, но большинство людей прибегают к помощи другой формы языка, то есть языка тела. Невербальное общение также эффективно используется для передачи своих эмоций. Невербальное общение, которое сообщает нам что-то об отношениях между двумя или более людьми, известно как метакоммуникация. На язык влияет социальный статус,

личный статус, экономический статус, политический статус как в вербальной, так и в невербальной форме. Способ представления городских жителей отличается от сельских.

В обеих формах общения части тела используются по необходимости. В этой статье акцент был сделан на вербальном и невербальном общении, частях тела, используемых в общении, на том, как статус людей влияет на язык и общение с детства до конца жизни.

Ключевые слов: язык тела, невербальное общение, язык, слово, письменный язык, время разговора, движение тела, личное пространство, отсутствие интереса.

Information about authors:

Humayro A'zam Hayatullo - Teacher of the English language department of the faculty of education Balkh University. E-mail: homairaazam@gmail.com

Arguvan Sukhailo - Teacher of the Department of Geography, Faculty of Education Balkh University. E-mail: homairaazam@gmail.com

Сведения об авторах:

Хумайро Азам Хаятулло - преподаватель кафедры английского языка педагогического факультета Балхского университета, E-mail: homairaazam@gmail.com

Аргуван Сухайло - преподаватель кафедры географии педагогического факультета Балхского университета. Электронная почта: homairaazam@gmail.com

ТДУ 371:51

**ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ОМОДАНАМОИИ ОМУЌЗГОРОН
БА ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ФОСИЛАВЌ**

Бобохонов Ҷ. С.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Сарсухан: Раванди тайёр кардани омӯзгори донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ гирифтани дониш, малака ва маҳоратҳои зарурӣ барои кор дар шароити рушди технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ ва муҳити инноватсионии иттилоотӣ-таълимии донишгоҳ, аз ҷумла истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ дар фаъолияти омӯзгорӣ ва таълимӣ, барои ҳалли муваффақонаи вазифаҳои таълими педагогӣ пешбинӣ менамояд.

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси олии Тоҷикистон таъйиротҳои ҷаҳониро таъкид карда, зикр намудаанд: «Вақте мо дар бораи тарбияи насли наврас меғӯем, набояд фаромӯш кунем, ки онҳоро бояд дар мактабҳои бо таҷҳизоти муосир мучаҳҳаз, аз ҷумла компютерҳои таълим диҳем» [16].

Қисми асосӣ: дар «Барномаи давлатии компютерикунонии мактабҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015» ҳамчун вазифаҳои асосӣ ва вазифаҳои таҳсилоти иттилоотӣ-коммуникатсионӣ чунин қисматҳои таркибӣ муайян карда шудаанд: ба ихтиёри муассисаҳои таълимӣ вогузоштани таҷҳизоти компютерӣ ва телекоммуникатсионӣ; - гузаронидани кори методӣ доир ба татбиқи технологияҳои нави компютерӣ дар ҷараёни таълиму тарбия; - омодагардонӣ ва бозомодагардонии ҳайати кормандонӣ муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ҷиҳати истифода ва ба амал татбиқ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ-иртиботӣ; - пайвастанӣ муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба интернет ва дар асоси он воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилот; - бунёд ниҳодани низоми ягонаи идоракунии иттилоотии таҳсилоти умумӣ; - таъмини манфиатҳои шахс, давлат ва ҷомеа дар раванди татбиқи технологияҳои нави компютерӣ ва телекоммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ» [10, с.4-5].

Раванди ташкили таълими фосилавӣ дар донишгоҳ бояд мақсаднок идома ёбад, барои татбиқи он муаллимони донишгоҳ бояд аз таълими мувофиқ гузаранд. Самаранокии чунин омӯзишро тавассути фароҳам овардани як қатор шароити махсуси педагогӣ таъмин кардан мумкин аст.

Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқоти назариявии проблемаи тайёр кардани муаллимони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ, ба монанди муҳаққиқони рус, аз қабилӣ А.И.Белоусов, О.А.Введенский, Т.В.Громова, А.Н.Костиков, А.Ю.Курин, Т.А.Лавина, М.А.Лямзин, Н.В.Позднякова, Е.В.Решетова, В.А.Шитова, вазифа гузошта шуд, ки маҷмӯи шарту шароити педагогиро асоснок кунад, ки ба ташаккули омодагии устодони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ мусоидат мекунад.

Мувофиқи луғати тафсирии С.Ожегов, «шарт ин ҳолатест, ки чизе ба он вобастагӣ дорад; муҳите, ки дар он чизе рӯй медиҳад, руҳ дода истодааст» [13].

Фалсафа ҳамчун илм шароитро ҳамчун «категорие ифода мекунад, ки муносибати ашёро ба падидаҳои атрофи он инъикос мекунад, ки мавҷудияти он бидуни он ғайриимкон аст.

Ба андешаи мо шароит хусусиятҳои муҳити атроф мебошад, ки дар он рушд ва фаъолияти объекти таҳқиқшаванда гузаронида мешавад.

Дар адабиёти илмӣ ва педагогӣ тафсирҳои гуногуни мафҳуми "шароити педагогӣ" мавҷуданд. Муҳаққиқи барҷастаи рус Ю.К.Бабанский шароити педагогиро ҳамчун муҳите муайян мекунад, ки дар он ҷузъҳои раванди таълим (мавзӯ, таълим ва омӯзиш) дар ҳамкориҳои беҳтарин имкон дода мешаванд, ки ба муаллим шароит фароҳам меорад, ки ба раванди таълим самаранок роҳнамоӣ кунад ва донишҷӯён – омӯзанд» [7].

Ба андешаи муҳаққиқи рус В.И.Андреев, шароити педагогӣ натиҷаи интиҳоби мақсаднок, банақшагирӣ ва истифодаи унсурҳои мундариҷа, усулҳо (шеваҳо), ҳамчунин шаклҳои ташкилии омӯзиш барои ноил шудан ба ҳадафҳои дидактикӣ мебошад [3].

Дар асарҳои муҳаққиқ И.Я.Лернер шароити педагогӣ ҳамчун омилҳои мебошанд, ки омӯзиши муваффақонаро таъмин мекунад [11].

Муҳаққиқи рус В.Г.Максимов шароити педагогиро ҳамчун маҷмӯи омилҳои объективӣ ва субъективӣ, ки барои таъмини фаъолияти самараноки тамоми ҷузъҳои низоми таълим ва вобаста ба ҳадафҳо, вазифаҳо, мундариҷа, шаклҳо ва усулҳои он заруранд, мефаҳмад [86].

Шароитҳои педагогӣ ҳамчун маҷмӯи омилҳои амал мекунад, ки барои расидан ба ҳадафҳои дидактикӣ имкон медиҳанд. Сохтори маҷмӯи шароити педагогӣ ҷандирӣ ва динамикӣ будан, қобилияти рушдро тавассути тағйир додани таркиби унсурҳо ва хусусияти ҳамкориҳои байни онҳо, вобаста ба тағйирёбии ҳадафҳо ва вазифаҳои раванди педагогӣ дар назар дорад. Он мураккабӣ таъсири мутақобила ва робитаи байни ҳамдигарро дар назар дорад, зеро низоми педагогӣ танҳо дар сурати мавҷуд будани маҷмӯи муайяни шароити зарурӣ ва кофӣ муваффақона амал карда метавонад.

Ҳангоми омӯзиши шароити педагогии тайёр кардани омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ он шароите мавҷуданд, ки тайёрии кофиро муайян мекунад, самаранокии раванди баррасишавандаро таъмин гардонанд. Самаранокӣ ҳамчун он хусусиятест, ки инъикос ёфтани раванди омодаسازی муаллимони донишгоҳро барои истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ барои пурратар азхуд кардани мундариҷаи таълим ва расидан ба ҳадафҳои иҷтимоию педагогии он мусоидат мекунад..

Таҳлили адабиёти илмӣ-педагогӣ ва психологӣ-педагогӣ оид ба мавзӯи таҳқиқот, таҳлили натиҷаҳои амалияи педагогӣ дар мактабҳои олий, ҳамчунин фаъолияти омӯзгории шахсӣ имкон дод, ки шароити зерини педагогӣ барои тайёр кардани омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ муайян ва таҳия карда шавад.

Шарти якуми педагогӣ тадриҷан такмил додани омодагии донишгоҳ ба истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ мебошад (ташаккули салоҳияти асосии ТИК дар асоси технологияҳои таълими фосилавӣ; ташаккули омодагии омӯзгорони донишгоҳҳо дар истифодаи мӯҳтавои модули курс, ки имконоти асосии низомҳои таълими фосилавиро ошкор мекунад).

Яке аз шартҳои дигари ин самтҳои асосии иттилоотии донишгоҳи муосир (такмили ихтисос)-и омӯзгорон ва кормандон дар истифодаи технологияҳои иттилоотию иртиботӣ мебошад.

Вазифаи аввалия дар соҳаи ташаккули салоҳияти ТИК-и омӯзгорони донишгоҳ омӯзонидани асосҳои дониш, малака ва маҳоратҳои компютерӣ дар низомҳои амалиятӣ (оператсионӣ) (Windows XP, Windows 7 ё шабеҳи озод пахншуда), бастаҳои нармафзор (MS Office Word, MS Office Excel, MS) инчунин (Office Power Point, MS Office Picture Manager, Movie Maker ва ғайраҳо барои амалӣ гардонда мешавад). Барои ташаккули ин навъи савод, барномаи иловагии таҳсилоти касбӣ барои тақмили ихтисос бояд таҳия гардад: "Ташаккули муҳити таълимӣ бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ" бахшида шуда бошад.

Ҳадафи омӯзиши барнома: омӯзонидани омӯзгорон барои истифодаи имконоти технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таълим.

Категорияи шунавандагон: кормандони педагогӣ бидуни таҳсилоти замонавӣ оид ба омӯзиши технологияҳои иттилоотӣ ба фаъолияти амалии омӯзгорӣ машғуланд. Салоҳиятҳои, ки дар раванди омӯзиши маводи барномаи таълимӣ ташаккул меёбанд бояд чунин бошанд:

- истифода бурдани имконот ва усулҳои асосии кор дар муҳити амалиёти Microsoft Windows ва барномаҳои Microsoft Word, Microsoft Excel, Microsoft PowerPoint версияҳои гуногун (2003, 2007, 2010), кор бо ҳуҷҷатҳои Google;

- дар амал татбиқ кардани қобилияти эҷоди маводҳои таълимӣ бо истифодаи Microsoft Word, Microsoft Excel, Microsoft PowerPoint версияҳои гуногун (2003, 2007, 2010), ҳуҷҷатҳои Google барои истифодаи амалӣ дар раванди таълим;

- қобилияти муайян кардани самтҳои нави умедбахши ғанӣ ва рушди таҷрибаи педагогии онҳо бо истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ;

- истифодаи имконоти технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти касбии омӯзгор;

- баррасӣ ва истифодаи имконоти дидактикии технологияҳои муосири мултимедия (Microsoft Office Picture Manager, Windows Movie Maker);

- истифода бурдани имконоти татбиқи ҳамкориҳои интерактивиҳои байни донишҷӯ ва омӯзгор;

- визуализатсияи маводҳои назариявӣ ва иҷрои вазифаҳои амалӣ бо истифодаи технологияи мултимедия;

- нигоҳдории иттилооти таълимӣ, ташкили дастрасӣ ба иштирокчиёни раванди таълим, мониторинги натиҷаҳои таълим;

- истифодаи малакаҳои амалӣ, ки имкон медиҳанд технологияҳои иттилоотиро ба таълим ва корҳои методӣ тавассути технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ қорӣ кунанд.

Мавзӯҳои асосии барномаи таълимӣ метавонад аз инҳо иборат бошанд:

- Технологияҳои иттилоотӣ ва телеиртиботӣ дар фаъолияти таълимӣ, муқаддима бо Microsoft Windows (Windows XP, Windows 7): қисматҳои асосӣ ва қанориҳои компютер, низоми амалиётӣ, мизи қорӣ, панели вазифаҳо, тугмаи оғоз, кор бо равзанаҳо, вазифаҳои нусхабардорӣ, ҳаракат, часпонидан, тағйири ном, несткунӣ, барқароркунӣ, кор бо файлҳо, атрибутҳои файл, вазифаҳои ҷустуҷӯ.

- Эҷоди маводҳои дидактикӣ бо истифода аз Microsoft Office Word (версияҳои 2003, 2007, 2010): кор бо матн, аломатҳои пунктуатсионӣ, аломатҳои махсус, форматкунии ҳуруфҳо, параграфҳо, ворид ва таҳрир кардани тасвирҳо, эҷод ва формат кардани ҷадвалҳо, асбобҳо барои ба таври худкор сохтани ҷадвали мундариҷа; вазифаҳои мураккабии зиёд (ихтиёрӣ) - сохтани қолаби ҳуҷҷатҳо бо истифодаи майдонҳои форма, яқҷоякунии ҳуҷҷатҳо.

- Эҷоди маводҳои дидактикӣ бо истифода аз Microsoft Office Excel (версияҳои 2003, 2007, 2010): асосҳои кор дар Microsoft Office Excel, мафҳуми китоби қорӣ, варақаҳо, чашмакҳо, вуруди маълумот, навъи маълумот, форматкунии сарҳад, пур ва муттаҳид кардани ячейкаҳо, бо истифода аз соддатарин вазифаҳои худкор, нусхабардории формулаҳо, диаграммаҳо гузоштан ва таҳрир кардан; вазифаи мураккабии зиёд (иҷрои ихтиёрӣ) - таҳияи тест бо истифода аз макросҳо.

- Омодаҳои презентатсияҳо бо истифода аз Microsoft Power Point (версияҳои 2003, 2007, 2010): интерфейси барнома, сохтан, нусхабардорӣ, нест кардани слайдҳои презентатсионӣ, кор бо макетҳо, қолаби ороиши слайд, гузоштани матн ва маълумоти

графикӣ дар слайд, истифодаи аниматсия, гузаришҳо байни слайдҳо, гузоштани садои файли аудиоӣ дар слайд, ҷой додани презентатсия дар речаи намоишӣ.

Асосҳои кор дар Интернет: таърихи пайдоиши Интернет, таъриф ва хусусиятҳои гиперматн, қори низомҳои ҷустуҷӯӣ, ҷустуҷӯи иттилоотӣ, сабти ном ва кор дар почтаи электронӣ, тарафҳои мусбат ва манфии шабакаҳои иҷтимоӣ ва ҷомеаҳои шабакавӣ.

-Таъсис, фаъолият ва наشري Google Docs: сабти ном дар Google, хидматҳои Google, қобилиятҳои Google Docs, эҷод ва истифодаи ҳуҷҷатҳои муштарак, истифодаи қобилиятҳои Google Forms ҳангоми гузаронидани пурсишҳо, саволномаҳо, санҷишҳо.

-Асосҳои кор дар низоми таълими фосилавии Moodle: сабти ном дар низоми Moodle, интерфейси курс, блокҳои абзорҳои курс (навигатсия, танзимот, ахбор, тақвим, рӯйдодҳои оянда, корбарон дар сомона, паёмнависӣ, манбаъҳои курс), таҳрири профили корбар, паёмнависӣ, имконоти машваратҳои онлайн бо муаллим, намудҳо ва навъҳои супоришҳо (ҷавоб дар шакли матн, дар шакли файл, берун аз макон), ҳамкорӣ дар форумҳо.

-Омӯзиши барномаи таълимии "Ташаккули муҳити таълимӣ бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ" ҳам дар шакли рӯзона ва ҳам дар шакли фосилавӣ имконпазир аст. Барои омӯхтани маводи курс бо истифодаи технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ, донишҷӯён аз низоми Moodle-и донишгоҳ истифода бурданд.

Марҳилаи дуввуми баланд бардоштани омодагии омӯзгори донишгоҳ ба истифодаи ташаккули омодагии устодони донишгоҳҳо ба истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ дар асоси эҷоди мундариҷаи модули курс мебошад, ки имконоти асосии низомҳои таълими фосилавиرو ошкор месозад.

Модул як қисми нисбатан мустақили низом мебошад, ки сарбории муайяни функционалиро мебардорад; дар назарияи омӯзиш он «меёр»-и муайяни иттилоот ё амал аст, ки барои ташаккули дониш ё малакаи муайяни касбии мутахассиси оянда кофӣ аст.

Модул метавонад қисмҳои назариявӣ (иттилоотӣ) ва амалӣ (фаъолиятӣ)-ро фаро гирад, дониши назариявӣ ва малакаҳои касбиро ташаккул диҳад.

Усули модуль дар таҳсилоти иловагии касбӣ мафҳуми ташкили раванди таълим мебошад, ки дар он маҷмӯи салоҳиятҳои касбӣ ҳамчун ҳадафи омӯзиш амал мекунад (ҳамчун воситаи ба даст овардани он - сохтани модули мундариҷа ва сохтори таълими иловагии касбӣ).

Барномаи таълимии модуль маҷмӯа ва пайдарпаии модулҳост, ки ба азхуд кардани дониш, малака ва маҳоратҳои муайяне, ки барои таълими пешрафта заруранд, равона карда шудааст. Ҳамчун модулҳои иттилоотии барномаи таълимӣ ҳам мазмунӣ пурраи, ва ҳам баъзе бахшҳои фанҳо, курсҳои махсус, факултативӣ қабул карда мешаванд. Модули фаъолият метавонад озмоишгоҳҳо, супоришҳои амалӣ, санҷишҳои мобайнӣ ва ниҳойро дар бар гирифта метавонанд.

Таҳияи модулҳои барномаи таълимӣ ҳадафи асосии зеринро тақсим мекунад: тақсим кардани курси таълимӣ ё ягон мавзӯ ба қисмҳо, ҳиссаҳо ё ҷузъҳо мувофиқи вазифаҳои педагогӣ, психологӣ, дидактикӣ ва касбӣ. Модул ин ҳамгироии намудҳо ва шаклҳои гуногуни таълим мебошад, ки ба мавзӯи умумии курси таълимӣ ё проблемаи актуалии илмӣ-техникӣ тобеъ мебошанд.

Модулҳои барномаи таълимӣ бояд бо маводҳои гуногуни методӣ, дидактикӣ, маълумотӣ, тасвирӣ ва иловагӣ таъмин карда шаванд. Ҳар як модули баҳодиҳии сифати азхудкунии маводи таълимиро пешбинӣ мекунад.

Бо усули модуль, барои ҳар донишҷӯ мувофиқи сатҳи ибтидоии ӯ ё суръати азхудкунии маводи таълимии модули ҷадвали инфиродӣ ташкил кардан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, усули модуль оид ба тайёр кардани омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ ба хусусиятҳои ба худ хосро дорад яъне ҳар як модули барномаи таълими иловагии касбӣ бо сохтор ва мукамалӣ тавсиф карда мешавад.

Барои ҳар як модули шаклҳо, усулҳо ва васоити таълимӣ муайян карда мешаванд, ки онҳо ҷунинанд:

-ҳар як модули барномаи иловагии тақмили ихтисос ба ноил шудан ба сатҳи зарурии тайёрии устодони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ равона карда шудааст;

-мундариҷаи модулҳоро вобаста аз таъминоти моддию техникии технологияҳо ва воситаҳои иттилоотию иртиботӣ ва ҳамчунин шароити мушаххаси истифодаи онҳо танзим кардан мумкин аст;

-ба итмом расонидани ҳар як модул бо назорати дониш ва малакаҳо бо истифодаи низоми арзёбӣ ҳамроҳ карда мешавад;

-кушода будани барномаи иловагии касбии тақмили ихтисос имкони тасҳеҳи маводҳои таълимӣ, супоришҳои тестӣ, назорати мобайнӣ ё ниҳоиро дар назар дорад. Ҳамчун воситаи муассири тайёр кардани муаллимони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ ин тақмили ихтисос дар курси махсусбарои истифодаи барномаи таҳияшудаи фосилавии (рӯзона-фосилавӣ) - «Ташкили таълими фосилавӣ дар муассисаи таълимӣ» дар ҳаҷми 144 соати академӣ мебошад.

Курси тақмили ихтисос дар шакли модулҳои зерин ташкил карда шудааст:

Модули 1.Дастгирии меъёрӣ ва ҳуқуқи истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ ва таълими электронӣ дар раванди таълим.

Модули 2.Эҷод ва таҳрири курсҳо дар низоми таҳсили фосилавии Moodle.

Модули 3. Истифодаи Skype дар раванди таълим.

Модули 4. Истифодаи Google Docs дар раванди таълим. Google Docs эҷод, кор ва нашр кардан.

Модули 5.Асосҳои назариявии ташкили таълими фосилавӣ дар муассисаи таълимӣ.

Сертификати ниҳой (имтиҳон).

Ҳар як модул ба дарсҳои алоҳида ё зермодулҳо, аз ҷумла маводҳои назариявӣ ва вазифаҳои амалӣ тақсим карда мешавад, ки бояд пас аз омӯзиши назария иҷро карда шаванд.

Иштирокчиёни курс вазифаҳои мушкилтарин ё ҷолибтаринро дар чаласаҳо муҳокима мекунанд ва ҳамчунин метавонанд бо истифода аз низоми хабарии дохилии Moodle бо муаллим дар вақти воқеӣ ё таъхиршуда машварат кунанд. Устоди курси фосилавӣ барои ҳар як иштирокчии ин курс иҷрои вазифаҳоро алоҳида шарҳ медиҳад ва баҳодиҳӣ менамод.

Дар натиҷаи омӯختани курси тақмили ихтисоси фосилавӣ (дохилӣ) "Ташкили таълими фосилавӣ дар муассисаи таълимӣ", устодони донишгоҳҳо хоҳанд донист аз худ хоҳанд кард;

-хусусиятҳои ташкили таълими фосилавӣ дар муассисаи таълимӣ;

-тасаввурот дар бораи сохтори фазои иттилоотии шахсии муаллим;

-Интерфейси Moodle;

-имконоти иртиботии низоми Moodle;

-принсипҳои асосии эҷод, таҳрир, истифода кардани захираҳо ва унсурҳои интерактивии курси Moodle.

Метавонад:

-дар низоми Moodle зикр гардад;

-таҳрири профили шахсии корбар;

-кор бо паёмҳои хусусӣ;

-кор дар форум (чаласаҳо дар гурӯҳҳо);

-дар кор якҷанд намуди супоришҳоро истифода бурдан (ҷавоб дар шакли матн, ҷавоб дар шакли файл, ҷавоб берун аз сомона);

-дар низоми Moodle курси фосилавии худро сохтан;

-имкони сабти номи худ дар курсро ғайрифайл сохтан (ғайрифайл кардан);

-бо истифода аз усули сабт кардани "Дастур" ба курси шахсии корбарон номнавис кардан;

-блокҳои абзори курсро илова кардан, хориҷ намудан, интиқол додан;

-ҷадвали чорабиниҳои курсро эҷод кардан;

-ба кори донишҷӯёнбаъди хатми таҳсилоти фосилавӣ (дохилӣ) омӯзгорони донишгоҳҳо аз худ мекунанд дониш, маҳорату малакаҳо дар курси фосилавии Moodle баҳо додан.

1.Эҷод ва таҳрири захираҳои курс;
2.Эҷод ва таҳрири унвонҳои мавзӯӣ;
3.Илова кардани захираҳо ва унсурҳои курс Moodle Hi. Иловаи URL пайванд; 4.Илова кардани саҳифаи матн

Илова кардани тасвир ба саҳфаи веб.Илова кардани файли gH. Шарҳ илова кардан.

Вазифаи рақами 12. Эҷод ва таҳрири манбаъҳо. Пас аз иҷрои ин вазифа ба нақша гирифта мешавад. "Кор бо захираҳои курс" гузаштан. Ба саволҳо ҷавоб додан.

Форум: Кор бо манбаъҳои курс. Таҳқиқи эҷоди захираҳои Moodle Course -ро санҷидан. Як ҷавобро санҷидан. Назарпурсӣ: Эҷоди манбаъҳои курси Moodle. Эҷод ва таҳрири унсурҳои интерактиви курс.

Илова - унсурҳои курси Moodle. Вазифаи унсурҳои | gl. Чӣ гуна баҳо додан ба супориши донишҷӯён®. Луғати унсурӣ. Форуми унсур. Чат унсури пурсиш W W Element Game.

Лексияи унсури пойгоҳи унсурҳо (Дарсу машғулият). Ташкили лексия (Дарс). Маълумоти бештар дар бораи ташкили лексияи jfl, унсури курси "Лексия" - пур кардани саҳифаҳо бо супоришҳо Hi Element Test.

Сохтани ниҳод барои озмоиши оянда. Сохтани пойгоҳи саволҳо тавассути низоми Moodle gj. Мудирияти тестии SHi. Вазифаи №13. Эҷоди ашёи курс. Пас аз иҷрои вазифаи № 13 ба форуми "Кор бо унсурҳои курс" гузаштан. Ба саволҳо ҷавоб додан.

Форум: Кор бо унсурҳои курс ба пурсиш - "Эҷоди унсурҳои курси Moodle" гузаштан. Як ҷавобро интихоб кардан.

Омӯзиши барномаи иловагии такмили ихтисоси "Маркази таълими фосолавӣ дар муассисаи таълимӣ" шакли пурраи ғоибона, фосолавиро дар назар дорад.

Шарти дигари шартҳои педагогӣ омода намудани омӯзгорон ба истифодаи технологияи фосолавӣ фароҳам овардани муҳити иттилоотӣ таълимӣ дар донишгоҳ мебошад, ки имконоти технологияҳои таълими фосолавиро дар амал татбиқ мекунад, ки дорои таҷҳизоти сахтафзор, нармафзори ройгон ва тичоратӣ мебошад, ки фаъолияти он бо ҳуҷҷатҳои меъёрии донишгоҳ танзим карда мешавад.

Вазъи соҳаи муосири таълим ва тамоюлҳои рушди ҷомеа фароҳам овардани фазои мувофиқи иттилоотӣ ва таълимиро тақозо мекунад. Тавассути муҳити иттилоотӣ ва таълимӣ иштирокчиёни раванди таълим дастрасӣ ба манбаъҳои таълимӣ ва Интернетро назорат мекунад ва метавонанд ҳамкориҳои фосолавӣ дошта бошанд.

Муҳити иттилоотӣ ва таълимӣ маҷмӯи муназзами воситаҳои интиқоли маълумот, манбаъҳои иттилоотӣ, протоколҳои ҳамкорӣ, сахтафзор -нармафзор ва дастгирии ташкилӣ-методӣ мебошад, ки ба қонеъ кардани ниёзҳои корбарон ба ҳадамоти иттилоотӣ ва захираҳои таълимӣ равона карда шудааст.

Муҳити иттилоотӣ ва таълимии донишгоҳ бояд ба сатҳи нави технологӣ гузарад, ки ҳамаи равандҳои иттилоотие, ки дар муассисаи таълимӣ ба амал меоянд, ки ҳамгироии пурраи технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ ба фаъолияти омӯзгории донишгоҳро дар маҷмӯъ талаб мекунад. Муҳити дурусти таълимии иттилоотӣ, алалхусус, истифодаи муваффақонаи технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ дар раванди таълим имкон медиҳад, ки тафрикаи омӯзиш дар сатҳи нав баланд бардошта шавад, ҳавасмандии донишҷӯён афзоиш ёбад, намоиши тақрибан ҳама гуна мавод таъмин карда шавад, усулҳои муосири азхудкунии мустақили дониш, шарти ноил шудан ба сифати нави таҳсилот роҳандозӣ ва истифода шаванд.

Ҳамин тариқ, муҳити иттилоотии таълимии муассисаи таълимӣ бояд на танҳо ҳамчун фазои ягонаи иттилоотии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, балки ҳамчун низоми муваффақи таълимӣ низ дарк карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Андреев, В. И. Педагогика высшей школы. Инновационно-прогностический курс: учеб. пособие / В. И. Андреев. - Казань: Центр инновационных технологий, 2005.-500с.
2. Андреев, В.И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития. 2-е изд. - Казань : Центр инновационных технологий, 2000.-451с.

3. Андреев, А.А. Дистанционное обучение: сущность, технология, организация / А.А. Андреев, В.И. Солдаткин. - М.: МЭСИ, 1999. - 196 с.
4. Андреев, А.А. Интернет в высшей школе: состояние и проблемы / А.А. Андреев // Высшее образование в России. - 2009. - № 12. - С. 2933.
5. Андреев, А.А. Интернет-технологии и модель обучения в среде Интернет / А.А. Андреев. - М.: МИТИ, 2013. - 57 с.
6. Андреев, А.А. Подготовка преподавателей высшей школы / А.А. Андреев // Высшее образование в России. - 2006. - № 5. - С. 160-162.
7. Бабанский, Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе: Научное издание / Ю.К. Бабанский. - М.: Просвещение, 1985. - 208 с.
8. Бабанский, Ю.К. Педагогика: учеб. пособие для студентов педагогических институтов / Ю.К. Бабанский; [под ред. Ю.К. Бабанского]. - 2-е изд., доп. и перераб. - М.: Просвещение, 1988. - 479 с.
9. Барномаи давллатии рушди таҳсилот Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2010-2015. - Душанбе, 2009. - 48 с.
10. Барномаи компютерикунонии мактаби таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2011-2015. - Душанбе, 2010. - 42 с.
11. Лернер, И.Я. Дидактические основы методов обучения. - М.: Педагогика, 1981 - 186 с.
12. Максимов, В.Г. Технология формирования профессионально-творческой личности учителя. - Чебоксары : ЧГПИ, 1996. - 227 с.
13. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка / Гл. ред. С. П. Обнорский. 50000 слов. - М.: Гос. изд. иностр. и нац. словарей, 1949. - XVIII. - 968 с.
14. Рахимов, Х. Педагогика (китоби дарсӣ барои донишҷӯён мактабҳои олии педагогӣ) / Х. Рахимов, А. Нуров. - Душанбе, Ҳумо, 2007 г. - 447 с.
15. Раҳмон, Э. Масъулият барои ояндаи миллат. Паёми Маҷлиси Олии Тоҷикистон / Э. Раҳмон. - «Азия Плюс»: 2012.
16. Раҳмон, Э. Паёми президенти ҶТ ба Маҷлиси Олии ҶТ / Э. Раҳмон. - «Азия Плюс», 2003.

ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ОМОДАНАМОИИ ОМУЌЗГОРОН БА ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ФОСИЛАВӢ

Мақола ба баррасӣ ва тавсифи шароитҳои педагогии омоданамоеи омӯзгорон нисбати истифодаи технологияи фосилавӣ бахшида шудааст.

Мақсади мақола: Ба ақидаи муаллиф, раванди тайёр кардани омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ гирифтани дониш, малака ва маҳоратҳои зарурӣ барои кор дар шароити рушди технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ ва муҳити инноватсионии иттилоотӣ-таълими донишгоҳ, аз ҷумла истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ дар фаъолияти омӯзгорӣ ва таълимӣ барои ҳалли муваффақонаи вазифаҳои таҳсилоти касбӣ пешбинӣ менамояд.

Натиҷаи татқиқот нишон дод, ки шароитҳои педагогӣ ҳамчун маҷмӯи омилҳои таъсиррасоне амал мекунад, ки барои расидан ба ҳадафҳои дидактикӣ имкон медиҳанд. Сохтори маҷмӯи шароити педагогӣ чандирӣ, динамикӣ, қобилияти рушдро тавассути тағйир додани таркиби унсурҳо ва хусусияти ҳамкориҳои байни онҳо, вобаста ба тағйирёбии ҳадафҳо ва вазифаҳои раванди педагогӣ дар назар дорад. Мураккабии таъсири мутақобила ва робитаи байни ҳамдигарро дар назар дорад, зеро низоми педагогӣ танҳо дар сурати мавҷуд будани маҷмӯи муайяни шароити зарурӣ ва кофӣ муваффақона амал карда метавонад.

Муаллиф зикр мекунад, ки хангоми омӯзиши шароити педагогии тайёр кардани омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ он шароите мавҷуданд, ки тайёрии кофиро муайян мекунад, самаранокии раванди баррасишавандаро таъмин мекунад. Самаранокӣ ҳамчун он хусусиятест, ки инъикос ёфтани раванди омодаسازی муаллимони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ ба пурратар азхуд кардани мундариҷаи таълим ва расидан ба ҳадафҳои иҷтимоии педагогии он мусоидат мекунад.

Фикрҳои ҷамъбаст намуда, муаллиф хулоса мекунад, ки ҳамин тариқ, муҳити иттилоотии таълими муассисаи таълимӣ бояд на танҳо ҳамчун фазои ягонаи иттилоотии муассиса, балки ҳамчун низоми муваффақӣ таълимӣ низ дарк карда шавад.

***Калидвожаҳо:** шароитҳои педагогӣ, омоданамоеи омӯзгорон, таълими фосилавӣ, самаранокӣ, мураккабӣ, технология, таҳсилоти фосилавӣ, маҳорати зарурӣ, технологияи иттилоотӣ, муҳити таълимӣ, дониш, маълумот, ҳадафҳои иҷтимоӣ.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ДИСТАНЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Статья посвящена обзору и рассмотрению педагогических условий подготовки учителей с использованием дистанционных технологий.

Цель статьи: По мнению автора, процесс подготовки преподавателей вуза к использованию технологий дистанционного обучения требует от них приобретения необходимых знаний, навыков и умений для работы в условиях развития информационно-коммуникационных технологий и инновационной информационно-образовательной среды вуза, в том числе с использованием дистанционных образовательных технологий в преподавании и обучении, обеспечивающие успешное решение проблемы педагогического образования.

По результатам исследования Педагогические условия выступают как совокупность факторов, позволяющих достичь дидактических целей. Структура комплекса педагогических условий предполагает гибкость, динамику, способность развиваться за счет изменения состава элементов и характера взаимодействия между ними в зависимости от изменения целей и задач педагогического процесса. Сложность предполагает взаимодействие и взаимообусловленность друг друга, ведь педагогическая система может успешно функционировать только при наличии определенного набора необходимых и достаточных условий.

Автор отмечает, что при изучении педагогических условий подготовки преподавателей вузов к использованию дистанционных технологий обучения существуют условия, определяющие адекватность подготовки, обеспечивающие эффективность рассматриваемого процесса. Эффективность - это признак, отражающий процесс подготовки преподавателей вуза к использованию дистанционных технологий обучения, что способствует более полному усвоению содержания образования и достижению его социально-педагогических целей.

Обобщая свои взгляды, автор приходит к выводу, что, таким образом, образовательно-информационная среда образовательного учреждения должна пониматься не только как единое информационное пространство школы, но и как успешная образовательная система.

Ключевые слова: педагогические условия, подготовка учителей, дистанционное обучение, эффективность, сложность, технология, необходимые навыки, информационные технологии, среда обучения, знания, образование, социальные цели.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR PREPARING TEACHERS FOR THE USE OF DISTANCE TECHNOLOGIES

The article is devoted to the review and consideration of the pedagogical conditions for teacher training using distance technologies.

Purpose of the article: According to the author, the process of preparing university teachers for the use of distance learning technologies requires them to acquire the necessary knowledge, skills and abilities to work in the context of the development of information and communication technologies and the innovative information and educational environment of the university, including the use of distance learning technologies in teaching. and training, providing a successful solution to the problem of teacher education.

According to the results of the study: Pedagogical conditions act as a set of factors that make it possible to achieve didactic goals. The structure of the complex of pedagogical conditions implies flexibility, dynamics, the ability to develop by changing the composition of the elements and the nature of the interaction between them, depending on the change in the goals and objectives of the pedagogical process. Complexity implies interaction and interdependence of each other, because the pedagogical system can function successfully only if there is a certain set of necessary and sufficient conditions.

The author notes that when studying the pedagogical conditions for training university teachers to use distance learning technologies, there are conditions that determine the adequacy of training, ensuring the effectiveness of the process under consideration. Efficiency is a sign that reflects the

process of preparing university teachers for the use of distance learning technologies, which contributes to a more complete assimilation of the content of education and the achievement of its socio-pedagogical goals.

Summarizing his views, the author comes to the conclusion that, therefore, the educational and information environment of an educational institution should be understood not only as a single information space of the school, but also as a successful educational system.

Keywords: pedagogical conditions, teacher training, distance learning, efficiency, complexity, technology, necessary skills, information technology, learning environment, knowledge, education, social goals.

Дар бораи муаллиф:

Бобохонов Ҷамшед Сабзаалиевич - унвонҷӯи кафедраи методикаи таълими информатика, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ Суроға: 735360, ҶТ, ш. Кӯлоб, к.С.Сафаров-16.Тел.: (+992) 988497447

Сведения об авторе:

Бобохонов Джамшед Сабзаалиевич - соискатель кафедры методика обучения информатика Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: (+992) 988497447.

About the author:

Bobokhonov Jamshed Sabzaalievich - Applicant methods of teaching computer science Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16. Phone: (+992) 988497447.

ББК: 32.76.23

УДК: 61.666.12

**АСОСҲОИ ПЕДАГОГӢ ВА ПСИХОЛОГИИ ТАТБИҚИ ПРИНЦИПИ АӢНИЯТ
ДАР ИНКИШОФИ ҚОБИЛИЯТИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ БА
ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ**

Ҷамолбии Ӣ.

Донишгоҳи Давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ

Сарсухан: Барои омӯзиши асосҳои педагогии инкишофи қобилияти хонандагони синфҳои болоӣ ба омӯзиши забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ олимони зиёд қорҳои тадқиқотӣ гузаронидаанд. Махсусан, педагогҳои бузург, мисли Я.А. Каменский, К.Д. Ушинский, Н.К. Крупская, А.П. Макаренко, В.А. Сухомлинский ва дигарон нақш ва аҳамияти татбиқи асосҳои педагогии инкишофи қобилияти хонандагони синфҳои болоӣ ба омӯзиши забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ махсус қайд кардаанд. Олимони соҳаи методикаи таълими забони хориҷӣ, профессорон И.В. Раҳманов, А.А. Миролубов, Г.В. Рогова, С.Ф. Шатилов ва дигарон дар бораи асосҳои педагогии инкишофи қобилияти хонандагони синфҳои болоӣ ба омӯзиши забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар дарсҳои забонҳои хориҷӣ, роҳ ва усулҳои татбиқи ин мавзӯро гуфтанд..

Дар таълими забони хориҷӣ методҳои гуногун, амсоли методи грамматикӣ, методи тарҷумавӣ, методи бевосита, методҳои аудиолінгвалӣ ва аудовизуалӣ, методи муқоисавӣ, бошуурона ва амалӣ истифода мешаванд. Солҳои 70-уми садаи XX методи коммуникативӣ арзи ҳастӣ намуд, ки дар марҳилаи муосири тараққиёти давлатҳои ҷаҳон, истифода ва татбиқи методи коммуникативӣ тақозои замон аст. Аксарияти китобхондариҳои забони англисии муосир дар асоси талаботи методи коммуникативӣ таҳия шудаанд. Масалан, китоби дарсии забони англисии А.П. Старков, В.А. Вершагина ва И.М. Афансева пурра ба талаботи методи коммуникативӣ мувофиқат мекунанд [1, с.56].

Қисми асосӣ: Хеле хуб аст ки, китобҳои дарсии забони англисӣ барои мактаби таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳти роҳбарии олимони тоҷик профессор П. Ҷамшедов ва П.И. Сатская ба талаботи методи коммуникативӣ на он қадар мутобиқат мекунанд. Аз ин лиҳоз, дар мақолаи

худ мо кӯшиш кардем, ки афзалиятҳои истифодаи методи коммуникативиро нишон диҳем, то каме ҳам бошад, ба омӯзгорони забони англисӣ кумаки методӣ расонем [4, с.53].

Муаллифи методи коммуникативӣ дар таълими забони хориҷӣ профессор Е.И. Пассов мебошад. Ӯ дар рисолаи доктории худ асосҳои педагогӣ ва психологии ин усули таълимиро баён карда, афзалиятҳои онро исбот кардааст. Моҳияти асосии методи коммуникативӣ дар он мебошад, ки чараёни таълими забони хориҷӣ дар муҳити муоширатӣ сурут гирад. Методи коммуникативӣ ба панҷ принцип асос меёбад:

1. Принципи баланд бардоштани фаъолнокии муоширатии хонандагон;
2. Принципи функционалии таълими забони хориҷӣ;
3. Принципи истифодаи ҳолатҳо дар дарси забони хориҷӣ;
4. Принципи ба инобат гирифтани хусусиятҳои инфиродии таълими забони хориҷӣ;
5. Принципи тоза ва нав будани маводи таълими забони хориҷӣ.

Гузашта аз ин бояд таъкид кард, ки муносибати муоширатӣ на танҳо ба тарзи дарсдиҳӣ дахл дорад, балки ба интихоби мундариҷаи таълим, тақсимои он ба синфҳо, истифодаи машқҳои шартан нутқӣ ва аслан нутқиро дар бар мегирад, ки ин талабот на дар ҳамаи китобҳои дарсии забони англисӣ мушоҳида карда мешавад. Аксарияти олимони Шӯравӣ ва Аврупо, мисли А.А. Леонтев, Г.В. Рогова, Е.И. Пассов ва В. Райверс омилҳои асосии ҳарфзаниро дар пайдо кардани зарурияти ҳарфзанӣ нишон додаанд. Онҳо таъкид мекунанд, ки зарурият омили асосии ҳарфзанӣ мебошад.

Профессори Донишгоҳи Ҳарвард Вилга Райверс дуруст гуфтааст, ки барои муошират кардан, пеш аз ҳама, зарурат шартӣ асосӣ аст. Аз ин рӯ, барои ба миён овардани эҳтиёҷоти гапзанӣ бояд аз вазъият истифода бурд, зеро зарурати суҳангӯӣ аз вазъияти воқеӣ ба миён меояд. Вазъият ҳақиқӣ, шартӣ ва тасаввуротӣ мешавад. Истифодаи онҳо ба хусусиятҳои синнусолии хонандагон вобаста аст[2, с.54]..

Агар омӯзгор бо истифода аз предметҳои таҳти назар, мисли тахтаи синф, ҷевони китоб, тиреза ва дигар маводҳои дар синфхона нутқкуниро омӯзонад, ин вазъияти воқеӣ ба ҳисоб меравад. Дар синфҳои ибтидоӣ истифодаи вазъият ё ҳолатҳои воқеӣ ба мақсад мувофиқ аст, алалхусус вазъиятҳои тасвирӣ барои хонандагон судманд мебошанд. Вазъиятҳои проблемавӣ асосан дар синфҳои болоӣ истифода бурда мешаванд, зеро онҳо тафаккури мантиқиро талаб мекунанд ва хонанда бояд малака ва маҳорати баланди муҳокимаронӣ дошта бошад. Ба сифати мисол чунин вазъиятро овардан мумкин аст, ки аз рӯйи раванди худ ҳарфзанӣ се марҳиларо фаро мегирад:

1. Пайдоиши эҳтиёҷоти суҳангӯӣ. Дар дарси аввал муаллим бояд ба он кӯшад, ки дар ниҳоди хонанда чунин майлу рағбатро бедор созад, ки ӯ эҳтиёҷоти муоширатии худро тавассути забони англисӣ қонеъ гардонида тавонад.

2. Тайёри ба изҳори фикр марҳилаи дуюм махсуб мешавад. Дар ин марҳила хонанда бояд қолибҳои иборасозӣ ва гуфтори забони англисиро машқ кунад.

3. Марҳилаи сеюм бошад, иҷроиш аст. Дар ин марҳила хонанда бояд аз малакаҳои ҳосилшудаи ибора ва ҷумласозӣ истифода бурда, эҳтиёҷоти муоширатиро ба миён орад ва пас онро изҳор намояд [66, с.126].

Ин се зинаи зикршуда дар ҳамбастагии диалектикӣ арзи вуҷуд менамоянд. Зинаи аввал барои кулли инсонҳо умумӣ аст. Зинаи дуюм ва сеюм машқҳои бардавомро талаб мекунанд. Ба малакаю маҳорат мубаддал гаштани мундариҷаи ин ду марҳилаи ҳарфзанӣ барои ҳар як забон вижагии ҳоссаи худро дорост. Ба даст овардани он малакаю маҳорат на танҳо ба маводи таълимӣ, балки ба таҷриба ва касбияти омӯзгор, инчунин ба майлу рағбат ва хусусиятҳои хонанда низ таъя мекунанд.

Истифодаи аёният яке аз омилҳои асосии бунёд намудани муҳити муоширатии хонандагон ба ҳисоб меравад. Дар адабиёти илмӣ-методӣ ва чараёни таълими забони хориҷӣ аёният чун таъягоҳи асосӣ мебошад. Аёният- ин намоиши маводи забонӣ ва экстразабонӣ бо мақсади кушода додани маънои калимаҳои нав ва фаҳмондани шакл, вазифа ва истифодаи ҳодисаҳои грамматикӣ аст. Аз таҷриба маълум аст, ки аксарияти омӯзгорони забони хориҷӣ ҳангоми шинос намудани хонандагон бо калимаҳои нав аз маводҳои аёни истифода

мебаранд. Албатта, намоиш додани ашё ё расми он ба хонандагон тавассути анализатори биной амалӣ мегардад.

Дар асарҳои равоншиносӣ қайд мекунанд, ки шахс ғайр аз қобилияти биной, қобилиятҳои шунавой, муҳаррикӣ, моторӣ, сенсорӣ низ дорад, ки омӯзгор бояд бо дарназардошти хусусиятҳои инфиродии хонандагон аз анализаторҳои дар боло зикршуда бояд истифода барад. Профессор А.И.Беляев дар бораи нақши аёнӣ забонӣ махсус таъкид карда буд.

Дар ҷараёни таълим бештар як намуди аёнӣ, яъне аёнӣ зоҳирӣ, ки дар асоси ҳискушӣ ва идрок амалӣ мегардад, истифода бурда мешавад. Шакли дуҷумла аёнӣ-аёнӣ ботинӣ мебошад, ки бо тафаккур вобаста аст ва на ҳамеша истифода бурда мешавад. Аёнӣ ботинӣ чун омили гузариш, мисли пул аз гуфтори тайёркардашуда ба гуфтори эҷодӣ хизмат мекунад. Ин навъи аёнӣ асосан бо мазмуни ғайрӣ фикрронии хонандагон вобаста аст. Вақте, ки шахс бо забони модарӣ фикри худро изҳор кардан меҷӯяд, тавҷҳуи хешро асосан ба мазмуни гуфтор равона мекунад, яъне ӯ бештар дар бораи чӣ гуфтан фикрронӣ менамояд. Вале, вақте ки шахс бо забони хориҷӣ чизе гуфтани мешавад, бори ӯ мушкилтар мегардад, зеро ӯ калимаҳои заруриро дарёфт намуда, ҷо ба ҷо гузошта, баъд қироат мекунад. Маълум аст, ки мақсади асосии таълими ҷарҳзанӣ, ё ташаккули малакаи ҷарҳзанӣ- ин аз бар намудан, ё соҳиб шудан ба салоҳияти муошират мебошад. Баҳри ноил гаштан ба ин мақсад омӯзгор бояд диққати худро на ба шакл, балки ба мазмуни гуфтор, муошират равона намояд. Аз ин рӯ, аёнӣро чун воситаи пурсамарои ташаккул ва инкишофи малакаи ҷарҳзанӣ истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст[5, с.103].

Самаранокии истифодаи маводҳои аёнӣ, пеш аз ҳама, аз дараҷаи таъмин будани аёнӣ дар китобҳои дарсии забони англисӣ барои синфҳои3-11 (муаллифон, профессор Ҷамшедов П., Ҷоматов Т., Саидов А. (синфи3), Саидов А., Расулова З. (синфи4) вобаста аст. Омӯзиш ва таҳлили китобҳои дарсии забони англисӣ дар боло зикршуда нишон медиҳад, ки маводҳои аёнӣ дар китобҳои дарсии забони англисӣ барои хонандагони синфҳои3-6 мавҷуданд, вале ба ин расмҳо машқҳои муоширатӣ дода нашудаанд. Гузашта аз ин, барои маънидод кардани маънои калимаҳои нав расмҳо ё дигар маводҳои аёнӣ дар китоби дарсӣ мавҷуд нестанд. Маълум нест, ки тибқи талаботи илми методикаи таълими забони хориҷӣ кушода додани маънои калимаҳо бо назардошти синни хонандагон тавассути усулҳои гуногун, амсоли аёнӣ, таъриф ва дарки маънои калима бо ақлу заковат, антоним ва синонимҳо бояд амалӣ гардад, вале ин принсипҳои таълими луғат аз ҷониби муаллифон риоя карда нашудааст.

Ба фикри мо, маводҳои аёнӣ ба синну соли хонандагон бояд мувофиқат кунад. Дуюм, омили интихоби маводҳои аёнӣ аз лиҳози маъно пурмазмун ва зебо буда, диққати хонандагонро ҷалб карда тавонад. Омили сеюм, маводҳои аёнӣ бояд рӯзгори воқеии хонандагон, таърих, маданият ва расму оинҳои миллатамонро ифода кунанд, зеро расм ба хонанда барои муколама намудан ё нақл кардан чун тақон хизмат кунад. Гузашта аз ин, расмҳо бояд ба мавзӯи дарс мувофиқат кунанд. Аз ин рӯ, мо маводҳои аёнӣ биноиро ба се гурӯҳ ҷудо кардем:

- Расми предметҳои алоҳида, ки бо нишон додани он омӯзгор номашро бо забони англисӣ талаффуз мекунад. Масалан, расми китоб. book, a book, a book. It's a book.

- Расми лаҳзаҳои табиат ва ҷамъият. Масалан, расм дар бораи фаслҳои сол, расм дар бораи кӯдаконе, ки дар лаби дарё истироҳат мекунанд. Аёнӣ визуалӣ тавассути техника. Масалан, намоиш додани слайдҳо, лаҳзаҳо аз кинофилмҳо ва ғайра.

Баҳри муайян намудани шавқи хонандагон ба навъҳои гуногуни аёнӣ пурсиши афкор нишон дод, ки хонандагони синфҳои ибтидоӣ бештар ба расмҳои мухталифе, ки дар китоби дарсӣ ҷойгир шудааст, тавҷҳуи доранд. Дар натиҷаи пурсиши афкор маълум гардид, ки хонандагони синфҳои 4, 5, 6 хондан ва шунидани афсонаҳоро меписанданд.

Барои хонандагони синфҳои8-9 расмҳои ғайритабии мазмунаш шавқовар пешниҳод карда шаванд.

Гузашта аз ин, аёнӣ ду хел мешавад:

- а) бернуӣ;

б) дохилӣ.

Ба аёнияти берунӣ дохил мешавад: ҳикоя аз рӯйи расм, ё телефилм. Дар ин ҳолат хонандагон имкон доранд, ки мазмунӣ ҳикояро мувофиқи расм дарк карда, таҳлил кунанд. Албатта, барои хонанда нутқи шунидашуда аз рӯйи расм ё телефилм аҳамияти зиёд дорад, вале барои изҳор кардани ақидаи худ ӯ бояд аз аёнияти дохилӣ истифода барад. Профессор Е.И. Пассов таъкид мекунад, ки аёнияти дохилӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Аз лиҳози мазмун аёният боз ба ду зергурӯҳ тақсим мешавад:

а) аёнияти мазмунӣ;

б) аёнияти маъноӣ.

Дар китобҳои дарсии забони англисӣ намуди якуми аёният бештар дода шудааст.

С.А. Прокофьева мегӯяд, ки аёнияти маъноӣ хеле кам истифода бурда мешавад. Дар илми методикаи таълими забони хориҷӣ таъкид карда мешавад, ки аёнияти берунӣ бо мазмун ва маъно бояд бештар истифода бурда шавад.

Мо, набояд фаромӯш кунем, ки маводи аёнӣ ба синну соли хонандагон мутобиқ бошад. Яке аз шартҳои асосии маводи аёнӣ он аст, дар он муаммо барои суҳбат, музокира ва мунозира ҷойгир бошад, ки муаммо тафаккури хонандагонро инкишоф диҳад. Дар бораи муҳимияти мавҷуд будани муаммо дар расмҳо М.Н. Маслико алоҳида қайд карда буд[3, с.87].

Принсипи аёният дар таълими забони хориҷӣ нақши хосса дорад. Тавассути аёният мо метавонем ҳиссиётҳои гуногуни хонандагонро ба кор дарорем: а) фикрронӣ; б) бинӣ; в) шунавоӣ; г) муҳарриқӣ. Аз ин рӯ, мазмунӣ зарбулмасали: «Шунидан қай бувад монанди дидан», «Як бор дидан аз сад бор шунидан беҳтар аст», аз гуфтаҳои болоии мо далолат мекунад. Қобилияти бинии инсон дар қабул кардани ахборот панҷ маротиба баландтар аст. Калимаи забони хориҷӣ ё ҳодисаи грамматикӣ, ки тавассути аёният манзури хонандагон мегардад, дар хотираи онҳо тез ва ба муҳлати дароз нигоҳ дошта мешавад.

Ғайр аз истифодаи принсипи аёният барои рушди ҷаҳонбинии хонандагон қобилиятҳои ақлии онҳо кумаки калон мерасонад.

Дарси забони хориҷиро бе истифода аз маводҳои аёнӣ тасаввур кардан душвор аст.

Хусусан, дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ қобилияти идрок тавассути аёният афзалият дорад. Омӯзгори забони хориҷӣ бояд аз қобилиятҳои расмкашии хонандагон истифода барад, зеро дар байни хонандагони синфҳои ибтидоӣ аксарияти онҳо ба расмкашӣ шавқе зиёд қарор доранд. Аз нуқтаи назари илми равшаносӣ омӯзиши забони хориҷӣ дар шароити истифода бурдани маводҳои аёнӣ муҳталиф самаранокӣ дарсро таъмин мекунад ва дар баробари ин интизом, ғазилатҳои ахлоқии хонандагон тақмил меёбад.

Хулоса, тибқи талаботи барномаи забони англисӣ хонандагони мактаби миёнаи таҳсилоти умумӣ забони хориҷиро аз синфи3 то синфи11 меомӯзанд ва онро чун воситаи муоширатӣ аз худ мекунад. Гузашта аз ин, забони хориҷӣ захираи бойи умумимаърифатӣ ва тарбиявӣ низ дорад. Ҳангоми омӯзиши забони хориҷӣ хонандагон бо маданият, урфу одатҳои мардуми англисзабон ошно мегарданд, ки онҳо бо гирифтани маълумоти гуногун ҷаҳонбинии худро васеъ мекунад.

Таълими забони хориҷӣ аз дигар фанҳо куллан фарқ мекунад, зеро мақсади асосии омӯзиши забони хориҷӣ ташаккул ва инкишофи малака ва маҳорати муоширатии хонандагон ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, баҳри ноил гаштан ба мақсади дар боло зикршуда самаранокӣ дарси забони хориҷиро таъмин кардан ба мақсад мувофиқ мебошад. Принсипи аёният дар таълими забони хориҷӣ нақши бузург дорад. Олимон-методистон дар бораи асосҳои педагогӣ ва психологӣ татбиқи ин принсип дар чараёни таълим қарҳаи илмӣ-тадқиқотӣ зиёдеро ба анҷом расонидаанд.

Истифодаи аёният дар дарси забони хориҷӣ, пеш аз ҳама, таваҷҷуҳи хонандагонро ҷалб мекунад. Дувум, шавқу завқи хонандагон ба донишандӯзӣ меафзояд. Гузашта аз ин, дар натиҷаи таҳлили адабиёти илмӣ-методӣ ошкор гардид, ки аёният дар ташаккули малакаи лексикӣ ва грамматикӣ, инчунин ҳангоми инкишофи малакаи ҳарфзанӣ аҳамияти зиёд дорад. Илова кардан зарур аст, ки аёният ду навъ дорад:

- а) расми ашӯҳои рӯзгор ва табиат;
- б) расмҳои фабулӣ, ки дар он воқеа акс карда шудааст.

Инчунин олимони аёнӣ ба берунӣ ва дохилиро низ нишон дода, роҳ ва усулҳои татбиқи ҳар яки онро шарҳ медиҳанд. Ҳамин тавр, омӯзиши масъалаи истифодаи аёнӣ дар дарсҳои забони хориҷӣ пурмаҳсул буда, самаранокии сифати аз худ намудани забони хориҷиро таъмин мекунад.

АДАБИЁТ

1. Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. [манбаи электронӣ]. URL: <https://ansmi.tj/dar-borai-agenti/malumoti-umumi.html> (санаи истифодабарӣ: 10.05.2021)
2. Атахонов Т. Фарҳанги истилоҳоти маориф / Т. Атахонов, А. Муллоев. – Душанбе: “Ирфон”, 2011. – 184 с.
3. Барномаи идоракунии сифати таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон №8/17, аз 29.06.2017).
4. Бондарева О. Мониторинг качества обучения студентов как средство управления образованием [электронный ресурс]. URL: http://vio.uchim.info/Vio_56/cd_site/articles/art_1_6.htm (дата обращения: 10.05.2021)
5. Қурбонов Ғ. Алоқамандии тақмили ихтисос ва сифати таҳсилот [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.marifatimuzgor.tj/blog-detail.php?id=320> (санаи истифодабарӣ: 10.05.2021).
6. Мониторинг качества образования [электронный ресурс]. URL: http://bank.orenipk.ru/Text/t32_192.htm (дата обращения: 10.05.2021).
7. Мониторинг качества образования [электронный ресурс]. URL: <http://cyclowiki.org/wiki/> (дата обращения: 10.05.2021).
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26.01.2021 [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/25005> (санаи истифодабарӣ: 10.05.2021).
9. Петрухин В.В. Проблема организации и апробации системы педагогического мониторинга в образовательном учреждении / В.В. Петрухин // Информатика и образование. – 2007. – № 3. – С. 4–9.
10. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Рӯзи дониш аз 17.08.2020 [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.vhk.tj/tj/462-sukhanronii-prezidenti-um-urii-to-ikiston-peshvoi-millat-mutaram-emomal-ra-mon-dar-r-zi-donish> (санаи истифодабарӣ: 10.05.2021)
11. Шӯбаи назорати сифати таҳсилоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL: <https://tnu.tj/index.php/tj/shubai-nazorati-sifati-ta-silot/> (санаи истифодабарӣ: 10.05.2021).

АСОСҲОИ ПЕДАГОГӢ ВА ПСИХОЛОГИИ ТАТБИҚИ ПРИНЦИПИ АЁНИЯТ ДАР ИНКИШОФИ ҚОБИЛИЯТИ ХОНАНДАГОНИ СИНҲОИ БОЛОӢ БА Омӯзиши забони англисӣ

Муаллиф дар мақолаи худ асосҳои психологию педагогии татбиқи принципи аёнӣ, нақши истифодаи усулҳои таълими визуализиро дар ташаккули қобилияти хонандагони синҳи болоӣ ба омӯзиши забони англисӣ мавриди таҳқиқ (баррасӣ) қарор додааст. Масъалаи истифодаи визуализатсия дар раванди таълим дар марҳилаи шиносӣ, омӯзиши ва татбиқи маводи нав омӯхта шудааст.

Ҳадафи таҳқиқот: *Муаллиф нишон медиҳад, ки усулҳои истифодаи намудҳои гуногуни визуалӣ ва асосноккунии маҳсулнокии визуализатсия дар таълим ва омӯзиши забони англисӣ ба ташаккули қобилиятҳои эҷодӣ, равонӣ, маърифатии хонандагон мусоидат мекунад. Ва инчунин муаллиф дар мақолаи худ қайд мекунад, ки ташикли шаклҳои гуногун, истифодаи принципи аёнӣ барои таълим ба ташаккули ҳадафҳои дидактикӣ таъсири бевосита мерасонад.*

Натиҷаҳои таҳқиқот: *Муаллиф зимни таълифи мақола кӯшиши ба ҳарч додааст, ки дар асоси сарчашмаҳои бурҳони илмӣ дар заминаи тадқиқотҳои зиёди муҳаққиқони дохилию хориҷӣ, асарҳои муътамади фалсафӣ педагогӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва сомнаҳои интернетӣ, раванди ташаккул ва таҳаввули мавзӯи мазкур ва қорбурди онҳоро ошкор намояд.*

Калидвожаҳо: *омӯзиши, аёнӣ, принцип, фаъолият, қобилияти эҷодкорӣ, методҳо, омӯзгор, инкишофи хонандагон, рақобат, малака, маҳорат, қобилиятҳои гуфтугӯӣ, шахсият, тафаккур, нутқ, ҳамкорӣ, рефлексия, навҳои дарс, қори мустақилона, майлу ҳавас.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ПРИНЦИПА НАГЛЯДНОСТИ В РАЗВИТИИ СПОСОБНОСТИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ К ИЗУЧЕНИЮ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Автор в своей статье рассматривает основы психолого-педагогического обоснования применения принципа наглядности, роль использования наглядных методов обучения в развитии способности старшеклассников к изучению английского языка. Изучена проблема использования наглядности в учебном процессе на этапе ознакомления, тренировки и применения нового материала.

Цель статьи Автор показывает, что методики использования различных видов наглядности и обосновании продуктивности наглядности при обучении и изучении английского языка способствует в формировании творческих, умственных, познавательных способностей учащихся. А также автор в своей статье указывает, что организации различных форм использования принципа наглядности для обучения оказывает непосредственное влияние на формирование дидактических целей.

По результатам исследования Автор при написании статьи предпринимает попытку на основе достоверных научных источников, на базе исследований многочисленных отечественных и зарубежных ученых, надежных работ по философии, педагогики, физического воспитания, интернет сайтов раскрыть процесс формирования и развития данной темы и их употребления.

Ключевые слова: обучение, наглядность, принцип, деятельность, творческие способности, методы, учитель, развитие учащихся, конкуренция, навыки, умения, коммуникативные способности, личность, мышление, речь, сотрудничество, рефлексия, типы уроков, самостоятельная работа, мотивы.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE VISUALIZATION PRINCIPLE APPLICATION IN THE DEVELOPMENT OF THE HIGH SCHOOL PUPILS' ABILITY TO STUDY ENGLISH

The author in his article considers the foundations of the psychological and pedagogical substantiation of the application of the visualization principle, the role of using visual learning methods in the development of the ability of high school pupils to learn English. The problem of using visualization in the educational process at the stage of familiarization, training and application of a new material has been studied.

Purpose of the article

The author shows that the methods of using various types of clarity and justifying the productivity of visibility when studying and learning English contributes to the formation of creative, mental, cognitive abilities of students. As well as the author in his article indicates that the organization of various forms the fascination with visibility pricing has a direct impact on the formation of didactic goals.

According of the results of the study

When writing an article, the author attempts, on the basis of reliable scientific sources, on the basis of research of numerous domestic and foreign scientists, reliable works on philosophy, pedagogy, physical education, Internet sites to reveal the process of formation and development of this topic and their use.

Key words: training (teaching), visual aid (visualization), principle, activities, creativity, methods, teacher, student development, competition, skills, abilities, communication skills, personality, thinking, speech, cooperation, reflection, types of lessons, independent work, motives.

Дар бораи муаллиф:

Ҷамолбӣи Ҳ - омӯзгори кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи Давлатии Қӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Адрес:** 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова 16. **Тел:** (992) 933087377

Сведения об авторе:

Джамолбии Х. - ассистентка кафедры иностранных языков Кулябского Государственного Университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел: (992) 933087377

About the author:

Jamolbii H. English teacher of the department of foreign languages of Kulob State University named after Abuabduллоh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16. Phone: (992) 933087377

ББК – 74.03 (5Т)

УДК – 371

A13

**ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНТОВ
В ПРОЦЕССЕ ВНЕАУДИТОРНОЙ РАБОТЫ**

Худойбердиева М.З.

Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова

Введение: В нынешней политике государства неизменно подчеркивается вопрос о необходимости совершенствования воспитательной работы среди подростков и молодежи в духе патриотизма, гуманизма, самосознания и готовности вносить вклад в развитие и процветание независимого Таджикистана. С этой целью были приняты соответствующие Законы на уровне Правительства, а также нормативно-правовые документы со стороны Министерства образования и науки страны.

Например, в 2006 году была принята Национальная концепция воспитания, необходимость разработки и принятия которой заключается в воспитании людей с высоким нравственным уровнем, богатым духовным миром, высоким чувством патриотизма, национального самосознания и др. [4].

В Законе Республики Таджикистан «О молодёжи и Государственной политике молодёжи», подписанном Президентом страны 23.12.2021 г., одним из приоритетов государственной политики также является воспитание молодых людей в духе патриотизма, развитие в них чувства гражданской ответственности и укрепление их национального самосознания [3].

Основная часть: С целью повышения уровня знаний, мировоззрения и самопознания, а также воспитания учащихся средних школ и студентов высших учебных заведений в духе патриотизма 14.04.2006 г. Министром образования был издан Приказ №322, требующий от обучаемых знание государственного гимна, географии, жизнедеятельности героев страны, произведений персидской и таджикской классической и современной литературы, важных исторических дат с древнейших времен до нынешних дней, которые связаны с судьбой таджикского народа; написание рефератов по вопросам национального самопознания, гражданской гордости, патриотической чести и др. [7].

Действительно вышеуказанные документы дали определенный импульс прогрессу в направлении воспитания молодежи в духе патриотизма, повышению статуса национального наследия, активизировали общество к более почтительному уважению к национальной истории, к возрождению культурных традиций нации.

В рамках предпринятых мер по претворению в жизнь положений вышеуказанных Законов и нормативно-правовых актов на факультете иностранных языков ГОУ «Худжандский госуниверситет имени академика Б.Гафурова», как и в других вузах страны, систематически составляются планы мероприятий, согласно которым проводятся соответствующие учебно-воспитательные мероприятия. Использование элементов национальной истории, культуры, традиций, обычаев, а также и других краеведческих материалов стало приобретать более широкий смысл на аудиторных и внеаудиторных занятиях, что послужило средством для достижения практических и воспитательных целей.

Иностранный язык как учебный предмет располагает немалыми возможностями для ознакомления студентов, в частности, с жизнедеятельностью великих людей, в том числе и Национальных Героев.

В данной статье хотелось бы поделиться собственным опытом проведения воспитательной работы на английском языке о жизни и деятельности Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона.

В процессе иноязычного образования со студентами 1-2 курсов нами используются самые разнообразные формы и приемы работы по изучению жизни и деятельности Президента, как на занятиях, так и в системе внеаудиторных мероприятий в рамках клуба «English speaking club»: беседы со студентами, разучивание стихотворений, работа с тематическими текстами, подготовка презентаций, оформление зала, проведение тематических вечеров, экскурсий по историческим музеям и т.д. В результате ведения продуманной, систематической работы по данной теме, отмечается повышенная мотивация студентов.

Изучение и обобщение опыта авторов функционирующего на языковых факультетах учебника по английскому языку для студентов 2-курса (Абдуллаева М.А., Бойматов А.Б.), в одном из юнитов которого рассматривается тема жизнедеятельности Э.Рахмона [2, 456], а также источники из сети Интернет позволили разработать примерную программу-рекомендацию для кураторов академических групп по изучению жизни и деятельности Президента страны, а также примерное тематическое планирование воспитательной работы в этом направлении.

Работа по ним осуществляется в процессе развития у студентов навыков аудирования, говорения, чтения и письма. Материалы о Президенте отобраны из книг, сайтов, журналов, газет в соответствии с лингвистическими особенностями студентов, с учетом их знаний, полученных в процессе изучения других учебных предметов в соответствии с программными требованиями.

Опыт показывает, что студенты с интересом воспринимают факты, отдельные эпизоды, характеризующие личностные качества Лидера нации, его чуткое, внимательное, заботливое отношение к молодежи, находят немало замечательных примеров, достойных подражания. Особое внимание уделяется патриотическому и нравственному воспитанию студентов на примере его любви к Родине.

В рамках заседания клуба «English speaking club» обсуждаются вопросы деятельности Э.Рахмона как Основателя мира и единства, Лидера нации, руководителя государства и Народно-Демократической партии Таджикистана.

При отборе материалов о жизни и деятельности руководителя страны в процессе внеаудиторной работы по английскому языку мы также ориентируемся и на такие программные темы, изучаемые в аудитории как «Биографии выдающихся людей», «Годовщина Независимости» и др.

Среди участников клуба система воспитания на материалах данной темы строится на базе знаний, заложенных на первом и втором курсах обучения, и предполагает дальнейшее их расширение, формирование на этой основе патриотического сознания и нравственного поведения молодежи.

При планировании работы клуба мы стараемся соблюдать преемственность в изучении материалов о жизни и деятельности Э.Рахмона на занятиях по практике устной и письменной речи. Опыт внеаудиторной работы показал, что в процессе обсуждения данной темы неизбежна следующая особенность: поскольку участниками клуба являются студенты 1 и 2 курса, объем их лексического запаса разный, поэтому не всегда есть возможность свободно вводить любой материал, отсюда при обсуждении темы часто происходит не только ознакомление с новыми фактами из жизни руководителя страны, но и закрепление знаний, полученных ранее. Однако следует иметь в виду, что повторение ранее изученного материала средствами иностранного языка в ходе воспитательной работы позволяет студентам закрепить полученные знания и по другим предметам.

На более продвинутом этапе изучения данной темы возможно ознакомление студентов с неизвестными им материалами о руководителе страны, из представленных в списке литературных источников [1, с.360], [8, с.320], [9, с.372], [10, с.372].

Анализ результатов работы показывает, что патриотическое воспитание студентов на примере образа Лидера нации в процессе обучения иностранным языкам эффективно и успешно осуществляется при соблюдении следующих условий:

- организации единой системы работы по воспитанию на учебных материалах в учебно-воспитательном процессе в вузе;

- преемственности между занятиями по специальным дисциплинам и внеаудиторной работой, а также другими учебными предметами.

Оптимальное ознакомление с материалами биографического характера на материале жизнедеятельности выдающихся личностей страны, служит не только реализации основной цели обучения иностранному языку – практическому овладению им, но и патриотическому воспитанию молодежи.

Приведем задания, выполняемые в рамках внеаудиторной работы языкового клуба по изучению жизни и деятельности Э.Рахмона.

I. Do the following at home before the next Club-meeting:

1. Read the text at home and be ready to speak.

The President of the Republic of Tajikistan –

Emomali Rahmon

Emomali Rahmon was born on October 5, 1952 in Danghara district, Kulob region in the family of a peasant. He got his secondary education in the village school. After finishing the school he worked on the collective farm in Danghara. In 1982 he graduated from the Tajik State National University and became an economist.

In 1990 E. Rahmon was elected a People's deputy to the Supreme Council of the Republic of Tajikistan. In autumn 1992 he was elected a Chairman of the Executive Committee of the Council of the People's Deputies of Kulob region. On November 19, 1992 at the 16th session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon was elected a Chairman of it.

On November 6, 1994 Emomali Rahmon was elected to the post of the President of the Republic of Tajikistan by nation-wide voting. Since then he has been reelected to the post of the President of the country four times by all-nation voting.

When Emomali Rahmon was elected the President of the country in 1992 the newly independent Tajikistan was having hard times. The enemies of Tajikistan began the Civil War. As a result many innocent people were killed; the houses, offices, plants and factories were ruined. The young, strong and true son of the Tajiks Emomali Rahmon kept his promise given at the 16th session in 1992 to the participants: "I will bring peace and prosperity to my Motherland. I am ready to sacrifice my life to achieve this aim". He did it. On June 27, 1997 he signed the "Treaty of conciliation" with opposition parties, brought refugees back home from abroad and established peace in the country.

Today the independence of the Republic of Tajikistan has been recognized by more than 150 countries. During 30 years of independence, under the leadership of the Founder of the peace and unity, Leader of the nation, the President of the country Emomali Rahmon Tajikistan has achieved great successes in all spheres of life.

In 1999 he was awarded the title of a hero of the Republic of Tajikistan.

By the decision of the Parliament Emomali Rahmon was awarded the title of the "Founder of peace and unity, Leader of the Nation" in December, 2015.

We are proud of the Founder of peace and unity, Leader of the Nation, our President Emomali Rahmon.

2. Read and learn the vocabulary:

1. a peasant – дехқон

2. elect (v.) – интихоб кардан; be elected – интихоб шудан

3. election – интихобот

4. Executive committee – Кумитаи иҷроия

5. post – вазифа

6. vote (v.) – овоз додан

7. prosperity – ободӣ

8. sacrifice – қурбонӣ

9. refugee – ғурезаҳо

10. recognize (v.) – эътироф кардан

11. title – унвон

12. award – мукофот

II. Do the following at Club-meeting.

1. Answer the questions concerning the text.

2. Transcribe the following words, practise their reading and learn them.

A peasant, elect, be elected, election, Executive committee, post, vote, prosperity, sacrifice, refugee, recognize, title, award, reconciliation, vote, Supreme Council, session.

3. Translate the information about Emomali Rahmon.

III. Do the following at home before the next Club-meeting:

1. Write questions to the text.

2. Answer the questions on the article about Emomali Rahmon in written form.

1. When and where was Emomali Rahmon born?

2. Where did he get his secondary education?

3. What did he do after finishing the secondary school?

4. When did he graduate from the Tajik National University?

5. When was he elected a people's deputy to the Supreme Council of the Republic of Tajikistan?

6. When was he elected the Chairman of the Executive Committee of the Council of the people's Deputies of Kulob region?

7. When and where was Emomali Rahmon elected the Chairman of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan?

8. When was he elected to the post of the President of the Republic of Tajikistan?

9. How was the political and economic situation in Tajikistan in 1992?

10. What losses did the Civil War bring to Tajikistan?

11. What did Emomali Rahmon promise to people to do in the capacity of the President of the Republic of Tajikistan?

12. When was the Treaty of reconciliation and Peace signed?

13. What achievements has the Republic of Tajikistan reached for the last 15-20 years?

IV. Do the following at Club-meeting.

1. Let's discuss the contribution of Emomali Rahmon to the establishment of peace, development of social, economic and cultural sectors of the national economy.

1. Speak about how Emomali Rahmon step by step managed to stop the Civil War and established the peace in the country.

2. What efforts were made by Emomali Rahmon to bring the opposition party to sign the Agreement of conciliation on the 27th of June 1997 in Moscow?

3. How long was the energetic problem solved in the country?

4. What can you tell about contribution of E. Rahmon in reforming the education system in Tajikistan?

5. What important laws were adopted to regulate the national traditions and festivals under the direct order of the President?

6. Try to give arguments that E. Rahmon has been paying a keen attention to the youth of the country.

7. Emomali Rahmon's contribution into the prosperity of women's status in the country.

8. Prove that E. Rahmon is always concerned with handicapped people and orphans of the country.

9. The 2019-2021 were announced the years of the national craft and tourism development. Speak about it.

10. How do you comment Emomali Rahmon's constant appeal of the young to learning English and Russian languages?

11. What can you say about the creative policy of E. Rahmon?

12. What do the tourists say about Tajikistan?

13. What did Emomali Rahmon say about the kindergartens in the country?

14. How is Emomali Rahmon treated by the foreign politicians?

15. How is sport developing in Tajikistan in the years of independence?

16. How is light industry developing in the country?

17. What would you like the President to do for the sake of developing Tajikistan?

18. How is Tajikistan treated by foreign specialists?

19. Why the Program of Water for life was offered by Emomali Rahmon at the UN session?

V. Do the following at home before the next Club-meeting:

1. Write an essay consisting of no less than 200 words about one of these issues.

1. Emomali Rahmon's contribution in establishing peace in Tajikistan.

2. Emomali Rahmon's contribution in raising the social life of people in Tajikistan.

3. Emomali Rahmon and the renaissance of the Tajik national culture and traditions.

4. Emomali Rahmon and gender issues in Tajikistan.

5. The role of Emomali Rahmon in the development of education system in Tajikistan.

6. Emomali Rahmon and learning English and Russian languages.

7. Emomali Rahmon and development of Health Care in Tajikistan.

8. Emomali Rahmon and the youth in Tajikistan.

9. Emomali Rahmon and energetic security.

10. The creative policy of Emomali Rahmon.

Наблюдения показывают, что такого рода задания оказывают существенное влияние на воспитание личности в духе патриотизма. В связи с этим считаем, что для воспитания высокообразованных людей, убежденных патриотов с твердыми идеалами, активных строителей будущего страны, требуется воссоздать отечественную теорию воспитания, т. е. национальную педагогику.

В Педагогической Энциклопедии национальная педагогика трактуется как «система научно-педагогического знания об основных особенностях, принципах и средствах воспитания и образования людей как представителей определенной национальной культуры. Данная ветвь педагогического знания учитывает национальную психологию, историю народа и конкретную культуру труда и быта, нравственную и духовную культуру. Национальная педагогика исходит из тезиса о своеобразии духовного пути развития каждой нации и этноса, о многообразии типов мышления, чувств и верований, языков и образа жизни, а также художественных форм эстетического восприятия жизни. Особый тип мироотношений и миропонимания требует и соответствующих способов передачи, хранения и воспроизведения опыта поколений, т.е. особые формы национально ориентированного образования. Разработка проблем национальной педагогики поможет формированию национальной школы, что, в свою очередь будет способствовать преодолению национального обезличивания» [6].

Само собой разумеется, что национальная педагогика должна возникнуть не на пустом месте. Все лучшее, что было создано на различных этапах развития таджикского общества, должна впитать в себя национальная педагогика. Необходимо также подчеркнуть, что отечественные ученые много сделали для возникновения национальной педагогики. Их труды, особенно по вопросам воспитания и образования, должны стать гранитной научной основой таджикской педагогики [5, 44].

Отсюда можно сделать вывод о том, что новые задачи, стоящие перед народным образованием, требуют выработки принципиально новых решений теоретических проблем и

самых существеннейших основ патриотического воспитания, используя все новые и предшествующие достижения науки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдукодилов А. Пешвои миллат ва сиёсати забон. / А. Абдукодилов – Хучанд: Ношир, 2017. – 360 с.
2. Абдуллоева М.А., Бойматов А. English II. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни бахши дуҷуми ихтисоси 1-21-05-02-08 – Забони англисӣ, дараҷаи таҳсилот – бакалавр, касб – омӯзгори забони англисӣ. Хучанд: - СИ Файзибоев М.М. «Меъроҷ», 2020. – 456 с.
3. Закон Республики Таджикистан «О молодёжи и Государственной политике молодёжи» http://mmk.tj/system/files/Legislation/1830_tj.pdf
4. Национальная концепция воспитания Республики Таджикистан / Постановление Правительства Республики Таджикистан от 3 марта 2006 года, №94. – Душанбе, 2006. – 22 с.
5. Пахлавонов А. Педагогическая мысль таджикского народа в XVI-XVII вв. / А. Пахлавонов // Автореф. дис. докт. пед. наук. – Душанбе, 1995. – 44 с.
6. Педагогическая Энциклопедия // <https://didacts.ru/termin/nacionalnaja-pedagogika.html>
7. Приказ №322 Министра образования Республики Таджикистан от 14.04.2006 // <http://kgu.tj/sokhtorho/Ravandi-tarbiya/shubai-tarbiya/farmonho.php>
8. Шарифзода А., Фафуров А. Начотбахши миллат. / А. Шарифзода, А.Фафуров – Душанбе.–2012.–320с.
9. Шарифзода А., Қосимӣ З. Эмомалӣ Раҳмон ва ҷомеаи ҷаҳон. (Ба забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ). / А. Шарифзода, З. Қосимӣ – Душанбе: “Ирфон”, 2011. – 372 с.
10. Шарифзода А., Шамсиддинов С., Қосимӣ З. Президент. (Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими ҳокимияти давлатӣ ва истиқлолияти миллӣ). // А. Шарифзода, С.Шамсиддинов З. Қосимӣ – Душанбе: “Ирфон”, 2011. – 372с..

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ВНЕАУДИТОРНОЙ РАБОТЫ

Анализ результатов работы показывает, что патриотическое воспитание студентов на примере образа Лидера нации в процессе обучения иностранным языкам эффективно и успешно осуществляется при соблюдении следующих условий:

- организации единой системы работы по воспитанию на учебных материалах в учебно-воспитательном процессе в вузе;
- преемственности между занятиями по специальным дисциплинам и внеаудиторной работой, а также другими учебными предметами.

Оптимальное ознакомление с материалами биографического характера на материале жизнедеятельности выдающихся личностей страны, служит не только реализации основной цели обучения иностранному языку – практическому овладению им, но и патриотическому воспитанию молодежи.

Само собой разумеется, что национальная педагогика должна возникнуть не на пустом месте. Все лучшее, что было создано на различных этапах развития таджикского общества, должно впитать в себя национальная педагогика. Необходимо также подчеркнуть, что отечественные ученые много сделали для возникновения национальной педагогики. Их труды, особенно по вопросам воспитания и образования, должны стать гранитной научной основой таджикской педагогики.

Ключевые слова: *система воспитания, патриотическое воспитание, внеаудиторная работа, лексический запас, процесс обучения, нравственное поведение, гуманизм, самосознание.*

STUDENTS PATRIOTIC EDUCATION IN THE PROCESS OF EXTRACURRICULAR WORK

Analysis of the results of the work shows that the patriotic education of students on the example of the image of the Leader of the Nation in the process of teaching foreign languages is effectively and successfully carried out under the following conditions:

- organization of a unified system of work on education on educational materials in the educational process at the university;
- continuity between classes in special disciplines and extracurricular work, as well as other academic subjects.

Optimal familiarization with biographical materials based on the material of the life of outstanding personalities of the country serves not only the realization of the main goal of teaching a foreign language - the practical mastery of it, but also the patriotic education of young people.

It goes without saying that national pedagogy should not arise from scratch. All the best that was created at various stages of the development of the Tajik society should be absorbed by national pedagogy. It should also be emphasized that domestic scientists have done a lot for the

emergence of national pedagogy. Their works, especially on issues of upbringing and education, should become the granite scientific basis of Tajik pedagogy.

Keywords: education system, patriotic education, extracurricular work, vocabulary stock, learning process, moral behavior, humanism, self-awareness.

ТАРБИЯИ ВАТАНДЎСТИИ ДОНИШЧЁЁН ДАР РАФТИ КОРҶОИ БЕРУНАЗСИНФӢ

Таҳлили натиҷаҳои кор нишон медиҳанд, ки тарбияи ватандӯсти донишҷӯён дар мисоли симои Пешвои миллат дар раванди таълими забонҳои хориҷӣ дар шароитҳои зерин самаранок ва бомуваффақият сурат мегирад:

- ташики системаи ягонаи кор оид ба таълим аз рӯи маводи таълимӣ дар раванди таълим дар донишгоҳ;

— пай дар пайи байни дарсҳо аз ҷанҳои махсус ва корҳои беруназсинфӣ, инчунин дигар ҷанҳои таълимӣ.

Шиносоии оптималӣ бо маводи зиндагинома дар асоси маводи ҳаёти шахсиятҳои барҷастаи кишвар на танҳо ба амалӣ шудани ҳадафи асосии таълими забони хориҷӣ — амалӣ аз худ намудани он, балки тарбияи ватандӯсти ҷавонон низ хизмат мекунад.

Худ аз худ маълум аст, ки педагогикаи миллӣ набояд аз сифр худ аз худ барояд. Ҳамаи беҳтарин он чизе, ки дар марҳалаҳои гуногуни тараққиёти ҷамъияти тоҷик ба вуҷуд омадааст, бояд педагогикаи халқро аз худ кунад. Инчунин бояд таъкид кард, ки олимони ватанӣ барои пайдоиши педагогикаи миллӣ корҳои зиёде кардаанд. Асарҳои онҳо, махсусан, оид ба масъалаҳои тарбия ва таълим бояд асоси илмӣ педагогикаи тоҷик гардад.

Калидвожаҳо: системаи маориф, тарбияи ватандӯстӣ, корҳои беруназсинфӣ, лексика, раванди таълим, рафтори ахлоқӣ, инсондӯстӣ, ҳудудиноӣ.

Сведения об авторе:

Худойбердиева Мафтуна Зафаровна - соискатель кафедры социальной и профессиональной педагогики ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова». E-mail: maftunakhon89@mail.ru

About the author:

Khudoyberdieva Maftuna Zafarovna - Applicant for the Department of Social and Professional Pedagogy of the State Educational Institution "Khujand State University named after academician B.Gafurov", E-mail: maftunakhon89@mail.ru

Дар бораи муаллиф:

Худойбердиева Мафтуна Зафаровна - унвонҷӯи кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии Муассисаи давлатии таълимии "Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Гафуров". E-mail: maftunakhon89@mail.ru

АСОСҲОИ ПСИХОЛОГӢ-ПЕДАГОГӢИ АРЗӢИИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ ДАР ШАРОИТИ НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ (ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИОТИ ОЛИИ КАСБИИ ПЕДАГОГӢ)

Шарипов Қ. Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С. Айни

Сарсухан: Яке аз ҷузъҳои асосии раванди таълиму тарбия санҷиши дониш, маҳорат ва малакаҳои донишҷӯён мебошад, ки мақсади он баланд бардоштани сатҳи сифат, самаранокӣ таълим ва рақобатпазир будани мутахассисон вобаста ба талаботи бозори меҳнат мебошад.

Дар охири асри XIX ва аввали асри XX барои баҳодихии сатҳи азхудкунии барномаҳои таълимӣ тестҳои педагогӣ ҳамчун методи санҷишӣ роҳандозӣ карда шуда, истифодаи амалии онҳо шурӯъ гардид. Маҳз дар Амрико аввалин санҷишҳои тестӣ таҳти унвони санҷишҳои маъмурӣ гузаронида шуд. Муаллифи санҷишҳои маъмурӣ Ҷеймс Кеттелл ба шумор меравад [8].

Тестҳое, ки солҳои 20-30-юм асри гузашта барои санҷиши дастовардҳо дар Ғарб ва собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ гузаронида мешуданд, на дар асоси назарияҳои психологӣ-педагогӣ, балки мувофиқ ба талаботи омори математикӣ асос ёфта буданд, ки натиҷаҳои дилхоҳ намедоданд.

Агар дар Амрико ва Аврупо технологияи таҳияи тестҳо, методҳои математикӣ ва санҷиши амалии истифодаи тестҳо такмил ёфта бошад, пас дар Иттиҳоди Шӯравӣ ба тестҳо

ҳамчун қачравии буржуазӣ назар мекарданд. Ин боиси аз байн рафтани таҳқиқот дар ин соҳа гардида, дар натиҷа қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ кам шудиданд ва ин ба таназзули педагогикаву психологияи таҷрибавӣ оварда расонид.

Соли 1935 Борис Герасимович Ананев дар асари «Психологияи арзёбии педагогӣ», ки дар рӯҳияи зидди педология эҷод шудааст, тасдиқ намудааст, ки «санчиши азхудқунӣ тавассути тест бинобар сабаби эътиҳодбахшу воқеият буданаш барои, муайян кардани сатҳи муваффақият, ки дар бештари ҳолатҳо бо сатҳи умумии рушди ва қобилият монанд карда мешавад; баробар арзёби кардани фарқиятҳои иҷтимоӣ, типологӣ ва фардӣ, шарҳу тавзеҳи биологияи натиҷаҳо ҳамчун маълумоти инкишофи табиӣ зараровар аст». [9]

Қисми асосӣ: Таҳқиқоти психологию дидактикии масъалаҳои натиҷаи санчиши донишро П.Я.Галперин, Л.В.Занков, А.В.Запорожес, А.А. Люблинская, Д.Б. Элкони, Н.Ф. Тализина ва дигарон гузаронидаанд. Н.А.Батуринов натиҷаи санчишро ҳамчун раванди психологияи инъикоси объект-объектӣ, субъект-субъектӣ ва муносибатҳои субъект-объектӣ беҳтарин ва афзалиятнок баррасӣ менамояд, ки дар чараёни муқоиса кардани он маҳорат ва малақаҳои касбии донишҷӯ муайян мегардад. Бо вучуди гуногуншаклии шарҳи моҳият ва нақши санчиш, дар адабиёти психологӣ-педагогӣ сифати фардӣ-шахсиятии ҳонанда ва натиҷаҳои фаъолияти таълимии ӯ санчида мешавад.

Ҳангоми муайян кардани мафҳуми тест дар шароити низомии кредитии таҳсилот аз фанҳои таълимӣ дар дидактика, инчунин дар таълими фанҳои гуногуни таълимӣ муаллифони аз таърифҳои мухталифи тест истифода менамоянд, ки онҳо ба мақсадҳои гуногун онҳо мувофиқат мекунанд.

Оид ба масъалаи истифодаи тест барои санчиши дониш ва шаклҳои гуногуни омода намудани он мутахассисони ватанӣ хориҷӣ дар робита ба талаботи стандартҳои таълимӣ қорҳои зиёди илмӣ таҳқиқотӣ бурда, маводи гуногунро ба таърифи расонидаанд. Чунончи, дар таҳқиқоти анҷомдодаи худ М.Нугмонов тайи даҳсолаи охир вобаста ба методикаи таълими математика шакли тести ҳамчун воситаи назорати дониш истифода бурда, дар баробари ин малақа, маҳорат ва босалоҳиятии донишҷӯву омӯзгорони математикаро ҳамчун методи таҳқиқотӣ нишон додааст [3].

Методҳои санчиши дониш, маҳорат ва малақаҳои амалии ҳонандагонро У.Умаров чунин қайд намудааст: «Аҳамияти санчиши тести дониш аз он иборат аст, ки омӯзгор метавонад бо сарфи ками вақт иҷрои якчанд супоришҳоро санчида, савияи дониши шумораи зиёди ҳонандагонро муайян карда, натиҷаҳоро ба ҳонандагон маълум намоянд» [7].

М.Маҳкамов бошад, масъалаи санчиши дониш, маҳорат ва малақаҳои амалии ҳонандагону донишҷӯёно дар чараёни таълим чунин шарҳ додааст: «Тестҳо дорои қобилияти муқоисаи дараҷаи фардии дониши ҳар як ҳонанда бо ягон нишондодҳои умумӣ қабулкардашуда мебошад. Дараҷаи дониши ҳонандагон дар ҳоли тест инъикос мегардад. Натиҷаҳои фардии тестирониро бо натиҷаи ҳонандагони дигари ин синф ва натиҷаҳои якчанд синфҳои дигар муқоиса намуда, маълумоти лозимиро ба даст овардан мумкин аст» [4].

Аз ҷониби муҳаққиқони хориҷӣ бошад, В.Окон супоришоти тести дар раванди таълим ҳамчун маҷмӯи супоришҳои ба мундариҷаи муайяни таълим мувофиқкардашуда шуморидааст, ки тибқи он натиҷаҳои тести ғайрӣ бояд тули як дарси пешбинишуда дар қадом сатҳ азхуд кардани мундариҷаи таълим муайян карда шавад [6].

Дар таҳқиқоти А.П.Майоров чунин таърифи ба назар мерасад: «тестҳо барои санчиши дониш тестҳое мебошанд, ки ба таври воқеӣ муваффақиятҳои ҳаққонии ҳонандагонро дар соҳаи муайяни фаъолият инъикос мекунанд» [5].

В. П. Беспалко бошад, истифодаи тестро дар раванди таълим чунин шарҳ додааст: «...супоришҳо барои фаъолиятҳо метавонанд сатҳи азхудқунии мундариҷаро ҳеле мушаххас ва қобилияти дар ин асос иҷро кардани фаъолияти мувофиқро ошкор созанд. Сифат ва ҳаҷми маълумоти азхудшуда аз сифати раванди таълим вобаста аст. Бо тести маҳорат кӯшиши ошкор кардани қобилияти дар ин ё он сатҳ иҷро намудани фаъолияти баъд аз таълими дахлдор азхудкардаи ҳонандагон анҷом дода мешавад» [2]. Аз таҳлили нуктаи назари муҳаққиқон маълум мегардад, ки андешаҳои мазкур бештар ба масъалаи таҳқиқшаванда мувофиқат мекунанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот ва ба таври васеъ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ паҳн шудани санчиши тести, азхуд намудани маводи воқеӣ аз ҷониби донишҷӯён шаҳодат медиҳанд. Назорат аз болои азхуд кардани фаҳмиши моҳияти далелҳо, робитаи мутақобилаи байни онҳо, сатҳи азхуд намудани қонун ва қонуниятҳо заиф аст. Қобилияти дар амалия истифода бурдани донишҳои назариявӣ низ камтар назорат карда мешавад; малақаҳое, ки асоси рушди ақл мебошанд, дар амалияи муассисаҳои таълимӣ назорат карда намешаванд.

Тести санчиширо метавон ҳамчун натиҷаи таъсири мутақобилаи мундариҷаи супоришҳо ва шаклҳои ба онҳо бештар мувофиқ шарҳ дод. На ҳама мундариҷа дар шакли супориши тестӣ пешниҳод мегардад. Аксари далелҳо, ҳисобҳои калон, тасвирҳо, ки аз бисёр калимаҳо иборат мебошанд, дар шакли тест ифода карданашон душвор мебошад. Аз ин рӯ, тест шакли ягонаи инъикоскунӣ (тасвиркунӣ) - и фанни таълими набуда, он яке аз методҳои назорат мебошад.

Дар фарқият аз андешаҳои олимони соҳавӣ А.Анастаси бартарии тестҳои санчиширо бо чунин далел асоснок мекунад: айният ва якшаклӣ ҳангоми баҳогузори ба донишҳо. «Агар онҳо дуруст таҳия шуда бошанд, пас бартариҳои дигар низ доранд: мундариҷаи онҳо ба мавзӯи омӯхташуда мувофиқ буда, таъсири омилҳои тасодуфиро дар расмиёти арзёбӣ рад мекунад. Илова бар ин, онҳо «камбудии таълими гузаштaro ошкор самтҳои минбаъдaro дар таълим пешниҳод ва ҳавасмандии таълимгирандарo таъмин мекунад. Гузашта аз ин, «дар ҳама гуна ҳолатҳое, ки шахсони алоҳида барномаҳои таълимии якхела ё ба ҳам монандро ба итмом расонидаанд, тестҳои мувофиқатии дар асоси ин барномаҳо таҳияшуда метавонанд нишондиҳандаҳои самарабахши муваффақиятҳои ояндаи санчидашавандаҳо гарданд, аммо дар ин ҳолат, тестҳои муваффақият, албатта, бояд вобаста ба мувофиқат бо меъёрҳо баҳо дода шаванд» [1].

Дар шароити низоми кредитии таҳсилот дар ҳар як зинаи амалкунандаи система ва азхудкунии маводи таълими натиҷаҳои он арзёбӣ карда мешавад. Асосан, дар шароити имрӯза се шакли зерини арзёбии натиҷаи таълимро қайд кардан бамаврид аст:

- арзёби электронӣ;
- арзёби хаттӣ;
- арзёби шифоҳӣ.

Дар низоми таълими ҷомеаи имрӯза арзёбии электронӣ бо номи арзёбии рақамӣ низ маъруф аст. Дар донишгоҳи омӯзгорӣ бошад, бештар ба шакли электронии санчиши натиҷаи таълим аҳамият дода мешавад, ки тибқи барномаи алгоритмонидашудаи махсус системаи ягонаи донишгоҳӣ таҳия гардида, барои шуъбаи рӯзона ва фосилавӣ хос мебошад.

Дар раванди арзёбии электронӣ ба ғайр аз воситаҳои муосири коммуникатсионӣ ҳангоми ҳалли мисолу масъалаҳо аз фанҳои равияи табиӣ-риёзӣ ба донишҷӯ имкон дода мешавад, ки аз сиёҳнавис истифода барад. Раванди мазкурро дар мисолаи фанни «Практикуми ҳалли масъалаҳои математикӣ» дида мебароем. Дар намунаи мазкур тестӣ пӯшида истифода бурда мешавад.

Мисоли 1. Ифодаи $(3 - \frac{1}{2}) + (\frac{2}{4} - 3)$ -ро ҳал кунед.

- A) $\frac{3}{4}$;
- B) $\frac{1}{4}$;
- C) $1\frac{1}{4}$;
- D) $2\frac{3}{4}$;
- E) $\frac{4}{3}$;

Ин ҷо донишҷӯ бояд аввал дар сиёҳнавис мисоли додашударо бо чунин тарз ҳал кунад. Сараввал, бояд дохили қавси якумро иҷро намояд, баъдан амали дохили қавси дуюмро иҷро карда, ҳосили ҳар ду ро ҷамъ намояда сипас ҳулоса барорад. Танҳо бо роҳи пахш кардани «тугмаи ҳуруфот»-и компютер яке аз ҷавобҳои дурусти иҷроро интихоб кунад. Дар ин ҷо тарзи иҷрои электронии ҷавоб салоҳияти асосии донишҷӯро дар ҳалли ин амал муайн карда метавонад.

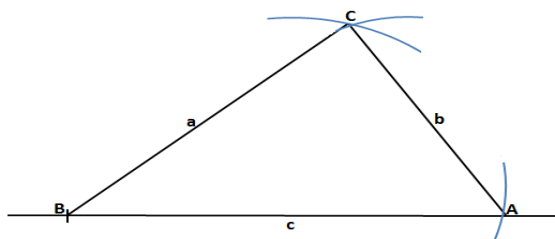
Баъдан арзёбии хаттӣ ва шифоҳӣ якранг ва кӯтоҳтар шуда, онҳоро бештар бо тарзи қабули тести хаттӣ истифода мебаранд, аммо усулҳои хаттӣ ва шифоҳиро дар раванди таълим истифода будан имконпазир аст, зеро омӯзгор ҳангоми арзёбӣ салоҳияти донишҷӯро дар татбиқи ин гуна мисолҳо ва фикрронӣ мустаҳкам мегардонад.

Мисоли 2. Сохтани секунҷа аз рӯйи се тарафи додашуда бо ёрии хаткашак ва порча.

Ҳал: Бигзор се порчаи a, b, c , ки тарафҳои секунҷа мебошанд, дода шуда бошад.



Дар ҳамворӣ хатти ростро мегирем, ки дарозии он аз тарафҳои секунҷа калон бошад. Дар хатти рост як нуқтаи ихтиёрӣ интихоб мекунем. Нуқтаи интихобшударо маркази давра пиндошта, бо радиуси тарафи дарозтарини секунҷа нимдавра мегузorem. Нуқтаи буриши нимдавра ва хатти ростро бо A ишорат мекунем. Нуқтае, ки дар хати рост ихтиёрӣ интихоб карда будем, бо B ишора мекунем. Нуқтаи A -ро маркази давра ҳисобида, бо радиуси порчаи B нимдавра мегузorem. Нуқтаи B -ро маркази пиндошта, бо радиуси порчаи A камон мегузorem, нуқтаи буриши нимдавраҳоро бо C ишорат мекунем. Нуқтаҳои A, B, C -ро пай дар пай бо ҳам пайваст мекунем, ки дар натиҷа секунҷа ҳосил мешавад.



Таҷриба нишон медиҳад, ки тарзҳои гуногуни арзёбии дониш мавҷуд аст ва мо бояд вобаста ба хусусияти фан шаклҳои гуногуни арзёбии сатҳи донишро ҷорӣ намоем.

Аксарияти кишварҳо дар муассисаҳои таълими худ низоми миллии арзёбии худро доранд. Инчунин, системаҳои стандартии байналмилалӣ арзёбии дониш мавҷуданд, яъне тарзҳои гуногуни қабули санҷиш мавҷуд мебошад. Пас, зарур аст, ки мо онро ба шароити худ мувофиқ гардонем. Аз ин рӯ, пешниҳод менамоем, ки олимони ва мутахассисони соҳа, пеш аз ҳама, дар замони мо бо истифода аз таҷрибаи кишварҳои пешрафта меъёрҳои ба шароити низоми таҳсилоти олӣ мувофиқи арзёбии донишро коркард ва барои истифодаи доираи васеи кормандони соҳаи маорифи кишвар пешниҳод намоянд.

АДАБИЁТ

1. Анастаси А. Психологическое тестирование. В 2-х т. Пер. с англ. / А. Анастаси - М.: Педагогика, 1982.- т. 1.- 318с, т.2 -336 с.
2. Беспалько В.П. Основы теории педагогических систем. / В.П. Беспалько - Воронеж, унта, 1977.-304 с.
3. Нугмонов М. Принципи ва методҳои тақиқоти методикаи таълими математика. /Маводи конференсияи дуҷуми байналмилалӣ илмӣ-амалии «Проблемаҳои муосири таҳсилоти математикӣ, физикӣ ва информатикӣ дар мактабҳои миёнаи олӣ»: Бахшида ба 70-солагии М.Нугмонов. -Душанбе: ДДОТ, 2019, -С. 67-74.
4. Маҳкамов М., Бойматов К., Ғуломова З. А.Тартиб додани тестҳои санҷишӣ ва дохилкунии тестиронӣ ба чараёни таълим. /Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Мақоми педагогикаи халқӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ»: Бахшида ба 60-солагии доктори илмҳои педагогӣ, профессор Абдулбоқӣ Нуров.-Душанбе: ДДОТ, 2013, -с 261-272.
5. Майоров А.Н. Тесты школьных достижений: конструирование, проведение, использование. / А.Н.Майоров - С.-Петербург: Образование и культура, 1997. -304 с.
6. Оконь В. Введение в общую дидактику. / В. Оконь - М.: Высшая школа, 1990. -381 с.
7. Умаров У.С., Қодиров Б.А., Раҷабов У.Х, Баъзе талаботи доир ба тартиб додани тестҳо/Маводи конференсияи илмӣ-амалии Ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Проблемаҳои таълими тафриқавӣ»: Бахшида ба 70-солагии корманди шоистаи Тоҷикистон, академик Академияи илмҳои педагогӣ, профессор Убайл Зубайдов. Душанбе-2019.
8. Catell, J.McKenn. «Mental Test and Measurements». Mind, Vol. XY, 1980-45 pp.
9. https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/hrestomatia/27.php.

АСОСҲОИ ПСИХОЛОГӢ-ПЕДАГОГИИ АРЗӢБИИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ ДАР ШАРОИТИ НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ (ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБИИ ПЕДАГОГӢ)

Мақолаи мазкур таърихи пайдоиши арзёбии тестӣ, шаклу намудҳои он, таҳқиқотҳои олимони ватанию хориҷӣ доир ба арзёбии раванди таълимро дар бар мегирад. Мақола

такмилёбии арзёбиро вобаста бо мурури замон, тарақиёти илму техника ва талаботи бозори меҳнат зина ба зина шарҳ медиҳад.

Муаллиф дар мақола мисоли тестҳои педагогӣ ва раванди арзёбии натиҷаҳои таълим дар муассисаҳои олии касбӣ мушоҳида намуда, доир ба арзёбии электронӣ дар шароити низоми кредитии таҳсилот фикру ақидаҳои худро пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: педагогика, психология, таърихи арзёбӣ, арзёбии электронӣ, муассисаҳои олии касбии педагогӣ, низоми кредитии таҳсилот.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНИВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ (В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗАХ)

Статья охватывает историю тестового оценивания, его формы и виды, а также исследования отечественных и зарубежных ученых по оценке образовательного процесса. В статье выражаются постепенное развития процесса оценивания с течением времени, развитие науки и технологий и потребности рынка труда.

В статье автор наблюдает за процессом оценивания результатов обучения в высших учебных заведениях на примере педагогических тестов и предлагает свои взгляды на электронные оценивания в контексте кредитной системы обучения.

Ключевые слова: педагогика, психология, история оценивания, электронное оценивание, высшие профессиональные педагогические учреждения, кредитная система обучения.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS FOR EVALUATING THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE CONDITIONS OF THE EDUCATIONAL CREDIT SYSTEM (IN PEDAGOGICAL UNIVERSITIES)

The article covers the history of test assessment, its forms and types, as well as research by domestic and foreign scientists to assess the educational process. The article expresses the gradual development of the assessment process over time, the development of science and technology and the needs of the labor market.

In the article, the author observes the process of assessing learning outcomes in higher educational institutions using the example of pedagogical tests and offers his views on electronic assessments in the context of the credit education system.

Key words: pedagogy, psychology, history of assessment, electronic assessment, higher professional pedagogical universities, credit training system.

Дар бораи муаллиф:

Шарипов Қаҳрамон Баҳромович - Омӯзгори калони кафедраи технологияи информатсионии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни
Тел.: + (992) 935992288; E-mail: kahramons@mail.ru;

Сведения об авторе:

Шарипов Кахрамон Бахромович - старший преподаватель кафедры основы информационной технологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Тел.: + (992) 935992288; E-mail: kahramons@mail.ru;

About the author:

Sharipov Qahramon Bahromovich - senior teacher of the chair of basis informational technology, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tel.: + (992) 935992288; E-mail: kahramons@mail.ru.

БАЪЗЕ ҶАНБАҲОИ ПСИХОЛОГИИ ҚОБИЛИЯТ

Саидова Б.Т., Акрамова М. Ҳ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Сарсухан: Масъалаи қобилият дар илми психология яке аз масъалаҳои муҳим ва асосӣ ба ҳисоб меравад. Теъдоди зиёди таҳқиқотҳое, ки дар солҳои охир дар ин самт гузаронида шудаанд, тамоюлҳои навро ошкор кардаанд, ки дар бораи табиат ва динамикаи рушди қобилиятҳои инсон баррасӣ гардиданд.

Дар китоби дарсии А.А. Зарудной консепсияи хориҷии қобилият ҳамчун сифатҳои инфиродии шахсии психологӣ муайян карда мешавад, ки дастовардҳои баландро дар фаъолият таъмин мекунад ва мувофиқати шахсро ба намуди муайяни фаъолият муайян мекунад [6]. Тавре ки аз таъриф дида мешавад, танҳо он хислатҳои шахсият, ки бевосита ба хислатнокии меҳнат таъсир мерасонад, ба қобилиятҳо мансуб дониста шудаанд ва чунин сифатҳои муҳим, ба монанди меҳрубонӣ, ҳассосӣ, ҳоксорӣ ва бисёр дигар хусусиятҳои ахлоқӣ ба қобилиятҳо мансуб дониста нашудаанд. Эҷодкорӣ ин қобилияти шахс барои қабули корҳои эҷодӣ, фаҳмидан, қабул кардан, ва эҷод кардани ғояҳои нав ва аслии мебошанд. Эҷодкорӣ дар ҳаёти ҳаррӯза ҳамчун заковат-маҳорати ноил шудан ба ҳадаф, раҳой ёфтани аз вазиятҳои ногаҳонӣ ва ғайричашидмошт, дигаргун сохтани муҳити атроф, офаридани чизи нав дар шакли ғоя образ, ашё ва шароити зоҳир мегардад.

Дар айни замон, бинобар муносибати махсус ба одам, тавсеаи назарраси мафҳуми «қобилиятҳо» ба назар мерасад. Дар натиҷа категорияҳо, аз қабилӣ «қобилияти ахлоқӣ», «қобилияти маънавӣ», «ҳаёт» ва ғайра пайдо шудаанд [3, с.45]. Ғайр аз он, дар таърифи мафҳуми баррасишаванда акнун на ба натиҷаи ниҳоии фаъолияти (дастовардҳои баланд), балки ба ҳуди раванди зоҳир кардани қобилиятҳо дода мешавад. Бинобарин олим Л.Б.Эрмолаева-Томина «қобилиятҳо»-ро ҳамчун маҷмӯи сифатҳои фардӣ мекунад, ки онҳо барои азхудкунии усулҳои мушаххаси амал ва фаъолият зарур ва кофӣ мебошанд. [3, с.45].

Қисмати асосӣ Маҳорати эҷодӣ, эҷодкорӣ ва қобилият истилоҳоти хеле маъмуланд, аммо муносибати ин се мафҳум ба қадри кофӣ равшан нест. Дар психологияи Ғарб, Э.Фромм [4] амалан мафҳуми маҳорати эҷодӣ ва эҷодкориро баробар мекунад ва онҳоро ҳамчун қобилияти ҳайрон кардан ва омӯختан, пайдо кардани роҳҳои ҳалли ҳолатҳои ғайристандартӣ ва амиқ дарк кардани таҷрибаи худ муайян мекунад. Олимони муосири рус мафҳуми эҷодкориро ҳамчун мафҳуми маҳдуд аз эҷодкорӣ мешуморанд [3]. Ҳамзамон, байни маҳорати эҷодӣ ва эҷодкорӣ як қатор фарқиятҳо қайд карда мешавад [8]. Ба андешаи олимони чор гурӯҳи асосии фарқиятҳо вучуд доранд, ким о онҳоро дар ҷадвали зерин чунин тасвир намудем.

Фаъолиятҳои асосии маҳорати эҷодӣ ва эҷодкорӣ дар илми психология

	Эҷодкорӣ
● Эҷодкорӣ ҳамчун раванд метавонад ба баъзе намудҳои фаъолияти инсон дохил карда мешавад ва дар баъзеи дигар ғойбона.	● Эҷодкорӣ ҳамчун сифати шахсии шахс ба ҳамаи намудҳои фаъолияти эҷодӣ дохил карда мешавад.
● Эҷодкорӣ табиатан ба ҳар як инсон хос аст.	● Ба эҷодиёт қариб 100% муҳити атроф таъсир мерасонад.
● Раванди эҷодӣ ба кори зерҳиссиёт ва зуршуур асос ёфтааст.	● Эҷодкорӣ дар асоси ҳамкориҳои шуур ва ҳушёрӣ ташаккул меёбад.
● Раванди эҷодӣ шахсро дар бар мегирад, ки аз се марҳила (омодагӣ, ҳустуҷӯ ва амал кардан) мегузарад, дар ҳоле ки қобилияти гузаштани онҳо барои одамони гуногун фарқ мекунад.	● Эҷодкорӣ дар гузаштани муваффақонаи шахс аз ҳар се марҳилаи раванди эҷод зоҳир мешавад.

Эҷодкорӣ ҳамчун сифати шахсӣ дар ҳамаи намудҳои фаъолият метавонад дар натиҷаи омӯзиш, машқҳо, ва дар амал истифода намудани таҷрибаи андӯхташуда, бештар ба корҳои эҷодӣ ва машғул шудан ба меҳнати ғойаданоки ҷамъиятӣ дар асоси дониш, маҳорат ва малака бештар ба даст оварда мешавад.

Истеъдод дар илми раваншиносӣ (А.В. Петровский, М.Г.Ярошевский) ҳамчун як навъ омезиши қобилиятҳо баррасӣ карда мешавад, ки имкони ба даст овардани муваффақият дар фаъолият аз он вобаста аст [5]. Дар аксари консепсияҳои илмӣ, қобилият ва заминаҳои рушди онро бо имконот ва қобилиятҳои эҷодӣ, ки ҳамчун эҷодкорӣ муайян карда мешаванд, алоқаманд ҳисоб мекунем. Худи мафҳуми «эҷодкорӣ» ба наздикӣ сатҳи қобилияти эҷодиро тавсиф намуда, ҳамчун як функсия шахсияти ҷудонашаванда ҳисобида мешавад, ки барои аҳл бебаҳс аст [2]. Дар ибтидо, эҷодкорӣ ҳамчун вазифаи зеҳнӣ баррасӣ шуда, сатҳи рушди зеҳнӣ бо сатҳи эҷодиёти муайян карда мешуд. Ба ақидаи олимони муосир, зеҳни аз ҳад баланд, баръакс, ба эҷодкорӣ ҳалал мерасонад.

Тавре ки шумо медонед, тамоми қобилиятҳои инсон ба таври шартӣ ба ду гурӯҳ тақсим мешавад - умумӣ (ки онро қариб ҳама одамон метавонанд азхуд кунанд) ва махсус (ки барои фаъолияти касбии инсон заминасоз мебошад) [8, с.25].

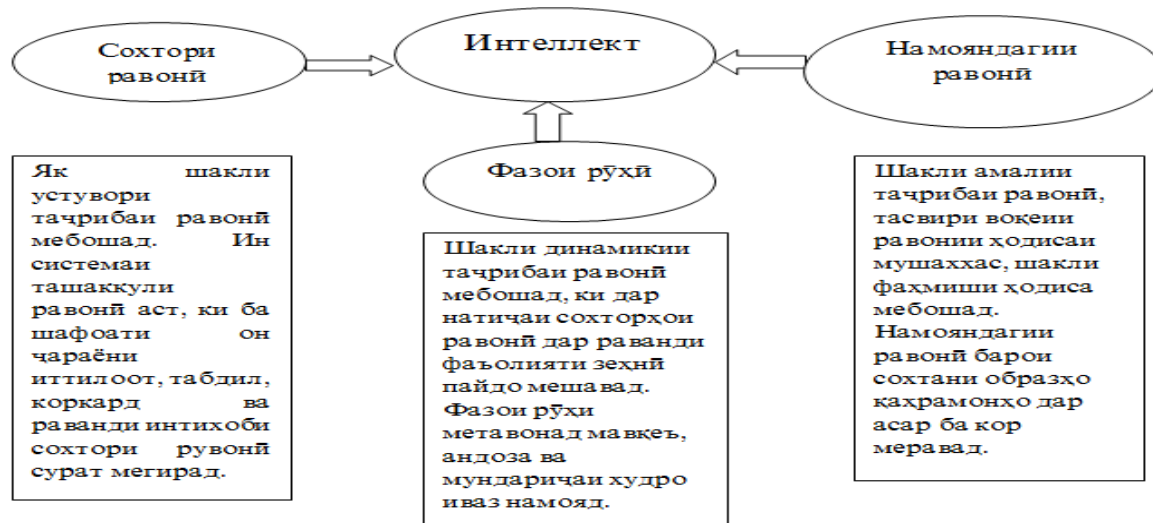
Мувофиқи ақидаҳои В.Д.Шадриков ва В.Н.Дружинин, мазмуни қобилиятҳои умумии маърифатӣ; зеҳн, эҷодкорӣ ва омӯзишро дар бар мегирад [2, с.10].

Дар мақолаи мазкур тамоюлҳои нави омӯзиши қобилиятҳои зеҳнӣ ва эҷодӣ омӯхта шудааст.

Проблемаи таносуби ин гурӯҳҳои қобилиятҳоро бисёр олимони баррасӣ намуданд. Ин робита дар асарҳои М.Воллах ва Н.Коган ба таври возеҳ мушоҳида мешавад [10]. Мувофиқи андешаҳои онҳо, байни ин қобилиятҳо чор намуди муносибатҳо мавҷуданд; одамон, ки қобилияти баробари баланди зеҳнӣ ва эҷодӣ доранд; одамони дарои эҷодиёти бартаридошта; одамон, ки қобилиятҳои афзалиятноки зеҳнӣ доранд; одамон, ки рушди ҳар ду намуди қобилиятшон паст аст. Қобилияти зеҳнӣ ва эҷодкорӣ дар мутобиқшавии инсон ба муҳити зист вазифаҳои гуногунро иҷро мекунанд, бинобарин омезиши оптималии онҳо барои инсон муҳим аст.

Назарияи онтологӣ зеҳнӣ ба доираи назарияҳо асос ёфтааст: муносибати сохторӣ-интегравӣ (Л.М. Веккер, Н.И. Чуприкова), муносибати субъективӣ (С.Л.Рубинштейн, А.В.Брушлинский), муносибати захиравӣ (В.Н. Дружинин) [3]. Ҳамин тариқ, моҳияти ин назария ба чунин чизҳо таъяс мекунанд: барои тавсиф кардани зеҳн, ба монанди ҳама гуна дигар ашёи рӯхӣ, се мафҳум лозиманд: субстракт; сохтор ва вазифа; омӯзиши зеҳн бояд бо назардошти таҷрибаи субъективӣ ва асолати фардии фаъолияти зеҳнӣ анҷом дода шавад; фарқиятҳои инфиродии байни одамон зеҳн на танҳо омилҳои ирсӣ ва экологӣ, балки пеш аз ҳама бо асолати таҷрибаи рӯхӣ (равонӣ)-и ҳар як шахс муайян карда мешавад; дар фаъолияти зеҳнӣ, инсон танҳо як қисми захираҳои худро истифода мебаранд, ки бевосита ба вазъ мувофиқат мекунанд.

Ба андешаи мо назарияи онтологӣ интеллекро ба ҷузъҳои зерин тақсим кардан мумкин аст: сохтори раванӣ, фазои раванӣ, тасвири раванӣ.



Расми 1. Нақшаи пешниҳод кардаи мо ки сохтори зеҳн аз рӯи назарияи онтологӣ муҳаққиқ Холодная М.А. мебошад.

Дар доираи назарияи онтологӣ бо роҳбарии М.А.Холодная тадқиқотҳо гузаронида шудаанд, ки дар рафти он зарурати ҷой намудани истилоҳоти нав: «салоҳияти зехнӣ» ва «коршинос» ба миён омад [10,10]. Мафҳуми салоҳияти зехнӣ ҳамчун мавҷудияти захираҳои зехнии шахс шарҳ дода мешавад, ки дастовардҳои баландро дар соҳаи муайян таъмин мекунад. Коршинос (ё шахси аз ҷиҳати зехнисалоҳиятдор) шахсест, ки дар соҳаи муайяни фаъолият ба муваффақиятҳои назаррас ноил шудааст.

Дар баробари истифодаи усулҳои тестӣ усули мусоҳиба ва таҳлили ҳолатҳои қобилиятҳои зехнӣ васеътар тафтиш карда шудаанд. Ҳар яке аз тадқиқотҳои қобилиятҳои зехнии коршиносон ва ба истилоҳ «Навкорон»-ро муқоиса кардаанд.

Мутахассисон донишҷӯёни курсҳои болоӣ буданд, ки дастовардҳои илмӣ доштаанд, инчунин барои (дар муқоиса бо донишҷӯёни оддӣ аълоҳони ҳамсинну сол); номзадҳо ва докторҳои илм олимоне, ки самтҳои таҳқиқоти худро доранд ба фаъолияти илӣ машғул мешаванд.

Дар асоси таҳлили ҳамаи тадқиқотҳои нисбат ба одамони дарои қобилияти баланди зехнӣ (коршиносон) чунин хулоса баровардан мумкин аст:

*Коршиносон на ҳама вақтҳо ба iQ-и баланд ва ултра-баланд тавсиф мешаванд (санҷиши Amthauer);

*Коршиносон имкон доранд, ки ҳарду масъаларо, ки бевосита ба ихтисосашон алоқаманд ва масъалаҳои нисбатан бетарафро амиқтар дарк кунанд.

*Дар байни мутахассисон гурӯҳи «супер-рефлексивӣ»-ро ҷудо кардан мумкин аст, ки муддати дарозтар қарорҳои дақиқи баланд қабул мекунанд.

*Коршиносон мавқеи кушоди маърифатӣ доранд.

*Омӯзиши iQ ва хосиятҳои услуби зехнӣ барои шарҳ додани дастовардҳои баланди илмӣ нокифоя аст. Таҷрибаи концептуалӣ, назорати ихтиёрии зехнӣ, мавқеи кушоди маърифатӣ, афзалиятҳо ва эътиқодҳои инфиродӣ, ки тавассути мусоҳиба ва таҳлили парвандаҳои зехнӣ ошкор мешаванд, муҳимтар аст.

*Коршиносон ба ҳисоби миёна вақти бештар сарф мекунанд ва камтар хато мекунанд.

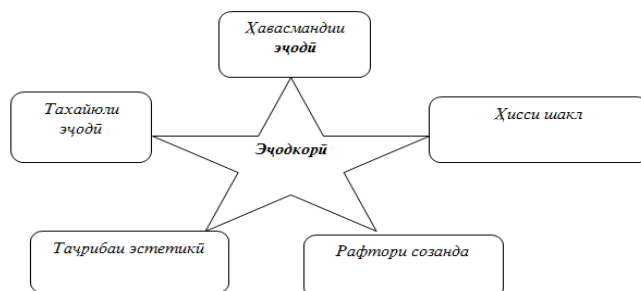
*Омӯзиши iQ ва хосиятҳои услуби зехнӣ барои шарҳ додани дастовардҳои баланди илмӣ нокифоя аст. Таҷрибаи концептуалӣ, назорати ихтиёрии зехнӣ, мавқеи кушоди маърифатӣ, афзалиятҳо ва эътиқодҳои инфиродӣ, ки тавассути мусоҳиба ва таҳлили парвандаҳои зехнӣ ошкор мешаванд, муҳимтар аст.

Тадқиқоти В.Н.Дружинин, И. Кострикина, Г.В. Ожиганова, Д.Н. Завалишина ва М. Холодная робитаи байни натиҷаҳои санҷиш ва дастовардҳои воқеии шахсро нишон додаанд.

Санҷишҳои анъанавӣ майл доранд, ки иҷрои воқеии шахсро маҳдуд мекунанд. Масалан, санҷиши Торранс барои эҷодкорӣ танҳо эҷодиёти шифохӣ ва ғайривербалиро меомӯзад ва бисёр ҷанбаҳои дигари фаъолияти эҷодиро сарфи назар мекунад.

Усули таҳиякардаи Г.В. Ожиганова ба анъанаҳои муқарраршудаи қобилияти омӯзиши ислоҳҳо ворид мекунад. Дар таҳлили дуру дарозе, ки олим пешниҳод кардааст, дастовардҳои воқеии эҷодӣ дар шароити табиӣ зиндагӣ ба назар гирифта шудаанд.

Дар омӯзиши эҷодкорӣ диққати маҳсус ба чунин мафҳумҳо дода мешавад: ҳавасмандии эҷодӣ, тасаввуроти идроки, ҳисси шакл, рафтори эҷодӣ, ки ба эҷоди маҳсулоти эҷодӣ ва нигоҳдории эстетикӣ нигаронида шудааст (Расми 2).



Расми 2. Нақшаи омӯзиши эҷодкорӣ ҳамчун қобилияти умумии эҷодӣ таҷассум ёфтааст.

Ба ғайр аз тадқиқоти васеъ дар соҳаи ташхис ва инкишофи қобилияти бачагон, дар айни замон оид ба омӯзиши қобилиятҳои одамони синну соли баркамол маълумотҳо торафт бештар пайдо мешаванд.

Дар ҷиҳати омӯзиши қобилиятҳои одамони баркамол таъсири ба истилоҳ «иҷтимоии дуҷум» ҷолиби диққат аст. Ҷиҳатҳои «биологӣ» ва «иҷтимоӣ» дар одам ба як сифати нав шурӯъ мекунад. Инсон дар ин синну сол як қисми захираҳои биологӣ ва равониро аз даст медиҳад, аммо ҳамчун фард, баръакс, захираҳои худро васеъ мекунад, зеро, салоҳияти зеҳнии ӯ афзоиш ёфта, доираи арзишҳои шахсӣ ғанӣ мегардад.

Хулоса Дар асоси тадқиқу таҳлили мулоҳизаву назарияҳои муҳаққиқони овардашуда, хулосаҳои зерин баровардан мумкин аст:

*Мафҳуми «қобилият» дар айни замон дар мазмуни худ тағйир ёфтааст;

*Категорияҳо ба монанди қобилияти ахлоқӣ, қобилияти маънавӣ, зиндадилӣ ҷорӣ карда шудаанд;

*Таваҷҷӯҳи асосӣ дар омӯзиши қобилиятҳо ба омӯзиши ҳамаҷонибаи зеҳн ва эҷодкорӣ дода мешавад. Ҳамзамон, категорияҳои синну соли гуногун ба доираи омӯзиш дохил карда мешаванд.

*Ба психологияи қобилиятҳо як қатор ислоҳот ворид карда шудаанд: «салоҳият», «тафаккур», «таҷрибаи равонӣ», «коршинос» ва монанди инҳо.

Дар ҳақиқат ҳам қобилияти эҷодӣ хусусияти инфиродӣ дошта, он дар натиҷаи ба дастовардани заминаи имкониятҳои аз худнамоии донишу маҳорат малака ба вучуд меояд.

АДАБИЁТ

1. Гансберг Э. Одаренные дети: Пер. англ. / Э. Гансберг – М.: Прогресс, 1991. – 376
2. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. СПб.: / В.Н. Дружинин - Питер, 200 - 368с.
3. Ермолаева-Томина Л.Б. Психология художественного творчества. / Л.Б. Ермолаева-Томин – М.: Академический проект: Культура, 2003. – 304с.
4. Краткий психологический словарь / Под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – Ростов н/Д.: Феникс 1999.
5. Кодиров С., Давлатов М. Психология. / С. Кодиров, М. Давлатов – Душанбе: Сино, 2002.
6. Морозов А.В., Чернилевский Д.В. Креативная педагогика и психология. / А.В. Морозов, Д.В. Чернилевский – М.: Академический проект, 2004. – 560с.
7. Психология развития / Под ред. А.К. Болотовой, О.Н. Молчановой. – М.: ЧеРо, 2005. – 524с.
8. Савин Е.Ю. Понятийный и метакогнитивный опыт как основа интеллектуальной компетентности. / Е.Ю. Савин Дисс. кан. психол. наук, 2002. – 272с.
9. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. / М.А. Холодная // СПб.: Питер, 2002.
10. Шадриков В.Д. Способности и интеллект человека. / В.Д. Шадриков М.: Изд-во Современ. гуманит. ун-та, 2004. – 188с.

БАЌЗЕ ҶАНБАҲОИ ПСИХОЛОГИИ ҚОБИЛИЯТ

Дар мақолаи мазкур оид ба психологияи қобилият, ки яке аз масъалаҳои муҳим дар илми равонишиносии муосир ба ҳисоб меравад, дарҷ гардидааст.

Мувофиқи теъдоди зиёди таҳқиқоте, ки дар ин самт гузаронида шудаанд, тамоюлҳои навро ошкор кардаанд, ки дар бораи табиат ва динамикаи рушди қобилиятҳои инсон муҳокимаронӣ шудааст.

Мақсади мақола: Роҷеъ ба тадқиқи ҷор гуруҳи асосии фарқиятҳои фаъолиятҳои асосии маҳорати эҷодӣ ва эҷодкорӣ дар илми психология ба мушоҳида мерасад маълумот додан.

Ба ғайр аз тадқиқоти васеъ дар соҳаи ташхис ва инкишофи қобилияти бачагон, дар айни замон оид ба омӯзиши қобилиятҳои одамони синну соли баркамол маълумотҳо торафт бештар пайдо мешаванд.

Тавре ба қобилиятҳои одамони синну соли баркамол истифода бурда мешавад, на танҳо мафҳуми «минтақаи инкишофи наздик», балки «минтақаи регрессияи проксималӣ» низ ворид мешавад. Аз ин рӯ, дар одамони калонсол, се варианти динамикаи рушди қобилиятҳои касбӣ аз ҷумла: рушди минбаъда, мӯътадилишавӣ ва регрессияи возеҳ имконпазир аст.

Дар ҷиҳати омӯзиши қобилиятҳои одамони баркамол таъсири ба истилоҳ «иҷтимоии дуҷум» ҷолиби диққат аст. Ҷиҳатҳои «биологӣ» ва «иҷтимоӣ» дар одам ба як сифати нав шурӯъ мекунад. Инсон дар ин синну сол як қисми захираҳои биологӣ ва равониро аз даст медиҳад, аммо ҳамчун фард, баръакс, захираҳои худро васеъ мекунад, зеро, салоҳияти зеҳнии ӯ афзоиш ёфта, доираи арзишҳои шахсӣ ғанӣ мегардад.

Тадқиқот нишон дод, ки:

Мафҳуми «қобилият» дар айни замон дар мазмуни худ тағйир ёфтааст;

Категорияҳо ба монанди қобилияти ахлоқӣ, қобилияти маънавӣ, зиндадилӣ ҷорӣ карда шудаанд;

Таваҷҷӯҳи асосӣ дар омӯзиши қобилиятҳо ба омӯзиши ҳамаҷонибаи зеҳн ва эҷодкорӣ дода мешавад. Инчунин, категорияҳои синну соли гуногун ба доираи омӯзиши дохил карда мешаванд.

Ба психологияи қобилиятҳо як қатор ислоҳот ворид карда шудаанд: «салоҳият», «тафаккур», «таҷрибаи равонӣ», «коришинос» ва амсоли инҳо.

***Калидвожаҳо:** соҳаҳо, қобилиятҳо, майлҳо, маҳорати эҷодӣ, эҷодкорӣ, фаъолияти зеҳнӣ, салоҳияти зеҳнӣ, коришинос, ангезаи эҷодӣ, тасаввуроти эҷодӣ, таҷрибаи эстетикӣ, рафтори эҷодӣ, ҳисси шакл, тафаккур, таҷрибаи психологӣ.*

НЕКОТОРЫЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СПОСОБНОСТИ

В этой статье рассматривается психология способностей, которая является одним из важнейших вопросов современной психологии.

Многочисленные исследования в этой области выявили новые тенденции в природе и динамике человеческого развития.

***Цель статьи:** Выделяют четыре основные группы различий в основных направлениях деятельности творческих способностей и творческих способностей в психологической науке.*

Помимо обширных исследований в области диагностики и развития способностей детей, растет объем информации об изучении способностей пожилых людей.

Применительно к способностям пожилых людей включается не только понятие «зона ближнего развития», но и «зона ближайшей регрессии». Следовательно, у пожилых людей возможны три варианта динамики профессионального развития: дальнейшее развитие, стабилизация и явный регресс.

С точки зрения изучения способностей зрелых людей обращает на себя внимание влияние так называемого «второго социального». «Биологические» и «социальные» аспекты человека начинают приобретать новое качество. В этом возрасте человек теряет часть своих биологических и психологических ресурсов, но как личность, напротив, он расширяет свои ресурсы, поскольку его интеллектуальные способности возрастают, а круг его личных ценностей становится шире.

***По результатам исследования** показало, что:*

Понятие «способность» теперь изменилось в своем контексте;

Вводятся такие категории, как нравственные способности, духовные способности, жизнеспособность;

Особое внимание уделяется изучению способностей и всестороннему изучению интеллекта и творческих способностей. В исследование также включены разные возрастные категории;

В психологию способностей внесен ряд реформ: «компетентность», «мышление», «психологический опыт», «эксперт» и так далее.

***Ключевые слова:** сферы, способности, тенденции, творческие навыки, творчество, интеллектуальная активность, интеллектуальная компетентность, эксперт, творческая мотивация, творческое воображение, эстетический опыт, творческое поведение, чувство формы, мышление, психологический опыт.*

SOME PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ABILITY

SAIDOVA BARNO TURAKHONOVNA,

This article examines the psychology of ability, which is one of the most important issues in modern psychology.

Numerous studies in this area have revealed new trends in the nature and dynamics of human development.

Purpose of the article: There are four main groups of differences in the main areas of activity of creative abilities and creative abilities in psychological science.

In addition to extensive research into the diagnosis and development of children's abilities, there is a growing body of information on learning about the abilities of older adults.

With regard to the abilities of older people, not only the concept of "zone of near development" is included, but also "zone of proximal regression". Consequently, in older people three variants of the dynamics of professional development are possible: further development, stabilization, and obvious regression.

From the point of view of studying the abilities of mature people, attention is drawn to the influence of the so-called "second social. The "biological" and "social" aspects of a person begin to acquire a new quality. At this age, a person loses part of his biological and psychological resources, but as a person, on the contrary, he expands his resources, since his intellectual abilities increase, and the circle of his personal values becomes wider.

According to the results of the study, has shown that:

The concept of "ability" has now changed in its context;

Introduced categories such as moral ability, spiritual ability, vitality;

Particular attention is paid to the study of abilities and the comprehensive study of intelligence and creativity. The study also includes different age groups.

A number of reforms have been introduced into the psychology of abilities: "competence", "thinking", "psychological experience", "expert" and so on.

Keywords: spheres, abilities, trends, creative skills, creativity, intellectual activity, intellectual competence, expert, creative motivation, creative imagination, aesthetic experience, creative behavior, a sense of form, thinking, psychological experience.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Саидова Барно Турахоновна - номзади илмҳои филологӣ омӯзгори калони кафедраи психологияи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни Сурога ш. Душанбе кучаи Рудаки 121, 734023. E-mail: barn.saidova@yandex.ru Тел.: (+992) 917777403

Акрамова Мохрухсор Ҳомидҷоновна - номзади илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи психологияи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни Сурога ш. Душанбе кучаи Рудаки 121, 734023. E-mail: Mohakramova@mail.ru Тел.: (+992) 930302208

Сведения об авторах:

Саидова Барно Турахоновна - кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры общей психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. Адрес: г.Душанбе, улица Рудаки 121, почтовый индекс: 734023. E-mail: barn.saidova@yandex.ru Тел.: (+992) 917777403

Акрамова Мохрухсор Ҳомидҷоновна - кандидат педагогических наук, заведующий кафедры общей психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. E-mail: Mohakramova@mail.ru Тел.: (+992) 930302208

Information about authors:

Saidova Barno Turakhonovna - Candidate of Philology, Senior Lecturer of the Department of Psychology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Address: Dushanbe, Rudaki street 121, postal code: 734023. E-mail: barn.saidova@yandex.ru Phone: (+992) 917777403

Akramova Mokhrukhsor Khomidjonovna - candidate of pedagogical sciences, head of the department of general psychology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. E-mail: Mohakramova@mail.ru Phone: (+992) 930302208

ТАЪСИРИ МУҲИТИ НОСОЛИМИ ОИЛА БА ҲОЛАТҲОИ РАВОНИИ КЌДАКОН

Ошимова М.М.

*Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон
ба номи Сотим Улугзода,*

Сарсухан: Пӯшида нест, ки оилаи солим таҳкурсии ҷомеаи солим ва миллати солим аст ва аз ин ҷиҳат омӯзиши педагогӣю психологи муносибатҳои оилавӣ пеш аз ҳама ба солимгардонии ин муносибатҳо равона гардидаанд.

Феълан дар доираи илми психология ҷанбаҳои гуногуни вайроншавии оила ва таъсири муҳити носолими он ба фарзандон, муносибати байни ҳамсарон, муносибати байни волидайн ва фарзандон, ихтилофҳои оилавӣ ва тарзи тарбияи оилавӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд [2, с. 76].

Оила яке аз рукнҳои муҳим ва асосии ҷомеа ба ҳисоб рафта муносибатҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва шахрвандиро дар бар мегирад. Инсон нахустин асосҳои феълӣ атвор рафтор, кирдор, муносибат ба ҳаёти ҷомеаро маҳз аз оила мегирад. Аз ин ҷо оила бо никоҳ асос ёфта, аз рӯи муҳаббати пок, баробарҳуқуқии зану мард дар муносибатҳои оилавӣ, давом додани насл, таълим ва тарбияи дурусти фарзандон ва аъзоёни оила шакл мегирад.

Одамон, аз ҷумла наврасон дар муҳити гуногун зиндагӣ, ва таҳсил ва кор мекунанд. Вале барои рушд ва ташаккули инсон на ҳар гуна муҳит, балки муҳити солим зарур аст, ки он аз остонаи ҳавлӣ (хона, мактаб, синф, ҷойҳои ҷамъиятӣ то дохили онро фаро мегирад.

Қисми асосӣ: Масъалаи оила ва масъалаҳои ҳуқуқии инсон, аз ҷумла ҳуқуқи оилавӣ аз тарафи мукаҳикони соҳаҳои гуногун мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳуқуқшиноси англис В.Блекон масъалаи оила ва никоҳро омӯхта истода, асареро бо номи “Тафсири қвонии англисӣ”-ро (соли 1756), иншо менамояд ва дар он қайд менамояд, ки; “Дар никоҳ мард ва зан аз лиҳози ҳуқуқ як шахс мебошад” [1, с.108].

Оила дар ҳаёти инсон нисбат ба дигар институтҳои иҷтимоӣ, волотарин ва арзишмандтарин мақомро дорост. Зеро шахсияти кўдак маҳз дар оила рушд ёфта, бо аз худ намудани нозукиҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ тадриҷан вориди ҷомеа мегардад. Вобаста ба обрўю эътибори волидайн ва таъсири онҳо ба насли навраси ҷавон дар оила сифатҳои шахсият ташаккул меёбад, яъне маҳз оила дар инкишофи ҷисмонӣю маънавии шахс нақши муҳим мебозад. Оила нахустин мактаби тарбияи инсон ва ташаккули тафаккури ӯ мебошад, ки тавассути он инсон минбаъд дар ҷомеа ҷой ва мақоми худро пайдо мекунад.

Инсон, оила ва ҷамъият ин се мафҳум муҳимтарин рукнҳои фалсафаи ҳаётанд. Ҳисси ватандўстӣ, ифтихори миллӣ он ҳама натиҷаи тарбия дар оила аст, чунки маҳз дар оила фарзанд аввалин маротиба мафҳумҳои Ватан, озода, падар, модар, дўст доштан, асолати мард ва занро дарк намуда, аз назари ҷисмонӣ ва ахлоқӣ вобаста ба муҳити оилавӣ солим ба камол мерасад.

Тарбияи оилавӣ асоси ҳама гуна тарбия аст, зеро дар муҳити оила бо кўшишҳои волидайн, ҳешу пайвандон насли наврас аз ҷиҳати ахлоқӣ, ҷисмонӣ, зебоишиносӣ, меҳнатдўстӣ, рафоат, дўстӣ, озодипарастӣ, шинохти неку бад тарбия меёбад. Тарбияи ахлоқӣ дорои масъалаҳои мубрам ва хеле мушкिलест, ки ба он бисёр омилҳо, чун ирсият, маънавиёти ҳамсолон, саломатии фарзандон ва волидайн, таъминоти моддӣ ва маънавӣ, шароити иҷтимоӣ, шумораи аъзои оила, муносибат ба яқдигар ва амсоли онҳо таъсир расонида метавонанд [6, с. 18].

Фарзандони оила бояд дар фазои орому солими психологӣ, муҳити созгор ба воя расида, тарбияро аз оила гиранд. Ҷомеа аз оилаҳо иборат аст ва оилаи солим ҷомеаи солимро ташкил медиҳад. Агар оила устувору пойдор ва аз ҷиҳати маънавию ахлоқӣ солим бошад ҷомеа низ устувор мешавад.

Оила ба ҳаёти ҷомеа тавассути таваллуду тарбияи кўдак, ташкили хонавода, шароити мусоиди зиндагӣ ва ҳастӣ, рушди ҷисмонӣю равонӣ ва маънавӣ мепайванданд. Барои солим

нигоҳ доштани оила муҳим аст, ки аъзои он пеш аз ҳама, муносибатҳои худро дар доираи ҳамдигарфаҳмӣ, эҳтироми тарафҳо, нигоҳ доштани шаъну шараф ва эътибори ҳар як узви оила ба роҳ монанд.

Мавқе ва нақши оила дар ҷамъият хеле бузург буда, он асоси давлатро ташкил медиҳад. Вазъияти оила ба ҳаёти ҷамъиятии давлат таъсири бевосита мерасонад. [14, с. 18]

Оила вазифаҳои муҳими ҷамъиятии худро дорад, ки яке аз онҳо ба дунё овардани насл аст. Дар баробари ин, солиму бардам ба воя расонидани фарзанд яке аз вазифаҳои асосӣ ва муҳими оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки аксарияти оилаҳо ба тарбияи фарзандон диққати махсус дода онҳоро дар рӯҳияи муҳаббат ба Ватан, ифтихори миллӣ, эҳтироми калонсолон ва дигар арзишҳои волеи башарӣ тарбия менамоянд. Бадбахтона, оилаҳои низ ҳастанд, ки ба тарбияи фарзандон таъсири манфӣ расонида, шахсияти минбаъдаи онҳоро мушкил мегардонад. Тарбияи хуб сарбаландӣ, бахту саодат ва ифтихори мо, тарбияи бад шармсорӣ, бадбахтӣ ва ҳичолатмандии мо дар назди ҷомеа мебошад.

Дар раванди тарбияи волидон ҳамагон вақт муваффақ мегарданд, ки барои рушди ҷисмонӣ ва ақлонии кӯдак шароити мусоид фароҳам оранд. Дар оилаҳои, ки муҳити солим, муҳаббати дӯстон ва ҳамдигарфаҳмӣ, боварӣ ҳукмфармоист барои тарбияи фарзандон заминаи имконияти хуб муҳайёст. Зеро чунин оилаҳо бештар аз муҳаббату вафодорӣ, масоили тарбиявӣ ахлоқӣ суҳбат ба миён меоранд, ки худ аз худ чунин муҳит ва муносибати олами ботинии кӯдакро аз муҳаббату вафодорӣ пайваستا бою ғанӣ мегардонад.

Агар ба дунё овардани тифли тарбияи он вазифаи муҳими оила бошад, фарзандро ба ҳаёти мустақили оиладорӣ омода намудан ҳам аз вазифаҳои муҳими ҷамъиятии оила мебошад. Дар раванди он вазифаҳо оиларо лозим аст, ки тарбияи хоҷагидорӣ ва меҳнатдӯстӣ фарзандро доимо мадди назар гиранд, зеро ин масъалаҳо дар ҳаёти инсон нақши муҳим дорад. Чӣ қадаре ин оила мустаҳкам бошад ва волидон фарзандони худро дар рӯҳияи ватандӯстӣ, инсонгарой, ҳештаншиносӣ тарбия намоянд, ҳамагон қадар ҷамъият устувор мегардад ва дар оянда самараро дилхоҳ медиҳад.

Ободӣ ва солимӣ маърифатнокии ҷомеа, пешрафти иқтисодиву иҷтимоиёти мамлакат ва бунёди зиндагии солим ба маърифатнокии ҳар аъзои оила вобастагии қавӣ дорад. Агар тарбияи фарзандон дуруст ба роҳ монда шавад, давлат ва ҷамъият ҳам ба мақсаду ҳадафҳои худ ноил мегарданд. Ҳаёти ояндаи ҳар як кӯдак ба тарбияи он аз рӯзҳои нахустин ва тарбияи минбаъдаи ӯ саҳт марбут аст.

Тарбияи замоне муассир ва муваффақ хоҳад буд, ки шахсият ва хусусияти психологӣ кӯдак хуб омӯхта шавад. Дарки дурусти хусусиятҳои психологӣ кӯдак имкон медиҳад, ки лаёқат, малакаи истеъдоди ӯро беҳтар шиносем ва мувофиқ ба он усулҳои таълиму тарбияро интихоб ва истифода кунем [4, с.18].

Дар оила дар раванди тарбияи фарзандон муҳити хуби солими оила нақши бузург дорад. Оилае, ки он самимияту меҳрубонӣ, эҳтирому яқдигарфаҳмӣ, дӯстию қадрдонӣ ҳукмрон аст, муҳити психологӣ он хонадон муътадил аст. Аз хонае, ки садои ханда меояд, аҳли он хонадон хушбахтанд. Дар оилаҳои солиму хушбахт, ки барои тарбияи фарзандон муҳити рӯҳӣ муътадил аст. Фарзандон дар чунин оилаҳо ҳалиму инсондӯст ба воя мерасанд.

Орому созгор ва муътадил будани муҳити психологӣ оила ба аъзоёни он вобастагии қавӣ дорад. Оила, ки гурӯҳи хурдтарини ҷамъият мебошад, дар он якҷанд кас хоҷагӣ ва рӯзгори умумӣ дошта, ҳамроҳ умр ба сар мебаранд. Неку бад будани муносибатҳои байниҳамдигарии онҳо ба муҳити психологӣ оила таъсир мерасонад.

Ҳар як аъзои оила чун коллективи хурдтарин ҳулку атвор, рафтору кирдор, афзалияту камбудӣ, арзишу фаҳмиши зебӣ, назокату ҷароҳати худро дорад. Аъзоёни оила бояд дар муносибату ғаъолият шахсияти ҳар якеро дар назар гирифта дар муносибат бомулоҳиза бошанд, то боиси ҳалалдор гардидани муҳити психологӣ дар оила нагарданд. Чӣ тавр ҷараён гирифтани муҳити психологӣ дар оила ба падару модар ва муносибатҳои онҳо саҳт марбут аст. Вайрон ва номусоид будани муҳити психологӣ дар оила ба рушд ва тарбияи кӯдакон зарари калон дорад.

Оилае, ки дар он доимо чангу хархаша, номурасогӣ, беҳурматӣ, нофаҳмӣ чараён дорад, муҳити психологӣ доимо вайрон буда ба аҳли оила махсусан кӯдакон таъсири манфӣ дорад. Вазифаи аз ҳама муҳими оила дуруст ба роҳ мондани тарбияи кӯдакон аст. Дар тарбияи фарзандон муътадил ва ором будани муҳити психологӣ дар оила нақши муҳим дорад. Саволе ба миён меояд: Муҳити психологӣ гуфта чиро дар назар дорем? Муҳити психологӣ он вазъият, ҳолати рӯҳӣ дар муносибатҳои байниҳамдигарии одамони як коллектив, гурӯҳ мебошад.

Муносибати байниҳамдигарии аъзоёни оила ба муҳити психологӣ оила дар ҳама ҳолат таъсир мерасонад. Одитарин муносибати нодурусти калонсолони оила ба тарбия, рушд ва ҳолати равонии кӯдакон таъсири манфӣ дорад. Вобаста ба ин масъала чанд ҳолатҳоро дар муносибатҳои оилавӣ таҳлилу баррасӣ менамоем. Падару модар бо ҳамдигар мочарое карданду чанд рӯз бо ҳам гап намезаданд, чеҳраи гирифта доранд ба рӯи якдигар нигоҳ намекунанд, дар хонаи онҳо фазои хушӣ, ханда нест. Чунин ҳолат чандин рӯз давом мекунад, ин ба асаб, феълӣ рафтори аъзои оила, махсусан, ба кӯдакон таъсири бад мерасонад. Онҳо гоҳе ба рӯи падар ва гоҳе ба рӯи модар нигоҳ мекунанд, ба фикр фуруӯ мераванд, рафтори онҳоро дар андешаи худ муқоиса мекунанд, гуноҳкори мочароро муайян кардани мешаванд. Дар вазъияти ногувор мемонанд, чунки ин ду шахс барояшон азизанд.

Ҳатто дар баъзе лаҳзаҳои аз ҳам қаър кардани волидон фарзандонро ба ҳайси миёнарав истифода бурда, ба падарат инро гӯ! Аз модарат онро пурс! Ба падарат инро деҳ. Модаратро гӯй ин тавр кунаду он тавр кунад ва ҳоказо мурочиат менамоянд. Масоили рӯзгорро ба васитаи фарзандон ба самти ҳамдигар мерасонанд. Чунин он ҳолат фарзандони оила, махсусан, кӯдакони хурдсолро ба ҳолати бади рӯҳӣ қарор мегиранд. Аз ин вазъият онҳо асабию хаста шуда дар вучудашон инчиқиҳо пайдо мешавад.

Омили дигаре ки ба муҳити психологӣ оила таъсири бад расонида ба тарбия ва рушди кӯдакон зарар дорад риоя накардани одоби муошират, тарзи суҳанронӣ аст [3, с.18].

Баъзан мешавад, ки калонсолони оила одитарин суҳанҳоро дар омезиш ба дашному суҳанони қабех баён мекунанд. Дар гуфтор дағалмуомила ҳастанд, хеле баланд бо сиёсати ноҷо суҳан мекунанд, бахудаю беҳуда доду фиғон менамоянд, забони хеле тезу тунд доранд, ки ҳам сабаби ба вучуд омадани фазои носолим дар оила мегардад.

Аввало бояд ёдовар шавем, ки рафтори волидон ва дигар калонсолони оила ба фарзандон мисли як оинае ҳаст, ки ҳама чиз дар он намудор мешаваду ба дигар бошандагони оила таъсиргузор мегардад.

Оила, ки мактаби нахустини тарбияи фарзандон аст ҳама чиз ба шуури онҳо таъсиргузор аст. Риоя накардани одоби муошират дар оила- бадзабонӣ аз ҳар ҷиҳат ба фарзандон таъсири манфӣ мерасонанд. Бо шунидани суҳанҳои бад одат мекунанд, он ба зехнашон мешинад, бадгӯю бадзабон мешаванд, дағалмуомилагиро ёд мегиранд, баланд гап задану қабех гуфтан барояшон кори оддӣ менамояд, ҷояш ояд нисбати волидон саҳтгапию дуруштмуомилагӣ дар фарзандон дида мешавад.

Дар ин ҳолат агар аз ҷониби волидон танкид шаванд ҳам асабию ҳам ғзабӣ мешаванд, танкид ба гӯшашон намефорад, одитарин эҳтиром нисбат ба волидон аз байн меравад, ба онҳо гоҳе ба нафрат нигоҳ мекунанд, ки ин ба одоби фарзандӣ рост намеояд. Лекин дар ин маврид саволе ба миён меояд, ки ба ин ҳолат гунаҳгор кист? Чаро фарзанд дар суҳан гуфтан эҳтироми волидонро зерӣ по кард? Чаро ӯ асабӣ суҳан меронад? Чаро бадзабон аст? Албатта ҷавоб он аст, ки худӣ волидон гунаҳкоранд. Онҳо муҳите сохтанд, ки фарзанд аз он “баҳра” гирифт. Ё гирем дуруғгӯи барои баъзе бачагон одат ё кори маъмулӣ мегардад. Ба ин ҳам оила муҳите, ки фарзандро ихота кардааст гунаҳгор аст.

Агар волидон хоҳанд, ки фарзандони онҳо дуруғгӯй ба воя расад дар назди кӯдакони худ дуруғгӯй кунанд. Онҳоро ба дуруғгӯй водор намоянд. Дар баъзе ҳолатҳо барои аз ин вазъият баромадан волидон фарзандонро ба дуруғгӯй роҳнамоӣ намоянд, лекин доништа бошанд, ки ин кори баду нодуруст буда бар зарари худӣ онҳо ва ояндаи фарзандонашон аст. Бачаҳо ба дуруғгӯй одат кунанд, дар ҳаёлоташон дар зехнашон доимо дурӯғ мебофанду месозанд, бо

чизҳои ношуданӣ ҳаёлбофӣ мекунанд, ҳаёлпараст мешаванду дар зехнашон дуруғ гуфтани дуруғ бофтан дар вучудашон боз як хислати нав фиребкорӣ пайдо мешавад.

Фиребкорию дуруғгӯӣ ин амалест, ки оқибатҳои нохуш дорад, боиси паст шудани шаъну эътибори инсон мегардад. Инсони дуруғгӯю фиребкор оқибат дар чомеа ва муҳите, ки зиндагӣ дорад беқадр мегардад. Дигарон ба ӯ бовар намекунанд, эътибор намедаҳанд, ҳатто ба суҳанони рости ҳаққонии ӯ таваҷҷӯе зоҳир наменамоянд.

Ана дар ҳамин ҳолат ин гуна шахсон вазъияти худро дарк карда ба ҳолати бади рӯхӣ гирифтор мешаванд ва ғаъолият ихилофкоронаи онҳо вусъат меёбад. Дар ҳолати бади рӯхӣ инсонҳо чӣ хурдсолу чӣ калонсол метавонад ҳар амали нодурустero анҷом диҳад. Боз саволе ба миён меояд. Чӣ сабаб шуд ки ӯ ба ин ҳолат гирифтор шуд? Албатта ҷавоб мушаххас аст. Дар хурдӣ волидон дар пеши ӯ дурӯғ гуфтанд, ёд доданд, пеши роҳи ин одати бадро нагирифтанд ва дар натиҷа ба ин вазъият дучор шудааст.

Омили дигаре, ки ба психологияи кӯдакон таъсири манфӣ дорад, ин рӯ овардани сарвари хонадон падар ба шаробнӯшӣ аст. Баъзе мардон баъди майнӯшӣ худро фаромӯш мекунанд, дашном медиҳанд, ҳатто модари бачаҳои худро лату кӯб менамоянд. Агар ин одати бад пешгирӣ нашавад, ба ҳамаи аъзои оила таъсири бад мерасонад. Фарзандон падари хонадонро чун сарвари оила, роҳнамову роҳбар, маслиҳатгар, бузурги хонадон медонад. Вақте падар май нӯшида ба хона омада ба сари аъзоёни оила дод мезанад, дашном медиҳад, шахси азизи онҳо модарро лату кӯб менамояд, гоҳе чиҳози хонаро мешиканаду вайрон мекунад, аҳли хонадон маҳсусан фарзандон чӣ гуна ба ӯ нигоҳ мекунанд. Самимият эҳтироми аҳли оила нисбати падар аз байн рафта оқибатҳои нохушро ба бор меорад.

Ин амал аввало ба ҳолати равонии кӯдакон таъсири зиёди манфӣ мерасонад. Онҳо нисбати падар дар дил ҳисси нафрат пайдо мекунад, ба ӯ нигоҳи ғазаболуд дида медӯзанд, ҳамон рӯзе, ки дар хонашон мочаро буд, иштиҳояшон баста шуда ғизо намехӯранд, шояд модарашон дар ҳолати бад баъди лату кӯб қарор дораду барояшон ғизо омода накард, ҳамон шаб хоби ором намераванд, хотирашон парешон аст, ки шояд падар дар ҳолати сархушӣ боз мочаро накунад.

Майлурағбати ба дарс омодашавӣ надоранд, шояд пагоҳ ба мактаб нараванд, ҳатто майли ба кӯча баромадан ҳам намекунанд, чунки аз ҷанҷоли шабонаи оилаи онҳо ҳамсоёҳо боҳабар шуда ба онҳо бо назари ғайриодӣ нигоҳ мекунанду аз ин ҳолат фарзандони марди майнӯш мегурезанд. Дар ин гуна вазъият ҳолати равонии фарзандон чӣ гуна ва аз кучо хуб мешавад? Онҳо аз ғизо бебаҳра, аз хобравии истироҳат бебаҳра, ба мактаб нарафта, дарси худро тайёр накарда, аз донишандӯзӣ қафомонда, чеҳрашон ғамноку хотирашон мушавваш асту ба ҳеч чиз майл надоранд. Аз донишомӯзӣ қафомонданд, ақл ғизо нагирифт, аз ғизо бебаҳра мондану ҷисм ғизо нагирифтани асабҳо зарар дида оромиш вучуд надорад. Бубинед, ки кӯдакон аз чанд чиҳат осеб дидаанд. Магар ин ҳолати равонии фарзандон бетаъсир мемонад, ҳеч гоҳ не[11,с.115].

Модари шаттахӯрда ки ҷисму ҷонаш азият дидааст шояд аз ин ҳолат дилбазан шуда дигар ба падари хонадон зиндагиро идома додан намехоҳад. Оқибати вайроншавии оила ба миён омад. Оила вайрону кӯдакон ба сарсонӣ мубтало, дар ин гуна вазъият фарзандон ба мушкилиҳои зиёд рӯ ба рӯ гашта ҳам ҷисману ҳам рӯҳан азоб мекашанд. Дар чеҳра ва ҳолати онҳо хушӣ хеле кам ё тамоман дида нашуда, дар вучудашон ғаму кулфат, дар чеҳрашон маъзунӣ ё ғазаболудагӣ ва дар хислатҳояшон бепарвоя, инчӣкӣ, зудранҷӣ, дағалмуомилагӣ пайдо шуда фарзандон дар ҳолати бади рӯхӣ қарор мегиранд. Шахсе, ки дар ҳолати бади рӯхӣ қарор дорад аз ӯ кори бадро ҷашмдор шудан мумкин аст. Чанд сол пеш як ҷавон дар ноҳияи Ашт падарашро бо бел зада кушта имрӯз дар маҳбас нишастааст.

Вақте ки сабабашро таълилу таъқиқ ва баррасӣ карданд маълум шуд, ки падари хонадон мудом май нӯшида омада модари бачаҳоро бераҳмона лату кӯб мекардааст. Фарзанд ба болои модарашро зери мушту лағад гирифтани падар ҳозир шуда, аз ин манзараи нохуш ва фиғони ҷонкоҳи модар ба ғазаб меояду ўро ба ҳолати бади равонӣ фаро мегирад, ва белро аз рӯйи ҳавлӣ гирифта чӣ тавр ба сари падар заданро худ ҳам дарк накарда мемонаду бо як зарба падарро ба ҳалокат мерасонад. Натиҷа ин шуд, ки писар котили падари худ гашт.

Боз савол ба миён меояд; Гунаҳгор кист? Албатта падар, падаре, ки шаробро аз меъёр зиёд нӯшида ба худ бадахлокиро раво мебинаду боиси маргаш мешавад. Ба наздикӣ як ноболиғи дигарҳам дар ҷануби Тоҷикистон падари худро ба қатл расонид. Сабаб боз ҳамон падар мудом май нӯшида аҳли хонадонро азият мекардааст. Лекин савол ба миён меояд, ки ин ду ҷавон минбаъд ба ҷашми аҳли ҷомеа чӣ тавр назар мекунад? Оянда ба фарзандони худ чӣ тавр тавзеъ медиҳанд, бо фарзандони дигари падар чӣ гуна муносибат менамоянд?

Хулоса Мушкилиҳое дигаре, ки аз пушти ин қазия ба миён меояд, нафақат ба ҳолати рӯхӣю равонии аҳли хонадон, балки ба аҳли ҷомеа, атрофиёни онҳо, ҳамсоёҳо, ҳешу ақрабо низ таъсири манфӣ дорад. Майзадагӣ ҳатто ба тифли дар батни модар пайдо мешудаву пайдошуда таъсири манфӣ дошта, оқибати бад дорад. Метавонад боиси ба дунё омадани кӯдаки носолим гардад, ки илми тиб инро исбот кардааст.

Акнун таваҷҷӯъ намоем ба ҳолати рӯхӣю равонии кӯдакони носолиме, ки ба дунё омадаанд. Ин қудак ҳеҷ гуноҳе надошт. Бо айби майхорагии волидон ё дигар сабабе, ки бузургонашон гунаҳкоранд онҳо носолим – бемор ба дунё омадаанд. Доимо худро аз ҳамсолони худ кам эҳсос мекунад, ба орзухояшон барои расидан имкониятҳои маҳдуддоранд, ҳамаи хостахояшон амалӣ намешаванд, доимо хуш хуррам нестанд [10, с.95]. Ҳатто баъзе онҳоро волидонашон ба муассисаҳои махсус супорида аз баҳрашон гузаштаанд. Бо баробари норасоии ҷисмӣ аз меҳру муҳаббати волидон аҳли оила, муҳити хонаводагӣ, аз ғамхорию парастории шахсони наздик маҳрум ҳастанд.

АДАБИЁТ

1. Андреева Т.В. Психология современной семьи. – СПб.: Речь, 2005. – 280с.
2. Давлатов М., Муминова Г. Психологияи зӯрварӣ дар оила. Душанбе, 2005. – 215 с.
3. Давлатов М. Роҳнамои ёрии психологӣ ба ҷабрдидагонии зӯрварии хонаводагӣ. – Душанбе, 2011. – 130с.
4. Дастури психологияи амалӣ. Зери таҳрири Н.М.Юнусова. – Душанбе: Собириён, 2004. Давлатов М.Т. Оила ва рушди шахсияти фарзанд. – Душанбе, 2014. стр.28-30.
5. Родители и дети: психология взаимоотношений/ Под ред. Е.А. Савиной и Е.О. Смирновой. – М.: «Когито-Центр», 2013. – 230с.
6. Корнеева Е.Н. Если в семье конфликт. – Ярославль, 2001. – 185с.
7. Кон И.С. Ребенок и общество. – М., 1988.
8. Меликсетян А.С. Имрӯзу фардои оила мутарҷим С.Акрамов. – Душанбе: “Маориф”, 1986.
9. Сухомлинский В.А. Асарҳои педагогӣ. – Душанбе, 1990. – С.127.
10. Ҷиҳатҳои пешгирии хушунат: таҳлили вазъият, таҷрибаи қор, роҳҳои ҳалли масъала. // Маводи конференсияи илмӣ - амалӣ бахшида ба рӯзи байналхалқии мубориза алайҳи зӯрварӣ ба занон (25-26 ноябри соли 2005). – Душанбе, 2005.
11. Нарзуллоева М. Нақшаи оила дар омада намудани бача ба мактаб. Душанбе, 2007. С-5,6,23.
12. Национальная концепция образования в Республики Таджикистан (проект) // Учитель, 2001. – 12с.
13. Закон Республики Таджикистан «Об образовании», Душанбе, 1994. – С. 23.
14. Закон Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за обучения и воспитания детей» г. Душанбе 2 августа 2011 год, №762.
15. Лутфуллозода М. Национальная педагогика таджикского народа / М. Лутфуллозода. – Душанбе, 2015. – 126 с.

ТАЪСИРИ МУҲИТИ НОСОЛИМИ ОИЛА БА ҲОЛАТҲОИ РАВОНИИ КӮДАКОН

Муаллиф дар мақола оиди таъсири муҳити носолими оила ба ҳолатҳои равонии кӯдакон, ки дар замони муосир хело мубрам аст ибрози ақида намудааст ва зарурияти ҳалли мавзӯро дар шароити оилаҳо ба маврид медонад.

Ҳадафи мақола: Муаллиф қазияи муҳимро ба риштаи таҳқиқ кашидааст, ки бешубҳа, метавонад, дар сурати муносибати масъулиятишносона ва меҳрубонона дар асоси бо ҳамдигар хеле эҳтиромона муносибат намудан ба кӯдак таъсир мегузорад ва ӯ дар муносибат бо ҳама ин меъёрро риоя мекунад. Гузашта аз ин, вақте худ кудак дар оянда оила барпо мекунад, дар муносибат бо аҳли оилаи худ чунин тарзи рафтори хонаводагиро интихоб менамоянд. Ҳурмату иззате, ки падару модар нисбат ба падару модарони худ нишон медиҳанд, барои кӯдакон бузургтарин дарси тарбия маҳсуб мешавад.

Натиҷаи татқиқот: Дар асоси таҳқиқоти худ муаллиф дар пояи таҳлили воқеӣ нақши омӯзиши психологияи оилавӣро яке аз падидаҳои муҳимтарине шумурда, доир ба ин мавзӯи ҳассос аз ҷониби худ баҳои объективона додааст.

Дар мақола дарҷ гардидааст, ки асосан ба беназоративу хунукназари роҳ додани падару модарон нисбати тарбияи фарзандони хеш ва бадин васила коста гардидани хулқу аъвори наврасон ва гаравидани онҳо ба ҳар гунна гуруҳу равияҳои ҷинойтпешиа замина мегузорад. Дар замони ҷаҳонишавӣ бо проблемаҳои башарӣ ва омезиши арзишҳо, ки нақш ва нуфузи таълиму тарбия ҳамчун меъёри иҷтимоӣ ба хоҳири рушди инсон ва таҳкими сармояи зеҳнӣ асоси бунёди ҷомеаи навро таъкил менамояд. Қабули санадҳо дар ин самт аз қабилӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” иқдоми саривақтист. Муаллиф кӯшидааст таширеҳи ҳамаатарафаи илмӣ наҷӯҳиши худро дар асоси сарчашмаҳо ва адабиёти илмӣ муносири педагогӣ, психологӣ ва ҳуқуқӣ анҷом диҳад.

Калидвожаҳо: ҳолати рӯҳӣ, тарбия, таъсир, фарзанд, оила, муҳаббат, муносибати байниҳамдигарӣ, муҳити психологӣ, эҳтиром, моҷаро, ҳолат, одат, лаёқат, малака, тафаккур.

ВЛИЯНИЕ НЕЗДОРОВОЙ СРЕДЫ СЕМЬИ НА ПСИХИЧЕСКИЕ СОСТОЯНИЕ ДЕТЕЙ

В статье автор выражает свое мнение о преступности подростков и молодежи в современное время, которая является актуальной темой накануне 21 века, и подчеркивает необходимость решения этой проблемы в контексте средних школ Республики Таджикистан. Автор обращает внимание на важный вопрос, который, конечно, может в какой-то мере облегчить работу семей и учителей в их повседневной жизни при ответственном подходе к образованию.

Цель статьи: основываясь на своем исследовании, автор на основе фактического анализа роль основоположника мира и национального единства, лидера нации Президента страны Эмомали Рахмона очень чувствительной и дал объективную оценку.

По результатам исследования: В статье говорится, что главное пренебрежение и безразличие родителей к воспитанию своих детей, а значит, ухудшение поведения подростков и их привязанность к какой-либо преступной группе и течению. В эпоху глобализации, когда существуют проблемы человечества и сочетание ценностей, роль и престиж образования как социального критерия человеческого развития и укрепления интеллектуального капитала являются основой для построения нового общества. Принятие документов в этой сфере, таких как Закон Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей», является своевременной инициативой.

Автор пытается сделать комплексный научный обзор своих исследований на основе современных педагогических, психолого-правовых источников и научной литературы.

Ключевые слова: подростки, молодежь, образование, воспитание, преступность, ответственность, родители, школа, общество, закон, права ребенка, бездомность, безнадзорность, незнание.

MAIN FACTORS OF CRIME AMONG MINORS AND YOUTH AS A GLOBAL PROBLEM

In the article, the author expresses his opinion on the crime of adolescents and young people in modern times, which is an urgent topic on the eve of the 21 st century, and emphasizes the need to solve this problem in the context of secondary schools of the Republic of Tajikistan. The author draws attention to an important issue, which, of course, can to some extent facilitate the work of families and teachers in their daily lives with a responsible approach to education.

Purpose of the article: Based on his research, the author based on the actual analysis of the role of the founder of peace and national unity, the leader of the nation of the country's President

Emomali Rahmon is very sensitive and gave an objective assessment. The adoption of documents in this area, such as the Law of the Republic of Tajikistan "On the responsibility of Parents for the education and upbringing of children", is a timely initiative.

According to the results of the study The article says that the main thing is the neglect and indifference of parents to the upbringing of their children, which means that the deterioration of the behavior of adolescents and their attachment to any criminal group and current. In the era of globalization, when there are problems of humanity and a combination of values, the role and prestige of education as a social criterion for human development and the strengthening of intellectual capital are the basis for building a new society.

The author tries to make a comprehensive scientific review of his research on the basis of modern pedagogical, psychological and legal sources and scientific literature.

Keywords: adolescents, youth, education, upbringing, crime, responsibility, parents, school, society, law, child rights, homelessness, neglect, ignore.

Дар бораи муаллиф:

Ошимова Маҳбуба Машарифовна - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи педагогика ва психологияи Донишгоҳи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Мухаммадиева 17/6 Тел: (+992) 919449643, E-mail: 30-05@list.ru

Сведения об авторе:

Ошимова Махбуба Машарифовна - кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой педагогики и психологии Таджикского государственного института языков имени Соти́ма Улугзода, **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6 Тел.: (+992) 919449643, E-mail: 30-05@list.ru

About the author:

Oshimova Mahbuba Masharifovna - Candidate Pedagogical of Science, docent, head of the department of pedagogy and psychology of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda, **Address** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mukhamadiev Str. 17/6 Phone: (+992) 919449643, E-mail: 30-05@list.ru

ТДУ 159.9+37.018.1(575.3)

**ФАЗОИ ПСИХОЛОГИИ ОИЛАИ НОПУРРА
ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ФАРЗАНД**

Фархудинова Ҷ.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Сарсухан: Дар ҳамаи даври замон таълиму тарбияи наврасону ҷавонон муаммои аввалиндараҷа маҳсуб меёфт. Барои таълим ва тарбияи фарзанд, ҷиҳати ҳамаҷонибаи ривочи психикии кӯдаки солим, барои ҳифзи оила, ҳимояи ҳуқуқи зану фарзанд қонунҳо ба тавсиб расонида шудааст. Ин қонунҳо барои муносибатҳои байни зану шавҳар ва фарзанд, муносибатҳои иҷтимоию иқтисодии оила равона карда шудаанд.

Пӯшида нест, ки дар ташаккули шахсияти кӯдакон оила нақши ниҳоят калонро мебозад. Нақши афзалиятнок доштани оила дар рушд ва ташаккули шахсияти кӯдак дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии сатҳи байналмилалӣ, махсусан, «Конвенсияи ҳуқуқи кӯдак» ба таври равшан ифода ёфтааст. Дар ин ҳуҷҷат ҳуқуқи аввалиндараҷаи волидон оид ба тарбияи кӯдак, инчунин нақши дигар ниҳодҳои иҷтимоие, ки бо оила ва тарбияи насли наврас сарукор дорад муқаррар карда шудааст.

Қонунгузории Тоҷикистони соҳибистиклол ба меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ мутобиқ карда шуда, заминаҳои ҳуқуқии ҳифзи иҷтимоии кӯдаку модар ва ҳуқуқҳои онҳо ташаккул ёфтанд. Аз ҳама муҳимаш он аст, ки дар Қонуни асосии кишвар – Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо роҳи райпурсии умумихалқӣ 4 ноябри соли 1994 қабул карда шуда буд, ҳимояи кӯдак ҳамчун вазифаи асосии давлат эълон карда шуд. Дар қисми якуми моддаи 33-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «Модару кӯдак таҳти ҳимоя ва

ғамхории махсуси давлатанд». Дар қисми сеюми ҳамин модда таъкид карда шудааст: «Давлат барои ҳифзи кӯдакони یتим, маъюб ва таълиму тарбияи онҳо ғамхорӣ мекунад».

Қабул карда шудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» воқеаи муҳимтарин дар ҳаёти ҷамъиятӣ – сиёсии кишварамон ба ҳисоб меравад. Ҳазорҳо шахрвандони ҷумҳурӣ қонунро ҷонибдорӣ намуда, онро саривақтӣ ҳисобиданд.

Қисмати асосӣ: Оила аз муҳимтарин омилҳои нақшофарин дар арсаи тарбия аз назари ворисият ва муҳит аст. Муҳимтарин ҳадаф аз ташкили он тавлиду парвариши насли нав ва ҳидояти он ба сӯи ҳадафҳои олии тарбиявӣ аст.

Имрӯз китобҳои аҷдодии мо “Авасто”, “Қобуснома”-и Унсурулмаолии Кайковус, “Панднома”-и Анушервон, панду ҳикматҳои бебаҳои Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Шайх Саъдӣ, Абдурахмони Ҷомӣ боиси омӯзиш ва дар тарбияи волои насли наврас барои падару модар, устодон ва ҳуди фарзандон нақши муҳим дорад. Бояд падару модар аз рӯзҳои ба дунё омадани фарзанд дар роҳи рост тарбия намудани он аҳамияти махсус диҳанд. Падару модарро зарур аст, ки дар тарбияи фарзанд ҳисси баланди масъулият нишон дода, ба тарбияи ақлонӣ, инкишофи зеҳнии фарзандаҳамияти ҷиддӣ диҳанд.

Мо имрӯз, на ин ки пас аз тавлид ба тарбияи кӯдакони худ машғул бошем. (Дар ривояте ҳаст, ки волидайн пас аз бист рӯзи тавлиди фарзанд ба назди Абӯалӣ ибни Сино омада ва аз кай оғоз кардани тарбияи фарзандро пурсон мешаванд. Посух мегиранд, ки дар тарбияи фарзанд 20 рӯз дер кардаанд). Дар ин ҷода гуфтан мумкин аст, ки вақти дар батни модар будани фарзанд аҳамият диҳем, аммо имрӯз ҷавонон бояд то дар батни модар пайдо шудани он омода бошанд, ҷиҳати психологӣ оилаву оиладорӣ ва соҳиби фарзанди солеҳу хушхлоқу хушгуфтор шуданро биомӯзанд. Омодагии психологӣ он вақт дуруст ҷараён мегирад, ки агар ҷавон нақши шавҳар ва духтар нақши занро дуруст дарк кунанд ва ба қабули он омода бошанд. Фарзанде, ки дар руҳияи эҳтироми калонсолон, ростгӯӣ, меҳанпарастӣ, эҳтироми устодон, эҳтироми касбу ҳунар тарбия меёбад, ва падару модар аз тарбияи фарзанди худ меболанду мефахранд.

Роҷеъ ба ин масъала Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёму вохӯриҳо, баромадҳои худ муфассал суҳанронӣ намуда, афзоиши босуръати аҳоли ва нисбатан пастравии сатҳи зиндагии бисёр мамлакатҳо, аз ҷумла Тоҷикистон таҳлил намуда, роҳҳои илмӣ ислоҳ намудани масъалаи зикршударо хеле равшан нишон додааст [7, с.34-35].

Вобаста ба мушкилоти оилаҳои нокомил аз ҷониби муҳаққикон таҳқиқотҳои хеле зиёд гузаронида шудааст ва барои муайян намудани сабабҳои пайдоиши он дар назди мо чунин суол пайдо мегардад. Оё он волидайнро хуб гуфтан мумкин аст, ки ҳеҷ вақт шубҳа надоранд, ҳамеша ба дурустии кори худ боварӣ доранд, ҳамеша аниқ гуфта метавонанд, ки ба кӯдак чӣ лозим аст ва ба ӯ чӣ мумкин аст ва ё дар ҳар лаҳза вақт медонанд, ки чӣ тавр дуруст рафтор кард ва на танҳо рафтори кӯдакони худро дар ҳолатҳои гуногун, балки ҳаёти минбаъдаи онҳоро пешгӯӣ карда метавонанд? Чунин боваринокии волидайн ба ҳатогӣ бурда мерасонад.

Волидайн муҳити нахустини ҷамъиятӣ барои кӯдак мебошад. Шахсияти волидайн дар ҳаёти ҳар як шахс нақши беандозаеро мебозад. Ба волидайн, махсусан ба модар дар лаҳзаҳои вазнини ҳаёт муроҷиат мекунем. Ин ҳиссиёти махсусе мебошад, ки аз дигар ҳолатҳои эмотсионалӣ ба кулӣ фарқ мекунад. Махсусияти чунин ҳиссиётҳои дар байни фарзандон ва волидайн бавучудомада, махсусан онро ифода мекунад, ки ғамхории волидайн барои дастгирии ҳаёти ҳуди кӯдак зарур аст. Муҳаббати ҳар як кӯдак ба волидайнӣ худ амиқ, устувор, номаҳдуд ва беохир аст. Бинобар ин, агар дар солҳои якум муҳаббат ба волидайн ҳаёти хусусӣ ва бехатариро таъмин наояд, онгоҳ то андозае муҳаббати афзудаи волидайн функсияи нигоҳдорӣ ва бехатарии олами ботинӣ, эмотсионалӣ ва психологӣ кӯдакро бештар ба ҷо меорад. Пас маълум мешавад, ки суоли гузошташуда ҷавоби худро на ҳамеша ба пуррагӣ ба даст оварда метавонад. Ин вазъият ба нокомилӣ ва нопуррагии оила оварда

мерасонад ва пеш аз ҳама ба пайдоиши мушкилоти зиёди психологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Мушкилоти иҷтимоии оилаҳои нопурра пеш аз ҳама бо камбизоатӣ алоқаманд аст, ки сабаби он мавҷуд будани танҳо як сарчашмаи даромад ва ё баъзан даромади меҳнатӣ тамоман вучуд надошта, оила аз ҳисоби кумакпулӣ барои бекорӣ ва ё кумакпулӣ барои кӯдакон зиндагӣ мекунад. Даромад аз ҳисоби алимент, дар ҳоле, ки кӯдакон ҳукуки гирифтани онро дошта бошанд, ба ҳамаи хароҷот расанда набуда, танҳо қисми онро рӯйпуш мекунаду халос.

Мушкилоти иҷтимоӣ - иқтисодӣ на дар ҳамаи оилаҳои нопурра вучуд доранд, ба ҳар ҳол ҳалли ин масъала нисбатан осонтар аст. Мушкилоти нисбатан вазнину роҳи ҳалли муайян надошта ин мушкилоти иҷтимоӣ-психологӣ мебошанд, ки дар муносибатҳои байниҳамии аъзоёни оилаҳои нопурра, пеш аз ҳама дар кӯдакон ба назар мерасанд. Бо назардошти он, ки қисми зиёди оилаҳои нопурра аз модару фарзандони ӯ иборат мебошанд ва бештари вақт ин мушкилот ба занон дахл доранд.

Таҳлили омории бекоршавии ақди никоҳ аз давраи солҳои 2013 то 6 моҳи соли 2021 бар асоси иттилоии расмӣ Раёсати сабти асноди ҳолати шаҳрвандии Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки нопуррагии оила ҳар сол зиёд гардида, дар тамоми манотиқи кишвар бекоршавии ақди никоҳ соли 2013- 7194 ҳолат, 2014-9152 ҳолат, 2015- 8356 ҳолат, 2016- 8891 ҳолат, 2017- 10100 ҳолат, 2018- 11013 ҳолат, 2019-12482 ҳолат, 2020- 1053 ҳолат ва 6 моҳи соли 2021 - 6476 ҳолат ба қайд гирифта шудааст. Ин ҳолатҳои қайдшуда барои пешрафти ҷомеаи шаҳрвандӣ монеа эҷод намуда, ба вайрон гардидани фазои психологӣ оилаҳои нокомил шароит фароҳам меоранд. Дар қисми зиёди оилаҳои вайроншуда кӯдакони хурдсол даромад, ки онҳо бо сабаби чунин ҷудошавиҳо, фоҷиаи пошхӯрии оиларо аз сар мегузаронанд.

Аввалан, ин дар кӯдакон баъд аз ҷудо шудани волидайн пайдо шудани мушкилоти психологӣ аз қабилӣ ҳисси озурдагӣ, рӯҳафтодагӣ ва камарзишии худ мешавад. Шахсе, ки дар оилаи нокомил ба воя расидааст хусусиятҳои нобоварӣ доштан нисбати одамон, шубҳаангезӣ, майли бепарвӣ, ҷудошавӣ ва ё танҳоӣ, ки ҳамаи ин сифатҳои зикршуда метавонад боиси таназзулӣ ва рушди инсон гардад. Одатан дар онҳо натавонӣ қафомонӣ ташаккулёбии зеҳнӣ, балкӣ пастшавии физиологӣ ва агрессияи баланд зоҳир мешавад. Баъзан кӯдакон худро сабабгори асосии вайроншавии оилашон медонанд. Баъдан, дар занҳо ҳисси айбдорӣ дар назди фарзандон пайдо мешавад. Дар чунин ҳолат масъулияти волидайнӣ оила ба души яке аз аъзоёни оила қарор гирифта, ҳамаҷониба мушкилотро дар оила зиёд мегардонад. Шахси бо чунин мушкилот гирифтورشуда ҳамаи кӯшишҳои худро ба харҷ медиҳад то талаботҳои фарзандонаш қонеъ гарданд ва наметавонанд, ки меъёрҳои ҳаётиашон дар муқоиса бо фарзандони оилаҳои солим паст гарданд. Ин вазифаи вазнинро ба ӯҳда гирифта, диққату вақти заруриро ба фарзандон ҷудо карда наметавонад. Дар мавридҳои дигар ӯ ҳаши худро барои вайрон шудани оила ба фарзандон равона мекунад. Умуман, дар ҳамаи аз ин ҳолатҳо фазои психологӣ оилавӣ номусоид мегардад.

Масъалаи дигареро, ки ҳангоми дида баромадани оилаҳои нопурра қайд кардан зарур аст - ин сатҳи иҷтимоишавии фарзандон мебошад. Агар оила дар марҳилаҳои аввали иҷтимоишавии волидайн нопурра шавад ва ё аз ибтидо нопурра бошад, пас дар назари фарзандон намунаи рафтори нақшӣ модар падар будан наметавонад. Онҳо ҳангоми ба воя расидану мустақилона оила ташкил кардан, на ҳама вақт рафторҳои ҷинсӣ нақшии худро дуруст иҷро када метавонад ва он минбаъд ба вайроншавии вазифаҳои оилавӣ бурда расонида, сабаби парокандашавии он мегардад. Ба андешаи мутахассисон иҷтимоишавии нодуруст яке аз сабабҳои ноустувор ва пароканда шудани оилаҳо гардида метавонад.

Қайд кардан зарур аст, ки бисёр оилаҳои имрӯза дар ин ҷода ба ҳаҷми ҷиддӣ роҳ медиҳанд. Кӯдакон вақти зиёди худро беҳуда дар назди телевизор, кӯча ва дигар ҷойҳои ҷамъияти мегузаронанд, китоб наметавонанд, падарон бошанд бо баҳонаи вақт наметавонанд тарбияи дурусти фарзандонро роҳандозӣ наметавонанд.

Ба андешаи мутахассисон хусусиятҳои фарқкунандаи рушди кӯдакони дар муҳити солим тарбиятёфта, нисбатан аз кӯдакони оилаҳои нокомил тарбиятёфта фарқ мекунад. Сар карда аз овони мактабхониашон, ки дар ин синну сол ғаёлияти ақлии кӯдак бештар қувваи шиддатнокӣ пайдо мекунад. Комёбию муваффақиятҳо аз ҳуди қобилияти кӯдак, майл доштан ба хониш ва шавқмандии ӯ нисбат ба дарс вобастагии калон дорад.

Хусусиятҳои рафтори кӯдакони оилаҳои нокомилро таҳқиқ намуда, психологон як қатор маҷмӯи одамонро қайд мекунад, ки тарбияшон дар дасти модари танҳо мондааст. Фарзандон зоҳирану ботинан фишордошта ва маҳдудшуда мебошанд. Дар чунин вазъияти кӯдак бе падар бошад муҳит хеле мураккабу душвор мегардад. То он вақте, ки мард дар оила набошад ин мушкили монеаҳои гуногуни дигарро эҷод кардан мегирад.

Оид ба таълиму тарбия мутафаккири халқи тоҷик А.Ҷомӣ фарзандро неъматӣ бехтарин ҳисобида, тарбияи вайро вазифаи муқаддаси падару модарон медонист. Дар ин бобат гуфтааст:

*Ҳеч неъмат бехтар аз фарзанд нест,
Ҷуз ба ҷон фарзандро пайванд нест.*

В.А.Сухомлинский чунин навиштааст: «Танҳо навозиш ҳамон қувваи маънавии мӯъҷизааст, ки қодир аст дили одамиро аз дуруштию бадхашмӣ ва бераҳмию бепарвогӣ, аз фориғболӣ нисбат ба меҳрубонӣ, пеш аз ҳама фориғболӣ эмин дорад» [8, с.137-138].

Педагогӣ машхур, олими англис Ҷон Локк фармудааст: «Агар хоҳед, ки фарзандатон одами меҳрубон, хушахлоқу боистеъдод бошад, задан ва дигар намудҳои ҷазоҳои ҷисмонӣ дар тарбияи кӯдак чандон васоити мақбули тарбиявӣ шуда наметавонад [3, с.124-125].

Унсурмаолии Кайковус дар бораи тарбияи фарзанд қайд намудааст, ки "...ҷаҳд кун то ба хирад тавонгар бошӣ, ки тавонгари хирад аз тавонгари мол бехтар бошад ва ба хирад мол тавон ҳосил кард ва ба мол хирад ҳосил натавон кард. Ва ҷоҳил аз мол зуд дарвеш гардад ва хирадро дузд натавонад бурдан ва обу оташ ҳалок натавонад кардан" [10, с.15].

Хулоса: Дар ҷамъбаст гуфтан мумкин аст, ки аз волидайнӣ хуб кӯдакони хуб ба воя мерасанд. Волидайнӣ оянда фикр мекунад, ки ҳангоми омӯхтани адабиёти махсус ва ё дар ҳолати доштани методҳои махсуси тарбия волидайнӣ хуб шудан мумкин аст. Бешубҳа, донишҳои педагогӣ ва психологӣ заруранд, лекин донишҳои танҳо чунин донишҳо кам аст ва бояд муносибати меҳрбонона, ғамхорона, аҳамиятнок ва муҳаббатангезро нисбати кӯдакони ба роҳ монд, яъне ба роҳ мондани муносибатҳои мавзунро ба танҳо бо онҳо, балки ҳамчунин бо дигар одамони ихотакарда низ ниҳоят зарур аст. Зарурияти тайёр будан ба худфидоикунӣ, дастгирӣ ва ёрирасонӣ ҳамчун асоси ҷавонмардӣ ва олиҳимматӣ ифода меёбад; барои бартараф кардани вазъиятҳои мураккаб бо ақли расо ва бо ҷону дил мардонагӣ ва ғайраҳои заруранд.

АДАБИЁТ

1. Қодиров Қ.Б. Таърихи тарбия аз аҳди бостон то замони Сомониён, / Қ.Б. Қодиров, Душанбе, «Ирфон», 2012. – 240с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» // Душанбе, 2010. – 32с.
3. Локк Д. Мысли о воспитании и о воспитании разума, / Д. Локк пер. с англ. М. А. Энгельгардта ; Э. Даниэль. – Санкт-Петербург: Издательство газеты "Школа и жизнь", 1913. – 326 с.
4. Лутфуллоев М. Андешаи миллӣ ва тарбияи он, / М. Лутфуллоев Душанбе, «Собириён», 2010. - 112с.
5. Лутфуллоев М. Тулӯи хуршеди истиқлол ва масъалаҳои тарбия, / М. Лутфуллоев Душанбе, «Сифат» 2016. – 180с.
6. Лутфуллоев М. «Педагогикаи миллии халқи тоҷик», / М. Лутфуллоев Душанбе, «Сифат», 2015. – 704 с.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // аз 22-декабри соли 2013. – 64 с.
8. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям, В.А. Сухомлинский Пед. соч.: М., 1974, – 247с.
9. Таибова О.Ю. Государственное управление в области охраны и защиты прав несовершеннолетних: административно-правовой аспект: // О.Ю. Таибова дис. ...канд. юрид. наук. Санкт- Петербург. 2006. – 101с.
10. Унсурмаолии Кайковус. Қобуснома // – Душанбе, 1979. –15с.

ФАЗОИ ПСИХОЛОГИИ ОИЛАИ НОПУРРА ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ФАРЗАНД

Ба андешаи муҳақиқон хусусиятҳои фарқкунандаи рушди кӯдакони дар муҳити солими ҳаёти қарордошта аз кӯдакони оилаҳои нокомил ба кулӣ фарқ мекунад. Аз давраҳои мактабӣ сар карда, фаъолияти интеллектуалии кӯдакон, қобилиятҳо, майлу хоҳиш ба омӯзиш ва дигар сифатҳои шахсияти онҳо ташаққул меёбанд. Хосиятҳои чунин ҳиссиётҳо байни волидайн ва кӯдакон асосан барои зухуроти муҳаббат ва ғамхориҳои волидайн ба ҳаёти кӯдакони худ заруранд. Зухуроти муҳаббат аз ҷониби волидайн нисбат ба фарзандони худ хеле муҳим, зарурӣ ва беохир арзёбӣ мегардад.

Калидвожа: оилаи нопурра, инкишоф, ҷудодӣ, иҷтимогардӣ, ақди никоҳ, мушкилоти иҷтимоӣ-психологӣ, ҳуқуқҳои кӯдакон

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ СФЕРА НЕПОЛНОЙ СЕМЬИ В ОБУЧЕНИИ И ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ

По мнению специалистов, отличительные особенности развития детей, находящихся в здоровой практической среде, отличаются от детей с несовершеннополными семьями. Начиная с их школьного времени, где формируются интеллектуальная деятельность детей, их способности, мотивации к обучению и другие качества личности. Особенности этих чувств между родителями и детьми в основном необходимы для выявления любви и заботы родителей к жизни своих детей. Выявление родителями любви к детям оценивается очень важно, необходимо и бесконечно.

Ключевые слова: неполная семья, развитие, развод, социализация, брак, социально-психологические проблемы, права ребёнка.

PSYCHOLOGICAL SPHERE OF AN INCOMPLETE FAMILY IN TEACHING AND RAISING CHILDREN ANNOTATION

According to experts, the distinctive features of the development of children in a healthy practical environment differ from children with imperfect families. Starting from their school time, where the intellectual activity of children, their abilities, motivation for training and other identity qualities are being formed. The characteristics of these feelings between parents and children are mainly necessary to reveal the love and care of parents for the life of their children. Revealing by parents of love for children is appreciated very important, necessary and endlessly.

Keywords: incomplete family, development, divorce, socialization, marriage, socio-psychological problems, child rights.

Дар бораи муаллиф:

Фархудинова Ҷамила Маҳмадёрвна - ассистенти кафедраи психологияи иҷтимоӣ ва муносибатҳои оилавии факултети психология ва таҳсилоти фароғири Тел: (+992) 918443861

Сведения об авторе:

Фархудинова Джамила Махмадёрвна - ассистент кафедры социальной психологии и семейных отношений факультета психологии инклюзивного образования Таджикского государственного педагогического университета имени Садритдина Айни Тел: (+992) 918443861

About the author:

Farkhudinova Jamila Makhmaderovna - the assistant of the department of social psychology and family relations of the faculty of psychology of inclusive education of the Tajik State Pedagogical University by name Sadridin Ayni, Phone: (+992)918443861

ОМУЗИШИ КОНСЕПТУАЛИИ ШАХС ВА ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ ОН ДАР ЧАРАЁНИ ИЧТИМОИШАВӢ

Акрамова М. Ҳ., Сафарова Д.Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Сарсухан: Масоили мафҳум ва моҳияти шахс назарияҳои гуногуни иҷтимоӣ психологиро фарогир мебошад. Яке аз ин консепсияҳои васеъпаҳншудаи таҳлилии консепсияи нақши шахс ба ҳисоб меравад. Консепсияи мазкур дар психологияи иҷтимоии Амрико ба вучуд омада, дар солҳои 30-уми асри XX аз ҷониби олими амрикоӣ Д. Мид инкишоф дода шудааст. Минбаъд дар заминаи он равияи чараёнҳои зиёде пайдо шуда, муҳаққиқони машҳури ҷаҳонӣ онро пайгирӣ намудаанд. Яке аз ин олимони маъруф Т.Парсонс мебошад, ки консепсияи назарияи сохторӣ-функционализми хешро қор карда мебарояд. Мувофиқи ин назария шахс нақшҳои зиёди иҷтимоиро иҷро намуда, ба ҳамаи индивидҳо ва ҷамъият хос ҷаъолият менамояд.

Қисмати асосӣ «Ҳар як фард дар коллектив, дар чараёни муносибатҳои байнишахсӣ ҳангоми иҷрои ягон ҷаъолият нақши муайяни иҷтимоиро иҷро менамояд» [2, с.47]

Ба қавли психолог С.Л. Рубейнштейн «шахсро аз нақши воқеае, ки ӯ дар ҳаёт мебозад, ҷудо кардан мумкин нест» [5, с.121].

Нақш мафҳуми иҷтимоӣ ва иҷтимоӣ-психологӣ буда, намуди ҷамъиятан зарурии ҷаъолияти иҷтимоӣ ва воқиатҳои рафтори шахсро ифода менамояд. Ҳамаи таъсуроти олами ихотакарда метавонад хусусиятҳои шахсро тавассути нақш ифода намояд.

Нақши иҷтимоӣ - ин модели рафторест, ки мавқеи иҷтимоии шахсро дар низоми муносибатҳои иҷтимоӣ ва муносибатҳои байнишахсӣ муайян менамояд. Нақшҳои иҷтимоӣ ба «интизории нақшӣ» ва «рафтори нақшӣ» ҷудо мешаванд.

Мувофиқан «интизории нақшӣ» «қоидаи бозӣ» -ро аз ин ё он нақш, яъне «ягонагии нақши иҷтимоиро ба фардияти иҷрокунандаи амал ифода менамояд». Инсон воқеан нақши хешро дар доираи муайяншуда иҷро мекунад. Ҳама вақт инсон нақшро, ки иҷроӣ онро ба ӯҳда гирифтааст, мебозад, тахминан нақшаи ҷаъолияти худро медонад ва рафтори худро вобаста ба интизории атрофиён ба роҳ меонад.

Ҷамъият назорат мебарад, то амалро шахс «ба таври мувофиқ» иҷро намояд. Барои ин низоми назоратӣ - аз афкори умум то мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мавҷуд аст, ки мувофиқати рафтори нақшӣ шахсро назорат мебарад ва дар сурати риоя намудани доираи муайяншудаи ҷаъолият ҷораҳои махсуси ҷазодиҳӣ ва зӯрвариро истифода менамояд.

Сарҳади рафтори нақшӣ ниҳоят ҷиддӣ аст, зеро омехташавии нақшҳои иҷтимоӣ ё ғайриҷаъолиона иҷроӣ онҳо ба вайроншавии низоми ягонаи иҷтимоӣ мерасонад. Аммо ин сарҳадҳо мутлақ нестанд, нақшҳои мақсади амал ва тамоюли умумии шахсро ба миён меорад, аммо тарзҳои иҷроӣ нақшҳо тағйирёбандаанд. Масалан, нақши роҳбари фирма воқеӣ гардидани вазифаи роҳбарӣ, идоранамой аст ва онро бо вазифаи итоаткорӣ ё зердастӣ иваз ё омехта намудан мумкин нест. Лекин роҳбарӣ бо роҳҳои гуногун: авторитарӣ, демократӣ ва ғ. амалӣ гардонида мешавад, аммо нақши роҳбарии директори фирма маҳдуд намегардад.

Дар ҳақиқат, дар ҳар ҷамъият «модели идеалӣ» - и рафтори одамон вучуд дорад: зан ё шавҳар, фурушанда ва харидор, хурд ва калон ва ғ. Онҳо дар асоси қоидаҳои қонунҳои ҷамъиятӣ аз ҷониби қӯдакон тавассути бозӣҳои нақшӣ сурат мегиранд. Ва бо ин «ӯ ин ё он функцияи иҷтимоиро ба худ қабул мекунад».

Ҳар як фард мавқеи муайяни иҷтимоиро бояд ишғол кунад. Мафҳуми мавқеъ ба саволи «ӯ кист?» ва нақш ба саволи «ӯ чӣ қор мекунад?» ҷавоб медиҳанд.

Ҳар як гурӯҳ ба мавқеи шахси дигар эътибор дода, барои ӯ нақши муайянеро интихоб менамояд. Агар шахс мавқеи худ ва дигаронро монанди иштирокчиён дуруст муайян намояд, пас ӯ чӣ навъе, ки вазъияти иҷтимоӣ талаб мекунад, ҳамон тавр рафтор мекунад. Агар чунин мувофиқат ба амал наояд, он гоҳ ихтилофу низоъҳо ба вучуд меояд. Инсон дар вазъиятҳои

гуногун нақшҳои гуногунро иҷро мекунад. Дар рафтори нақшии шахс ду унсури муҳимро фарқ кардан лозим аст:

1. Нақши иҷтимоӣ, ки ба тағйирёбандагии рафтор ҷавобгӯ аст.

2. «Ман» - ё, ки хусусиятҳои равонии шахсро ифода менамояд.

Тавсифдиҳандаи асосии «Ман»-и инсон «худэҳтиромнамоӣ» ба ҳисоб меравад ва ба қавли психолог И. С. Кон «Ин (худэҳтиромнамоӣ) худбаҳодиҳии умумии фард ё дараҷаи қабул накардани худро ҳамчун кулл мефаҳмонад» [3, с.69]. «Худэҳтиромнамоӣ» мувофиқи формулаи зерин ташаккул дода мешавад:

$$\frac{\text{муваффақият}}{\text{дараҷаи иддао}} = \text{худэҳтиромнамоӣ}$$

Ҳар қадаре, ки дараҷаи иддао баланд бошад, ҳамон қадар муваффақиятҳо низ бояд баланд бошад, то ки шахс худро эҳтиром карда тавонад. Ҳам муваффақият ва ҳам дараҷаи иддаои инсон тавассути муқоиса намудани худ бо дигар одамон муайян карда мешавад.

Моҳияти ин масоилро бархе аз педагогҳои ватанӣ таҳлил намуда, ибраз доштаанд, ки рушди зеҳнӣ ва рушди тафаккур дар рушди шахс ва махсусан дар самти шинохтии ӯ нақши асосиро бозида, ба воситаи тафаккур шахс алоқаҳо ва муносибатҳои байни ҳодисаҳои гуногунро ҷустуҷӯ менамояд. Маҳз равона кардани зеҳн ба самти инъикоси алоқаҳо ва муносибатҳои ноаён, муайянсозии навъҳо ва ҳодисаҳо, ҷузъиёти назаррас ва ночиз, асосӣ ва нобаробар, тафаккурро ҳамчун як раванди шинохтӣ аз дарку эҳсосот фарқ мекунонад [6, с.120-125].

Шахс барои муайян намудани дараҷаи бомуваффақияти корхояш чӣ навъ иҷро намудани нақшҳоро аз ҷониби дигарон дида мебарояд. Барои ба даст овардани эҳтироми аҳли коллектив ва эҳтиромнамоии худ кӯшиши тасдиқ намудани худро мекунад, ки ин нақшро на бадтар аз дигарон иҷро мекунад. Агар шахс маҷбуран нақшро бозад, бо хусусиятҳои «Ман»-и ӯ мувофиқат намекунад. Он гоҳ дар байни «нақш» ва «Ман» ихтилофҳо ба миён меояд. Роҳбари коллектив, ки шахси масъулу расмӣ аст ва бояд ба мувофиқгардонии нақш ва «Ман»-и кормандаш ин зиддиятро бартараф намояд, зеро самаранокии фаъолияти ӯ аз ин хело вобастагӣ дорад.

Як шахс якчанд нақшҳоро иҷро мекунад ва ин нақшҳо метавонад ба ҳам мувофиқ наоянд. Ва охиран ба низоъи нақшӣ оварда мерасонад [8, с.63]. Барои далел низоъи байни нақши касбӣ ва нақши оилавии занон баромад карда метавонад.

Нақшҳое, ки аз ҷониби ҷамъият ба ӯҳдаи шахс гузошта мешаванд, барои томияти низоми иҷтимоӣ аҳамияти бузург дорад ва муносибатҳои байни якдигарии шахсӣ низ мавҷуд ҳастанд ва дар он ҳам шахс мавқеи муайянро ишғол намуда ва мувофиқ ба он функцияи муайянро иҷро менамояд. Ин намуди муносибатҳоро нақшаҳои байнишахсӣ меноманд. Ин намуди нақшҳо низ метавонанд гуногун ва куллан муҳолиф бошанд: дӯст, душман, шахси боваринок. Аз ин рӯ, шахсро лозим меояд, ки қоидаю қонунҳои нақшии якчанд гурӯҳи иҷтимоиро ба инобат гирад ва мувофиқи он рафтор намояд.

Нақшҳои иҷтимоӣ инчунин барои ба дараҷаи муҳимияташон, барои кори мӯътадили низоми иҷтимоӣ аз якдигар фарқ менамоянд. Ин ба мақоми ин ё он гурӯҳ дар сохтори иҷтимоӣ ва аҳамиятнокии он барои устувории он алоқамандии зич дорад. Нишондодҳои муттаҳидии гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва шахсҳои алоҳида дар низоми муносибатҳои иҷтимоӣ мавқеи иҷтимоиро ифода менамояд. Дар ҳама гуна ҷамъият ва дар ҳама доираҳои ҳастӣ аҳроми мавқеӣ вучуд дорад, ки нобаробариҳои иҷтимоиро мустақкам ва муайян менамояд. Назарияҳои нақшҳо тарафҳои мутобиқшавандаи раванди иҷтимоигардии шахсиятро хеле хуб нишон медиҳад.

Зигмунд Фрейд аз ҷумлаи психологи шинохта ва маъруфи Аврупо маҳсуб мешавад, ки шахсро дар тарзи нав таҳлил намудааст. З. Фрейд шахсро ҳамчун низоми заруратҳо, талаботҳо ва ҷамъиятро ҳамчун низоми манъкуниҳо ва қоидаҳои муайян шуморидааст. Ба ақидаи ӯ, кӯшишҳои бешууронаи шахс ба сифати неруи ҳаракатдиҳандаи иҷтимоии ӯ баромад менамоянд ва сарчашмаи фаъоли иҷтимоии ӯ мебошанд.

Амали бешууронои шахс модели рафтор ва омили фаълиятш махсуб мешавад. Инсон талаботҳои инстинктивии хешро қонеъ гардонидани наметавонад, ки аслан дар шакли табибиологӣ баромад менамояд. Аз ин ру, шахс кӯшиш менамояд, байни омилҳои табибиинстинктивӣ ва иҷтимоӣ мувофиқатро ба вучуд орад.

«Модели шахсият»-и Фрейд сохтори бисёрдараҷагиро дорост, ки ҳар яки аз ин дараҷаҳо хусусияти ба худ хос доранд. Дараҷаи аввал ё табақаи поёнӣ «Вай» мебошад, ки аз дараҷаи импулсҳои бешууроно иборат аст [3, с.68]. Зинаи дуюм ё табақаи байнӣ «Ман»-и иҷтимоии шахсро ифода мекунад. Зинаи болоӣ ё табақаи олии шахсият «Фавқул ман» аст, ки аз маҷмӯи анъанаҳо, расму русум, қоидаҳои меъёрҳои ҷамъиятӣ иборат буда, инсон дар ҷамъияти мавҷуда онҳоро қабул мекунад.

3.Фрейд «Вай»-ро ба аспӣ саркашӣ масте монанд менамояд, ки ҳама вақт босуръат дар ҳаракат аст, танҳо тавассути «Ман», ки савораи ин аспӣ даванду ваҳшӣ аст, идора мешавад. «Фавқул Ман» ҳамчун меъёри иҷтимоӣ аз боло ба савораи он аспӣ ваҳшӣ «Ман» фишор оварда, рафтори онро дар доираи меъёрҳои иҷтимоӣ нигоҳ медорад. Аз ҳама табақаи саҳтгир ва агресивӣ низоъҷӯӣ табақаҳои «Вай» ва «Фавқул Ман» буда, онҳо аз ду тараф ба психикаи инсон фишор меоваранд ва ҳолати руҳии инсонро хароб месозанд [7, с.86]. Ин модели шахсии Зигмунд Фрейд ҳамеша ба фишори ҷамъиятӣ гирифта аст ва пайваста ба муҳити иҷтимоӣ зиддият нишон медиҳад. Бо пешрафти ҷамъият ва муррақаб гаштани муносибатҳои иҷтимоӣ ва табақаи бологии иҷтимоии «Фавқул Ман» вазнин ва пешрафт менамояд. Ба андешаи З. Фрейд таърихи мавҷудияти инсон ин таърихи зиёд шудани шиддати психологӣ инсон аст. Инсонӣ бечора доимо аз ғаризаи табиӣ-биологӣ, майлҳои биологӣ ва фишори онҳо азият мекашад. Барои пурра қонеъ гардонидани ин талаботҳои биологӣ табақаи болоӣ – «Фавқул Ман» монеа мегардад. Зеро ҳама рафтори инсон ба меъёрҳои иҷтимоӣ танзим мешавад ва инсон ба меъёрҳои иҷтимоӣ танзим мешавад, бояд амалаш ба қоидаҳои маъмули ҷамъиятӣ мутобиқ бошад. Ин аксуламал низ як навъ фишорест ба психикаи шахсият. Консепсияи шахсияти З. Фрейд чӣ дар замони зинда буданаш ва чӣ баъди ӯ ҷонибдорони зиёд пайдо намудааст.

Шахс ҳаҷун субъекти муносибатҳои иҷтимоӣ ҳамеша аз таъсири беруна мутаассир мешавад ва ба он ҷавоб меғӯяд. Психикаи шахс сохтори мураккабест, ки аз ангеҷаҳои мухталифи иҷтимоӣ неру мегирад ё баръакс хароб гашта, боиси руҳафтадагии инсон мегардад.

Консепсияи рафтори шахс низ ба ин мавзӯё бештар таваҷҷуҳ намудааст ва асосгузори он олимони машҳури муосир Б. Скиннер, Дж. Хомас ва К. Д. Опп махсуб мешаванд. Мувофиқи назарияи ин мутафаккирон шахс реаксияест ба нерӯҳои гуногуни таъсиркунондаи иҷтимоӣ. Рафтори ҳар як инсон тавассути меъёрҳою арзишҳои иҷтимоӣ: забон, урфу одат, расму русум, анъанаҳои институтҳои иҷтимоӣ, ВАО (васоити ахбори омма) ва ғайра танзим ва идора мегардад [4, с.112]. Шахс ҳангоми таъсир расонидан ба муҳити иҷтимоӣ ва шахсони алоҳида, қабл аз ҳама, манфиату талаботҳои хешро пеш меғузорад. Агар мақсаду манфиатҳои ӯ аз ҷониби дигарон эътироф ва қонеъ гардонидани шаванд, он гоҳ ӯ худро фаъол ва нисбати дигарон ҳайрхоҳ нишон медиҳад ва атрофиёнонро эҳтиром менамояд. Агар аз ҷониби ҷамъият хоҳишу мақсадҳои эътироф нагардад, он гоҳ ӯ хешро пассив (ғайрифавқул) эҳсос намуда, аз муҳити иҷтимоӣ канорачӯӣ менамояд ва мекӯшад аз муносибатҳои иҷтимоӣ хориҷ гардад. Аммо ҳар як шахс талош менамояд, ки аз ҷазо ва фишорҳои атрофиён «ғурезад», аммо дар навбати худ талаботи иҷтимоӣ ва нерӯҳои берунии иҷтимоиро, ки ба ӯ равона шудааст, иҷро намояд ва танзим созад. Ба ибораи дигар, шахс ҳангоми содир намудани рафтори муайян, қабл аз ҳама, ба таври муқаррарӣ вазъияти ба амаломадаро ба назар мегирад. Сипас бо имкониятҳо ва қобилияти худ қиёс намуда, таҳлил менамояд, ки оё рафтори ӯ барояш манфиате меорад ё на. Агар рафтораш манфиатовар бошад, бо тамоми неру талош менамояд барои содир намудани ин рафтор шароитҳои лозимиро таъмин намояд. Аммо баъзан одамон новобаста аз манфиату таваҷҷуҳашон ба рафтори дигарон пайгирӣ менамоянд, новобаста ба он, ки ин амали онҳо манфиатбахш аст ё на.

Ба андешаи Дж. Хомас шахс рафтори дилхоҳашро новобаста аз таъкиду манъкуниҳои иҷтимоӣ содир менамояд. Нерӯҳои барангезандаи ин ҳаракатҳои ӯ метавонанд пул, ҳокимият, мансаб, эҳтиромнамоӣ, шараф, обрӯ, донишҳо, ҳаловатбарӣ бошанд. Аммо на нерӯҳо хатман арзишҳои иҷтимоӣ ҳастанд, ки ҷамъият соҳиби он аст ва онро истифода менамояд. Таваҷҷуҳи инсон ба ин боигариҳои иҷтимоӣ ӯро барои соҳиби кардани онҳо тела медиҳад. Аммо ин ҳама вақт инсон мақсадҳояшро амалӣ карда метавонад. Зеро дар ин миён байни шахсиятҳо рақобати шадид мавҷуд аст. Ҳамоне дар ин рақобат ғолиб мегардад, ки агар имконияту шароитҳои мусоиди иҷтимоӣ, қобилияту тавоноии нерӯманд дошта бошад. Чӣ қадаре, ки рафтори шахс аз ҷониби дигарон қадр ва мукофотонида шавад, шахс кӯшиш менамояд он рафторро аз нав бо сифату хусусиятҳои нав содир намояд. Агар он рафтори шахс, ки пештар содир шуда манфиатҳои ӯро қонеъ гардонид ба буд, барояш бақадр мемонад ва ҳар замон онро бо рафтори ҳозирааш муқоиса мекунад.

Байни ҳамкорон таъсири дутарафа ё ҳамгириҳо то он замоне идома меёбад, ки онҳо (ду ҷониб) эҳсос намоянд, ки аз ин амалашон фоида гирифта истодаанд ва ин ҳолат то он замоне давом менамояд, ки ҳамгириҳои онҳо талаботҳои тарафҳоро қонеъ мегардонад. Аз концепсияи мазкур бармеояд, ки инсон ба ҳамаи он таъсирҳои берунае, ки ба ӯ равона шудааст, диққати ҷиддӣ медиҳад. Агар таъсири берунаи иҷтимоӣ мусбат бошад, ӯ ғаъл ва ҳавасманд мегардад, агар на пас ӯ ҳаста ва дилгир мешавад.

Концепсияи рафтор як қатор маҳдудиятҳоро доро аст. Аввал ин ки омилҳои иҷтимоии объективиро, ки ба рафтори шахс таъсир мерасонад, аз нуқтаи назари таърихият ба назар нагирифтааст. Баъдан зиддиятҳои иҷтимоие, ки муносибатҳои иҷтимоиро инкишоф медиҳанд, мавриди таҳлил қарор нагирифтааст. Аммо концепсияи мазкур дар инкишофи назарияи умумии омӯзиши моҳияти шахс нақши муҳимро бозидааст. Мутафаккирони зиёде дар асоси ин концепсия назарияҳои мухталифи ҳешро қор карда баромадаанд.

Концепсияи мазкур дар қорҷӯбаи мактаби маданӣ-таърихии Л.С.Виготский ташаккул ёфтааст. Мувофиқи он шахс мавҷуди ғаъл ва серҳаракат аст, аммо ин ҳамон вақт мақсаду хоҳиш ва рафтору амалашро бошуурона идрок намудан мумкин аст. Шахс таҷрибаи иҷтимоии бой дорад. Маҳз алоқамандии шахс бо олам ғаълият, муошират ва маърифати шахсро таъмин месозад.

Категорияи марказии таҳлилӣ ва калиди муаммоҳои ботинии шахс мафҳуми «ғаълият» аст. Ба андешаи Л.С. Виготский ғаълият дар ҷанбаҳои функционалӣ ва сохторӣ зоҳир мегардад. Ҷанбаи сохторӣ элементҳои таркибии онро таҳлил намуда, ҷанбаи функционалӣ ба он диққати асосӣ медиҳад, ки ғаълият чӣ гуна ба амал меояд[1, с.136]..

Аз ин ҷо метавон хулоса баровард, ки омӯзиши шахс аз омӯзиши ғаълияти ӯ шуруъ мешавад. Барои ин лозим аст, ки:

1. Зинаи муайяни низомноки намудҳои ғаълияти шахсро муайян намоем.

2. Принципҳои ифодаёбии ғаълияти шахсро собит намуда, озодона ё заруран, ба хоҳишу талаботи шахс бегонаю наздик будани намуди ғаълияти шахсро ошкор созем, зеро агар ғаълият ба хоҳиши инсон мувофиқат наамояд, он гоҳ ӯ ҳешро ноором эҳсос мекунад.

3. Хусусиятҳои алоқамандии намудҳои гуногуни ғаълияти шахсро омӯзем ва низоми зинагии онро таҳлил намоем.

4. Дарачаи ифодаёбии ҳар як намуди ғаълияти шахсро дар алоҳидагӣ таҳқиқ намоем.

Хулоса Концепсияҳои фаҳмиши моҳият ва сохтори шахс дар алоҳидагӣ тамоми паҳлуҳои табиати иҷтимоии шахсро нишон дода наметавонад. Ҳар яке аз онҳо зухуротҳои гуногуни шахсиятро мавриди таҳлил қарор додаанд ва ягонагии онҳо модели шахсиятро инъикос менамояд.

АДАБИЁТ

1. Виготский Л.С. Воображение и творчество в школьном возрасте / Л. С. Виготский [Текст]. – М.: Просвещение, 1967. – 136 с.
2. Кодиров С. Психология и иҷтимоӣ / С. Кодиров, М. Давлатов [Текст]. – Душанбе, 2004.- 47с.
3. Кон И. С. Социология личности / И.С. Кон [Текст].-М., 1967. – 68с.
4. Крафченко С.А. Социология / С.А. Крафченко [Текст].-М., 2004.-112 с.

5. Рубейнштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии / С.Л. Рубейнштейн [Текст].-М.,1965.- 121 с.
6. Саидов Н.Т., Саидов М.В. Хусусиятҳои инкишофи зеҳнии хонандагони хурдсол дар раванди таълим / Н.Т. Саидов, М.В. Саидов [Текст] // Паёми Пажухишгоҳи рушди маориф. 2019.- №2 (26) – С. 120-125.
7. Фрейд З. «Я и Оно». Труды разных лет / З. Фрейд [Текст] – Тбилиси, 1991.- 86с.
8. Хилд Д., Зиглер Д. Теория личности / Д. Хилд, Д. Зиглер [Текст] -М., 1997.– 63с.

ОМУЗИШИ КОНСЕПТУАЛИИ ШАХС ВА ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ ОН ДАР ҶАРАЁНИ ИҶТИМОИШАВӢ

Дар мақолаи мазкур, таҳлил ва аҳамияти ташаққули шахс вобаста ба омӯзиши концептуалии ҷараёнҳои иҷтимоӣ оварда шудааст.

Мақсади мақола хусусиятҳои рушди шахсро дар доираи назарияҳои олимони ва зерини таълими омилҳои иҷтимоишавӣ, бо далелҳои илмӣ ва амалӣ натиҷагирӣ намуда, муҳимияти онро ҳамчун омилҳои асосии рушди шахс ҳамаҷумла ҳисоб мекунам.

Натиҷаи таҳқиқот нишон медиҳад, ки нақш ва ё мавқеъ дар ташаққули шахс муҳимияти аввалиндараҷа дорад, чун ки нақш мафҳуми иҷтимоӣ ва иҷтимоӣ-психологӣ буда, намуди ҷамъиятан зарурии фаолияти иҷтимоӣ ва воятаҳои рафтори шахсро ифода менамояд. Ҳамаи таъсуроти олами ҷомеа метавонад хусусиятҳои шахсро тавассути нақш ифода намояд.

Дар мақолаи мазкур қайд гардидааст, ки шахс хангоми таъсир расонидан ба муҳити иҷтимоӣ ва шахсони алоҳида, қабл аз ҳама, манфиату талаботҳои хешро пеш мегузорад. Агар мақсаду манфиатҳои шахс аз ҷониби дигарон эътироф ва қонеъ гардонда шаванд, он гоҳ ӯ худро фаъол ва нисбати дигарон ҳайрхоҳи нишон медиҳад ва атрофиёро эътиром менамояд. Агар аз ҷониби ҷамъият хоҳишу мақсадҳои эътироф нагарад, он гоҳ ӯ хешро пасив (ғайрифаъол) ҳисоб мекунам, аз муҳити иҷтимоӣ канорачӯи менамояд.

Калидвожаҳо: Омӯзиш, концептуалӣ, шахс, хусусият, инкишоф, фаолият, ҷараён, иҷтимоишавӣ, зеҳн, тафаккур.

КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЧЕЛОВЕКА И ОСОБЕННОСТИ ЕЕ РАЗВИТИЯ В СОЦИАЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

В данной статье представлен анализ и значение формирования личности применительно к концептуальному изучению социальных процессов.

Цель статьи обобщают особенности личностного развития в рамках теорий ученых и социальных факторов с данными прикладной науки и рассматривают его значение как ключевого фактора развития.

По результатам исследования, что роль или позиция в формировании личности имеет первостепенное значение, так как роль является социальным и социально-психологическим понятием и представляет собой общественно необходимый вид социальной деятельности и средство индивидуального поведения. Все впечатления от окружающего мира могут выражать характеристики человека через роль.

В данной статье подчеркивается, что человек ставит свои интересы и потребности на первое место при воздействии на социальную среду и на отдельных людей. Если его цели и интересы признаются и удовлетворяются другими, то он активен и симпатичен другим и уважает других. Если его желания и цели не признаются обществом, то он чувствует себя пассивным и дистанцируется от социальной среды.

Ключевые слова: интеграция, развитие, деятельность, образование, обучение, студенты, тенденция, форма, методы, навыки.

CONCEPTUAL STUDY OF HUMAN AND FEATURES OF ITS DEVELOPMENT IN THE SOCIAL PROCESS

This article presents the analysis and significance of personality formation in relation to the conceptual study of social processes.

Purpose of the article: generalize the features of personal development within the framework of the theories of scientists and social factors with the data of applied science and consider its importance as a key development factor.

According to the results of the study, that the role or position in the formation of the personality is of paramount importance, since the role is a social and socio-psychological concept and is a socially necessary type of social activity and a means of individual behavior. All impressions from the surrounding world can express the characteristics of a person through a role.

This article emphasizes that a person puts his interests and needs first when influencing the social environment and individuals. If his goals and interests are recognized and satisfied by others, then he is active and sympathetic to others and respects others. If his desires and goals are not recognized by society, then he feels passive and distances himself from the social environment.

Keywords: integration, development, activity, education, training, students, trend, form, methods, skills.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Акрамова Моҳрухсор Ҳомидҷоновна - номзади илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи психологияи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни Сурога ш. Душанбе кучаи Рудаки 121, 734023. E-mail: Mohakramova@mail.ru
Тел.: (+992) 930302208;

Сафарова Дилафруз Бобокалоновна - ассистенти кафедраи психологияи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни,
Тел.: (+992) 989088989;

Сведения об авторах:

Акрамова Моҳрухсор Ҳомидовна - кандидат педагогических наук, заведующая кафедрой общей психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айнӣ, Адрес проспект Рудаки 121, 734003 г. Душанбе тел.: (+992) 930302208;

Сафарова Дилафруз Бобокалоновна - ассистента кафедры общы психология Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айнӣ, Адрес проспект Рудаки 121, 734003 г. Душанбе тел.: (+992) 989088989;

Information about authors:

Akramova Mokhrukhsor Khomidjonovna - Candidate of Pedagogical Sciences, head of the department of general psychology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. E-mail: mohakramova@mail.ru

Safarova Dilafruz Bobokalonovna - assistant of the department of general psychology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 989088989;

ТАТБИҚИ АЛГОРИТМИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲО ДОИР БА МАВЗӢИ
«ҚОНУНИ БАҚОИ ИМПУЛС» ДАР СИНФИ X

Умаров У.С., Раҷабов У.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Сарсухан: Алгоритм ҳамчун маҷмӯи муқаррароти тарҳрезӣшудае мебошад, ки иҷрои пайдарпайии он ба ҳал кардани ягон масъалаи мушаххас имконият фароҳам меорад. Доир ба аҳамияти алгоритмҳо муҳаққиқони зиёд тадқиқот бурдаанду бештари омӯзгорон онҳоро барои самаранок омӯзонидани хонандагон ва ташаккули маҳорату малакаҳои ҳал кардани масъалаҳо истифода мекунанд. Мутаасифона, таҳлили натиҷаҳои корҳои санҷиши аз хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ гирифташуда ва имтиҳонҳои дохилшавӣ ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар аксари муассисаҳои таълимӣ хонандагон доир ба алгоритмҳо маълумот надоранд ва ҳатто бо методҳои элементарии муҳокимарониҳо ҳангоми ҳалли масъалаҳои маъмули паҳншуда, тасаввурот надоранд, яъне он имкониятҳои фаровоне, ки дар маҷмӯи алгоритмҳо оид ба ҳалли масъалаҳои доирданд, дар амалияи кори муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ истифода намешаванд.

Таҳлили адабиёти илмӣ, методӣ, педагогӣ, психологӣ ва таҷрибаи кори омӯзгори физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ошкор сохт, ки доир ба методикаи ҳалли масъалаҳо дар таълими физика олимони Каменетский С.Е., Орехов В.П. [10], Балаш В.А. [4], Умаров У.С., Раҷабов У.Х., Бобониёзова Г.А. [16], Бугаев А.И. [8], Усова А.В., Тулкибаева Н.Н. [18] ва дигарон тадқиқот бурда, мақолаву дастурҳои методиву таълимӣ нашр кардаанд. Доир ба татбиқи алгоритм дар ҳалли масъалаҳои физикӣ муҳаққиқон Аксененко Н.И., Бит-Давид Е.Л., Кривчик В.Д. [1, 2], Гутман В.И. ва Мощанский В.Н. [9], Бит-Давид Е.Л. [6, 7] дар мақолаву дастурҳои методиашон фикрҳои худро ибраз намудаанд, ки дар онҳо доир ба мавзӯи тадқиқотӣ маълумоти кам дарёфт кардан мумкин аст.

Гуфтан ҷоиш аст, ки то ба ҳол ягон дастури методии мукаммале ба забони тоҷикӣ оид ба алгоритми ҳалли масъалаҳои физикӣ доир ба мавзӯи «Қонуни бақои импульс» вучуд надорад. Ҳол он ки китоби дарсии физикаи синфи X [13, с. 54] ва барномаи физикаи амалкунанда [5] барои ин шароити мусоид фароҳам меорад. Аз ин лиҳоз, мо тасмим гирифтем, ки доир ба алгоритми ҳалли масъалаҳо доир ба мавзӯи «Қонуни бақои импульс» дар синфи X тавсияҳо пешниҳод намоем.

Тадқиқот нишон медиҳад, ки дар дарсҳои физика ба таври мусалсал истифода кардани алгоритмҳо дар ҳалли масъалаҳои физикӣ фаъолияти маърифатии хонандагонро ташаккул дода, баҳри рушди қобилияти эҷодиву тафаккури мантиқиву физикии хонандагон, татбиқи донишҳои назариявӣ дар амал кӯмак мерасонад.

Қисми асосӣ: Барои бомуваффақият ҳал кардани масъалаҳо бо истифода аз қонуни бақои импульс, хонандагон бояд пеш аз ҳама ин нуктаҳоро азхуд кунанд:

1. Дар як қатор мавридҳо ҳалли масъалаи асосии механика тавассути қонунҳои бақои импульсу энергия муайян карда мешавад.

2. Тавсифоти муҳими динамикии нуктаи материалӣ бузургии «нуктаи материалӣ» мебошад, ки ҳамчун ченаки ҳаракат хизмат мекунад ва барои навиштани қонуни дуҷуми динамика барои нукта дар шакли $\vec{F}\Delta t = \Delta(m\vec{v})$, имкон медиҳад.

3. Барои системаи нуктаҳои материалӣ ду қонун мавҷуд аст, ки бо мафҳуми импульс алоқаманд аст:

а) $\Delta\vec{p} = \vec{F}\Delta t$ – қонуни тағйирёбии импульси ситема;

б) $\Delta\vec{p} = 0$ – қонуни бақои суммаи импульсҳои ҷисмҳои таркибии система.

4. Қонуни $\Delta\vec{p} = \vec{F}\Delta t$ аз рӯи шакл бо қонуни асосии динамика дар шакли таърифи нютониаш мувофиқ меояд, аммо ба он на тағйирёбии импульси нукта, балки тағйирёбии

импульси натиҷавии системаи нуқтаҳо ва суммаи вектории қувваҳои беруна, ки ба ҷисмҳои система таъсир мекунад, дохил мешавад.

5. Қонуни бақои импульс ҳама вақт барои системаи механикии нуқтаҳои материалӣ дуруст аст, ё ба таври дигар қонуни бақои импульс танҳо барои системаҳои сарбаст дуруст мебошад.

6. Азбаски системаи сарбаст – ин системаи идеалӣ мебошад, он гоҳ дар мавридҳои ҳақиқӣ қонуни бақои импульс дар шакли векторӣ танҳо барои таъсири мутақобилаи (зарбаҳои) кӯтоҳмуддат татбиқшаванда аст, ки дар ин ҳолат қувваҳои дохилӣ нисбат ба беруна беҳад зиёд аст, бинобар ин онро ба эътибор нагирифтани ҳам мумкин аст.

Дар мавриде, ки агар система сарбаст набошад, аммо суммаи проексияҳои қувваҳои беруна ба ягон тир ба сифр баробар бошад ($-F_x = 0$), он гоҳ $\Delta p_x = 0$ ва $p_x = \text{const}$ мешавад, яъне суммаи проексияҳои импульсҳо ба тири мазкур доимӣ мемонад (ки дар бештари мавридҳо ҷой дорад).

Инҳоанд донишҳои ақалии (камтарини) зарурӣ, ки муваффақияти ҳалли масъалаҳои бо мафҳуми «импульс» алоқамандро таъмин мекунад, аммо дар курси физикаи мактабӣ қонуни тағйирёбии импульси система омӯхта намешавад. Новобаста ба ин, мо зарур шумурдем, ки ин қонунро ба рӯйхати донишҳои зарурӣ ворид намоем, чунки аз мадди назари омӯзгор қонуни мазкур бояд дур намонад.

Бигзор системаи иборат аз ду нуқтаҳои материалӣ массаҳояшон m_1 ва m_2 дода шуда бошад, ки бо суръатҳои $\vec{v}_{01}$ ва $\vec{v}_{02}$ ҳаракат карда, ба ҳамдигар бо қувваҳои $\vec{f}_{12}$ ва $\vec{f}_{21}$ таъсири мутақобил мекунад. Бигзор қувваҳои беруна, ки ба нуқта таъсир мекунад, мувофиқан ба $\vec{F}_1$ ва $\vec{F}_2$ баробар бошанд. Дар натиҷаи таъсири мутақобила суръати нуқтаҳо тағйир меёбанд (ба $\vec{v}_1$ ва $\vec{v}_2$ баробар мешаванд).

Барои ҳар як нуқта қонуни дуҷуми Нютонро менависем.

$$(\vec{F}_1 + \vec{f}_{12})\Delta t = m_1\vec{v}_1 - m_1\vec{v}_{01},$$

$$(\vec{F}_2 + \vec{f}_{21})\Delta t = m_2\vec{v}_2 - m_2\vec{v}_{02} \text{ (ин ҷо } \Delta t \text{ – вақти таъсири мутақобила).}$$

Ин муодилаҳоро аъзо ба аъзо ҷамъ карда (ба инобат мегирем, ки мувофиқи қонуни сеюми Нютон $\vec{f}_{12} = -\vec{f}_{21}$ аст, бинобар ин $\vec{f}_{12} + \vec{f}_{21} = 0$ мешавад) дар натиҷа ҳосил мекунем:

$$(\vec{F}_1 + \vec{F}_2)\Delta t = (m_1\vec{v}_1 + m_2\vec{v}_2) - (m_1\vec{v}_{01} + m_2\vec{v}_{02}).$$

Импульси натиҷавии системаро то таъсир бо $\vec{p}_1 = m_1\vec{v}_{01} + m_2\vec{v}_{02}$ ва пас аз таъсир $-\vec{p}_2 = m_1\vec{v}_1 + m_2\vec{v}_2$ ишора мекунем. Он гоҳ

$$(\vec{F}_1 + \vec{F}_2)\Delta t = \vec{p}_2 - \vec{p}_1 \text{ мешавад,}$$

ки дар ин ҷо $\vec{p}_2 - \vec{p}_1 = \Delta \vec{p}$ – тағйирёбии импульси суммавии ҳамаи ҷисмҳои система ва $\vec{F}_1 + \vec{F}_2 = \vec{F}$ – суммаи вектории ҳамаи қувваҳои беруна ба система таъсиркунанда мебошанд. Инак, ҳосил мекунем:

$$\vec{F}\Delta t = \Delta \vec{p}.$$

Ифодаи ҳосилшуда қонуни тағйирёбии импульси суммавии система номида мешавад. Ин чунин маъно дорад, ки импульси суммавии система танҳо таҳти таъсири қувваҳои беруна тағйир меёбад ва меёри афзоиши он аз суммаи қувваҳо ва вақти таъсири он вобаста аст.

Бигзор система сарбаст бошад, яъне ба ҷисмҳои дохили он қувваҳои беруна таъсир намекунад. Он гоҳ $\vec{F} = 0$ ва $\Delta \vec{p} = 0$ пас, $\vec{p}_1 = \vec{p}_2$ ё $\vec{p} = \text{const}$ мешавад, яъне қонуни бақои импульси суммавии система ҷой дорад.

Ҳангоми ҳалли масъалаҳо доир ба мавзӯи мазкур одатан хонандагон ба мушкилоти зерин рӯ ба рӯ мегарданд:

1) чӣ тавр системаи ҷисмҳои мутақобилтаъсиркунандаро ҷудо карда, дар системаи мазкур кадом қувваҳо дохилианду кадомашон берунӣ буданашонро муайян кардан мумкин аст;

2) дар кадом ҳолат қонуни бақои импульсро истифода кардан мумкин аст дар кадом ҳолат не;

3) интихоби ҳолатҳои система, ки дар онҳо муқоиса кардани импульсҳо имконпазир ва мувофиқи матлаб аст;

4) ба чузъҳо ҷудокунии марҳалаи таъсири мутақобилаи ҷисмҳои система ва марҳалаи ҳаракати ҷисм пас аз таъсири мутақобил (ин ҳангоми таҳлили таҷрибаҳо бо таъсири мутақобилаи аробачаҳои пружинадор аёнтар зоҳир мегардад).

Алгоритм ва тавзеҳоти он бояд нишондодҳои дошта бошанд, ки ба пешгирии ин мушкилот нигаронида шудаанд.

Ба навъҳо гурӯҳбандӣ кардани масъалаҳо доир ба мавзӯи барои осон кардани ин душвориҳо ва ошкор сохтани муқаррароте, ки моҳияти қонуни бақои импульсро ташкил медиҳанду ҳудуди татбиқи онро нишон медиҳанд, амалӣ карда мешавад.

Умуман, аз байни масъалаҳо доир ба мавзӯи «Қонуни бақои импульс» масъалаҳоро ҷудо кардан мумкин аст, ки дар шартҳои онҳо ёфтани бузургиҳои зайл талаб карда мешавад:

1) суръатҳои ҷисмҳои системаи ғайрисарбаст, ки барои онҳо импульси натиҷавӣ танҳо ҳангоми ҳаракат қад-қадӣ ягон як тир доимӣ мемонад;

2) суръатҳои ҷисмҳо дар мавриди таъсири зарбавии онҳо тибқи қонуни бақои импульс (системаро тахминан сарбаст ҳисобидан мумкин аст);

3) на танҳо суръатҳои дар натиҷаи таъсири мутақобил соҳибгаштаи ҷисмҳо, балки дигар бузургиҳои тавсифдиҳандаи ҳаракат (масалан, кӯчиш) пас аз таъсири мутақобили ҷисмҳои системаи интиҳобшуда (барои ҳал кардани чунин масъалаҳо ба ғайр аз қонуни бақои импульс, дигар қонунҳои физикиро низ истифода кардан лозим аст).

Пайдарпайии масъалаҳое, ки дар дарсҳо ҳал карда мешаванд, аз рӯи пайдарпайии навъҳои номбаршудаи масъалаҳо муайян карда шуда, шумораи онҳо аз сатҳи тайёрии хонандагонӣ синф вобаста аст.

Дар дарс аз рӯи ҳалли як масъала тартиб додани алгоритм аз сабаби фаровонии муқаррарот, ки бояд асоснок карда шаванд, душвор аст; ин ҷо як масъалаи мураккаб не, балки ду масъалаи нисбатан соддаро истифода бурдан беҳтар аст.

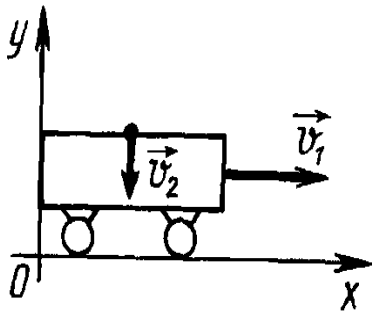
Ҳангоми ҳалли масъалаи якум ба хонандагон нишон додан лозим аст, ки чӣ тавр системаи ҷисмҳои ба ҳамдигар таъсиркунанда ҷудо карда шуда, қувваҳои беруниро дохилро ошкор месозанд, ҳамчунин ҳолатҳое возеҳ карда мешаванд, ки дар онҳо импульсҳо муқоисашаванда бошанд. Дар ин маврид чунин масъалае ҳал кардан ба мақсад мувофиқ аст, ки ҳалли он имкон диҳад, то татбиқи қонуни бақои суммаи проексияҳои импульс қад-қадӣ як меҳвар нишон дода шавад.

Масъалаи 1. Ба аробачаи кумдори массааш m_1 , ки ба таври уфуқӣ бо суръати v_1 ҳаракат мекунад (қувваи соишро ба эътибор нагиред), санги массааш m_2 бо суръати v_2 амудӣ меафтад. Суръати аробачаро пас аз ба кум дармондани санг ҳисоб кунед.

<i>Дода шудааст</i>	
m_1	
v_1	
m_2	
v_2	
$v_1' - ?$	

Ҳал. Азбаски қувваҳои таъсири мутақобила ҳангоми дар кум ғутидани санг ба таври мураккаб тағйир меёбанд, бинобар ин барои ҳисоб кардани шитоб ва сипас суръати аробача истифода бурдани қонуни дуюми Нютон душвор хоҳад буд. Аз ин рӯ, мантиқан барои ҳал кардани масъалаи мазкур қонуни бақои импульсро татбиқ намудан мумкин аст.

Мувофиқи шартҳои масъала нақша (расм) тартиб дода, дар он системаи сарҳисоб интиҳоб мекунем. Ба сифати системаи ҷисмҳои мутақобил-таъсиркунанда аробача ва сангро интиҳоб менамоем. Албатта, ҳардуи ин ҷисмҳо бо Замин низ таъсир мекунанд, аммо маҳз ҳаракати аробача ва санг дар натиҷаи таъсири мутақобилаи байни онҳо тағйир меёбад.



Минбаъд барои ҳалли масъала бо истифодаи қонуни бақои импульс муайян кардан лозим аст, ки оё система сарбаст ҳаст? Барои ин муайян кардан лозим аст, ки кадом қувваҳо ба ҷисмҳои система таъсир мерасонанду кадоме аз онҳо дохилианду кадоме берунӣ мебошанд. Равшан аст, ки қувваҳои таъсири мутақобилаи санг ва аробача дохилӣ ва қувваҳои вазнинии аробача ($\vec{F}_{T1}$), санг ($\vec{F}_{T2}$), реаксияи таъғоҳ ($\vec{N}$) берунӣ мебошанд. Бузургҳои охириро ночиз ҳисобидан ғайриимкон аст, бинобар ин система сарбаст набуда, қонуни бақои импульс дар шакли векторӣ татбиқ намешавад. Аз расм (ниг. ба расми 1) аён аст, ки проексияҳои қувваҳои беруна дар тири Ox ба сифр баробаранд, бинобар ин ягон сабаби динамикӣ вучуд надорад, ки импульси системаро дар баробари тири Ox тағйир диҳад, аз ин лиҳоз қонуни бақои проексияҳои импульсҳоро дар тири Ox навиштан мумкин аст. Барои татбиқи ин импульсҳои системаи ҷисмҳоро дар ду лаҳзаи пайдарпайи вақт (дар ду ҳолат) муқоиса кардан лозим аст. Барои лаҳзаи ибтидоии вақт ҳолати ҷисмҳо то таъсири мутақобил ва барои лаҳзаи баъдинаи вақт ҳолати ҷисмҳоро пас аз таъсири мутақобилаи онҳо қабул намудан мувофиқи матлаб мебошад.

Импульсҳои ҷисмҳо	То таъсири мутақобил	Пас аз таъсири мутақобил
Барои аробача	$m_1 \vec{v}_1$	$m_1 \vec{v}_1'$
Барои санг	$m_2 \vec{v}_2$	$m_2 \vec{v}_2'$

Азбаски суммаҳои импульсҳои ҷисмҳои система қад-қади меҳвари Ox доимӣ мемонад, пас

$$m_1 v_{1x} + m_2 v_{2x} = -(m_1 + m_2) v_1' \text{ ва аз ин ҷо}$$

$$m_1 v_1 = (m_1 + m_2) v_1' \text{ ва } v_1' = \frac{m_1 v_1}{m_1 + m_2} \text{ мешавад.}$$

Таҳлили ин масъала имкон медиҳад, ҳулосае барорем, ки ҳангоми ҳалли масъалаҳо доир ба мавзӯи қонуни бақои импульс ситсемаи сарҳисоб ва системаи ҷисмҳои таъсири мутақобилкунандаро бояд интихоб кард, ҳамчунин муайян кардани қувваҳои дохилию берунӣ, импульси ҷисмҳо то ва пас аз таъсири мутақобила зарур аст. Агар система сарбаст набояд, аммо суммаи проексияҳои қувваҳои беруна дар яке аз тирҳо ба сифр баробар бошад, он гоҳ суммаи проексияҳои импульс дар ин тир собит мемонад. Ҳамаи ин муқаррарот дастурҳои алгоритмро ташкил медиҳанд, ки онҳоро пас аз ҳалли масъалаҳо доир ба қонуни бақои импульс мурағбат сохтан мумкин аст (агар қувваҳои беруна нисбат ба қувваҳои дохилӣ сарфи назар карда шаванд).

Умуман, андешаҳо перомуни доимӣ будани суммаи проексияҳои импульс нисбат ба тири Ox ба қадри кофӣ боварибахш нестанд ва аз ҷониби хонандагон қомилан ба таври интуитивӣ қабул карда мешавад, аммо дар курси физикаи мактабӣ роҳи дигар нест. Дар дарсҳои иловагӣ ин гуфтаҳо бо қонуни тағйирёбии импульс асоснок кардан мумкин аст. Дар воқеъ, мувофиқи ин қонун

$$(m_1 + m_2) \vec{v}_1' - (m_1 \vec{v}_1 + m_2 \vec{v}_2) = (\vec{F}_{T1} + \vec{F}_{T2} + \vec{N}) \Delta t \text{ аст, ки дар}$$

ин ҷо Δt — вақти таъсири мутақобила.

Барои проексияҳои тири Ox чунин мешавад:

$$(m_1 + m_2) v_1' - (m_1 v_{1x} + m_2 v_{2x}) = 0.$$

Дар проексияҳои тири Oy ҳосил мекунем:

$$-m_2 v_2 = (\vec{N} - \vec{F}_{T1} - \vec{F}_{T2}) \Delta t,$$

яъне, $\vec{N} \neq \vec{F}_{T1} + \vec{F}_{T2}$ ва нисбат ба ин тир суммаи импульсҳо доимӣ намемонад.

Масъалаи 2. Тири уфуқан парвозкунандаи массааш 10 г бо суръати 100 м/с ҳаракат карда, ба ғўлачўби массааш 100 г, ки дар сатҳи мизи уфуқӣ хобида аст, бархўрда, онро сўроҳ карда мегузараду, соҳиби суръати 90 м/с мегардад. Суръати ғўлачўбро пас аз сўроҳ кардани тир муайян намоед. Қувваҳои беруниро бо қувваҳои дохилӣ муқоиса кунед, агар вақти ҳаракати тир ҳангоми аз ғўлачўб гузаштан 0,001 с ва коэффитсиенти соиш байни ғўлачўб ва миз 0,1 бошад.

Дода шудааст

$$m_1 = 10 \text{ г}$$

$$v_1 = 100 \text{ м/с}$$

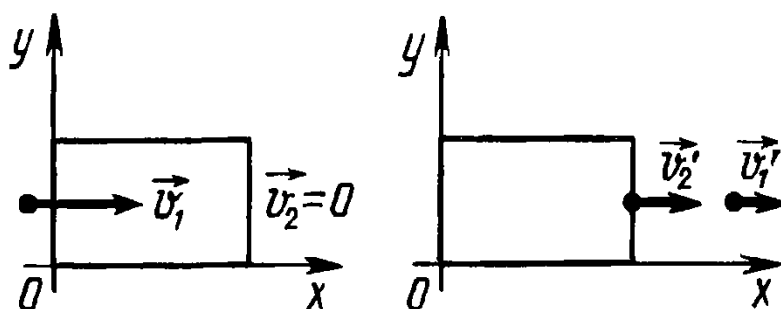
$$v_1' = 90 \text{ м/с}$$

$$m_2 = 100 \text{ г}$$

$$v_2 = 0 \text{ м/с}$$

$$\mu = 0,1$$

$$\Delta t = 0,001 \text{ с } v_2' = ?$$



Расми 2

қувваи реаксияи миз, қувваи соиш, ки ба ғўлачўб таъсир мерасонад, қувваҳои берунӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар назари аввал қувваҳои беруна хурд нестанд, система сарбаст нест, бинобар ин қонуни бақои импульс тадбиқнашаванда аст.

Ба тири дар дохили ғўлачўб ҳаракаткунанда, қувваи муқовимате таъсир мекунад, ки мувофиқи қонуни номаълум бо тағйирёбии суръат тағйир меёбад, аз ин лиҳоз, ин ҷо қувваи миёнае зоҳир мегардад, ки бо он ғўлачўб ба тир ($\vec{F}_M$) таъсир мерасонад. Ғайр аз ин, ба тир қувваи вазнинии он $-\vec{F}_{T1}$ таъсир мекунад. Пас, аз рӯйи қонуни Нютон $(\vec{F}_M - \vec{F}_{T1})\Delta t = \Delta \vec{p}$ мешавад, ки дар ин ҷо $\Delta \vec{p}$ — тағйирёбии импульси тир, ки аз қимати $m_1 \vec{v}_1$ то қимати $m_1 \vec{v}_1'$ тағйир меёбад.

Ҳамин тариқ,

$$(\vec{F}_M - \vec{F}_{T1})\Delta t = m_1 \vec{v}_1' - m_1 \vec{v}_1 \text{ мешавад.}$$

Аз ин ҷо барои проексияҳои ин бузургҳо дар тирҳои координатӣ ҳосил мекунем:

$$-\vec{F}_M \Delta t = m_1 v_1' - m_1 v_1 ;$$

он гоҳ

$$\vec{F}_M = \frac{m_1(v_1 - v_1')}{\Delta t} = 100 \text{ Н мешавад.}$$

Бо ҳамин гуна қувва тир ба ғўлачўб таъсир карда, суръати ҳаракаташро тағйир медиҳад. Қиматҳои қувваҳои берунаро ҳисоб мекунем:

$$\text{қувваи вазнинии тир } F_{T1} = m_1 g = 0,1 \text{ Н ,}$$

$$\text{қувваи вазнинии ғўлачўб } F_{T2} = m_2 g = 1 \text{ Н ,}$$

$$\text{қувваи реаксияи такягоҳ ҳангоми таъсироти мутақобилаи ғўлачўб ва тир } N = (m_1 + m_2)g = 1,1 \text{ Н ,}$$

$$\text{қувваи соиш } F_c = \mu N = 0,11 \text{ Н мешавад.}$$

Муқоисаи қиматҳои F_M бо F_{T1} , F_{T2} , N ва F_c нишон медиҳад, ки қувваҳои беруна нисбат ба қувваҳои дохилӣ хеле хурдтаранд. Қимати нисбатан калони қувваи дохилӣ F_M ба он вобаста

аст, ки вақти таъсиррасонӣ хеле кӯтоҳ аст. Чунин таъсироти мутақобилаи кӯтоҳмуддати ҷисмҳо зарба номида мешавад. Бо татбиқи таъсироти мутақобилаи зарбавӣ чунин ҳодисаҳоро шарҳ додан мумкин аст, чунончӣ: ба монанди бархӯрди ҷисмҳо ва зарраҳои ҳаракаткунанда, ба қисмҳо шикастани ҷисм ва ғайраҳо.

Ҳамин тариқ, чунин ҳулоса баровардан мумкин аст: Дар мавриди таъсироти мутақобилаи кӯтоҳмуддат (зарбавӣ) –и ҷисмҳо бузургии қувваҳои берунӣ назар ба бузургии қувваҳои дохилӣ чандин маротиба хурдтаранд, бинобар ин онҳоро сарфи назар кардан мумкин аст ва системаро сарбаст пиндошта, қонуни бақои импульсро татбиқ кардан мумкин аст.

Аз ин қонун барои ҳалли масъалаи мазкур истифода мекунем.

Импульси ҷисмҳо	То таъсироти мутақобил	Пас аз таъсироти мутақобил
Барои тир Барои ғулаҷӯб	$m_1 \vec{v}_1$ 0	$m_1 \vec{v}_1'$ $m_2 \vec{v}_2'$

Он гоҳ қонуни бақои импульси система дар шакли зерин навишта мешавад:

$$m_1 \vec{v}_1' + m_2 \vec{v}_2' - m_1 \vec{v}_1 = 0.$$

Барои проексияҳои ин бузургиҳо дар тирҳои координатӣ ҳосил мекунем:

$$m_1 v_1' + m_2 v_2' - m_1 v_1 = 0.$$

Аз ин ҷо

$$v_2' = \frac{m_1(v_1 - v_1')}{m_2} = 1 \frac{m}{c} \text{ мешавад.}$$

Пас аз таҳлили қадамҳои асосии ҳалли ин ду масъала мо метавонем ба хонандагон шакли ниҳирии алгоритми ҳалли масъалаҳоро бо истифода аз қонуни бақои импульс пешниҳод кунем:

1. Системаи сарҳисобро интихоб кунед.
2. Системаи ҷисмҳои ба ҳамдигар таъсироти мутақобилкунандаро интихоб кунед ва муайян намоед, ки барои он кадом қувваҳо дохилӣ ва кадоме берунӣ мебошанд.
3. Импульси ҳамаи ҷисмҳои системаро пеш аз таъсироти мутақобила ва пас аз он муайян кунед.
4. Агар система умуман сарбаст набошад, аммо суммаи проексияҳои қувваҳо дар яке аз тирҳои координатӣ ба сифр баробар бошад, он гоҳ қонуни бақо танҳо дар проексияҳо ба ин тир навишта мешавад.
5. Агар қувваҳои берунӣ дар муқоиса бо қувваҳои дохилӣ ба таври ночиз хурд бошанд (чун дар ҳолати зарбаи ҷисмҳо), он гоҳ қонуни бақои суммаи импульсро дар шакли векторӣ навишта, ба скаляр гузаронидан лозим аст.

Дар машғулиятҳои иловагӣ доир ба ин алгоритм боз як чизи дигарро бояд илова кард: агар ба ҷисмҳои система қувваҳои берунӣ таъсир карда, онҳоро сарфи назар кардан имконнопазир бошад, пас қонуни тағйирёбии импульсро дар шакли вектор навишта, ба скаляр гузаштан лозим аст.

Ҳамин тариқ, алгоритми ҳалли ин ду масъала ҷорӣ карда мешавад. Ҳангоми ҳалли як қатор масъалаҳо чӣ тавр истифода бурдани алгоритмро нишон дода, системаи машқҳоеро, ки дониши алгоритми хонандагонро мустақкам менамоянд дохил карда, ба алгоритм як қатор иловаҳо ворид кардан лозим аст.

Масъалаи 2-ро барои асоснок кардани як қатор муқаррароти муҳими марбут ба татбиқи қонуни бақои импульс ва кушодани маънои физикии он, истифода кардан мумкин аст.

Ба хонандагон фаҳмонидани чунин далел аҳамиятнок мебошад: қонуни бақои импульс тасдиқ мекунад, ки импульси як ҷисм то чӣ андозае кам шавад, барои ҷисми дигар ҳамон қадар зиёд мешавад, яъне дар чараёни таъсироти мутақобила интиқоли на суръату масса, балки маҳз интиқоли импульс ба амал меояд ва он тавсифоти муҳими ҷисми ҳаракаткунанда ба шумор меравад.

Биёед мефаҳмем, ки импульси тирӣ ғулаҷӯб то чӣ андоза тағйир ёфтаанд ва ин бузургиҳоро муқоиса мекунем.

Тағйирёбии импульси тир чунин мешавад:

$$\Delta p_1 = m_1 v_1' - m_1 v_1 < 0.$$

Тағйирёбии импульси ғўлачўб бошад

$$\Delta p_2 = m_2 v_2' - 0 = \frac{m_2 m_1 (v_1 - v_1')}{m_2} = m_1 (v_1 - v_1') > 0.$$

Аз ин ифодаҳо маълум мешавад, ки модултағйирёбии импульсҳо якхела буда, аломаташон гуногунанд. Тафовути аломатҳо маънои онро дорад, ки импульси тир кам шуда, импульси ғўлачўб ҳамон қадар зиёд шудааст, яъне интиқолёбии импульс аз як ҷисм ба ҷисми дигар ба амал омадааст.

Ҳалли минбаъдаи ин масъала метавонад чунин бошад: дар асоси ҳалли ин масъала нишон додан мумкин аст, ки пас аз таъсири мутақобилаи на суръати ҷисм, балки ҳаракати минбаъдаи он муайян карда шавад. Ин ҷо ба ғайр аз татбиқи қонуни бақои импульс, дигар қонунҳои физикиро истифода мебаранд. Дар баробари ин ба ҳонандагон зарурати фарқ кардани ду марҳилаи ҳаракат – марҳилаи таъсири мутақобилаи ҷисмҳо ва марҳилаи ҳаракати минбаъдаи онҳо пас аз таъсири мутақобило нишон додан хеле муҳим мебошад.

Барои ин, мо шартҳои масъаларо бо талаботи пайдо кардани кўчиши ғўлачўб пас аз сўроҳ кардани тир пурра мекунем.

Муҳокимарониҳои пешинаро таҳлил намуда, ду марҳиларо ҷудо кардан мумкин аст: якум – ба ғўлачўб ворид шудани тир ва таъсири мутақобилаи онҳо мебошад, ки дар натиҷаи он импульс аз тир ба ғўлачўб мегузарад ва он суръати v_2' -ро пайдо мекунад. Марҳилаи дуюм – ин ҳаракати ғўлачўб мебошад, ки ин ҷо минбаъд ба ғўлачўб тир таъсир намерасонад ва ғўлачўб бошад, дар натиҷаи ба он таъсир кардани қувваи соиш суст ҳаракат мекунад (дар ин ҷо, албатта, импульс аллакай тағйир меёбад).

Барои муайян намудани ҷойивазкунии ғўлачўб ҳангоми бо таъсири қувваи соиш ҳаракат кардани он аз муодилаҳои кинематика истифода мекунем. Маълум аст, ки ҷисми бо таъсири қувваи соиш ҳаракаткунанда, пас аз тай кардани масофае қарор мегирад (меистад), яъне

$$0 - v_{2x}^2 = 2a_x s_x$$

ва муодилаи динамика, ки тавассути он шитоби ҳаракати ҷисмро муайян кардан мумкин аст:

$$\vec{F}_{T2} + \vec{N} + \vec{F}_c = m_2 \vec{a}.$$

Дар натиҷа ҳосил мекунем, ки

$$a = \mu g, \text{ ва } s = \frac{v_2'^2}{2\mu g} \text{ мешавад.}$$

Аз ин ҷо ба алгоритми таҳиякардашуда илова пайдо мешавад: агар пас аз таъсири мутақобила на суръатҳои ҷисмҳо, балки ҳаракати минбаъдаи онҳоро муайян кардан лозим бошад, он гоҳ ба ғайр аз муодилаи қонуни бақои импульс боз қонунҳои дигари физикиро низ истифода бурдан лозим аст (муодилаҳои динамика, кинематика ва энергияҳои механикӣ) ва системаи муодилаҳои ҳосилшударо нисбат ба бузургии ҷустуҷўшаванда ҳал кардан мебошад.

Ҳамаи гуфтаҳои болоро ба инобат гирифта, алгоритми ҳалли масъалаҳо доир ба мавзӯи «Қонуни бақои импульс»-ро чунин пешниҳод намудан мумкин аст [16 с. 91]:

1. Бодикқат хондани шартҳои масъала.
2. Фаҳмонидани он ки кадом ҷисмҳо таъсири мутақобил мекунанд ва саволи асосии масъала.
3. Навистани шартҳои мухтасари масъала тавассути ишораҳои қабулшуда.
4. Фаҳмонидани он ки система дар кадом самтҳо сарбаст аст.
5. Кашидани расм бо нишон додани вектори импульсҳо.
6. Навиштани формулаи қонуни бақои импульс барои ҷисмҳои (система)-и додашуда, дар шакли векторӣ.
7. Интиҳоб кардани системаи сарҳисоб.
8. Ба шакли скалярӣ гардонидани формулаи қонуни бақои импульс барои ҳолати дар шартҳои масъала додашуда (навиштани проексияи бузургиҳои векторӣ дар самти интиҳобшудаи тирҳои координатӣ).

9. Нисбат ба бузургии матлуб дар шакли умумӣ ҳал кардани системаи муодилаҳо (ҳосил кардани формулаи корӣ).

10. Санҷидани дурустии ҳалли масъала дар шакли умумӣ тавассути иҷрои амалҳо бо воҳидҳои бузургиҳои дар формулаи корӣ мавҷудбуда.

11. Дар ҳалли умумии масъала (формулаи корӣ) гузоштани қиматҳои бузургиҳои додашуда бо воҳидашон дар СИ ва ҳисоб кардан.

12. Таҳлили ҳалли масъала.

Барои мустақилона ҳал кардани масъалаҳо ва мустаҳкамкунии мавод доир ба мавзӯи «Қонуни бақои импульс» ба хонандагон мутолиаи адабиёти [11, 12, 14, 15, 17, 19] тавсия карда мешавад.

Хулоса ҳамин тариқ, тавассути ҳал кардани масъалаҳо дар хотираи хонандагон мафҳумҳои асосии физикӣ, таърифи қонунҳо, бузургиҳои доимии физикӣ нақш мебандад, эшон бузургиҳои физикӣ ва воҳидҳои онҳоро азхуд меkunанд. Ҳамаи ин ба омӯзиши дурусту амиқи мавод, ташаккули ҷаҳонбинии илмии хонандагон ва рушди тафаккури физикиву мантиқии эшон мусоидат меkunанд.

АДАБИЁТ

1. Аксененко Н.И. Общий алгоритм решения задач по физике / Н.И. Аксененко, Е.Л. Бит-Давид, В.Д. Кревчик //Актуальные вопросы преподавания физико-технических дисциплин: Межвузовский сборник научных трудов. – Пенза: ПГПУ, 2004. - С. 184 - 187.
2. Аксененко Н.И. Развитие общих умений по решению задач с помощью алгоритмов / Н.И. Аксененко, Е.Л. Бит-Давид, В.Д. Кревчик //Повышение эффективности подготовки учителей физики и информатики в условиях модернизации российского образования: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. - Екатеринбург: УрГПУ, 2003.-С.38-41
3. Аникин А.Е. Законы сохранения в курсе физики средней школы: Дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук./А.Е. Аникин. - Коломна: 1975. - 184 с.
4. Балаш В.А. Задачи по физике и методы их решения./В.А. Балаш. –М.: Просвещение, 1983. – 184 с.
5. Барномаи физика барои мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. – Душанбе: «Матбуот», 2004. - 48 с.
6. Бит-Давид Е. Л. Методика применения алгоритмов решения физических задач, обеспечивающая повышение уровня развития абстрактно-логического мышления учащихся старших классов общеобразовательных школ. / Е. Л. Бит-Давид. Дисс... канд. пед. наук. М., 2004. – 204 с.
7. Бит-Давид Е.Л. Роль алгоритмов решения физических задач в развитии мышления учащихся//Десятая Всероссийская научная конференция студентов-физиков и молодых ученых: Тезисы докладов. - Екатеринбург-Красноярск: АСФ России. /Е. Л.Бит-Давид. 2004.-С. 1082-1083.
8. Бугаев А.И. Методика преподавания физики в средней школе. /А.И. Бугаев. –М.: Просвещение, 1981, -288 с.
9. Гутман В.И. Алгоритмы решения задач по механике в средней школе: Кн. для учителя./ В.И. Гутман, В.Н. Мощанский. –М.: Просвещение, 1988. – 95 с.
10. Каменецкий С.Е. Методика решения задач по физике в средней школе/ С.Е. Каменецкий, В.П. Орехов. – М.: Просвещение, 1987. -335 с.
11. Методика преподавания физики в средней школе. Частные вопросы. /Под ред. С.Е. Каменецкого, Л.А. Ивановой. – М.: Просвещение, 1987. – 335 с.
12. Мозговой Н.И. Урок на тему «Закон сохранения импульса» // Журнал «Физика в школе» №3, 1985, - с. 8-9.
13. Раҳимов Б., Шукуров Т., Раҷабов П. Физика. Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 10. – Душанбе: «Матбуот», 2011. – 272 с.
14. Рымкевич А.П. Маҷмӯаи масъалаҳо аз физика./ А.П. Рымкевич. – Душанбе: «Маориф». 1989. – 176 с.
15. Современный урок физики в средней школе / Под ред. В.Г. Разумовского, Л.С. Хижняковой. – М.: Просвещение, 1983. – 224 с.
16. Умаров У.С. Практикуми ҳалли масъалаҳои физикӣ. / У.С. Умаров, Г.А. Бобониёзова, У.Х. Раҷабов. – Душанбе: ДДОТ, 2018. – 110 с.
17. Умаров У.С. Таълими физика дар синфи 10. / У.С. Умаров, Г.А. Бобониёзова, А. Сафаралӣ. – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айни, 2015.- 128 с.
18. Усова А.В. Практикум по решению физических задач:- Учебное пособие для студентов физико-математических факультетов./А.В. Усова, Н.Н. Тулькибаева. – М.: Просвещение, 1992. - 208 с.
19. Эвенчик Э.Е. Методика преподавания физики в средней школе. Пособие для учителя. / Э.Е. Эвенчик. – М.: «Просвещение», 1986. – 240 с.

ТАТБИҚИ АЛГОРИТМИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲО ДОИР БА МАВЗӢИ «ҚОНУНИ БАҚОИ ИМПУЛС» ДАР СИНФИ X

Дар мақолаи мазкур натиҷаи тадқиқоти гузаронидаи муаллифон доир ба аҳамият ва истифодаи алгоритми ҳалли масъала доир ба мавзӯи «Қонуни бақои импулс» дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ маълумоти муфассал оварда шудааст. Дар натиҷаи омӯзиши ва таҳлили адабиёти соҳавӣ муаллифон таърифи алгоритм дар шакли зайл пешниҳод кардаанд, ки он айни замон мавриди истифода қарор дорад: «Алгоритм ҳамчун маҷмӯи муқаррароти тарҳрезиишудае мебошад, ки иҷрои пайдарпайии он ба ҳал кардани ягон масъалаи мушаххас имконият фароҳам меорад». Инчунин, дар натиҷаи таҳлили адабиёти илмӣ, методӣ, педагогӣ, психологӣ ва таҷрибаи кори омӯзгорони физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ошкор гардид, ки олимони хориҷи кишвар ва ватанӣ доир ба проблемаи методикаи ҳалли масъалаҳо дар таълими физика мақолаву дастурҳои методиву таълимӣ нашр кардаанд, аммо доир ба истифодаи алгоритм дар ҳалли масъалаҳои физикӣ, аз ҷумла доир ба мавзӯи «Қонуни бақои импулс» дар синфи X муҳаққиқон кам тавачҷӯх кардаанд. Доир ба мавзӯи мазкур ба забони тоҷикӣ то ҳол умуман ягон мавод нашр нашудааст. Бинобар ин, муаллифон ҳамаи гуфтаҳои боло ба инобат гирифта, дар намунаи ҳал кардани ду масъала бо истифода аз алгоритм тавсияҳои судманд пешниҳод кардаанд. Аз ҷумла, хонандагон пеш аз ҳал кардани масъала бояд чӣ гуна дониш, маҳорату малакаҳоро соҳиб бошанд ва дар марҳилаҳои иҷрои ҳар як банди алгоритми ҳалли масъала ба кадом нуктаҳо бояд диққат диҳанд.

Тадқиқоти гузаронидаи муаллифон нишон медиҳад, ки дар дарсҳои физика ба таври мусалсал истифода кардани алгоритмҳо дар ҳалли масъалаҳои физикӣ фаъолияти маърифатии хонандагонро таъшиқуло дода, баҳри рушди қобилияти эҷодиву тафаккури мантиқиву физикии хонандагон, татбиқи донишҳои назариявӣ дар амал кӯмак мерасонад.

Мақсади таҳияи мақола: *тибқи таҷрибаи чандинсолаи кор дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ пешниҳод кардани тавсияҳои методӣ барои самаранок татбиқ намудани алгоритми ҳалли масъалаҳо доир ба мавзӯи: «Қонуни бақои импулс» дар синфи X.*

Натиҷаҳои тадқиқотро *омӯзгорони физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар амалии кори худ татбиқ намуда, тавассути ҳалли масъалаҳо бо ёрии алгоритмҳо фаъолияти маърифатии хонандагонро таъшиқуло дода, баҳри рушди қобилияти эҷодиву тафаккури мантиқиву физикии хонандагон, татбиқи донишҳои назариявӣ дар амал ноил мегарданд.*

Калидвожаҳо: *физика, методикаи омӯзиши физика, масъалаи физикӣ, ҳалли масъала, алгоритм, алгоритми ҳалли масъала, импулс, қонуни бақои импулс, формула, қувва, қувваи вазнинӣ, реакцияи таъагоҳ, қувваҳои беруна, қувваҳои дохилӣ, нуқтаи материалӣ, энергия, таъсири мутақобил.*

ПРИМЕНЕНИЕ АЛГОРИТМА РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ ПО ТЕМЕ "ЗАКОН СОХРАНЕНИЯ ИМПУЛЬСА" В X –ОМ КЛАССЕ

В данной статье представлена подробная информация о результатах исследования авторов о значении и применении алгоритмов решения задачи по теме «Закон сохранения импульса» в средне общеобразовательных учреждениях. В результате изучения и анализа литературы авторами предложено определение алгоритма, которое используется в настоящее время: «Алгоритм – это совокупность разработанных правил, последовательное выполнение которых позволяет решить любую конкретную задачу». Также в результате анализа научной, методической, педагогической, психологической литературы и опыта работы ряда учителей физики в средне общеобразовательных учреждениях было установлено, что зарубежными и отечественными учёными опубликованы статьи и методические пособия по методике решения задач в обучении физике. Но по применению алгоритма при решении физических задач, в том числе по теме «Закон сохранения импульса» в X классе, мало исследователей занимались этой тематикой. Материалов на эту тему на таджикском языке пока не публиковались. Поэтому, учитывая все

вышеизложенное, авторы дают полезные рекомендации, как решить задачи с помощью алгоритма. В частности, какими знаниями, навыками и умениями должны обладать обучающиеся перед решением задачи, и на какие моменты следует обратить внимание при выполнении каждого пункта алгоритма решения задачи.

Исследования авторов показывают, что последовательное использование алгоритмов на уроках физики при решении физических задач способствует развитию познавательной активности учащихся, развитию творческих способностей учащихся, логического и физического мышления, применению теоретических знаний на практике.

Цель статьи: исходя из многолетнего опыта работы в средне общеобразовательных учреждениях представить методические рекомендации по эффективному использованию алгоритма решения задач по теме: «Закон импульса» в X классе.

Результаты исследования учителя физики применяют в средне общеобразовательных учреждениях в практической своей работе, решая задачи с помощью алгоритмов для организации познавательной деятельности учащихся, развития у учащихся навыков творческого и логического мышления, применения теоретических знаний.

Ключевые слова: физика, методика обучения физике, физическая задача, решение задачи, алгоритм, алгоритм решения задачи, импульс, закон сохранения импульса, формула, сила, сила тяжести, реакция опоры, внешняя сила, внутренняя сила, материальная точка, энергия, взаимодействие.

APPLICATION OF THE ALGORITHM FOR SOLVING PROBLEMS ON THE TOPIC "THE LAW OF CONSERVATION OF MOMENTUM" IN THE X-TH GRADE

This article provides detailed information about the results of the authors' research on the significance and application of algorithms for solving the problem on the topic "The Law of Conservation of Momentum" in secondary educational institutions. As a result of the study and analysis of the literature, the authors proposed the definition of the algorithm, which is currently used: "An algorithm is a set of developed rules, the consistent implementation of which allows solving any specific problem." Also, as a result of the analysis of scientific, methodological, pedagogical, psychological literature and the experience of a number of physics teachers in secondary educational institutions, it was found that foreign and domestic scientists published articles and methodological manuals on the methodology for solving problems in teaching physics. But in terms of the application of the algorithm in solving physical problems, including the topic "The Law of Conservation of Momentum" in class X, few researchers have dealt with this topic. Materials on this topic in the Tajik language have not yet been published. Therefore, taking into account all of the above, the authors give useful recommendations on how to solve problems using the algorithm. In particular, what knowledge, skills and abilities should students have before solving the problem, and what points should be paid attention to when performing each item of the algorithm for solving the problem.

The authors' research shows that the consistent use of algorithms in physics lessons in solving physical problems contributes to the development of students' cognitive activity, the development of students' creative abilities, logical and physical thinking, and the application of theoretical knowledge in practice.

Purpose of the article: based on many years of experience in secondary educational institutions, to present methodological recommendations for the effective use of the algorithm for solving problems on the topic: "Law of impulse" in grade X.

The results of the study are used by physics teachers in secondary educational institutions in their practical work, solving problems using algorithms to organize the cognitive activity of students, develop students' skills of creative and logical thinking, and apply theoretical knowledge.

Keywords: physics, physics teaching methodology, physical problem, problem solution, algorithm, problem solution algorithm, momentum, momentum conservation law, formula, force, gravity, support reaction, external force, internal force, material point, energy, interaction.

Маълумот дар бораи муаллиффон:

Умаров Умар Сулаймонович - директори Институти илмӣ-таҳқоти «Илмҳои табиӣ-риёзӣ ва тақмили методикаи таълими онҳо» дар назди Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, ноҳияи И. Сомони, хиёбони Рудаки 121. Тел.: (+992) 933949328;

Раҷабов Умед Хушвакович - дотсенти кафедраи методикаи таълими физикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, ноҳияи И. Сомони, хиёбони Рудаки 121, Тел.: (+992) 933211721;

Сведения об авторах:

Умаров Умар Сулаймонович - директор научно-исследовательского Института «Естественно-математических наук и совершенствование методики их преподавания» при Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, район И. Сомони, проспект Рудаки 121. Тел.: (+992) 933949328.

Раджабов Умед Хушвакович - доцент кафедры методики преподавания физики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, район И. Сомони, проспект Рудаки 121. Тел.: (+992) 933211721.

Information about authors:

Umarov Umar Sulaymonovich - director of the Research Institute "Natural and mathematical sciences and improvement of the methods of their teaching" at the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, I. Somoni district, Rudaki Avenue 121. Tel.: (+992) 935 94 93 28.

Rajabov Umed Khushvakovich - docent of the Department of Physics Teaching Methods of the Tajik State Pedagogical University named by S. Aini. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, I. Somoni district, Rudaki Avenue 121. Tel.: (+992) 933211721.

THE LEADER OF THE NATION EMOMALI RAHMON'S CONTRIBUTION INTO ENACTMENT OF PROGRAMME OF FOREIGN LANGUAGES

Rashidova D. A., Ashrapov B.P.

Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov

Introduction. Since the ancient times, the issue beset with younger generation education and upbringing was one of the most important ones facing different societies. Enlighteners and thinkers of all times generated a considerable number of writings and sayings concerning the topic in question, because in any society the young generation is a care of great potential and significance; our new Tajik society is no exception. That's why the Government of the country has been paying particular attention to the relevant issue. In systematic Addresses of the Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, Tajikistan Republic President Emomali Rahmon to the Majlisi Oli of Tajikistan Republic (January 26, 2021) every year special attention is paid to science and education. The message emphasizes that every three years, education workers are certified. Another important point is to improve Russian-English languages teaching and tuition. Certainly, this is a matter of concern. It follows from our country's President's words that serious work should be done and measures should be taken to establish proper teaching of languages. We, future teachers, are also responsible for improving foreign language teaching. Therefore, in the corpus of our study we make an endeavor to consider and canvass the role and contribution of the Leader of the Nation Emomali Rahmon into the study and tuition of foreign languages and analysis of one of the most important issues in learning English being taken into account as well. "The content side of communication is realized through methods and means. It is worth mentioning that the main means of communication in human society is language. However, parallelly with language, non-speech means are widely resorted to within speech communication: appearance, gestures, facial expressions, position of partners in relation to each other" [1, c.67; 2, c.92].

The object of the corpus of our study is to determine the role and contribution of the Leader of

the Nation Emomali Rahmon in the study and tuition of foreign languages. Into the bargain, there commenced a new stage towards improvement of foreign languages teaching, especially Russian and English, with the initiative of the Leader of Nation, His Excellency - Emomali Rahmon in the past year (2019), in particular, in the Message of the President to the Majlisi Oli of Tajikistan Republic, as well as in the report on the Day of Knowledge of Tajikistan.

The subject of the corpus of our study is to dwell on the adopted “State Program for Improving the Teaching of Russian and English Languages in Tajikistan Republic until 2030”.

The purpose of the corpus of our study is the analysis of the Head’s State thoughts on the need to raise the level of foreign language teaching, as well as to explicate the goals and objectives of the program. In reference to it, the role of the state (Tajik) language as a base for teaching and learning Russian and English languages is taken into consideration as well.

In reference to it, the President of our country, Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation Emomali Rahmon highly appreciates the role of languages in society and national statehood development, he strives to strengthen its scientific, educational and socio-political grounds constantly. As early as 1996, in his speech on the occasion of Language Day, the head of the state said that “language is the main pillar of the nation and state. The nation and state are owners and supporters of our language. Language is a key factor in the development and perfection of nation and state. That’s why language, state and nation are under each other’s protection.

Such high marks have been strengthened over the years passed after the foundation of the Tajik national statehood. It is common knowledge that society develops being inextricably linked to the national language. On the one hand, the progress of society leads to national language development; on the other hand, the language of nation serves as one of the important factors targeted at society and nation development.

In his speech on the occasion of State Language Day (October 4, 2019) the President set the following task: “I consider it necessary to strengthen the basic grounds of state language impose this mission on by the Committee on Language and Terminology in cooperation with the Academy of Sciences and the Ministry of Education and Science. The programme for state language for 2020-2030” should be submitted to the Government for consideration.

In his speeches the Head of the state alongside with the emphasis on the importance of state language pays special attention to the study of prestigious foreign languages. In his speech on the occasion of State Language Day, the Leader of the Nation said: “I always stress that today every educated person, especially young people, alongside with excellent knowledge of their mother tongue should know other foreign languages, including Russian and English because this is a requirement of modern world”.

It is worth stating that in the report of the President a very important methodological issue concerned with foreign languages tuition was mentioned. “It is very important,” he said, “that foreign languages be taught on the basis of the rules and norms of the Tajik literary language.

Scientific grounds of Tajik, Russian and English languages lie in their belonging to the same Indo-European linguistic family. It means that they are in fact of the same nature arising from structural and semantic features one and the knowledge of, at least, of one language and contributes to a successful study of other languages being cognate.

Of course, like many other issues, foreign language teaching methods have not yet been studied and used as a basis for effective tuition. The President of our country Emomali Rahmon addressed the mentioned issue expressed in his message to the Majlisi Oli last year, and in accordance with the instructions given the ten-years “State Program of Education and Training of Russian and English Languages” in Tajikistan Republic for period up to 2030 ”was adopted.

The President of the Republic of Tajikistan, the leader of the nation Emomali Rahmon in his speech emphasized on the need to improve the quality of training on the par of pedagogical personnel since successful solution of complex problems of education and upbringing of the younger generation largely depend on professional knowledge. Education is an important factor in the development of society, one of the means of its stable socio-economic and cultural

development. That is why education is a corner-stone of the state, a way to revive both material and spiritual culture of society.

The National Concept of Education of the Republic of Tajikistan considers one of the important tasks of the state and society to provide a modern education base grounded on national and universal values, conditions for inclusion of Tajikistan into the unified international educational space, a stable connection of national education with world culture and civilization.

President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon, in almost all his speeches concerning education and culture, attaches great importance to the issues of civil-patriotic education. The main goal of society under the new historical conditions, emphasizes E. Rakhmon, is to educate the younger generation in the spirit of patriotism and national pride, correctly understanding national and human values [4, c.231].

All this is one of the achievements of the state independence of Tajikistan, great concern for the fate of the country evinced on the part of the Government and the Founder of Peace and National Unity, Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon.

Leader of the Nation, Founder of Peace and Unity, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon repeatedly stated in his speeches that “in the modern world, where science and technology have developed unprecedentedly, along with educating the younger generation and enjoying the achievements of modern technology. Their upbringing in the spirit of patriotism, devotion to the Motherland, national sanctities, inculcation into their minds of the national values related to the rich history and heritage of our ancestors play a decisive role.

The leader of the nation pays serious attention to the status and place of language and in all cases considers it as a pillar of the society's progress. According to the Head of the State, the national language plays a key role in representing the nation at the international level. Moreover, the Tajik language is recognized as one of the sweetest and most poetic languages in the world by the greatest Orientalists of the world [3, 3].

The state provides priority support for the protection and development of leading researchers conducted by educational centers, linguistic schools engaged in the problems of teaching Russian and English languages in the educational environment.

CONCLUSION:

Thus, it is concluded that the aim of the adoption of this program is to show the existing problems in the field of teaching Russian and English languages, to identify possible solutions and to create conditions ensuring the development of multicultural and multilingual education of the younger generation. Adoption and implementation of the “Russian and English Language Improvement Program in Tajikistan Republic for the Period up to 2030” is a new stage in the recent history of education in the country, both in terms of issues and funding, and requires that the strategy of the entire education system in Tajikistan should reconsider the streamline of modern didactics and to improve the teaching of the most popular world languages-Russian and English. This is possible only if the country's strong scientific and educational potential is consistently focused on the implementation of the issue set in the relevant program. Therefore, the program has been studied profoundly in relevant scientific institutions, academies of education, departments of linguistics and methods of language teaching. All the opportunities of institutions, research and teaching staff for its creative implementation in two phases will be involved first in 2021-2025 and then in 2020.-2030. In this regard, 2020 should be used as a period of comprehensive preparation for the implementation of the Perspective Program.

LITERATURE

1. Ashrapov, B.P. Communicative Culture and its Sway over Students' Personal Development / B.P. Ashrapov // Наука и инновации - современные концепции: сборник научных статей по итогам работы Международного научного форума, Москва, 30 декабря 2021 года. – Москва: Инфинити, 2021. – P. 66-71.
2. Ashrapov, B.P. Distance tuition for foreign languages teaching / B.P. Ashrapov // Высшая школа: научные исследования: материалы Межвузовского международного конгресса, Москва, 23 декабря 2021 года. - Москва: Инфинити, 2021. – pp. 91-95.
3. Emomali, Rahmon. Language Is a Key Element of the National State // Speech on the occasion of the Day of the state language of the Republic of Tajikistan (October 4, 2019). "Teacher", 2019. - October 10. - P. 1-4.

4. Vohidova, N. Typology – a Factor for the Development of Phraseography of Multilingual Languages / N. Vohidova // Contemporary issues concerned with the humanities. Collection of articles. - Khujand: The Light of Enlightenment. – P. 230 – 236.
5. Resolution of Tajikistan Republic Government No. 438 of August 30, 2019 "On the State Program of Improving the Teaching and Learning Russian-English Languages in the Republic of Tajikistan" for the period until 2030. - Dushanbe, 2019. - 15 pp.
6. The Message of Tajikistan Republic President to the Majlisi Oli of Tajikistan Republic from December 24, 2018. // "Minbari Halq", 2019. - December 26. - P. 2-15.

THE LEADER OF THE NATION EMOMALI RAHMON'S CONTRIBUTION INTO ENACTMENT OF PROGRAMME OF FOREIGN LANGUAGES

The article dwells on the issue beset with the Leader of the Nation Emomali Rahmon's contribution into enactment of programmer of foreign languages. It is worth mentioning that society develops being inextricably linked to the national language.

On the one hand, the progress of society leads to national language development; on the other hand, the language of nation serves as one of the important factors targeted at society and nation development. Adoption and implementation of the "Russian and English Language Improvement Program in Tajikistan Republic for the Period up to 2030" is a new stage in the recent history of education in the country, both in terms of issues and funding, and requires that the strategy of the entire education system in Tajikistan should reconsider the streamline of modern didactics and to improve the teaching of the most popular world languages-Russian and English.

It is concluded that the aim of the adoption of this program is to show the existing problems in the field of teaching Russian and English languages, to identify possible solutions and to create conditions ensuring the development of multicultural and multilingual education of the younger generation.

Key-words: *methods of teaching, younger generation, programmer of foreign languages, teaching Russian and English languages.*

ВКЛАД ЛИДЕРА НАЦИИ ЭМОМАЛИ РАХМОНА ВО ВНЕДРЕНИЕ ПРОГРАММЫ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

В статье рассматривается вопрос о вкладе Лидера нации Эмомали Рахмона в реализацию программ иностранного языка. Стоит отметить, что общество развивается в неразрывной связи с национальным языком.

С одной стороны, прогресс общества ведет к развитию национального языка; с другой стороны, язык нации служит одним из важных факторов, направленных на развитие общества и нации. Принятие и реализация «Программы совершенствования русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года» является новым этапом в новейшей истории образования в стране, как по проблематике, так и по финансированию, и требует реализации стратегии вся система образования Таджикистана должна пересмотреть строй современной дидактики и усовершенствовать преподавание самых популярных мировых языков – русского и английского.

Делается вывод, что целью принятия данной программы является показать существующие проблемы в области обучения русскому и английскому языкам, обозначить возможные решения и создать условия, обеспечивающие развитие поликультурного и полиязычного образования подрастающего поколения.

Ключевые слова: *методика обучения, подрастающее поколение, программа иностранных языков, обучение русскому и английскому языкам.*

Information about authors:

Rashidova Dilafruz Abduqayumovna - candidate of philological sciences, Associate Professor, head of the department of English language under the SEI "Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov" Khujand-city, Tajikistan Republic, Address: 735700, Mavlonbekova 1. e-mail: dilafruz.kayumzoda@mail.ru

Ashrapov Bahodurjon Pulotovich - Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov, applicant of the department of Arabic grammar, senior lecturer of the department of English language. Address: 735700, Tajikistan Republic, Khujand-city, Mavlonbekova 1. E-mail: bahodur.ashrapov@mail.ru Tel.: (+992) 929088344

Сведения об авторах:

Рашидова Дилафруз Абдукаюмовна - кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой английского языка ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова», г. Худжанд, Республика Таджикистан, Адрес: 735700, Мавлонбекова 1. e-mail: dilafruz.kayumzoda@mail.ru
Ашрапов Баходурджон Пулотович - Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, соискатель кафедры грамматики арабского языка, старший преподаватель кафедры английского языка. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, Мавлонбекова 1. E-mail: bahodur.ashrapov@mail.ru Тел.: (+992) 929088344

**КОЭФФИЦИЕНТЫ КОРИ ФОИДАНОКИ ЗАНЧИРИ
ЭЛЕКТРИКИИ ЧАРАЁНИ ДОИМӢ**

Умаров А.А., Негматов А., Чалилов Ф. Ф.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Сарсухан: Маълум аст, ки ҳама гуна занҷири электрикӣ аз манбаъ, муқовиматҳои бо тарзҳои гуногун пайваستшуда ва муқовимати дохилаи манбаъ ташкил меёбад. Инчो бояд қайд кунем, ки ҳама гуна асбобҳои муҳофизатиро ченкунанда - вольтметр, амперметр, ваттметр ва ҳоказо-и ба занҷир пайвастшуда, чараёнро мегузаронанд, яъне ҳар кадоми онҳо ҳамчун ноқил хизмат мекунанд. Дар баробари чараёнгузарониашон ин асбобҳо вобаста ба шакли геометрияшон ва аз маводи гуногун буданашон муқовимат доранд (дарозӣ, диаметр). Ҳамин тариқ, ҳамаи асбобҳои ба қисми берунаи занҷир пайвастро ҳамчун муқовимат ҳисобидан мумкин аст.

Одатан дар панели асбоб баъзе характеристикаҳои асбоб аз ҷумла, ба кадом система тааллуқ доштани асбоб, тарзи гузоштани асбоб (горизонталӣ ё вертикалӣ), муқовимати асбоб, индуктивнокии ғалтаки асбоб, синфи саҳеҳии асбоб дода мешавад.

Ҳангоми муқовимати берунаи занҷирро ҳисоб кардан ҳамаи ин муқовиматҳоро ба эътибор гирифтани лозим аст. Ба занҷир амперметр пай дар пай ва вольтметр параллел пайваст карда мешавад. Аз ин лиҳоз, мо метавонем гӯем, ки муқовимати амперметр ба муқовимати беруна ҷамъ мешавад, вольтметр бошад, параллел пайваст шуда ба муқовимати беруна-муқовимати натиҷавӣ параллел пайваст зам карда мешавад. Азбаски амперметр муқовимати хело хурд дорад, онро дар масъалаи мазкур ба эътибор намегирем.

Агар ба формулаи қонуни Ом барои занҷири сарбаст назар кунем мебинем, ки чараён дар за

$$I = \frac{\varepsilon}{R + r} \quad (1)$$

Дар ин формула ε -ҚЭХ - и манбаъ, R - муқовимати берунаи занҷир (ба он ҳамаи муқовиматҳои ба занҷир пайваст, инчунин муқовиматҳои ҳамаи асбобҳои ба занҷир пайваст дохил мешавад), r - муқовимати манбаъ (онро муқовимати дохилаи занҷир ҳам меномем).

Агар элементҳои занҷир маълум бошанд, бе муайян кардани қувваи чараён, тавоноӣ ва ККФ-и занҷирро муайян намоем, барои ин пеш аз ҳама ф

$$\eta = \frac{P_{\phi}}{P_y} \quad (4)$$

Дар ин формулаҳо U - афтиши шиддат дар қисми берунаи занҷир, афтиши шиддат дар истеъмолкунанда, I - қувваи чараён дар занҷир, ε - ҚЭХ-и манбаъ.

Барои муайян кардани тавоноӣ мо бояд афтиши шиддатро дар истеъмолкунанда ва қувваи ҷараёни аз истеъмолкунанда гузарандаро донем. Азбаски ε дода шудааст, онро ба I зарб намуда, тавоноии умумиро муайян менамоем.

Формулаҳои (2) ва (3)-ро ба назар гирифта, б

$$\eta = \frac{U}{\varepsilon} \quad (5)$$

Маълум мешавад, ки пас аз муайян кардани қувваи ҷараён мо ҳамаи характеристикаҳои занҷирро муайян карда метавонем. Ҳангоми маълум будани элементҳои занҷир метавонем қувваи ҷараёнро муайян накарда, характеристикаи занҷирро муайян намоем. Барои ин аз формулаи (1) истифода бурда, тавоноии фойданокро ба намуди зерин навиш

$$P_y = \frac{\varepsilon^2}{R+r} \quad (8)$$

Формулаҳои (7) ва

$$\frac{P_\phi}{P_y} = \frac{\frac{\varepsilon^2}{(R+r)^2} R}{\frac{\varepsilon^2}{R+r}} = \frac{R}{R+r} \quad (9)$$

Формулаи (9)-ро б

$$\eta = \frac{1}{1 + \frac{r}{R}} \quad (10)$$

Формулаи (10) вобастагии η -ро аз $\frac{r}{R}$ ифода мекунад. Ҳар чӣ қадар $R \gg r$ калон бошад, ҳамон қадар нисбат хурд шуда ККФ-и занҷир ба як наздик мешавад. Ҳангоми баробар будани $R = r$ ККФ ба 0,5 ё ки ба 50% баробар мешавад. Агар $R \ll r$ бошад, ККФ аз 50% хурд мешавад.

Ҳангоми ба 1 Ом баробар будани r ва ба 0,5 Ом баробар будани R нисбат ба ду баробар

шуда $\eta = \frac{1}{1+2} = 0,33$ мешавад, яъне $\eta = 33\%$ мешавад, ки ин хело хурд аст. Ин ҳол ҳангоми хеле зиёд шудани истеъмолкунанда ба мал меояд. Азбаски истеъмолкунандаҳо байни ҳам

параллел пайваст карда мешаванд, муқовимати умумӣ дар ин ҳол аз рӯи формулаи $R_y = \frac{R_1}{n}$ муайян карда мешавад (агар муқовимати истеъмолкунандаҳоро тақрибан бо ҳам баробар ҳисобем). Ба хотир меорем, ки ин формула ҳангоми параллел пайваст кардани муқовиматҳои якхела дуруст буд.

Ин формула чунин шарҳ дода мешавад: ҳангоми параллел пайваст кардани n муқовиматҳои якхела муқовимати умумӣ аз муқовимати яке аз онҳо n маротиба хурд мешавад.

Дар фасли зимистон бо тавоноии пурра фурӯзон нагаштани фурӯзонакҳо аз ҳамин сабаб ба амал меояд. Аз ҳисоби зиёд гаштани адади истемолкунандагон муқовимати берунаи занҷир аз муқовимати дохила хурд шуда, ККФ-и занҷир хело хурд мешавад. Занҷир ба тавоноии мувофиқкардашуда кор намекунад.

Сири формулаи (10) ана аз ҳамин иборат аст. Он ба саволҳои пайдошуда аз ҷиҳати илмӣ барои ҷавоб додан мусоидат мекунад.

Акнун гуфтаҳои болоиро бо мисоле месанҷем:

Масъала. Дар занҷири электрии манбаи ҚЭХ-аш ба $\varepsilon = 6$ В, муқовимати дохилиаш ба $r = 6$ Ом, ду муқовимати пайдарпай пайвасти муқовимати ҳар яке ба $R_1 = R_2 = 6$ Ом дошта ва ду муқовимати дигари $R_3 = 2$ Ом ва $R_3 = 4$ Ом ва амперметр пайваст карда шудаанд.

Нақшаи занҷири электрикиро тартиб дода, чараёни аз занҷир ҷоришаванда, тавоноии умумӣ, тавоноии ғоиданок ва ККФ-и занҷирро муайян менамоем. Муқовимати амперметро ба эътибор намегирем.

Пеш аз ҳама шартӣ масъаларо хонда, бузургҳои додашударо менависем. Агар воҳиди бузургҳои додашуда дар системаҳои гуногун дода шуда бошад, онҳоро ба як система меоварем.

Аз хотир фаромӯш намекунем, ки ҳангоми ҳалли масъалаҳо воҳиди бузургҳои физикиро ба системаи СИ меорем, чунки дар истехсолот ва ҳаёти ҳаррӯза ин система маъмул ва барои истифодабарӣ қулай мебошад. Аз шартӣ масъала дида мешавад, ки ҳамаи бузургҳо дар як система (системаи СИ) дода шудаанд.

Дода шудааст:

Ҳал:

$$E=6 \text{ В}$$

$$r=6 \text{ Ом}$$

$$R_1=R_2=6 \text{ Ом.}$$

$$R_3=2 \text{ Ом}$$

$$R_4=4 \text{ Ом}$$

$$P_y=?$$

$$P_{\phi}=?$$

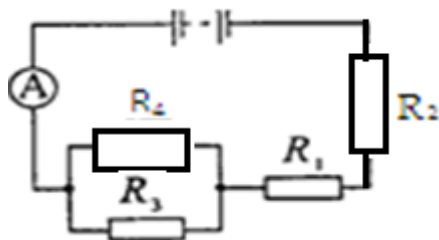
$$\eta=?$$

Барои схемаи занҷири электрикиро тартиб додан шартро хонда тасаввур менамоем, ки ду муқовимат пайдарпай пайваست ва дуи дигараш параллел пайвастанд.

Барои васл пеш аз ҳама манбаъро гирифта яке аз сикқонакҳои манбаъро (мусбаташро) ба муқовиматҳои R_1 ва R_2 пай дар пай пайваст намуда, охири муқовимати дуюмро ба нуқтаи пайвасти ду муқовиматҳои параллел пайваста нуқтаи пайвасти охири ин муқовиматҳоро ба қутби манфии манбаъ пайваст намуда, занҷирро тартиб медиҳем.

Калидро пайваст намуда, корро барои иҷро кардан шурӯъ мекунем (расми 1).

Барои ҳисобкунӣ ба нақша нигоҳ карда пай мебарем, ки ду муқовимат пайдарпай ва дуи дигараш параллел пайвастанд. Муқовиматҳои R_1 ва R_2 дар занҷир пайдарпай пайваст ва R_3 ва R_4 параллел пайвастанд. Барои муқовимати умумии берунаи занҷирро



Расми 1

муайян кардан муқовиматҳои эквивалентии пайваستҳои параллел ва пайдарпайро менависем. Муқовиматҳои R_3 ва R_4 байни ҳам параллел пайвастанд, бинобар он аз қоидаи параллел пайвасти муқовиматҳо истифода бурда, баробарии зеринро менависем:

$$\frac{1}{R_{3,4}} = \frac{1}{R_3} + \frac{1}{R_4} \quad (11)$$

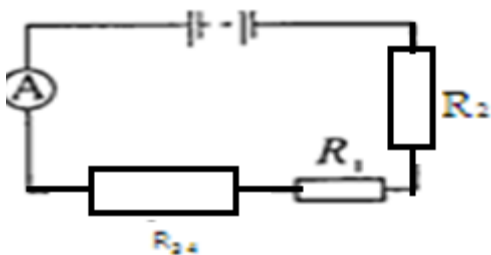
Ифодаро маҳраҷи умумӣ дода, дигаргун месозем ва барои $R_{3,4}$ баробарии зеринро ҳосил мекунем:

$$R_{3,4} = \frac{R_3 R_4}{R_4 + R_3} \quad (12)$$

Ифодаи ҳосилшударо истифода бурда, муқовимати эквивалентии ду муқовиматҳои параллел пайвастро меёбем:

$$: R_{3,4} = \frac{R_3 R_4}{R_4 + R_3} = \frac{2 \cdot 4}{4 + 2} = \frac{8}{6} = 1,333 \text{ Ом}$$

Пас аз муайян кардани ин муқовимат намуди схемаи электрикӣ намуди зеринро мегирад (расми 2). Дар схема ҳар се муқовиматҳо пайдарпай пайваст мебошанд.

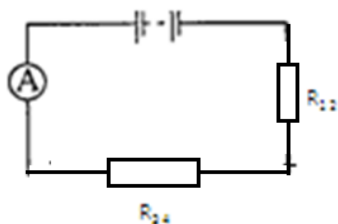


Расми 2

Барои муайян кардани муқовимати умумӣ ҳар се муқовиматҳоро ҷамъ кунем, ки ҷоя аст. Аммо, барои тақрор кардан ва ба хотир овардани тарзи пайвасти пайдарпаи муқовиматҳои якхела муқовимати эквивалентии ду муқовимати якхелаи пайдарпай пайвастро муайян мекунем. Ҳангоми пайдарпай пайваст кардани муқовиматҳои якхела, барои муайян кардани муқовимати натиҷавӣ аз формулаи $R = nR_1$ истифода мекунем. Формула чунин шарҳ дода мешавад: ҳангоми n муқовиматҳои якхеларо пайдарпай пайваст кардан муқовимати умумӣ аз муқовимати яке аз онҳо n маротиба зиёд мешавад. Ин нуқтаро ба назар гирифта, баробарии зеринро барои ин қисми занҷир менависем:

$$R_{1,2} = nR_1 \quad (13)$$

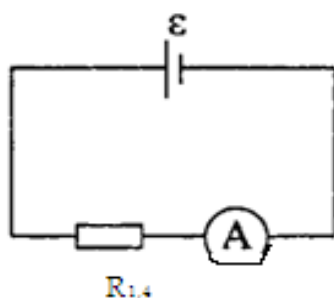
Азбаски $n=2$ ва $R_1=2$ Ом аст, бинобар он $R_{1,2}=2*2=4$ Ом мешавад. Схемаро ба намуди зерин тасвир карданамон мумкин аст (расми 3).



Расми 3

Барои муайян кардани муқовимати умумӣ $R_{1,4}=R_{1,2}+R_{3,4}$ формулаи мазкурро истифода мекунем ва барои муқовимати умумӣ бузургии зеринро ҳосил мекунем: $R_{1,4}=R_{1,2}+R_{3,4}=4+1,333=5,333$ Ом.

Ҳамин тариқ, схема намуди зеринро мегирад (расми 4):



Расми 4

Аз расми 4 ба хулоса мерасем, ки мо ҳамаи элементҳои занҷирро муайян кардем ва ба формулаҳои (7), (8) ва (9) гузошта, қимматҳои бузургиҳои номалумро меёбем:

$$P_{\phi} = \frac{E^2}{(R_{1,4}+r)^2} * R_{1,4} = \frac{6^2}{(5,333+6)^2} * 5,333 = \frac{36}{11,333^2} * 5,333 = \frac{36}{128,4368} * 5,333 = 0,28 * 5,333 = 1,4948 \text{ Вт.}$$

$$P_y = \frac{E^2}{R+r} = \frac{36}{11,333} = 3,1765 \text{ Вт.}$$

$$\eta = \frac{P_{\phi}}{P_y} = \frac{1,4948}{3,1765} = 0,4705 \quad \eta = \frac{R_{1,4}}{R_{1,4}+r} = \frac{5,333}{11,333} = 0,4705 \quad \eta = 47,05\%$$

Мо метавонем ин бузургихоро аз рӯи формулаҳои (2), (3) ва (5) муайян кунем. $P_{\phi}=UI$
 $P_y=EI \quad \eta=\frac{U}{E}$ Барои ин аз формулаи (1) истифода бурда, қувваи ҷараён ва афтиши шиддатро муайян мекунем:

$$I=\frac{E}{R_{1,4}+r}=\frac{6}{5,333+6}=\frac{6}{11,333}=0,5294 \text{ А. } U=E-Ir=6-0,5294*6=6-3,1765=2,8235 \text{ В.}$$

$$P_{\phi}=UI=2,8235*0,5294=1,4947 \text{ Вт. } P_y=EI=6*0,5294=3,1764 \text{ Вт.}$$

$$\eta=\frac{U}{E}=\frac{2,8235}{6}=0,4705. \quad \eta=47,05\%$$

Тавре муқаррар кардем, бо ҳар се формулаҳо ҳисоб карда ба як ҳел натиҷа соҳиб гардидем. Дониستاني ҳар се усул барои донишҷӯ, хонанда, хело муфид мебошад. Барои муттаҳассис усули бо нисбати муқовиматҳо муайян карда, бе муайян кардани I, муфидтар мебошад, чунки инҳо барои равандро хуб фаҳмидан имконият пайдо мешавад ва ҷаро занҷир бо ККФ-и пурра кор накарда истодааст, ҷавоб дарёфт кардан мумкин ва барои бартараф кардани ин камбуди ҷора андешидан зарур аст.

Ин натиҷа гувоҳи он аст, ки вобаста ба тавоноии манбаъ адади маълуми истеъмолкунандаҳоро бояд васл кард. Ҳар чи қадар истеъмолкунанда зиёд гардад, вобаста ба он ККФ-и занҷир паст шуда шароити кори занҷир ҳафнок ва занҷир ба садама дучор гардидаш мумкин аст.

Барои пешии роҳи садамаро гирифтани бояд ҳамаи характеристикаҳои занҷир, тавоноии ғоиданок, умумӣ ва ККФ-ро, омӯхта хулосабарорӣ намоем. Ба занҷири дар расми 4 тасвирёфта ба ҷои муқовимати беруна магазини муқовиматҳоро пайваست менамоем ва бо ёрии он муқовимати дилхоҳро гирифта ҷараёноро муайян карда, пас характеристикаҳои занҷирро аниқ мекунем. Натиҷаи ҳисобкуниро ба ҷадвал мегузорем:

№б/т	R, Ом	r, Ом	P _ф , Вт.	P _в , Вт.	η	E, В.	r/R
1.	1	6	0,7346	5,1428	0,1428	6	6
2.	2		1,125	4,5	0,25		3
3.	3		1,333	4	0,333		2
4.	4		1,44	3,6	0,4		1,5
5.	5		1,48	3,2	0,4629		1,2
6.	6		1,5	3	0,5		1
7.	7		1,49	2,769	0,538		0,857
8.	8		1,46	2,571	0,567		0,75
9.	9		1,44	2,4	0,6		0,666
10.	10		1,4	2,25	0,622		0,6
11.	11		1,37	2,11	0,649		0,545
12.	12		1,33	2	0,666		0,5
13.	13		1,2963	1,89	0,685		0,46
14.	14						0,428

Аз ҷадвали пешниҳодшуда маълум мегардад, ки ҳангоми муқовимати беруна ва дохила бо ҳам баробар шудан тавоноии ғоиданок қиммати максималиро 1,5 Вт гирифта, ККФ ба 0,5 баробар шуда тавоноии умумӣ ба 3 баробар мешавад. Ба ҷадвал назар карда дарк менамоем, ки дар муқовиматҳои хурд аз муқовимати манбаъ тавоноии ғоиданок тез кам шуда меравад. Ин ҳад ҳадди нисбатан ҳафнок буда баамалоии садама дар ин ҳад эҳтимолияти калон дорад. Ҷадвал нишон медиҳад, ки мо бояд дар ҳадҳои муқовиматҳои калон ё дар атрофи ҳадди наздик ба муқовимати дохилӣ кор кунем. Аз ҳама беҳтараш дар ҳадҳои муқовиматҳои калон кор кунем, хуб мешавад, чунки тавоноии ғоиданок дар ин ҳад хело кам, аз тавоноии максималии занҷир фарқ мекунад. Ин ҳадро мо метавонем гӯем, ки ҳадди мусоид ба кор (ҳадди кории мувофиқа кунонидашуда) аст. ККФ-и занҷир низ барои ҳадҳои муқовиматҳои хурд аз муқовимати манбаъ хурд мебошад ва занҷир дар ин ҳадҳо бо тавоноии нокифоя кор мекунад. Ҳамин тариқ, агар аз давраи мактабхонӣ муҳассилин ба фаҳмидани ин хосиятҳои занҷири электрикӣ шурӯъ намоянд, он гоҳ метавонем иброз намоем, ки дар бораи занҷир маълумоти кофӣ гирифтааш барои дар истеҳсолот ва зиндагии ҳаррӯзааш раҳнамо шудан ёрӣ мерасонад. Ба ҳар кас то ин дараҷа таҳлил карда тавонистани занҷири электрикӣ муяссар гардида бошад, пас ӯ дар ҳар ҳолат оиди ислоҳи занҷир, хусусан дар вақти садама ҷора андешида метавонад. Таълим дода тавонистани асосҳои илм оиди ҳодисаҳои атроф ба

ҷавонон ва истифодабарандагони он то қадри имкон дар фаъолияти меҳнатӣ нуқтаи асосии рушди мамлакат, соҳаҳои асосии истеҳсолоти муосир мебошад. Ба дараҷаи баланд омӯзонидани ин нуқтаҳо асоси ташаккул ва пешравии истеҳсолот мебошад. Салоҳияти донишҳои бунёдиро доро нагашта наметавонем дар истеҳсолот самаранок фаъолият барем. Вазифаи асосии устодони фанҳои дақиқ, хусусан физика аз бунёд сохтани гунбази маълумотҳои фундаменталӣ, оиди ҳодисаҳои атроф, ҷараёни меҳнати самаранок, равандҳои истеҳсоливу иҷтимоӣ иборат мебошад. Ин гунбазро танҳо Ҳангоми ба таври ҳаматарафа омӯختани ҳодисаҳои атроф, равандҳои ҷараёнҳои истеҳсолӣ, вобаста ба он инкишоф додани ҷараёни омӯзиш дар интиҳоб намудани масъалаҳои раванди истеҳсолиро инъикоскунанда, ҳамчунон инчӯ дида баромада, корҳои лаборатории ба истеҳсолоти муосир наздики асосҳои илмӣ ҷараёни меҳнатро тавсиф карда тавонанд, бунёд карданамон мумкин аст.

Хулоса.

1. Таҳлили занҷири электрикӣ нишон дод:

- характеристикаҳои занҷири электрикиро бо элементҳои занҷир ифода кардан мумкин аст;

- вобастагии характеристикаҳои занҷир аз муқовимати беруна функцияи хаттӣ набуда, нисбатан мураккабро тасдиқ мекунад;

- қори самаранокӣ занҷир дар ҳудуди баробарӣ муқовимати беруна ба дохила амалӣ гашта, бо афзоиши муқовимати беруна наҷандон зиёд тағйир меёбад;

- қори самаранокӣ занҷир бо кам шудани муқовимати беруна аз муқовимати дохила кам шуда меравад;

- ҳадди самаранок қор қардани занҷир дар атрофи баробарии муқовиматҳои беруна ва дохила меҳобад.

2. Характеристикаҳои занҷир тағйир меёбад:

- бо афзоиши муқовимати беруна тавоноии ғоиданок то ҳадди зарурӣ афзуда, афзоиши баъдинаи муқовимат ба таври монотонӣ, на

ҷаҳишноқ кам шуда меравад;

- тавоноии ғоиданокӣ максималӣ Ҳангоми баробар шудани $R=r$ дар занҷир ҷудо мешавад;

- тавоноии умумӣ занҷир дар ин ҳолат, яъне $R=r$ будан ба нисфи тавоноии умумӣ баробар мешавад;

- ККҒ-и занҷир Ҳангоми $r=R$ будан ба 0,5 яъне 50% баробар мешавад.

3. Вобаста ба параметрҳои занҷир хусусан r ҳадди тавоноии ғоиданок ва ККҒ аз муқовимат ба муқовимат тағйир меёбад.

АДАБИЁТ

1. Е.В. Фригант. Руководство к решению задач по курсу общей физики. / Е.В. Фригант - М., «Высшая школа». 1978. - 351 с.
2. Савельев И.В. Курс общей физики. / И.В. Савельев // Том 2. 1979 304 с.
3. Иродов И.Е. Сборник задач по общей физике. / И.Е. Иродов, И.В.Савельев, О.И. Замша. М., 1975. - 319 с.
4. Волькенштейн В.С. Сборник задач по общему курсу физики. / В.С. Волькенштейн // «Наука» М., 1969. - 464с.
5. Буриев А.Б., Алиев С.А., Ҷалилов Б.Ғ., Ҷалилов Ғ. Векторҳо ва татбиқи онҳо дар ҳалли масъалаҳои физикӣ. Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ, “Номаи донишгоҳ” №2 (41) Хучанд, 2017, - С. 247-255.
6. А.Б. Буриев, С.А. Алиев, Б.Ғ. Ҷалилов, Ҷалилов Ғ. Усули гузориш ва методикаи ҳисобкунии масъалаҳои физикӣ бо истифодаи барномаҳои таълимии тарҳрезшуда. Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ, “Номаи донишгоҳ” №2 (41) Хучанд, 2017, - С.383-389.
7. Балаш В.А.. Задачи по физике и методы их решения. / В.А. Балаш - М. «Просвещение». 1983. - 432 с.
8. С.Ш. Раҳимов, Ғ. Ҷалилов, А.З. Осимов. Фаҳмиш ва муқаммалгардии он Ҳангоми ҳалли масъала. Маводи конференсияи илмӣ – амалии ҷумҳуриявӣ. Сифати таълим дар мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида ба 25 – солагии истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон сах. 496 – 499, соли 2016.
9. Султонов У., Алиев С., Ҷалилов Б.Ғ., Ҷалилов Ғ. Доимӣҳои физикӣ ва мазмуни физикии онҳо. Маводи конференсияи илмӣ – амалии ҷумҳуриявӣ масъалаҳои физикаи муосир бахшида ба 75 солагии профессор Хуршед Абдуллозода. «Нури маърифат». Хучанд 2015. С.135-139.

КОЭФФИЦИЕНТИ КОРИ ФОИДАНОКИ ЗАНЧИРИ ЭЛЕКТРИКИИ ЧАРАЁНИ ДОИМӢ

Дар мақола, ки ҳама гуна занҷири электрикӣ аз манбаъ, муқовиматҳои бо тарзҳои гуногун пайвастишуда ва муқовимати дохилаи манбаъ ташиқил меёбад, оварда шудааст. Ҳама гуна асбобҳои муҳофизатиро ченкунанда - вольтметр, амперметр, ваттметр ва ҳоказо-и ба занҷир пайвастишуда, ҷараёно мегузаронанд, яъне ҳар кадоми онҳо ҳамчун ноқил хизмат мекунанд. Дар баробари ҷараёнгузаронишон ин асбобҳо вобаста ба шакли геометрияшон ва аз маводи гуногун буданишон муқовимат доранд. Ҳамин тариқ, ҳамаи асбобҳои ба қисми берунаи занҷир пайвастро ҳамчун муқовимат ҳисобидан мумкин аст.

Калидвожа: муқовимати беруна, схемаи барқӣ, муқовимат, формула, муқовимати дохилӣ, коэффиенти занҷир, муқовимат, муқовимати умумӣ, настиавии шиддат, хусусияти схема, унсури схема, қувваи соф, муқовимати микросхемаҳои беруна, ҳадди ниҳони қувваи соф, истеҳсоли муосир, муқовимати баробар

ЭФФЕКТИВНАЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ ЭФФЕКТИВНОСТЬ НЕПРЕРЫВНОГО КОНТУРА

В статье приводится все электрические цепочки из источника, противостояние Соединенным различными способами и внутреннее сопротивление источника. Имеются в виду все защитно-измерительные приборы-вольтметр, амперметр, ваттметр и правитель, подключенные к цепи, проходящие то есть каждый из них служит соединителем. Наряду с потоком, эти инструменты обладают сопротивлением в геометрической форме и из разных материалов. Таким образом, все инструменты, подключенные к внешней части цепи, можно рассматривать как сопротивление.

Ключевые слова: внешнее сопротивление, электрическая цепь, резистор, формула, внутреннее сопротивление, Коэффициент цепи, сопротивление, общее сопротивление, падение напряжения, характеристика цепи, элемент цепи, полезная мощность, внешнее сопротивление цепи, максимальная полезная мощность, современное производство, эквивалентное сопротивление

EFFICIENT PERFORMANCE CONTINUOUS LOOP EFFICIENCY

Presented in an article in which the entire power supply chain is formed from a source, countermeasures, various methods and internal resistance of the source are given. This refers to all protective measuring devices-voltmeter, ammeter, wattmeter and ruler, connected to the circuit, passing that is, each of them serves as a connector. Along with the flow, these tools have resistance in geometric shape and made of different materials. Thus, all tools connected to the external part of the circuit can be considered as resistance.

Keywords: external resistance, electrical circuit, resistor, formula, internal resistance, circuit coefficient, resistance, total resistance, voltage drop, circuit characteristic, circuit element, useful power, external circuit resistance, maximum useful power, modern production, equivalent resistance.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Умаров А.А. – н.п.д. кафедраи физикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Неъматов А. - н.ф.м.д, кафедраи физикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Ҷалилов Ф. Ф. Муаллими калони кафедраи физикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Информация об авторах:

Умаров А.А. - н.п.д. Кафедра общей физики Таджикского государственного педагогического университета Айни.

Джалилов Б.Ф., старший преподаватель кафедры общей физики Таджикского государственного педагогического университета им. Айни.

Нематов А. - кандидат технических наук, кафедра общей физики, Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни.

Information about authors:

Umarov A.A. - n.p.d. Department of General Physics, Tajik State Pedagogical University Aini

Jalilov B.F., Senior Lecturer, Department of General Physics, Tajik State Pedagogical University. Aini.

Nematov A. - Candidate of Technical Sciences, Department of General Physics, Avicenna Tajik State Pedagogical University S. Aini.

ТДУ: 672.71:37 (575.3)

ХОСИЯТҲОИ МОДДАҲОИ ЗАҲРОЛУДИ (МЗ) СИЛОҲИ КИМИЁВӢ

Абзалов И.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни.

Сарсухан: Ба шарият дар таърихи дуру дарози худ бисёр ҷангҳо аз сар гузаронидааст. Чи тавре, ки ба ҳамаи мо маълум аст, ҷанг ин мусибат аст, ба ҷуз ҳаробиҳои маънавӣ, моддӣ ва иқтисодӣ ягон ғоидае намеорад. Алалхусус, ду ҷанги ҷаҳонӣ, ки дар қарни гузашта тамоми давлатҳои Аврупо ро фаро гирифта буд, ғувоҳи он аст. Бояд қайд кард, ки дар ин ҷангҳои ҷаҳонӣ яроқҳои истифода мешуданд, ки танҳо миқдори муайяни одамро нест мекарданд, воситаҳои таркандае истифода мешуд, ки танҳо иншоотҳои муайянеро вайрон мекарданд, ё ин ки сӯхторҳои ҳудудии на он қадар дахлнок ба амал меомаданд. Бинобар вазифаҳои асосии мудрофияи шаҳрвандӣ ин ҳимояи шаҳрвандон аз силоҳи қатли ОМ, таъмини қори устувори объектҳо ва соҳаҳои хоҷагии ҳалқ дар шароити ҷангӣ ва орошта, гузаронидани қорҳои наҷотдиҳӣ ва барқарорсозӣ дар нуқтаҳои зарарида ва минтақаҳои аз байн рафта истода мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати навбунёду тозаистиклол аст ва дар байни давлатҳои абарқудрат бояд аз манфиатҳои геополитикии ҳеш дифоъ карда тавонад. Бинобар ин, тамоми шаҳрвандони давлати мо бояд ҳамеша тайёр ва омода бошанд, ки ҳар лаҳза манфиатҳои миллатро дифоъ карда тавонанд. Бо сабаби дар дунё афзоиш ёфтани силоҳи кимиёвӣ ва бактериологӣ (биологӣ) мо бояд тасаввуроте дошта бошем, ки истеҳсоли он чи гуна аст ва дифоии манфиатҳои миллатро ҳимоя намоем. Бинобар ин, мақолаи пешбинишуда оиди аз худ қардани қоидаҳои беҳатарӣ ва донишҳои ҳосияти кимиёвӣ, ҳосил қардани моддаҳои заҳролудило силоҳи кимиёвӣ, ки онро душман барои несту нобуд қардани ҳаёти зиндаи олам пешбини менамояд, мебошад.

Қисми асосӣ: Аз тарафи душман истифода шудани силоҳи кимиёвӣ садои паст ва ношунавоии тарқишҳои силоҳ дар заминро ҳаво ва дар қойи тарқиш пайдо шудани дути зудпахншаванда, ҳатҳои сиёҳи аз паси ҳавопаймо раванда, ки ба замин менишинанд, доғҳои равғанӣ дар рӯи барғҳо, ҳок, биноҳо қорӣ шуда, пас аз он қоридани гулӯ, ҷашм, тангшавии ғавҳараки ҷашм, вазнинӣ дар қафаси синаро одамон ҳис менамоянд.

Силоҳи кимиёвӣ – ин ҷунин намуди яроқ мебошад, ки асоси онро моддаҳои заҳронок ташкил дода, ба одамон, ҳайвонот, ҳаво, маҳал ва ҷизҳои ғирду атроф, аз ҷумла, ҳӯроқворӣ ему хошоқ ва манбаи обро заҳролуд мекунанд [6, с.18].

Тарқиби силоҳи кимиёвӣ имқоният медиҳад, ки моддаҳои заҳронок дар намуди ҷақраҳои моеъ (барои заҳролуд қардани маҳал), дар намуди буғу дуд (барои заҳролуд қардани ҳаво) истифода бурда мешавад. Бинобар ин, одам ҳангоми аз ҳавои заҳролуд нафас қашидан, ҳангоми ба пӯсти бадан, либос расидани моддаҳои заҳролуд ва инҷунин, ҳангоми ҳӯрдани ҳӯроқ ё нӯшидани оби заҳронок заҳролуд мешавад. Нахустин шуда, ҷунин моддаҳои пуртаъсири заҳролуд дар давраи ҷанги якуми ҷаҳонии истифода шуда буданд. Дар охири моҳи сентябри соли 1914, Протоқоли Германия қонференсияи Гаағаро (соли 1899 №907) поймол қарда, снарядҳои кимиёвиро истифода бурд. Дар вақти ҷанги якуми ҷаҳонӣ фақат Германия зиёда аз 34 ҳазор снарядҳои кимиёвӣ истеҳсол қард. Умуман, ҳамаи он давлатҳои, ки дар ҷанги якуми ҷаҳонӣ иштирок доштанд, зиёда аз 180000 кг. моддаҳои заҳролудило пуртаъсир (МЗП) тайёр қарданд, ки 125000 кг. он истифода шуда, зиёда аз 1300 ҳазор одам заҳролуд

шуд. Баъди ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар зерӣ таъсири башариат 17 июни соли 1925 дар Женева намоёндогони 37-давлати ҷаҳон протоколи манъ кардани истифодаи маводҳои заҳронок, газҳои буғикунандаро имзо карданд. Аммо ба ғайр аз Иттиҳоди Шуравӣ, ягон давлати дигар эътибор надод (тасдиқ накарданд). Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрико тавассути силоҳи кимиёвӣ ва бактериологӣ дар бисёр давлатҳои Осиё, хусусан дар Корея ва Вьетнам зиёда аз 2 млн. одамро заҳролуд карда, 360 ҳазор гектар замини қорам, 0,5 млн. ҷангалзорҳоро нобуд сохт [2, с.12].

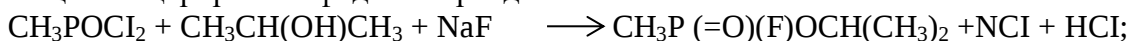
Иқтисодиёти ҷарбии давлатҳои мутараққӣ он қадар моддаҳои тарқанда (бомбаҳои атомӣ, термоядрӣ, нейтронӣ) истеҳсол кардааст, ки қураи Заминро 15 маротиба аз нав несту нобуд сохтан мумкин аст.

Аз ин лиҳоз, мо дар мақолаи худ методикаи омӯзиши моддаҳои заҳронок, ки дар минтақаҳои истифодабурдаи силоҳи кимиёвӣ одамон табиӣ заҳролуд шудаанд, барои муайян намудани дараҷаҳои паҳншавии он дар маҳал барои донишҷӯён маълумот пешкаш намудем.

Моддаҳои заҳронок аз рӯи хусусияти ба организм таъсир карданашон ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешаванд:

- асабонӣю фалаҷкунанда (V- газҳо, зарин, зоман);
- ба пӯст зараркунанда (иприт, люизит);
- заҳролудкунандаи умумӣ (кислотаи синен, хлорсиан);
- буғикунанда (фосген, дифосген);
- руҳафтодакунанда (диэтиламиди кислотаҳои лизергенӣ, би-зед); - мутаасиркунанда (си-эс, хлорасетифенон).

Асабонӣю фалаҷкунанда – шакли қутоҳи номи зарин – (GB, T₁₄₄, T₄₆ формулаи кимиёвии он C₁₁H₁₆FO₂P), инҳо моеъҳои беранг буда, дар инсон ва ҳайвон системаи асабро фалаҷ мекунад. Таъсири онҳо бениҳоят баланд аст. Ҳатто як қатра «заман» агар ба пӯсти инсон расад ба ҳалокат мерасонад. Нишонаҳои якуми таъсири ин моддаҳо танг шудани гавҳараки чашм, нафаскашӣи вазнин (мушқил), рафтани оби даҳон, ҷудошавии балғам аз органҳои нафаскашӣ, партофтан, араққунӣ мебошад, ки дар натиҷаи онҳо организм фалаҷ шуда, ба ҳалокат мерасад. **Зарин:** зичиаш 1,09 г/см³, температураи ҷушиш 147⁰С, ҳарорати сахтшавӣ аз -30 то -50⁰С, дар об тезҳалшаванда. Барои ҳосил кардани ин модда синтези заринро дар натиҷаи реаксияи этерификасияи спирти изопропил бо дихлорангидриди кислотаи метилфосфонӣ мегузaronанд, дар ин ҷо ба сифати манбаи фтор фторидҳои металлҳои ишқориро истифода мебаранд:



ба ҳамин монанд аз дифториди кислотаи метилфосфонӣ низ ҳосил мешавад: $\text{CH}_3\text{POF}_2 + \text{CH}_3\text{CH}(\text{OH})\text{CH}_3 \longrightarrow \text{CH}_3\text{P}(=\text{O})(\text{F})\text{OCH}(\text{CH}_3)_2 + \text{HF}$; [3, с.74].

Зоман – формулаи кимиёвиаш C₇H₁₆FO₂ - ин моддаи фосфорорганикӣ буда, моеъи беранг аст. зичиаш 1,01 г/см³, ҳарорати ҷушиш 185 - 187⁰С, ҳарорати сахтшавӣ аз -30 то -80⁰С, дар об базури маҳлул мешавад. Аз рӯи бисёр хосиятҳои ба зарин хеле монанди дорад, аммо заҳронокиаш 2,5 маротиба зиёд буда, нисбат ба зарин то андозае устувортар аст. Ҳосил кардани **зоман** ба усули ҳосил кардани **зарин** монанди дорад: $\text{CH}_3\text{POCl}_2 + \text{CH}_3\text{POF}_2 + 2\text{CH}_3\text{CH}(\text{OH})\text{C}(\text{CH}_3)_3 \longrightarrow 2\text{CH}_3\text{P}(=\text{O})(\text{F})\text{OCH}(\text{CH}_3)\text{C}(\text{CH}_3)_3$

Моддаҳои заҳроноки ба пӯст зараркунанда (ClCH₂CH₂)S-иприт, люизит) – Иприт моддаи органикӣ буда дар ҳарорати аз 500⁰С зиёд пурра таҷзияи термикӣ ба амал меояд. Ҳангоми гармкунии қутоҳмуддат то ҳарорати аз 300⁰С боло ба маҳсулотҳои таҷзия табдил намеёбад, бинобар ин, иприт ба раванди денататсия нисбатан устувор аст. Дар натиҷаи ба пӯсти инсон ё ҳайвон ҷакидан аввалан ба варамқунӣ расонда, сипас ҳуҷайраҳоро мекушанд. Дар ҳолати бо ҳӯрок ба даруни инсон дохил шудан системаи узвҳои дил, нафаскашӣ ва ҳозимаро вайрон мекунад. **Иприт** равшанолуд аст: 1,3 маротиба аз об вазнинтар аст, ҳарорати ҷушиши он баробар аст ба 217⁰С, иприти тоза кимиёвӣ тахминан дар температураи 14⁰С сахт мешавад ва техники бошад, ҳангоми 8⁰С дар об хуб ҳал намешавад, дар равшану маҳлулҳои органикӣ хуб ҳал мешавад. Асосан ипритро бо се роҳ синтез мекунад:

- аз этилен ва хлориди сулфур – $2\text{CH}_2 = \text{CH}_2 + \text{SCl}_2 \longrightarrow (\text{CH}_2\text{CH}_2)_2\text{S}$
- аз тиодикликол – $\text{S}(\text{CH}_2\text{-CH}_2\text{OH})_2$ ва хлоридифосфор PCl_3 ;

- аз тиодипликол ва кислотаи хлорид $(\text{HO}-\text{CH}_2-\text{CH}_2)\text{S}+2\text{HCl} \rightarrow (\text{CH}_2\text{Cl}-\text{CH}_2)_2 + 2\text{H}_2\text{O}$:

Моддаҳои захроки бугикунанда (COCl_2 -фосген, CCl_3COCl -дифосген) –дар вақти нафасгирӣ дар даҳон як ҳиссиёти нофорами ширине пайдо мешавад. Сипас нафаскашӣ тез мешавад, сар чарх мезанад, сулфа пайдо шуда, организми инсон тамоман беҳол мешавад. Дар вақти аз ҷои захролудшуда дур шудан, ин ҳиссиётҳо гум мешаванд, аммо пас аз 4-6 соат саломатии инсон метавонад якбора вайрон шавад. Дар лаборатория бо роҳи оҳиста гарм кардани омехтаи CCl_4 ва SO_3 ҳосил мешавад: $2\text{SO}_3 + \text{CCl}_4 \rightarrow \text{S}_2\text{O}_5\text{Cl}_2 + \text{COCl}_2$

Дифосген ҳамчун манбаи ду эквиваленти фосген хизмат мекунад: $2\text{RNH}_2 + \text{ClCO}_2\text{CCl}_3 \rightarrow 2\text{RNCO} + 4\text{HCl}$

Моддаҳои захролудкунандаи умумӣ (HCN -кислотаи синил, ClCN -хлорсиан) –асосан ба системаи асаб таъсир мерасонанд. Дар натиҷаи нафаскашӣ ин захрҳо ҳиссиёт баланд шуда, инсон аз ҳама чиз метарсад, гавҳараҳои чашм калон мешаванд, бесаранҷомӣ, нафаскашӣ мушкул мешавад ва аз нафасгир шудани инсон ба ҳалокат мерасад. Аз ҳама раванди маъмули истеҳсоли кислотаи синил ин оксидшавии Андуссӣ мебошад, ки аз ҷониби Леонид Андрусов ва Т.Г.Фарбен ихтироъ шудааст. Дар натиҷаи он метан ва аммиак дар иштироки оксиген дар ҳарорати 1100°C бо иштироки катализатори платина ба реаксия ҳамҷоя мешавад: $[7, \text{с.}212]. 2\text{CH}_4 + 2\text{NH}_3 + 3\text{O}_2 \rightarrow 2\text{HCN} + 6\text{H}_2\text{O}$

Энергияи барои реаксия зарур буда, аз ҳисоби қисм ба қисм оксидшавии метан ва аммиак таъмин карда мешавад. Дигар раванд ин раванди Дегусса мебошад, ки он бе иштироки оксиген мегузарад ва энергия тавассути девони реактор интиқол дода мешавад: $\text{CH}_4 + \text{NH}_3 \rightarrow \text{CN} + 3\text{H}_2$

Моддаҳои захроки мутаассиркунанда (хлорасетафенон $\text{C}_6\text{H}_5\text{COCH}_2\text{Cl}$), Си-Эс, Си-Эр, адамсит ($\text{HN}(\text{C}_6\text{H}_4)_2\text{AsCl}$) ба органҳои нафаскашӣ ва чашм таъсири сахт мерасонанд. Нишонаҳои аввали таъсири ин газҳо чунин аст: чашмҳо сурх мешаванд, нисбати равшани тарс пайдо мешавад, узвҳои нафаскашӣ ноором шуда, инсон ба сулфа дучор мешавад, пӯст сурх мешавад. Ин нишонаҳо пас аз 1-3 дақиқаи баъди захролудшавӣ пайдо мешаванд.

Моддаҳои захролудкунандаи руҳафтодакунанда (**Би-Зет**) – асосан ба системаи асаб таъсир менамоянд. Нишонаҳои аввали таъсири ин захрҳо васеъшавии гавҳараки чашм ва дилбеҳузуршавӣ мебошад. Ин захрҳо дар натиҷаи ба пӯст расидан, бо воситаи хӯрок ба организм дохил шудан ва нафас кашидан таъсири худро мерасонанд.

Барои муайян намудани дараҷаҳо ва характери моддаҳои захролуд ва таъсири он ба ҳаёти одамон, ҳайвонот ва муҳити табиат ва талафоти ҳайати шахсӣ мушоҳидаҳо гузаронида муайян намудем:

-ҳисоботи асосии аввала дар вақти руҳ додани силоҳи кимиёвӣ;

а) муайян намудани моддаҳои захролуд;

б) вақт ва минтақаи истифодабарии силоҳи кимиёвӣ;

в) муайян намудани боду ҳаво ва шароити географии маҳал;

г) дараҷаи муҳофизатии паноҳгоҳҳо, гурезгоҳҳо, паноҳгоҳҳои зиддинурафканӣ, аслиҳа ва техника;

- муайян кардани қуватнокии вертикалии ҳаво ва атмосфераи қабати болоии замин:

а) инверсия – ҷараёни пайдоиш дар вақти ҳавои соф бо самти шамоли сусти (то 4 м/с) ва нобудшавии он дар давоми 1- соат то фуру рафтани офтоб ва 1- соат пеш аз субҳи офтоб;

б) конвексия - ҷараёни пайдоиш дар вақти ҳавои соф бо самти шамоли сусти (то 4 м/с) ва нобудшавии он дар давоми 2- 2,5 соат то фуру рафтани офтоб ва 2-соат пеш аз субҳи офтоб;

в) изотермия – темпиратураи ҳаво бояд аз сатҳи замин 20-30 м. баробар бошад, дар вақти ҳавои абрнок ва қабати болоии барфи боридашуда ҷараёни он муайн мешавад. [8, с.92].

Дар вақти муайян намудани моддаҳои захролуд ва дараҷаҳои захролудшавӣ бо он мо бояд хатман сарҳади паҳншавӣ, чуқурии паҳншавии самти шамоли моддаҳои захролудро дар ҳудуд ва техника донем. Бинобар ин, чуқурии паҳншавии самти моддаҳои захролуд (км), ки бо тариқи ҳавопаймо истифода бурда мешавад мо бояд муайн карда тавонем: Системаи муодилаҳои зеринро

$$\text{Мисол: } D = \frac{5P_{\text{бар}} \cdot t_{\text{бар}} - 5P_{\text{баромад}} \cdot t_{\text{баромад}}}{K_{\text{хис рад}}} \leq D_{\text{дод}};$$

$$P_{\text{бар}} = P_{\text{бар}} \left(\frac{t_{\text{бар}}}{t_{\text{бар}}} \right)^{-1,2}; t_{\text{бар}} = t_{\text{бар}} + T \text{ ҳал карда,}$$

вобастагии зеринро ҳосил мекунад:

$$T = f\left(\frac{D_{\text{ақиб}} \cdot K}{P_{\text{вх}}}; t_{\text{вх}}\right),$$

Дар ин ҷо:

$D_{\text{дод}}$ – вояи афканишоти экспозисионии додашуда;

$P_{\text{вор}}$ – дараҷаи радиатсия ҳангоми ба минтақаи захролудгардида ворид шудан;

$t_{\text{вор}}$ ва $t_{\text{бар}}$ – мувофиқан вақти гузашта пас аз таркиш ҳангоми ворид шудан ва баромадан;

T – давомнокии шуоъзанӣ;

Миқдори захролудшавиро дар минтақа аз рӯи ҷадвал дида мебароем.

$K_{\text{хис.рад.}}$ – аз нав ҳисобкунии коэффисенти сатҳи радиасия [3, с.72].

$\frac{D_{\text{дод}} \cdot K_{\text{хис.рад.}}}{P_{\text{вор}}}$	Вақти гузашта пас аз таркиш ва то саршавии шуоъзанӣ, / с.					
	0,5	1	2	3	4	5
	Дараҷаи радиасия ҳангоми ба минтақаи захролудгардида ворид шудан, ... с ... дақиқа.					
	0-15	0-14	0-13	0-12	0-12	0-12
	0-22	0-22	0-20	0-19	0-19	0-19
	0-42	0-31	0-26	0-26	0-25	0-25
	1-02	0-42	0-35	0-34	0-32	0-32
	1-26	0-54	0-44	0-41	0-39	0-39
	2-05	1-08	0-52	0-49	0-47	0-46
	2-56	1-23	1-02	0-57	0-54	0-53
	4-09	1-42	1-12	1-05	1-02	1-00
	5-56	2-03	1-23	1-14	1-10	1-08
	Бе маҳдуд	11-52	4-06	3-13	2-46	2-35
		31-00	6-26	4-28	3-48	3-28
		Бе маҳдуд	9-54	6-09	5-01	4-28
			23-43	11-05	8-12	6-57
			193-19	35-35	19-48	14-43
			-	-	124-00	59-18

Барои ба зарардида расонидани ёрии аввалини тиббӣ мо бояд пеш аз ҳама ба ӯ ниқоби зиддигазӣ пӯшонида ба воситаи нӯшонидани дору моддаи зиддизахролудшавиро ворид менамоем. Ҳангоми ба пӯсти бадан ё сару либос афтодани моддаҳои захролуд мо бояд бо маҳлули маҳсули зидди силоҳи кимиёвӣ тоза кунем. Аломатҳои захролудшавӣ ин сурх шудани пӯсти бадани инсон, пайдо шудани обида, ки муддате калон шуда, ба захми дертабобат табдил мегардад ва ҳарорати бадани инсон баланд шуда, беҳол мегардад. Дар ин ҳолат ба осебдида ампулаи зидди захролудшавӣ гузаронида, нафаси сунӣ дода, ўро ба беморхона фиристонидан лозим аст. Дар сурати таъсири зиёди моддаҳои захрдор мо бояд бадани осебдидаро бо мағзоба ё спирт коркард карда, чашму бинияшро бо оби тоза шўем.

Хулоса. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳофизати гражданин» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи аҳоли ва ҳудуд аз ҳолатҳои фавқулодаи дорои хусусияти табиӣ ва техногенӣ» гуфта шудааст, ки омӯзиш ва омода намудани ҳамаи табақаҳои аҳоли, новобаста ба миллат, синну сол ва мавқеи дар ҷамъият доштани зарур ҳисобида мешавад. Бинобар ин, донишҷӯён ва омӯзгорони Донишгоҳ бояд усулҳои асосии ҳифзи аҳоли ва амали онҳоро дар ҳолатҳои фавқулодаи истифодабурдаи душман силоҳи кимиёвиро, ки аз он моддаҳои захролуд таркиши ношунавоӣ пайдо мекунад, бояд хусусият, ҳосил, синтез ва роҳҳои пешгирии онро донанд.

АДАБИЁТ

1. Атаманюк В.Г. - «Гражданская оборона» / В.Г. Атаманюк - Москва 1985.
2. Асомиддинов Ш. - «Гражданская оборона и защита от Ч.С.» -/ Ш.Асомиддинов Душанбе 2018.
3. Акимов Н.И. Учебное пособие для вузов. / Н.И. Акимов, Л.Г. Ширшев - Москва 1986.
4. Глушков В.А. - «Пособие по ГО» / В.А.Глушков - Москва. Высшая школа. - 1985.
5. Завьялова В.Н. - «Гражданская оборона» / В.Н. Завьялова - Москва «Медицина»- 1989.
6. Селюков И.Б. - «Учебное пособие по ГО». / И.Б. Селюков - Москва 1986.
7. Федоров Л. - «От хлора и фосгена до «Новичка»». Л.Федоров // История советского химического оружия. Москва 2019.
8. Шаров Ю.Н. «Дозиметрия и радиационная безопасность» / Ю.Н. Шаров, Н.В.Шубин Москва 1991.
9. Ширшев Л.Г. - «Учебник для вузов по ГО» / Л.Г. Ширшев - Москва 1986.

ХОСИЯТҲОИ МОДДАҲОИ ЗАҲРОЛУДИ (МЗ) СИЛОҲИ КИМИЁВӢ

Дар мақола мо хосият, истеҳсол ва истифодабарии моддаҳои заҳролуди аз тарафи душман истифода шавандаи силоҳи кимёвиро, ки барои несту нобуд кардани одамон, ҳайвонот, ҳаво, маҳал ва чизҳои гирду атроф, аз ҷумла, ҳӯрокворӣ ему хошок ва манбаи обро дида баромадем. Силоҳи кимёвӣ аз даҳшатноктарин воситаҳои силоҳи қатли оми муҳити зист мебошад. Моддаҳои заҳролуд шакли моеъ, газ ва аэрозолӣ дошта, ба воситаи роҳҳои узвҳои нафаскашӣ, меъда, пӯст ва чаши ба бадани инсон дохил мешаванд. Аз рӯи таъсир ба бадани инсон, моддаҳои заҳролуди асабӣ-паралитикӣ; пӯстӣ, бугикунанда, заҳрдор, табларза ва психохимиявӣ ҷудо мешавад, ки онро мо дар мақола бо мисол ба тариқи муайян кардани хосиятҳои умумӣ, ҳосилишавӣ ва синтез аз рӯи ҷадвал ва формула пешкаши хонандагон кардем.

Мақсади мақола: Мақсади асосии мақола ин омода намудан ва омӯзонидани ҳайати роҳбарикунанда ва донишҷӯён оид ба ҳолатҳои фавқулодаи замони осишта ва ҷанг, тарзҳои муҳофизати аҳоли, асосҳои ташик ва гузаронидани корҳои наҷотдиҳӣ аз моддаҳои заҳролуд ва маҳалҳои заҳролудшударо мебошанд. Баланд бардоштани савияи донишу малакаи омӯзгорон ва донишҷӯён оиди моддаҳои заҳролуди силоҳи кимёвӣ ва пешгирии муҳофизати он.

Аз рӯи натиҷаҳои тадқиқот: Дар натиҷаи тадқиқот донишҷӯён ва омӯзгороне, ки дар асоси фармони Сардори мудофияи граждани - Ректори Донишгоҳ, ҳамчун сардори нерӯҳои гайриҳарбии мудофияи граждани – муовинони деканҳои факултетҳо мебошанд, бояд ҳолати мавқеи заҳролудшударо дуруст арзёбӣ карда тавонанд.

Калидвожаҳо: моддаҳои заҳролуд, инверсия, конвексия, изотермия, V- газҳо, зарин, зоман, фосген, дифосген, иприт, кислотаи синил, хлорсиан.

СВОЙСТВА ОТРАВЛЯЮЩИХ ВЕЩЕСТВ (ОВ) ХИМИЧЕСКОГО ОРУЖИЯ

В данной статье мы рассмотрели характер, производство и применение противником химического оружия для уничтожения и заражения людей, животных, воздуха, местности и окружающей среды, включая продукты питания и воду. Химическое оружие является одним из самых страшных видов оружия массового поражения. Токсичные вещества в жидком, газообразном и аэрозольном виде попадают в организм человека через дыхательные пути, желудок, кожу и глаза. О влиянии на организм человека нервно-паралитических токсинов; кожные, вяжущие, токсические, лихорадочные и психохимические, которые мы представили в статье, например, путем определения общих свойств, выхода и синтеза по таблице и формуле.

Цель статьи: Основной целью статьи является подготовка и обучение руководства и студентов вопросам чрезвычайных ситуаций мирного и военного времени, способам защиты населения, основанный на организации и проведения аварийно-спасательных работ в зонах заражения от отравляющих веществ. Совершенствование знаний и навыков преподавателей и студентов по отравляющим веществам химического оружия и их защите.

По результатам исследования: В результате исследования студенты и преподаватели, которые по приказу начальника гражданской обороны–Ректора Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, начальники невоенизированных формирований сил ГО – зам деканы факультетов должны и обязаны уметь точно оценивать состояние зараженной местности и определять свойства отравляющих веществ.

Ключевые слова: отравляющие вещества, инверсия, конвекция, изотерма, V-газы, зарин, зоман, фосген, дифосген, иприт, синильная кислота, цианид.

PROPERTIES OF TOXIC SUBSTANCES (TS) OF CHEMICAL WEAPONS

In this article, we examined the nature, production and use of chemical weapons by the enemy to destroy and infect people, animals, air, terrain and the environment, including food and water. Chemical weapons are one of the most feared weapons of mass destruction. Toxic substances in liquid, gaseous and aerosol form enter the human body through the respiratory tract, stomach, skin and eyes. On the influence of nerve-paralytic toxins on the human body; dermal, astringent, toxic, febrile and psychochemical, which we presented in the article, for example, by determining the general properties, yield and synthesis according to the table and formula.

Purpose of the article: The main purpose of the article is to prepare and educate the leadership and students on issues of emergency situations in peacetime and wartime, methods of protecting the population, based on the organization and conduct of rescue operations in areas of contamination from poisonous substances. Improving the knowledge and skills of teachers and students on poisonous substances of chemical weapons and their protection.

According to the results of the study: As a result of the study, students and teachers who, by order of the head of civil defense - the Rector of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, the heads of non-military formations of civil defense forces - deputy dikans of faculties should and must be able to accurately assess the state of the contaminated area and determine the properties of toxic substances.

Keywords: poisonous substances, inversion, convection, isotherm, V-gases, sarin, soman, phosgene, diphosphene, mustard gas, hydrocyanic acid, cyanide.

Дар бораи муаллиф:

Абзалов Имом Азизхужаевич - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи физиологияи синнусолӣ ва мудофияи граждании Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С.Айни. Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе кӯчаи Шотемур 73 "а" утӯқ. 14. тел: (+992) 935410344.

Сведения об авторе:

Абзалов Имом Азизхужаевич - кандидат педагогических наук, доцент кафедры возрастной физиологии и гражданской обороны Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Республика Таджикистан город Душанбе улица Шотемур 73 "а" квартира. 14. тел: (+ 992) 93 541 03 44.

About the author:

Abzalov Imom Azizhuzhaevich - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Age Physiology and Civil Defense of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Republic of Tajikistan Dushanbe city Shotemur street 73 "a" apartment. 14. Tel: (+ 992) 93 541 03 44.

ОМУЗИШИ МАВЗЌИ «ПРОГРЕССИЯИ ГЕОМЕТРИ»

ДАР АСОСИ ТАЪЛИМИ ТАФРИҚА

Шарипов Н.З.

Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон,

Ниёзов Ҷ.М.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ

Сарсухан: Бо мақсади баланд бардоштани сифати таълими математика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мо дар мақолаи мазкур дастуру ҳидоятҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонов дар паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бораи эълон намудани солҳои 2020-2040 ро “20-солагии рушди илмҳои дақиқ, риёзӣ ва табиатшиносӣ” сармашқи кори худ намуда, як тарзи таълими тафриқавии мавзӯи “Прогрессияи геометрӣ”-ро дида баромадем.

Қисмати асосӣ Мақсади интиҳоби ин мавзӯ аз он иборат аст, ки: вай яке аз мавзӯҳои марказии курси алгебраи синфи 9 ба шумор меравад; оид ба он машқу масъалаҳои фаровон дар дастури методии “Машқ ва масъалаҳо аз алгебра”, муаллифонаш Маҳмудов Т.,

Сарахонова С., Шарипов Ш., Маликаи А., Ниёзов Ҷ.М. мавҷуд аст. Вале онҳоро дар раванди дарс чӣ тавр истифода мебаранд, касе таҳлил накардааст. Ба назари мо методи тафриқавии таълими математика дар ин ҷода лозим аст.

Тафриқа (дифференциатсия аз калимаи латинии differentia-фарқият) ба маънои чудокунӣ, тақсимкунии бутун ба ҳиссаҳо, шаклҳо ва дараҷаҳои ин тақсимкунӣ фаҳмида мешавад. Нисбат ба раванди таълим тафриқаро ҳамчун омиле бояд фаҳмид, ки вазифаи он чудокунии хонандагон ба гурӯҳҳои алоҳида дар ҷараёни омӯзиш барои азхудкунии мақсади асосии таълим равона карда мешавад. Ин маънои онро надорад, ки чунин гурӯҳҳо доимо якхела мемонанд. Метавонанд хонандагони пешқадамро аз гурӯҳҳои поёнӣ ба ба гурӯҳи боло гузаронанд ва баръакс хонандагони танбалро аз гурӯҳи аввал ба гуруҳҳои поёнтар иваз кунанд.

Таълими тафриқавӣ баҳисобгирии хусусиятҳои инфиродии хонандагон дар ин ё он шаклест, ки онҳо дар асоси ягон махсусияти хоси хонандагон гурӯҳбандӣ карда мешаванд.

Ҳар як хонанда, махсусан хонандагони сулҳон ба муносибати тафриқавӣ ниёз доранд, то ин ки қафомонии онҳо рафъ гардад. Дар мактаб бо омода набудани хонандагоне вохӯрдан мумкин аст, ки ғайринокии идроки кифоя, ба мисли хотира, идрок, эҳсос, тафаккур, нутқ, тасаввурот ва ғайра дошта бошанд. Дар чунин ҳолатҳо таълимиро дар асоси махсусиятҳои синусоӣ ва фардӣ, ба мисли намуд, ғайрат, майлу рағбатҳо қобилиятҳо, шавқу завқ ва инкишофи зеҳнӣ ва монанди инҳо ба роҳ мондан лозим аст.

Ба назари мо истифодаи чунин метод, гарчанд вақти зиёдтар сарф шавад ҳам, барои беҳтаршавии сифати масъалаҳалкунии хонандагон ёрии калон мерасонад. Пеш аз он ки ин методро истифода намоем, аввал каме маълумоти назариявӣ медиҳем.

Пайдарпаиҳои 3; 6; 12; 24; 48; ... ва $1; \frac{1}{2}; \frac{1}{4}; \frac{1}{8}; \frac{1}{16}; \dots$ —ро дида мебароем. Мушоҳидаҳои бевосита нишон медиҳад, ки дар пайдарпаии якум аз аъзои дуюмаш сар карда, ҳар як аъзои пасоянда ду маротиба зиёд ва дар пайдарпаии дуюм ду маротиба кам мешавад. Ин мисолҳо ба мафҳуми прогрессияи геометрӣ меоварад. Бигузор (b_n) бо аъзоҳои $b_1; b_2; b_3; b_4; \dots, b_n$ дода шуда бошад.

Таъриф. Пайдарпаии аъзоҳояш ғайринулӣ прогрессияи геометрӣ номида мешавад, агар аз аъзои дуюмаш сар карда ҳар як аъзои пасоянди он ба ҳосили зарби пешояндаш бар адади доимӣ баробар бошад.

Дар асоси таъриф барои пайдарпаии (b_n) баробарии $b_{n+1} = b_n \cdot q$ —ро, ки дар ин ҷо q —ягон адад аст, навиштан мумкин аст. Масалан, барои мисолҳои дар боло навиштамон мувофиқан баробариҳои

$$b_{n+1} = b_n \cdot 2 \text{ ва } b_{n+1} = b_n \cdot \frac{1}{2}$$

ҷой доранд. Аз таъриф хулосаи дигари муҳим низ мебарояд: аз аъзои дуюмаш сар карда, нисбати аъзои дилхоҳи он бар пешояндаш ба адади доимии q баробар аст.

$$b_{n+1} : b_n = q$$

Адади ғайринулӣ q —ро маҳраҷи прогрессияи геометрӣ меноманд. Баробарии $b_{n+1} = b_n \cdot q$ нишон медиҳад, ки барои муайян кардани прогрессияи геометрӣ, яъне ёфтани аъзои дилхоҳи он донишманди аъзои якум ва маҳраҷи он кифоя аст.

Масалан, агар

а) $b_1 = -1$ ва $q = 2$ бошад, онгоҳ (b_n); $-1; -2; -4; -8; -16; -32; -64; \dots$

б) $b_1 = \frac{1}{3}$ ва $q = \frac{1}{3}$ бошад, онгоҳ (b_n); $\frac{1}{3}; \frac{1}{9}; \frac{1}{27}; \frac{1}{81}; \frac{1}{243}; \frac{1}{729}; \frac{1}{2187}; \dots$

в) $b_1 = 3$ ва $q = -2$ бошад, онгоҳ (b_n); $3; -6; 12; -24; 48; -96; \dots$

г) $b_1 = 2$ ва $q = 0,2$ бошад, онгоҳ (b_n); $2; 0,4; 0,08; 0,016; 0,0032; \dots$

Вобаста ба шумораи аъзоҳояш прогрессияи геометрии охирнок ва беохир шуда метавонад.

Масалан, прогрессияи $6; -18; 54; -162; 486$ охирнок аст, чунки он ҳамагӣ панҷ аъзо дорад. Прогрессияи геометрии

$$(b_n), b_1 = \frac{1}{8}, q = \frac{1}{3}$$

$$\frac{1}{8}; \frac{1}{24}; \frac{1}{72}; \frac{1}{216}; \frac{1}{648}; \dots$$

беохир аст, зеро шумораи беохирӣ аъзоҳоро дар бар мегирад.

Дар прогрессияи геометрии охиноки

$$-1; -0,1; -0,01; -0,001; -0,0001$$

аъзоҳои -1 ва $-0,0001$ аъзоҳои канорӣ номида мешавад.

Масъала. Ибтот кунед, ки пайдарпайи бо аъзоҳои умумии $b_n = (-3) \cdot 2^n$ прогрессияи геометрии аъзои аввалаш -6 ва махраҷаш 2 мебошад.

Ҳал: Барои ибтот намудани он, ки пайдарпайи b_n прогрессияи геометрии ташкил медиҳад, санҷидани шарт $b_n^2 = b_{n-1} \cdot b_{n+1}, (n \geq 2)$ лозим аст. Барои $n \geq 2$ чунин баробариҳоро ҳосил мекунем.

$$b_n = (-3) \cdot 2^n, b_{n-1} = (-3) \cdot 2^{n-1}, b_{n+1} = (-3) \cdot 2^{n+1},$$

Аз ин ҷо бармеояд, ки

$$b_n^2 = ((-3) \cdot 2^n)^2 = (-3 \cdot 2^{n-1}) \cdot (-3 \cdot 2^{n+1}) = b_{n-1} \cdot b_{n+1}$$

Қиматҳои $n = 1, 2, 3, \dots$ гузошта ба ин боварӣ ҳосил кардан мумкин аст.

$$b_1 = -3 \cdot 2^1 = -6, b_2 = -3 \cdot 2^2 = -12 = -6 \cdot 2 = -b_1 \cdot 2$$

$$b_3 = -3 \cdot 2^3 = -24 = -12 \cdot 2 = -b_2 \cdot 2$$

Масъала. Бигузор ададҳои a, b, c аъзоҳои ботартиб ҷойгиршудаи ягон прогрессия бошанд. Ибтот кунед, ки

$$a^2 b^2 c^2 \left(\frac{1}{a^3} + \frac{1}{b^3} + \frac{1}{c^3} \right) = a^3 + b^3 + c^3$$

Ҳал:

Азбаски a, b, c аъзоҳои ботартиб ҷойгиршудаи прогрессияи геометрии мебошанд, пас $b^2 = a, c$ ва

$$a^2 b^2 c^2 \left(\frac{1}{a^3} + \frac{1}{b^3} + \frac{1}{c^3} \right) = \frac{b^2 c^2}{a} + \frac{a^2 c^2}{b} + \frac{a^2 b^2}{c} =$$

$$= \frac{abc^2}{a} + \frac{b^n}{b} + \frac{a^2 ac}{c} = c^3 + b^3 + a^3$$

Фарз мекунем, ки аъзои якум b_1 ва махраҷи прогрессияи геометрии q дода шуда бошад. Дар асоси таърифи прогрессияи геометрии ҳосил мекунем:

$$b_2 = b_1 \cdot q = b_1 \cdot q^{2-1}$$

$$b_3 = b_2 \cdot q = (b_1 \cdot q)q = b_1 \cdot q^2 = b_1 \cdot q^{3-1}$$

$$b_4 = b_3 \cdot q = (b_1 \cdot q^2)q = b_1 \cdot q^3 = b_1 \cdot q^{4-1}$$

$$b_5 = b_4 \cdot q = (b_1 \cdot q^3)q = b_1 \cdot q^4 = b_1 \cdot q^{5-1}$$

Ба ҳамин тарз пайдарпайи аъзоҳои дигари пайдарпайи $b_6 = b_1 \cdot q^{6-1}, b_7 = b_1 \cdot q^{7-1}$ ва ғайраҳо меёбем. Агар ба қисми рости баробариҳои навишташуда диққат диҳем мебинем, ки аз аъзои дуюм сар карда, дараҷи q дар онҳо аз рақами индекси қисми чап як воҳид хурд аст. Пас, аз рӯи ин нишона барои ёфтани b_n аъзои якумро бо q^{n-1} зарб кардан kifоя аст.

$$b_n = b_1 \cdot q^{n-1}$$

Ин формуларо формулаи аъзои n – уми прогрессияи геометрии менаманд.

Мисол.

а) агар $b_{n+1} = 10b_n$ ва $b_1 = 1$ бошад, пас $b_n = 10^{n-1}$

б) агар $b_{n+1} = -3b_n$ ва $b_1 = 2$ бошад, пас $b_n = 2 \cdot (-3)^{n-1}$

Аъзои умумии прогрессияи геометрии b_n – ро ба воситаи аъзои пешоянд ва махраҷи он ифода намудан мумкин аст:

$$b_n = b_1 \cdot q^{n-1} = b_2 \cdot q^{n-2} = b_3 \cdot q^{n-3} = \dots = b_{n-1} \cdot q$$

$$b_n = b_k q^{n-k} \text{ ё } b_n = b_n - k \cdot q^k \quad 1 \leq k \leq n-1$$

Барои дилхоҳ адади нишондодашудаи n_1 ва k баробарии зерин дуруст аст:

$$b_{n+k} = b_n q^k$$

ва бинобар ин

$$b_n^2 = b_{n-k} b_{n+k}, 1 \leq k \leq n-1$$

Квадрати дилхоҳ аъзои прогрессияи геометрӣ аз аъзои дуюм сар карда ба ҳосили зарби ду аъзои аз он дар як масофа ҷойгиршуда баробар аст. Ба ғайр аз ин барои дилхоҳ прогрессияи геометрии b_n баробарии зерин дуруст аст:

$$b_m * b_n = b_k * b_e, \text{ агар } m + n = k + e \text{ бошад}$$

Масалан, барои прогрессияи арифметикӣ ба аъзои умумии $b_n = 7 * (13)^{n-1}$ ҳосил мекунем.

а) $b_{10}^2 = b_5 * b_{15}$ чунки $10 - 5 = 5, 10 + 5 = 15$

б) $b_7 * b_8 = b_5 * b_{10}$ чунки $7 + 8 = 15, 5 + 10 = 15$

Мисоли 1. Аъзои сеюми прогрессияи геометрии b_n ба 8 ва аъзои панҷумаш ба 32 баробар аст. Аъзои 10 – уми онро ёбед. Аз рӯи шарти масъала $b_3 = 8, b_5 = 32$. Азбаски $b_4^2 = b_3 * b_5$ аст, пас $b_4^2 = 8 * 32 = 256, b_4 = 16, b_4 = 16$. Барои маҳраҷи прогрессия низ ду ҳалро ҳосил мекунем:

$$q_x = \frac{b_4}{b_3} = 2, q = \frac{b_4}{b_3} = -2$$

Мувофиқи шарти масъала ду ҳал мавҷуд аст:

$$b_{10} = 8 * 2^7 = 2^{10} = 1024$$

$$b_{10} = 8 * (-2)^7 = -2^{10} = -1024$$

Мисоли 2. Оё ададҳои 12, 20, 35 аъзоҳои ягон прогрессияи геометрӣ мешаванд.

Ҳал:

Ҳеҷ як аз ҷойгиркунонии

12, 35, 20; 20, 35, 12; 20, 12, 35; 35, 12, 20

прогрессияи геометрӣ буда наметавонад, зеро маҳраҷи прогрессия дар як маврид аз 1 калон ва аз 1 хурд буда наметавонад.

Мавзӯи «Суммаи n – аъзои аввалини прогрессияи геометрӣ» аз ёфтани суммаи $1 + 2 + 2^2 + \dots + 2^{63}$ оғоз меёбад.

Ин сумма ба ривояти зерин алоқаманд мебошад. Подшоҳи Ҳинд - Шераи ихтироъкор Сетро, ки аз фуқарои худаш буд, ба наздаш хонда барои ин амалаш мукофот доданӣ мешавад. Ё мукофотро рад мекунад. Баъди исрори шоҳ Сет чунин шартро дар назди ӯ мегузорад. Ё барои хонаи якуми тахтаи шоҳмот 1 дона, барои дуюмаш ду дона, барои сеюмаш 4 – дона, барои чорумаш 8 – дона ва бо ҳамин тартиб барои ҳар як хонаи навбатӣ нисбат бо пешина ду маротиба зиёдтар гандум талаб мекунад. Подшоҳ ба ҳисобдонҳои худ мефармояд, ки ин миқдорро ҳисоб намуда, ба ӯ миқдори лозимии гандумро диҳанд. Маълум гардид, ки шоҳ ҳеҷ гоҳ наметавонад, ки ин хоҳиши хоксоронаи Сетро иҷро намояд. Ҳақиқати ҳол дар он буд, ки дар талаботи ихтироъкор сухан дар бораи суммаи 64 аъзои прогрессияи геометрии $2^0, 2^1, 2^2, 2^3, \dots, 2^{63}$, меравад, ҳисоб карда шудааст, ки миқдори донаҳои талабкардаи гандум ба 18446744073709551615 баробар аст. Вазни ин миқдор гандум аз трилион тонна зиёд буда, онро дар сайёрае ғундоштан мумкин аст, ки сатҳаш аз сайёраи аз Замин 2000 маротиба зиёд бошад.

Риёзидонони асрҳои XVI – и Осиёи Миёна мафҳуми прогрессияро медонистанд, яке аз масъалаҳои ба прогрессияҳо алоқамандро аз осори Муҳаммад Начмид-дин Алихон пешниҳод мекунем.

«Ҷамоае ба боғ даромаданд. Шаҳси якум як, шаҳси дуюм ду, шаҳси сеюм се ва ҳоказо. Баъд маҷмӯи анорро ҷамъ намуда баробар тақсим намуданд. Ба ҳар кадом ҳафт анор расид. Бигӯ он ҷамоа чанд нафар ва анор чанд буд?

Ҳал:

Мо бо рамзҳои имрӯзаи математикӣ масъаларо чунин менависем.

$$\left(\frac{1+x}{2} * x \right) : x = 7$$

Баъди табдилдиҳиҳо чунин муодиларо ҳосил мекунем. $14x = x^2 + x$ ва ё $x^2 = 13x$. Пас, $x = 13$ (миқдори одамон) $y = \frac{1}{2}(13 + 1) * 13 = 7 * 13 = 91$ (миқдори анорҳо).

Дар ҳалли ин масъала худи муаллиф чунин ҳисоббарориҳоро нисбати прогрессияҳои арифметикӣ истифода мебарад.

$$1) s_n = \frac{a_1 + a_n}{2} * n \text{ ва аз он } \frac{s}{n} = \frac{a_1 + a_n}{2}$$

2) Гузоштани $a_1 = 1, a_n = x$ ва $\frac{s}{n} = 7$ ва ҳосил кардани муодилаи $\frac{1+x}{2} = 7, x = 13$ решаи он аст.

3) Барои ёфтани ҷамъи анорҳо формулаи $s = \frac{n(n+1)}{2}$ – ро истифода карданд.

Суммаи n – аъзои аввалини прогрессияи геометрии ба таври умумӣ менависем.

$$s = b_1 + b_2 + b_3 + \dots + b_n$$

Ҳарду тарафи баробариро ба q зарб мекунем.

$$s * q = b_1 q + b_2 q + b_3 q + \dots + b_{n-1} q + b_n * q \quad (2)$$

Аз муодилаи (2) муодилаи (1) – ро тарҳ мекунем.

$$s_n q - s_n = b_n * q - b_1$$

$$s_n(q - 1) = b_n * q - b_1$$

$$s_n = \frac{b_n * q - b_1}{q - 1}$$

Формулаи охири формулаи суммаи n – аъзои аввалини прогрессияи геометрии мебошад. Агар қимати $b_n = b_1 * q^n$ – ро дар ин формула гузорем, формулаи дигареро барои ҳисоб намудани суммаи n – аъзои аввалини прогрессияи геометрии ҳосил мекунем.

$$s_n = \frac{b_1 * (q^n - 1)}{q - 1}$$

Мисоли 1. Агар $q = 2$ ва $b_{10} = 2560$ бошад, он гоҳ суммаи даҳ аъзои аввалини прогрессияи геометрии ёбед.

Ҳал:

Аз рӯи формулаи аъзои n – уми прогрессияи арифметикӣ меёбем. $b_{10} = b_1 * q^9$

$$2560 = b_1 * 2^9, b_1 = 2560 : 512, b_1 = 5$$

Аз рӯи формулаи

$$s_{10} = \frac{b_{10} * q - b_1}{q - 1} = \frac{2560 * 2 - 5}{2 - 1} = 512 - 5 = 5115$$

Мисоли 2. Суммаи аъзоҳои пайдарпаии $1; x; x^2; \dots; x^{n-1} (x \neq 1)$ – ро ёбед.

Ҳал: Ҷамъшавандаҳои суммаи $1 + x + x^2 + \dots + x^{n-1}$ аъзоҳои пайдарпаии $1; x; x^2; \dots; x^{n-1}$ мебошад.

Ин пайдарпай бошад прогрессияи геометрии бо додашудаҳои $b_1 = 1, q = x$ ва $b_n = x^{n-1}$ ифода менамояд. Аз ин рӯ, ҳалли масъала ба ёфтани суммаи n – аъзои аввалини прогрессияи (x_n) оварда мешавад. Мувофиқи формулаи (1)

$$S_n = \frac{x^{n-1} * x - 1}{x - 1} = \frac{x^n - 1}{x - 1} \text{ ё } 1 + x^2 + \dots + x^{n-1} = \frac{x^n - 1}{x - 1}$$

мешавад. Аз баробарии охири якчанд формулаҳои маълумро ҳосил намудан мумкин аст. Бо ин мақсад ҳарду тарафи муодиларо бо $x - 1$ зарб мекунем.

$$x^n - 1 = (x - 1)(1 + x + x^2 + \dots + x^{n-1})$$

Ба ҷои n пай дар пай ададҳои 2 ва 3 – ро гузошта ҳосил мекунем.

$$x^2 - 1 = (x - 1)(x + 1)$$

$$x^3 - 1 = (x - 1)(x^2 + x + 1)$$

Ба ҷои n дигар ададҳоро гузошта ҳосил мекунем.

$$x^4 - 1 = (x - 1)(x^3 + x^2 + x + 1) \quad (n = 4)$$

$$x^5 - 1 = (x - 1)(x^4 + x^3 + x^2 + x + 1) \quad (n = 5)$$

$$x^6 - 1 = (x - 1)(x^5 + x^4 + x^3 + x^2 + x + 1) \quad (n = 6)$$

Омӯзгорон дар чараёни дарс хонандагони синфро ба гурӯҳҳо (суст, миёна ва қобилиятноку хушзеҳн) чудо намуда, ба ҳар гурӯҳ вобаста ба дарку фаҳмишашон машқ ва масъалаҳо пешниҳод менамоянд.

Бо мақсади кӯмак ба омӯзгорон яке аз мавзӯёҳоро бо таълими тафриқавӣ (гурӯҳӣ) нишон медиҳем.

Аввал масъалаҳоро вобаста ба қобилияти хонандагон ба 3 гурӯҳ тақсим мекунем: масъалаҳо барои хонандагони қобилиятшон суст, масъалаҳо барои хонандагони қобилиятшон миёна, масъалаҳо барои хонандагони қобилиятшон баланд.

Барои кӯтоҳӣ масъалаҳо барои хонандагони қобилиятшон сустро бо аломати – I, масъалаҳо барои хонандагони қобилиятшон миёнаро бо аломати – II, масъалаҳо барои хонандагони қобилиятшон баландро бо аломати – III ишора мекунем.

Намунаи корҳои мустақилонаро дар таълими тафриқа доир ба прогрессияи геометрӣ пешниҳод менамоем .

I

1. Шаш аъзои аввалини прогрессияи геометрияро ёбед, ки аъзои якумаш ба 2 ва маҳраҷаш ба $\frac{1}{2}$ баробар бошад.

2. Чор аъзои аввали прогрессияи геометрияро ёбед, агар аъзои дуюмаш ба 3 ва аъзои сеюмаш ба 9 баробар бошад.

3. Аъзои сеюми прогрессияи геометрӣ ба 4 баробар аст. Ҳосили зарби панҷ аъзои аввали прогрессияро ёбед.

4. Бигузор (b_n) прогрессияи геометрия бошад, ки аъзои панҷумаш ба 3 ва аъзои ҳафтумаш ба $\frac{3}{4}$ баробар аст. Аъзои чорум ва нухуми онро ёбед.

5. Бигузор (b_n) прогрессияи геометрия бошад, ки аъзои дуюмаш b_2 ба q маълум бошад. Аъзои b_4, b_7, b_{25} ва b_k –ро ёбед.

II

1. Чор аъзои аввалини прогрессияи геометрии (b_n) –ро ёбед, ки аъзои якумаш ба $\frac{1}{2}$ ва маҳраҷаш ба 2 баробар бошад.

2. Панҷ аъзои аввали прогрессияи геометрияро ёбед, агар аъзои сеюмаш ба 4 ва аъзои чорумаш ба 8 баробар аст.

3. Аъзои дууми прогрессияи геометрӣ ба 2 баробар аст. Ҳосили зарби се аъзои аввали онро ёбед.

4. Бигузор (b_n) прогрессияи геометрия бошад, аъзои чорумаш ба 2 ва аъзои шашумаш ба $\frac{1}{2}$ баробар аст. Аъзоҳои сеюм, панҷум ва ҳаштуми онро ёбед.

5. Дар прогрессияи геометрии (b_n) аъзои сеюм $-b_3$ дода шудааст. Аъзоҳои b_5, b_{17}, b_{27} , ва b_k –ро ёбед.

III

1. Бигузор (b_n) прогрессияи геометрӣ бо маҳраҷи q бошад. Ёбед:

а) b_7 –ро, агар $b_1 = \frac{1}{2}$ ва $q = \frac{1}{2}$ бошад

б) b_1 ва b_{17} –ро, агар $b_9 = -1$ ва $q = -1$ бошад

в) b_1 ва q –ро, агар $b_4 = \frac{1}{2}$ ва $b_8 = 128$ бошад

2. Бигузор (b_n) прогрессияи геометрия бошад, ки аъзои якумаш ба 1 ва аъзои чорумаш ба $\frac{1}{8}$ баробар бошад. Аъзоҳои дуум, сеюм, панҷум ва шашуми онро ёбед.

3. Суммаи аъзои якум ва сеюми прогрессияи геометрӣ ба 10 ва суммаи аъзоҳои дуум ва чоруми он ба 20 баробар аст. Аъзои якум ва фарқи ин прогрессияро ёбед.

4. Оё адади 75 аъзои прогрессияи геометрии аъзои якумаш 4 ва маҳраҷаш $\frac{3}{2}$ буда метавонад?

Хулоса бо чунин тарз ташкил карда гузаронидани дарсҳо барои

баланд бардоштани сифати таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, хусусан дар дарсҳои алгебра ёрӣ мерасонад.

Моҳияти ин метод дар таълими математикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз он иборат аст, ки хусусиятҳои фардии хонандагон ба инобат гирифта шуда, ҳар як хонандаи синф мувофиқи қобилият ва имконияташ ба азхудкунии фанни математика машғул мешавад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев Н. Дастури ҳалли мисолу масъалаҳои китоби дарсии алгебра барои синфи 9-ум. / Н.Абдуллоев. - Душанбе, 2018. – 253с.
2. Дағиев Н. Маводи аттестатсияи хатм аз фанни алгебра барои синфи 9. / Н.Дағиев.,С.Н. Ниёзов. Душанбе, 2019. –55с.
3. Дағиев Н., Тест аз фанни алгебра барои синфи 9. / Н.Дағиев.,С.Н. Ниёзов., З.Шодиева.– Душанбе, 2014. – 90с.
4. Дағиев Н. Тест аз фанни алгебра барои синфи 9. / Н.Дағиев.,С.Н.Ниёзов,М.А., Мирзозода – Душанбе, 2016. – 96с.
5. Дусовицкий А.К. Развитие личности в учебной деятельности / А.К.Дусовицкий. // Журнал «Математика в школе», 1999-2005 гг. –М., 1996.
6. Ивлёв. Б.М. Дидактически е материалы по алгебре и началу анализа для 9 класса. / Б.М.Ивлёв, Б.В.Сорокин- М.:Просвещение, 1984.-142с.
7. Ивашев О. С. Алгебра ва ибтидои анализ дар синфи 9 дастур барои муаллимон. /О.С.Ивашев.,Б.М.Мусатов – Душанбе, 1980. – 205с.
8. Косритикина Н.П. Задачи повышенной трудности в курсе алгебры 7-9 классов. / Н.П.Косритикина- М.:Просвещение, 1991 -237с.
9. Макарычев Ю.Н. Алгебра : Китоби дарсӣ барои синфи 9./Ю.Н.Макарычев- Душанбе, 1991. – 320с.
10. Маҳкамов М. Ҳалли масъалаҳо аз математика (аз имтиҳони хатми синфҳои 9 ва 11-уми солҳои 2002-2007). / М.Маҳкамов,У.Чориев. – Душанбе, 2008. – 303с.
11. Маҳмудов Т., Ниёзов Қ. Ҳалли масъалаҳои тестӣ аз математика. / Т.Маҳмудов.,Қ.Ниёзов.Роҳнамо барои довталабон. Қисми 1. – Душанбе, 2015. – 114с.
12. Маҳмудов Т. Машқ ва масъалаҳо аз алгебра. / Т.Маҳмудов, С.Сарахонова, Ш.Шарипов, А.Малика, Қ.М.Ниёзов. // Дастури методӣ.- Душанбе, 2001. – 238с.
13. Маҳмудов Т. Машқ ва масъалаҳо аз алгебра. // Дастури методӣ. / Т.Маҳмудов, С.Сарахонова, Ш.Шарипов, А.Малика, Қ.М.Ниёзов. - Душанбе, 2001. – 238с.
14. Муҳидинов Қ. Маводи аттестатсияи давлатии хатм барои синфи 9. / Қ.Муҳидинов, М.Маҳкамов, Қ.Исматшоев, Н.Дағиев, А.Турсунов – Душанбе, 2013. – 72с.
15. Маҳкамов М. Ҳалли масъалаҳои хатм аз математика барои синфи 9 ва 11. / М.Маҳкамов, У.Чориев, У.Олимов, М.Мардонов– Душанбе, 2007. – 79с.
16. Маҳкамов М. Саволнома ва маводи имтиҳонҳои шифоҳию хаттӣ барои имтиҳони хатми синфи 9 дар мактабҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон. / М.Маҳкамов, Ш.Бобоев, Н.Дағиев, Қ.Қобиров– Д.: Ирфон, 2008. – 87с.
17. Усмонов Н. Алгебра. Китоби дарсӣ барои синфи 9-и макотиби таҳсилоти ҳамагонӣ. / Н.Усмонов, Р. Пиров - Душанбе, 2001. – 224с.

ОМУЌИШИ МАВЗЌИ «ПРОГРЕССИЯИ ГЕОМЕТРӢ» ДАР АСОСИ ТАЪЛИМИ ТАФРИҚА

Дар мақола сухан дар бораи Омӯзиши мавзӯи «Прогрессияи геометрӣ» дар асоси таълими тафриқа меравад.

Мақсади мақола: Мақсади навиштани ин мақола аз шинос намудани хонандагон бо методи таълими тафриқаи дараҷагӣ дар мавриди омӯзиши прогрессияи геометрӣ ба ҳисоб меравад. Дар мақола мафҳуми тафриқа шарҳ дода шуда, доир ба мавзӯи “Прогрессияи геометрӣ” бо истифода аз методи таълими тафриқагӣ мисолҳои мушаххас ҳал карда шуданд.

Омӯзгорон дар ҷараёни дарс хонандагони синфро ба гурӯҳҳо (суст, миёна ва қобилиятноку хушзеҳн) ҷудо намуда, ба ҳар гурӯҳ вобаста ба дарку фаҳмишиашон машқ ва масъалаҳо пешниҳод менамоянд.

Натиҷаи татқиқот нишон медиҳад ки: Моҳияти ин метод дар таълими математикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз он иборат аст, ки хусусиятҳои фардии хонандагон ба инобат гирифта шуда, ҳар як хонандаи синф мувофиқи қобилият ва имконияташ ба азхудкунии фанни математика машғул мешавад.

Калидвожаҳо: сифати таълим, пайдарпайӣ, прогрессияи геометрӣ, маҳраҷи прогрессия, формулаи аъзои n -ум, формулаи суммаи n - аъзои аввалини прогрессияи геометрӣ, тафриқа, тафриқаи дараҷагӣ, рафтори тафриқагӣ, метод, хусусиятҳои фардӣ, инкишофи зеҳн, қобилиятҳои суст, миёна ва баланд, маҳорат, малака, идрок, тафаккур ва ғайра.

ИЗУЧЕНИЕ ТЕМЫ «ГЕОМЕТРИЧЕСКАЯ ПРОГРЕССИЯ» НА ОСНОВЕ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ

В статье речь идет об изучении темы «Геометрическая прогрессия» на основе дифференцированного обучения.

Цель статьи: написания этой темы является ознакомление учащихся с методом уровневой дифференциации в процессе обучения геометрической прогрессии. В статье выясняется понятие дифференциации и по теме “Геометрическая прогрессия” с применением метода дифференцированного обучения и решены конкретные примеры.

Учителя в процессе занятия разделяют класс на группы (слабые, средние и способные) и им по мере их возможностей и способностей предоставляют примеры и задачи.

По результатам исследования: Ценность этого метода в обучении в общеобразовательных учреждениях состоит в том, что учитывая индивидуальные способности учащихся, каждый ученик класса занимается в соответствии со своими способностями и возможностями в изучении математики.

Ключевые слова: качество обучения, последовательность, геометрическая прогрессия, знаменатель прогрессии, формулы n -го члена геометрической прогрессии, формула суммы n -первых членов геометрических прогрессий, дифференциация, уровневая дифференциация, дифференцированный подход, метод, индивидуальные характеристики и особенности, умственное развитие, слабые, средние и высшие способности, умение, навыки, познание, умственность и другие.

STUDY OF THE TOPIC “GEOMETRIC PROGRESSION” ON THE BASIS OF DIFFERENTIATED LEARNING

The article deals with the study of the topic “Geometric Progression” on the basis of differentiated learning.

Purpose of the article: The purpose of writing this topic is so familiarize students with the level differentiation method in the process of teaching geometric progressions. The article clarifies the concept of differentiation and on the topic “Geometric Progressions” using the method of differentiated learning, specific examples are solved.

Teachers, in the process of learning, dividing the class into groups (weak, average and capable) and, according to their capabilities and abilities present examples and tasks.

According to the results of the study: The value of this method in teaching secondary education institution lies in the fact that, taking into account the individual traits of students, each student of the class is aware of his or her own ability to study mathematics.

Key words: learning qualities consistency geometric progression, denominator of progression, formulas of the n th term of geometric progression differentiation level differentiation differentiated approach method individual characteristics and peculiarities subdued gravity weak average and higher abilities clever skills cognition intelligence and others.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Шаринов Нусратулло Зайдуллоевич - номзоди илмҳои педагогӣ, и.в. дотсенти кафедраи математикаи олии фахрии табиатиносии Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон

Ниёзов Ҷонмаҳмад Муродович - номзоди илмҳои педагогӣ, муаллими калони кафедраи Математика ва методикаи таълими онӣ Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ

Information about authors:

Sharipov Nusratullo Zaidulloevich - Candidate of Pedagogical Sciences, Ph.D. Acting Associate Professor of the Department Higher mathematics and natural sciences of Tajik State University Business

Niyozov Jonmahmad Murodovich - Candidate of Pedagogical Sciences, senior lectures of the department Mathematics and methods Kulob State University name A.Rudaki.

Сведения об авторах:

Шаринов Нусратулло Зайдуллоевич – кандидат педагогических наук, и.о. доцент кафедры высшей математики и естественных наук Таджикского государственного университета коммерции.

Ниезов Джонмахмад Муродович - кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры математики и методики обучения Кулябского государственного университета имени А. Рудаки.

ИСТИФОДАИ БАРНОМАИ ҲИСОБКУНӢ ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲО АЗ СТАТИКА

Умарзода С.У.

Академия Идоракуни Давлатии назди Президенти Ч.Т.

Маълум аст, ки статика мувозинатии механикии қувваҳоро меомӯзад. Ҳангоми ба ҷисм якҷанд қувваҳо таъсир кардан масъалаҳое пайдо мешаванд, ки қувваи суммавии ба ҷисм таъсир кунандаро муайян намоем. Ин қувваи натиҷавиро баробартаъсиркунадаи қувваҳо меномем. Баробартаъсиркунандаи якҷанд қувваҳо гуфта қувваеро меномем, ки таъсири он ба суммаи қувваҳои ба ҷисм таъсиркунанда баробар аст. Баробартаъсиркунандаи қувваҳои бузургияшон баробари самташон гуногунро қувваи ба мувозинатоваранда меномем. Агар қувваҳои ба мувозинат оваранда аз ҳамдигар фарқ кунад он гоҳ ҷисм дар атрофи маркази вазниниаш давр мезанад. Даврзанӣ ба самти қувваи калон мувофиқ шуда баамал меояд. Яке аз мисолҳои одди ин даврзании ҷамбараки автомобил мебошад, ки вобаста ба бузургии қувваҳои аз тарафи дасти рост ва чап таъсиркунанда ба рост ва чап давр мезанад. Агар ин ду қувва бо ҳам баробар бошанд қувваи натиҷавӣ ба нол баробар мешавад. Дар ин ҳолати ҷамбараки автомобил, автомобил рост ҳаракат менамояд. Ба ҳосияти қувваҳои ба мувозинат оваранда таъъяс намуда тарозуи бор баркаши сохта шудааст. Яке аз аввалинҳо шуда тарозуро дар амалияи баркашкунӣ инсонҳо истифода бурдаанд. Ихтирои тарозу фикри инсонҳоро оиди вазн, вазни таносубӣ, онро вазни эквиваленти ҳам меғунд, инкишоф дода барои баамалоии самтҳои дигари баркашкунӣ, санҷидани вазн дар амалия, баамал овард. Маълум, ки баробартаъсиркунадаи қувваҳоро дар натиҷаи ба тарзи вектори ҷаъм кардани қувваҳо муайян карда мешуд. Векторҳо чунин бузургҳои физики мебошанд, ки ғайр аз қиммати адади боз самтро низ ифода мекунанд. Қайд кардан зарур аст, ки қувва, моменти қувва, суръат, шитоб, шитоби кунҷӣ, импульс, моменти импульс, моменти микдори ҳаракат ва ғайра бузургҳои векторӣ мебошанд.

Агар қувваҳо аз рӯи хатти рост таъсир намуда самти якхеларо дошта бошанд, пас баробартаъсиркунандаи онҳо ба суммаи ин қувваҳо баробар гашта самташон ба самти таъсири қувваҳо раво мегардад. Агар ду қувва аз рӯи хатти рост таъсир намояд ва самташон гуногун бошанд, баробартаъсиркунандаи онҳо ба фарқи қувваҳо баробар шуда самти баробартаъсиркунанда ба самти қувваи калон мувофиқ мешавад.

Баробартаъсиркунандаи ду қувваи параллелии ҳамсамт (самташон якхела) ба суммаи қувваҳо баробар гашта самти қувваи натиҷавӣ ҳамсамти қувваҳо мегардад. Нуқтаи гузориши баробартаъсиркунандаи қувваҳои ҳамсамт байни хатти қувваҳоро пайваستкунанда меҳобанд ва ҷаппа мутаносиб ба бузургии қувваҳо мебошад. Нисбати қувваҳои мувофиқ ба нисбати масофаҳои мувофиқ бузургҳои ҷаппа мутаносиб мебошанд.

Ҳангоми ғап сари қувва ва масофа рафта бемайлони қонуни тилоии механика: «ҳар қадар аз қувва бурд ҳосил кунем ҳамон қадар аз масофа бой медиҳем» пешиназар меояд ва он яке аз қонунҳои асосии механика буданаширо хотирасон менамояд ва аксарияти ҳодисаҳои механикӣ ин қонунро сарфи назар карда наметавонад.

$$\frac{|\vec{F}_1|}{|\vec{F}_2|} = \frac{\ell_2}{\ell_1} \text{ ё ки } \frac{|\vec{F}_1|}{\ell_2} = \frac{|\vec{F}_2|}{\ell_1} = \frac{\vec{R}}{\ell} \quad (1)$$

Баробартаъсиркунандаи қувваҳои параллелии самташон муқобили дар як хат хобида ба фарқи қувваҳо баробар гашта самти баробартаъсиркунандашон ба самти қувваи калон раво мегардад ва нуқтаи гузориши баробартаъсиркунанда дар давоми хатти ростии ин қувваҳоро пайваст кунанда берун аз байни қувваҳо, дар давоми қувваи калон, меҳобад.

Барои муайян кардани нуқтаи гузориши баробартаъсиркунанда хати ростии қувваҳоро пайваст кунанда ℓ_1 - ро берун аз тарафи қувваи калон давом медиҳем ва дар ягон нуқтаи

ихтиёри $\vec{R}$ ва R_1 –ро мегузорем. Бузургии ин қувваҳо R ва R_1 ба фарқи модули $|\vec{F}_2 - \vec{F}_1|$ баробар аст, яъне:

$\vec{F}_2 - \vec{F}_1 = \vec{R}_1$ (2) аз ин ҷо $\vec{F}_2 = \vec{F}_1 + \vec{R}_1$ (1) мешавад. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки қувваҳои $\vec{F}_2$ ва $\vec{F}_1$ байни ҳам баробаранд ва он қувваҳоро бамувозинатоваранда меномем. Аммо $\vec{R}_1$ ва $\vec{R}$ –ро баробартаъсиркунанда меномем. Барои муайян кардани нуқтаи гузориши баробартаъсиркунанда аз шартҳои зерин истифода мебарем:

$$\frac{|\vec{F}_1|}{|\vec{R}_1|} = \frac{\ell_2}{\ell_1} \quad (3)$$

Нисбати баробартаъсиркунанда $|\vec{R}|$ ба қувваи хурд $|\vec{F}_1|$ баробар ба нисбати ℓ_1 ба ℓ_2 аст.

$$\frac{|\vec{R}|}{|\vec{F}_1|} = \frac{\ell_1}{\ell_2} \quad (4)$$

Барои ҷудо кардани қувваи F ба таъсирдиҳандаҳои параллели $\vec{F}_1$ ва $\vec{F}_2$ –и ба як самт равшан гашта зарур аст, ки нуқтаҳои гузориши қувваҳои $\vec{F}_1$ ва $\vec{F}_2$ –ро, ё ки нуқтаи гузориши яке аз қувваҳо ва бузургии онро донем. Дар ҳолати якҷум, яъне қувваҳо самти якхела дошта бошанд.

$$\vec{F}_1 + \vec{F}_2 = \vec{F} \quad (5) \quad \frac{|\vec{F}_1|}{|\vec{F}_2|} = \frac{\ell_2}{\ell_1} \quad (6)$$

Мушаххас барои ин ҳолат масъалаеро дида баромаданамон мумкин аст.

Масъалаи 1. Ғӯла массаи 150 кг-ро дорад. Аз як канори он барои бардоштан чӣ қадар қувва гузоштан зарур аст?

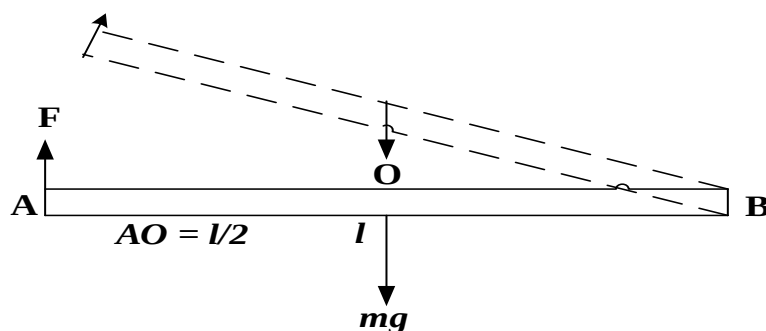
Д.ш.а. Ҳал. Ҳангоми ғӯла якҷинса буданаш, яъне массаи

$m = 150$ кг. он қад –қад ғӯла мунтазам тақсим будан маркази

$g = 9,8$ вазнинии он дар мобайни (миёнҷои) ғӯла воқеъ

$F = ?$ мугардад. Агар дарозии ғӯла ба ℓ баробар бошад

Нуқтаи гузориши вазни ғӯла дар миёнҷои ғӯла $\frac{\ell}{2}$ воқеъ мегардад ва моменти қувваи вазнинии ғӯла ба $M_1 = mg \frac{\ell}{2}$ баробар мешавад. Таъкид менамоем, ки зарби қувва F бар китфи қувваро моменти қувваи ба ҳисоб таъсиркунанда меномем, гарчанде ин мавҳумро дар боло дода бошем ҳам. Барои он, ки ғӯларо аз канораи бардорем ба он бо қувва таъсир мекунем, моменти қувваи аз канор таъсиркунанд F $M_2 = F \ell$ ба моменти қувваи вазнинии ғӯла M_1 баробар шавад. Пеш аз ҳама моменти қувваҳоро дар алоҳидагӣ навишта барои ба донишҷӯ ва шахсони дигари масъала ҳалкунанда фаҳмо шуданаш онро тасвир мекунем. (б)



Расми 1

$$M_1 = M_2 \quad (7)$$

бардошташавӣ ҳангоми баробар шудани моментҳои қувваҳо баамал меояд. Азбаски моменти қувваҳо баробаранд бинобар он баробарии зеринро менавишем: Ин яке аз тасдиқоти асосии статика ҳангоми ба мувозинатоии ҳисмҳо ва ҳалли масъалаҳо мебошад. Ҳангоми ҳал мо танҳо бо омилҳои ҳамъ ва ҷудо кардани қувваҳои самташон якхела, гуногун, дар таҳти кунҷҳои гуногун (тез ва кунд) воқеъ гашта дучор мегардем, ки барои донишҷӯ сохтмончӣ хело муфид мебошад. Бинобар он донишҷӯ сохтмончӣ ба ин тарафи кор аҳамият дода барои хубтару беҳтар азбар кардани ин мавзӯ кӯшиш намояд. Нуқтаи гузориши қувваро (ҷои гузориши қувваҳоро бо тарзи приценционӣ) аниқ намояд ва барои муайян

кардани китф роҳҳои гуногуни машиниву инсониро бақор барад ва саҳеҳии муайянкуниро баланд гардонад. Албатта саҳеҳии ченкуниҳо барои ҳосил кардани мувозинатии мутлақ иншоотҳо сабаб мешавад. Мувозинатии мутлақ бошад мустаҳкамии иншоотро таъмин менамояд.

Гуфтаҳои болоиро ба эътибор гирифта баробариҳои зеринро менавишем:

$F \ell = mg \frac{\ell}{2}$ (8) Дар ин ҷо як амали ба қоидаҳои, математикӣ таллуқ доштаро иҷро карда баробариҳо ба намуди зерин менавишем:

$$F = \frac{mg}{2} \quad (9)$$

ин баробари нишон медиҳад, ки агар ғӯла дода шуда бошад қувваи аз як тарафи он барои бардоштан зарур бударо муайян кардан шавад он ба нисфи вазни ғӯла баробар мегаштааст.

Дурустии формуларо санҷиданамон мумкин аст:

$$F = kg \frac{M}{c^2} = M \cdot LT^{-2} = N. \quad (10)$$

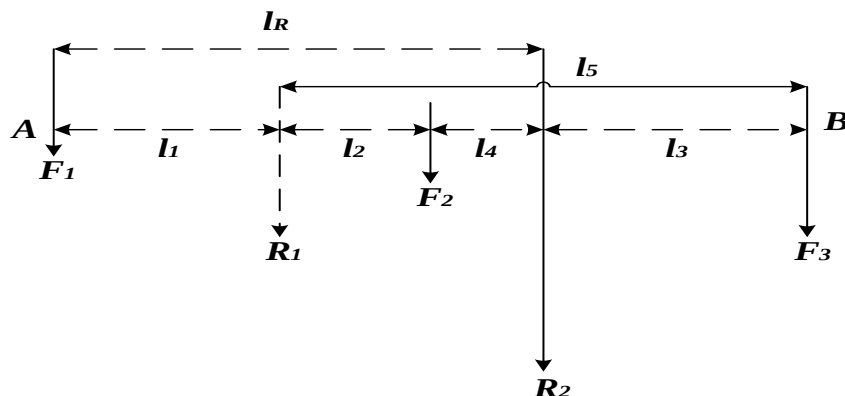
Азбаски дар системаи СИ воҳиди қувва Нютон ҳосилавӣ мебошад онро ҳосил кардем ва андозанокиашро (аз кадом воҳидҳои асосӣ ин воҳиди ҳосилавӣ Нютон таркиб ёфтааст) муайян намудем. Ҳамин тариқ воҳиди ҳосилавӣ Нютон аз як воҳиди масса кг, як воҳиди дарози М ва ду воҳиди вақт сония С таркиб ёфта будааст. Ҳаммаи воҳидҳои ҳосилавии бузургҳои физикӣ, ғайр аз ҳафт воҳиди асосӣ ва ду воҳиди ёрирасон аз маҷмӯи воҳитҳои асосӣ таркиб ёфтаанд, яъне якчанд воҳидҳои асосӣ якҷоя шуда воҳиди ҳосилавиرو таркиб медомаанд. Ҳамин тариқ формулаи пешниҳодшуда барои ҳисобкунӣ истифода бурда шуданаш мумкин аст.

Қиматҳои ададии бузургҳои физикиро ба формулаи (9) гузошта ҳосил мекунем:

$$F = \frac{mg}{2} = \frac{150 \cdot 9,8}{2} = 735 \text{ Н.}$$

Ҳамин тариқ маълум шуд, ки барои аз як тарафи ғӯлаи якҷинса бардоштан ба ғӯла қувваи 735 Н гузоштани лозим будааст ва он нисбат ба вазни ғӯла тақрибан ду маротиба хурд мебошад. Маълум мешавад, ки китфи қувваро тағир дода бузургии қувваи гузоштани авандаро тағйир дода метавонем. Агар ғӯла ғайриякҷинса бошад он гоҳ муҳокимаронии болоиро ба ғӯла тадбиқ намуданамон норавад, чунки дар ин ҳол вазни ҷисм дар миёҷи ғӯла воқеъ намегардад ва ℓ_1 ба $\frac{\ell}{2}$ баробар намешавад ва ҳисобкуни дар асоси муҳокимарониҳои болои гузаронида намешавад. Моменти қувва дар ҳалли ин намуд масъалаҳо роли муайянкунандаро мебозад ва ҳангоми баробарии моментҳо ҳисобкунӣ гузаронида мешавад.

Масъалаи 2. Ба миллии дарозии $\ell = 1 \text{ м}$ се қувваи бузургии ҳар якашон $F_1 = 10 \text{ Н}$, $F_2 = 15 \text{ Н}$ ва $F_3 = 25 \text{ Н}$ гузошта шудааст (расми 2). Қувваи F_1 ва F_3 баохирҳои ғӯла ва қувваи F_2 ба миёҷи ғӯла гузошта шудааст. Бузургии баробартаъсиркунандаҳо ва нуқтаи гузориши онҳо



муайян карда шавад.

Расми 2

Д.ш.а. Ҳал: Тавре дар боло қайд кардем баробартаъсир-
 $\ell = 1 \text{ м}$. кунандаҳои қувваҳои як самт дошта ба суммаи
 $F_1 = 10 \text{ Н}$. қувваҳои гузоштанишуда баробар мешуд.

$F_2=15$ Н. $\vec{R}=\vec{F}_1+\vec{F}_2+\vec{F}_3$ яъне $R=10+15+25=50$ Н.

$F_3=25$ Н. Нуқтаи гузориши баробартаъсиркунандаҳоро

Барои муайян кардан ҳисобкунии пайдарҳамро

амалӣ мекунем. Пеш аз ҳама баробартаъсиркунандаи

қувваҳои $\vec{F}_1$ ва $\vec{F}_2$ R_1 -ро муайян мекунем:

$R_1=?$ Самти қувваҳо $\vec{F}_1$ ва $\vec{F}_2$ ҳамсамтанд бинобарон R_1

$\ell_1=?$ $\vec{R}_1=\vec{F}_1+\vec{F}_2=10+15=25$ Н баробаар мешавад.

$R=?$ Акнун нуқтаи гузориши баробартаъсиркунандаи $\vec{R}_1$

$\ell_R=?$ - ро муайян мекунем. Бинобар он масофаҳоро аз баробар-

таъсиркунандаи $\vec{R}_1$ то қувваи $\vec{F}_1$ бо ℓ_1 то қувваи $\vec{F}_2$ бо ℓ_2 ифода намуда баробарии

зеринро менавишем:

$$\frac{|\vec{F}_1|}{|\vec{F}_2|} = \frac{\ell_2}{\ell_1} \quad (11)$$

Тавре дар боло қайд намудем ва аз формулаи (11) дида истодаем, нисбати қувваҳо ба нисбати дарозӣҳо чапа, мутаносибанд. Нисбати қувваҳо ба нисбати дарозӣҳои мувофиқ баробар нестанд.

Ба формуллаи (11) дигаргуни ворид месозем, чунки қувваи $\vec{F}_2$

мувофиқи шарти масъала ба миёнҷои дарозии стержен гузошта шудааст. Аз ин сабаб $\frac{\ell}{2}$ ба суммаи $\ell_1 + \ell_2$ баробар мешавад.

$\frac{\ell}{2} = \ell_1 + \ell_2$ Аз ифодаи ҳосилшуда ℓ_2 -ро муайян намуда баробарии зеринро менавишем:

$\ell_2 = \frac{\ell}{2} - \ell_1$ Ифодаи ҳосилкардари ба формулаи (11) гузошта ҳосил мекунем

$$\frac{|\vec{F}_1|}{|\vec{F}_2|} = \frac{0,5\ell - \ell_1}{\ell_1} = \frac{\ell}{2\ell_1} - 1 \quad \text{ё ки} \quad \frac{|\vec{F}_1|}{|\vec{F}_2|} + 1 = \frac{\ell}{2\ell_1} \quad \text{аз ин}$$

чо $\ell_1 = \frac{\ell}{2(\frac{|\vec{F}_1|}{|\vec{F}_2|} + 1)}$ ин муодиларо дигаргун сохта чунин менавишем:

$$\ell_1 = \frac{\vec{F}_2 \ell}{2(\vec{F}_1 + \vec{F}_2)} \quad (12)$$

Формуллаи охира формулаи ҳисобкунӣ барои муайян кардани ℓ_1 мебошад. Дурустии формуларо месанҷем. Барои ин ба ҷои бузургҳои физикии дар формулла мавҷуда воҳидҳояшро гузошта ҳосил мекунем:

$$\ell_1 = \frac{\vec{F}_2 \ell}{2(\vec{F}_1 + \vec{F}_2)} = \frac{H \cdot m}{N} = m = L. \quad \text{Муайян намудем, ки формула дуруст будааст ва андозанокии}$$

дарозӣ метр ҳосил шуд. Қимматҳои ададии бузургҳои физикиро гузошта ҳосил мекунем:

$$\ell_1 = \frac{15 \cdot 1}{2(10+15)} = \frac{15}{50} = 0,3 \text{ м барои муайян кардани } \ell_2 \text{ муҳокимарони мегузaronем. Азбаски}$$

$\ell_1 + \ell_2 = 0,5\ell$ буд бинобар он

$$0,5\ell - \ell_1 = \ell_2 \text{ шуда } \ell_2 = 0,5 - 0,3 = 0,2 \text{ м мешавад.}$$

Ҳамин тариқ $\ell_1 = 0,3$ м ва $\ell_2 = 0,2$ м баробар мешавад. Натиҷаи ҳосилшуда боз як маротибаи дигар тасдиқ мекунад, ки дар ҳақиқат қувваи F_2 ба миёнҷои миёна гузошта шудааст. Акнун баробартаъсиркунандаро байни баробартаъсиркунандаҳои $\vec{F}_1$ ва $\vec{F}_2$ $\vec{R}_1$ ва $\vec{F}_3$ муайян менамоем. Аз баски самти қувваҳои $\vec{R}_1$ ва $\vec{F}_3$ ба ҳам мувофиқанд, ҳамсамтанд бинобар он баробартаъсиркунандаи ин қувваҳо низ дар натиҷаи $\vec{R}_1$ ва $\vec{F}_3$ ҷамкуни муайян карда мешавад. Ҳамин тариқ $\vec{R}_2 = \vec{F}_3 + \vec{R}_1$ Дар ин формула ҳаммаи бузургҳои физики маълуманд бинобар он қимматҳои ададии ин бузургҳои гузошта натиҷа мегирем. $\vec{R}_2 = 25 + 25 = 50$ Н. Баробартаъсиркунандаи қувваҳои $\vec{F}_3$ ва $\vec{R}_1$ ба $\vec{R}_2 = 50$ Н баробар будааст. Азбаски ин қувваҳо баробаранд $\vec{F}_3$ ва $\vec{R}_1$, бинобар он нуқтаи гузориши баробартаъсиркунанда $\vec{R}_2$ дар маркази порчаи аз $\vec{R}_1$ то $\vec{F}_3$ кашидашуда меҳобад. Агар аз дарозии миёна ℓ ℓ_1 -ро гирем, тарҳ кунем китф то қувваи $\vec{F}_3$ боки мемонад ва ин масофаро ба 2 тақсим кунем ℓ_3 боки мемонад, яъне

$\ell_3 = \frac{\ell - \ell_1}{2} = \frac{1 - 0,3}{2} = 0,35$ м ℓ_3 ба 0,35 м баробар мешудааст, ки он ба нуқтаи гузориши $\vec{R}_2$ аз қувваи $\vec{F}_3$ -ро ифода мекунад. Агар китфро аз

қувваи $\vec{F}_1$ то нуқтаи гузориши $\vec{R}_2$ муайян кардани шавем формулаи

$\ell_R = \ell_1 + \ell_3$ зеринро менавишем. Ҳисобкуни гузаронида ҳосил

мекунем. $\ell_R = 0,3 + 0,35 = 0,65$ м. Ин натиҷаро бо дигар муҳокимарони

низ ҳосил карданамон мумкин аст.

Мувофиқи баробарии қувваҳои $\vec{R}_1$ ва $\vec{F}_3$ ҳарду ҳам ба 25 Н баробар буд, бинобар баробартаъсиркунандаи ин қувваҳо дар миёнҷои, маркази китф, масофаи байни ин қувваҳо бояд хобад. Азбаски дарозии милла ба

1м баробар аст ва аз $\ell - \ell_1$ гирем, дарозии умумии китф байни қувваҳои $\vec{R}_1$ ва $\vec{F}_3$ ба $1 - 0,3 = 0,7$ м баробар мешудааст. Ин қимматро ба этибор гирифта ба хулоса меошем, ки баробартаъсиркунанда ҳангоми баробар будани қувваҳои $\vec{R}_1$ ва $\vec{F}_3$ дар мобайни порчаи байни ин қувваҳо воқеъ мегардад. Он ҳамчунон $\ell_3 = 0,35$ м баробар мешавад. Муҳокимирониҳо нишон медиҳад, ки масофа байни баробартаъсиркунандаи $\vec{R}_1$ ва баробартаъсиркунандаи қувваҳои $\vec{R}_1$ ва $\vec{F}_3$ $\vec{R}_2$ ба 0,35 м баробар аст, бинобар он $\ell_R = \ell_1 + \ell_2 + \ell_4 = 0,3 + 0,2 + 0,15 = 0,65$ м баробар мешавад, ки натиҷаи пештараро ҳосил намудум. Ба назарам ин аниққуни нисбат ба пештара муайянқуни фаҳмотар ва далелноктар мебошад, чунки нисба ба муҳокимаронии аввала он равшанноктар, дастрастар аз ҷиҳати амалӣ, илмӣ мебошад. Аз ин сабаб мо тарзи дуйуми муҳокимарониро пешниҳод намудем.

Хонандаи кунҷков вобаста ба натиҷаи гирифтааш ба вазъи ҳодиса сарфаҳм рафта кӯшиш менамояд, ки ҳолатҳои хусусии ин масъаларо дида барояд ва вобаста ба он хулоса барорад. Ин тарз муҳокимаронӣ имконият фароҳам меоварад, ки қобилияти эҷодии муҳассилини мактабҳо, донишҷӯёни донишқадахоро тараққӣ ва такмил дода азҳудқунии мавзӯро паҳнотар ва васеътар гардонем, қобилияти индуксия ва дедуксия карда тавонистани донишҷӯро баланд мебардорад. Роҳҳои гуногуни баландбардории ин сифатҳо дар донишҷӯёну муҳассилин дар натиҷаи ба тарзҳои гуногуни масъалаҳалқунӣ, аналитикӣ, синтетикӣ, графикӣ рӯй овардани устодон ба даст оварда мешуд. Агар шахсони амали масъалаҳалқуниро иҷро кунанда худ тарафҳои ниҳонии масъаларо ошкор кардани шаванд, он гоҳ ин амал боз боровартар хоҳад шуд ва ба мақсади ни- ҳои моро мерасонад ва бунёд созандаи сифатҳои нави масъалаи ҳалшаванда шуда имкониятҳои эҷодии шахсонро (амали масъалаҳалқунӣ иҷро кунандаро) ба маротиб афзун мегардонад. Устодон низ меҳоянд, ки ин сифатҳо дар муҳассилину донишҷӯён марҳилавӣ аз як дарс то дарси дигар бунёд ёбад ва фарогирӣ муаммоҳо гардад. Масъалаи дар боло додари камтар дигаргун сохта бузургҳои номаълуми дар шартӣ масъала талаб кардари муайян намуда натиҷаро тадқиқ мекунем.

Ба миллаи дарозияш $\ell = 1$ м ду қувваи бузургии ҳар якашон $F_1 = 10$ Н, ва $F_3 = 25$ Н гузошта шудааст. Ин қувваҳо F_1 ва F_3 ба охириҳои ғула гузошта шудааст. Баробартаъсиркунандаи ин қувваҳо ва нуқтаи гузориши онро муайян намуда таъғирёбии бузургии қувваи F_1 -ро бо афзоиши дарозии китф аз қувваи F_3 ба 10, 15, 20, 25, 30 см муайян намоед.

Дар байн савол пайдо мешавад. Чаро масъаларо ба чунин тарз дигаргун сохтем? Гап дар сари он аст, ки дар сохтмонҳои истеҳсоли ҷои гузориши қувваҳоро аниқ кардан хело муфид мебошад. Чунки мустаҳақамии иншоот аз муайян карда тавонистани қувваҳои ба мувозинат оваранда хело вобаста мебошад. Амали муайян кардани қувваи натиҷавӣ ва ҷои гузоришаш ва саҳеҳии муайянқунии он моро ба аниқ намудани қувваи ба мувозинат оваранда, ки барои таҳрез намудани симметрия, ҷобачогузори қувваҳо, ҳосил кардани мувозинатии ба энергияи минималӣ мувофиқ, мебарад.

Аз баски ин ҷо ду қувва гирифта шудааст, вобаста ба ғеҷиши нуқтаи гузориши баробартаъсиркунанда, қувваи F_1 низ таъғир меёбад. Ин тағирёбии қувва моро водор месозад, ки ҳангоми иҷро кардани конструкция - ҳои нав, мустаҳақамии поядевору болорҳоро ба бузургии қувваи таъсирку- нанда мувофиқ намоем. Ин мувофиқоварии бузургҳои қувваҳои таъсиркунанда ба бунёди мустаҳақамии иншоот оварда мерасонад. Аз тарафи донишҷӯ ва муҳассилин дарк карда тавонистани ин мавҳумҳо барои бунёди асосҳои инкишофи эҷодии

онҳо мадад мерасонад. Хусусан сохтани графики вобастагии байни бузургиҳои аз ҳам вобаста, ки бо тағйирёбии яке дигаре ҳам тағйир меёбад. Дар масъалаи мазкур бо тағйирёбии мавқеи гузориши баробартаъсиркунанда бузургии қувваи F_1 -и ба канори милла гузошта шуда тағйир меёбад.

Ин ҳолро дида мебароем. Пеш аз ҳама барои фаҳмо гардидан барои ҳолати дар шарти масъала додашуда, ҳангоми $F_1=10$ Н ва $F_3=25$ Н будан гуфтаҳои болои маълум аст, ки баробартаъсиркунандаи ин қувваҳо ба суммаи ин қувваҳо баробар аст. Чунки қувваҳо сати якхеларо доранд. Агар баробартаъсиркунандаи ин қувваҳоро муайян кунем он ба $R_1 = F_1 + F_3 = 10+25=35$ Н баробар мешавад.

Барои муайян кардани китфи қувваҳо муҳокимаронии зеринро истифода мебарем. Агар дарозии милла ба ℓ баробар бошад он ба суммаи масофаҳо аз қувваи якӯм F_1 то баробартаъсиркунанда ℓ_1 ва қувваи дуйӯм F_3 то баробартаъсиркунанда ℓ_3 баробар мешавад. яъне

$\ell = \ell_1 + \ell_3$ (13) Азбаски дарозии милла маълум аст, бинобар он мо аз баробарии болои истифода бурда дарозии яке аз китфҳоро муайян карда метавонем. Азбаски он ҷо ℓ_1 ва ℓ_3 номаълум аст бинобар он муодилаи дигареро сохтанамон лозим аст. Барои ин аз таносуби байни қувва ва масофаҳо (китфҳо) истифода мебарем.

Барои ҳолати мазкур ин таносубро ба таври зайл менавишем:

$$\frac{|F_1|}{|F_3|} = \frac{\ell_3}{\ell_1} \quad (14)$$

Ба формулаи (13) ва (14) назар афканем маълум мешавад, ки ҳарду номаълумҳои якхеларо доранд. Аз ҳосиятҳои муодилаи хаттии дуномаълума истифода бурда метавонем яке аз номаълумҳоро муайян намуда ба дигар муодила гузошта муодилаи натиҷавиро барои муайян кардани ℓ_1 ё ℓ_3 ҳосил намоем. Аз муодилаи (13) ℓ_3 -ро муайян менамоем:

$$\ell_3 = \ell - \ell_1 \quad \text{Ифодаи ҳосилшударо ба (14) гузошта ҳосил мекунем: } \frac{|F_1|}{|F_3|} = \frac{\ell_3}{\ell_1} = \frac{\ell - \ell_1}{\ell_1} \quad (15)$$

Аз (15) дар натиҷаи дигаргунсозии $(F_1 + F_3) \ell_1 = F_3 \ell$ аз ин ҷо

$$\ell_1 = \frac{F_3 \ell}{F_1 + F_3} = \frac{F_3 \ell}{F_1 + F_3} \quad (16)$$

мешавад. Формулаи охира формулаи ҳисобкунӣ мебошад. Дурустии ин формуларо хуб санҷед, чунки мисли санҷиши дар боло гузаронидашуда Ньютонҳо ихтисор шуда метр мемонаду ҳалос. Бинобар он гузоришро барои муайян кардани дурустии формула намегузаронем. Худ аён аст.

Қимматҳои ададии бузургиҳои физикиро ба формулаи (16) гузошта

$$\text{ҳисоб мекунем. } \ell_1 = \frac{F_3 \ell}{F_1 + F_3} = \frac{25 \cdot 1}{10 + 25} = \frac{25}{35} = 0,714 \text{ м.}$$

Маълум шуд, ки $\ell_1 = 0,714$ м баробар будааст. Барои муайян кардани ℓ_3 формулаи ҳосил кардаамонро истифода мебарем.

$\ell_3 = \ell - \ell_1 = 1 - 0,714 = 0,286$ м. Ҳамин тариқ муқаррар кардем ки ℓ_3 ба 0,286 м баробар будааст.

Акнун ℓ_3 -ро 10, 15, 20, 25 см афзун гардонид, ҳангоми бетағйир мондани F_3 қувваи F_1 -ро муайян мекунем. Барои ҳосил кардани формулаи ҳисобкунӣ аз формулаи (15) истифода мебарем.

$$\frac{|F_1|}{|F_3|} = \frac{\ell_3}{\ell_1} \quad \text{аз ин ҷо } F_1\text{-ро муайян менамоем.}$$

$F_1 = F_3 \frac{\ell_3}{\ell_1}$ Формулаи ҳосилшуда формулаи ҳисобкунӣ мебошад. Дар боло қайд кардем, ки ба болои қиммати ℓ_3 -и ҳосил карда пай дар пай 10, 15, 20, 25 см-ро ҷамъ мекунем ва ба таблицаи зерин мегузорем. ℓ_3 — қимматҳои зеринро доро мегардад 0,386, 0,436, 0,486,

0,536 м. Ин қимматҳоро гузошта барои F_1 қимматҳои зеринро ҳосил мекунем: $F_1 = F_3 \frac{\ell_3}{\ell_1} = 25 \cdot \frac{0,386}{0,614} = 25 \cdot 0,63 = 15,75$

$$F_1 = F_3 \frac{\ell_3}{\ell_1} = 25 \cdot \frac{0,436}{0,564} = 25 \cdot 0,773 = 19,325$$

$$F_1 = F_3 \frac{\ell_3}{\ell_1} = 25 * \frac{0,536}{0,464} = 25 * 1,155 = 28,875$$

Қимматҳои муайян кардари ба тартиб оварда, ҷой ба ҷой гузошта, ҷадвали 1 - ро сохтем.

Ҷадвали 1

ℓ_1 м.	ℓ_3 м.	F_1 Н.	F_3 Н.	$F_1 \ell_1 = F_3 \ell_3$ $H^*_{\text{м}} = H^*_{\text{м}}$	
0,714	0,286	10	25	7,14=7,15	
0,614	0,386	15,75	25	9,65=9,67	
0,564	0,436	19,325	25	10,9=10,89	
0,464	0,536	28,875	25	13,4=13,39	

Дар ҷадвали пешниҳод шуда қувваҳо, китфҳо ва моменти қувваҳои таъсиркунанда оварда шудааст. Мебинем, ки моменти қувваҳои таъсиркунанда дар ҳар ҳолатҳои ҷузъи тамоман бетағйир мемонад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки аз ҷиҳати энергетикӣ системаи мазкур дар ҳолати мувозинатӣ қарор дорад ё дар ҳолати камтарини энергетикӣ воқеъ гаштааст. Ҳамаи ин натиҷаҳои манзури Шумо намуда маҳз дар натиҷаи таҳлил намудани рафти ҳалли масъала баамал омадааст. Аз ҷадвал дида мешавад, ки байни қувваи ба яке аз канори милла таъсир кунада бо афзоиши дарозии китфи гузориши қувва аз тарафи қувваи маълум афзуда мерафтааст. Дарк карда тавонистани ана ҳамин ҳақиқати дар амалия иҷро шаванда, яъне бо афзоиши яке аз бузургиҳо афзуда рафтани бузургии дигар ё кам шудани бузургии дигар дар муҳассилин фикрронии кунҷковона-ро баамал меорад ва боиси бедор шавии имкониятҳои эҷодии онҳо мегардад. Сарфаҳм рафтан ба ҳақиқати ҳоли масъала, хусусиятҳои ҷузъии он дар натиҷаи ҷудо кардани фарқият байни бузургиҳои пайванд, қувва ва масофа баамал меояд. Як бузургӣ таъсирро дигараш масофаро ифода мекунад, ки дар маҷмӯ он воҳиди энергияро тавсиф менамояд. Ба ифодаи болои назар кунем, яъне ба ҷои бузургиҳои физикӣ воҳидҳояшро гузорем, воҳиди энергия Ҷоуль ҳосил мешавад, ки он дар ҳақиқат энергияро ифода мекунад. Ин намуд муҳокимаро-ниҳоро гузаронида дар табиат, дар ҳама вазъ ва вақт иҷро шудани қонуни нигоҳдории энергия дар механика, механикаи таъсири қувваҳо, ҷам ва ҷудо кардани онҳо ба таври комил иҷро мегардидааст. Ҳар як иҷрошавии баробарии $F_1 \ell_1 = F_3 \ell_3$ ин гувоҳи дар ҳар ҳолатҳои ҷузъи қиммати минималии энергияро доро гаштани системаро ифода мекунад. Агар ин гуфтаҳо ба конструкцияҳои сохтмонӣ тадбиқ намоем иҷрошавии шарт гувоҳи мувозинатии конструкция, мустаҳкамии иншоот мебошад. Ин ҳақиқатро муҳассилин, донишҷӯ сарфаҳм рафта ба имкониятҳои назариявӣ ва амалии худ такъя намуда барои бедор намудани имкониятҳои эҷодии худ кӯшиш менамояд. Дар рафти ҳалли масъала, ки аксарияти онҳо аз ҳаёт ва муаммоҳои истеҳсоли гирифта шудаанд, муҳассилин, донишҷӯ ва шахси мустақилона ба масъалаҳалкунӣ азм карда, дараҷаи дарккунии ҳодисаҳои табиат, лаҳзаҳои ҷараёни истеҳсолиро ба маротиб афзун мегардонанд. Анализ ва синтези ҳодисаҳои табиат ва ҷараёни истеҳсолиро ба дараҷаи кофӣ мегузаронад ва баҳри беҳбудии истеҳсо- лот тадбиқ менамояд. Графики вобастагии бузургиҳо тасвир намуда дарки ҳодисаро гӯётар менамояд. Дар поён графики вобастагии қувваи интиҳои хангоми афзудани китфи қувваи маълум оварда шудааст.

Аз графика маълум мешавад, ки он хатти ростро тавсиф мекунад, яъне таносуб ҷой дорад. Ба таври математики ин вобастагиро бо муодилаи намуди $y=kx$ ифода мекунем, ки он муодилаи хатти рост аз сари координата гузарандаро ифода мекунад. Худи ин натиҷаро эътироф кардан ва онро дарк карда тавонистани ин имконияти эҷодии муҳассилинро мебардора. Хаттӣ рост аз сари координата гузаранда онро ифода мекунад, ки дар як ҳолати хусусӣ ҳосилизарби $F_1 \ell_1$ ё $F_3 \ell_3$ ифодаҳои мазкур ба нул баробар шаванд.

Ин ҳол дар ду ҳолат баамал меояд хангоми баробаршавии қувва ё китф. Қувва қиммати максималӣ гирад китф қиммати минималӣ мегирад ва баракс. Ин ду бузургиҳои дар ифода мавҷуда $F_1 \ell_1$ байни ҳам мутаносиби чаппаанд. Лекин байни F_1 ва ℓ_3 вобастагии мутаносибии рост амал мекунад. Бо афзоиши яке дигаре ҳам меафзояд. Баробарии $F_1 \ell_1 = F_3 \ell_3$ гувоҳи медиҳад, ба графаи охираи таблица назар кунед. Ҳосили зарби ин бузургиҳо байни ҳам баробаранд.

Бояд кайд кунем, ки ин ҳисобкуниҳоро низ бо истифодабарии барномаҳои омодасохта амалӣ карданамон мумкин аст.

Ин барномаҳои омодасохтаро ба манзури шумоён хонандагон пешниҳод мекунем.

Барнома барои ҳисоб кардани ℓ_1

```
Public Class Form1
```

```
Private Sub Button1_Click (sender As Object, e As EventArgs) Handles Button1.Click
```

```
Dim F2,  $\ell$ , F1, 2, , nu As Double
```

```
F2 = Val(TextBox1.Text)
```

```
 $\ell$  = Val(TextBox2.Text)
```

```
F1 = Val(TextBox3.Text)
```

```
2 = Val(TextBox4.Text)
```

```
If RadioButton2.Checked = True Then
```

```
 $\ell_1 = ((F_2 * \ell) / 2(F_1 + F_2))$ 
```

```
ListBox1.Items.Add  $\ell_1$ .
```

```
End If
```

```
End Sub
```

```
End Class
```

Барнома барои ҳисоб кардани ℓ_2

```
Private Sub Button1_Click (sender As Object, e As EventArgs) Handles Button1.Click
```

```
Dim, 0,5  $\ell$ ,  $\ell_1$ , 2, , nu As Double
```

```
0,5  $\ell$  = Val(TextBox1.Text)
```

```
2 = Val(TextBox2.Text)
```

```
 $\ell_1$  = Val(TextBox3.Text)
```

```
If RadioButton2.Checked = True Then
```

```
0,5 $\ell$ - $\ell_1$  =  $\ell_2$ 
```

```
ListBox1.Items.Add  $\ell_2$ .
```

```
 $\ell_1 = \frac{F_3 \ell}{F_1 + F_3}$ 
```

```
End If
```

```
End Sub
```

```
End Class
```

Барнома барои ҳисоб кардани ℓ_1 .

```
Public Class Form1
```

```
Private Sub Button1_Click (sender As Object, e As EventArgs) Handles Button1.Click
```

```
Dim F3,  $\ell$ , F1, , nu As Double
```

```
F3 = Val(TextBox1.Text)
```

```
 $\ell$  = Val(TextBox2.Text)
```

```
F1 = Val(TextBox3.Text)
```

```
If RadioButton2.Checked = True Then
```

```
 $\ell_1 = ((F_2 * \ell) / 2(F_1 + F_2))$ 
```

```
ListBox1.Items.Add  $\ell_1$ .
```

```
End If
```

```
End Sub
```

```
End Class
```

Ҳисобкуниҳои дар боло манзур гардонида боиси инкишофи малакаву маҳорати донишҷӯён оиди таҳрезии барномаҳои ҳисобкунӣ гардида ба дарккунии ҳодисаҳо низ кӯмак мерасонад. Барои мактабиён ва донишҷӯён сохтани ин намуд барномаҳои содда аз манфиат холӣ намебошад, чунки ин намуд барномаҳоро сохта онҳо илҳами нав барои сохтани барномаҳои мураккабтар мегиранд. Ягон қор аз мураккаб сар нашудааст муҳассилин ва донишҷӯ низ ин марҳилаҳоро гузашта ба дараҷаи қарордоштаи худ омада расидааст. Ҳамеша қонуни дидактика аз содда ба мураккаб дар ҳама марҳилаҳо ҷой дошта равиши

омӯзишро гуворотар мегардонад. Дар марҳилаи барномасозии низ азми гирифтани аз содда ба мураккаб кори бисёр инкишофёбанда, оянда равшанкунанда, тақвият бахшанда аст.

Хулоса Ҳамин тариқ қонун ва қоидаҳои статикаро истифода бурда нуқтаи гузориши баробартаъсиркунандаҳо ва масофаҳо байни қувваҳо ва баробартаъсиркунандаҳоро муайян намудем. Ин имконият фароҳам меорад, ки ҳангоми сохтани конструкцияҳои гуногуни сохтмонӣ нуқтаҳои гузориши қувваҳоро муайян намуда, устувории биноҳои сохтшавандаро ба меъёрҳои ҷойдошта наздик кунем ё ки онро нисбат ба меъёрҳо беҳтар гардонем.

1. Масъалаи дидашуда имконият фароҳам меорад, ки нуқтаҳои гузориши қувваҳоро муайян намоем ва вобаста ба ин сохти конструкцияҳоро беҳтар намоем ва онҳоро ба ҳодисаҳои фавқул баамалоянда мувофиқ гардонем.

2. Муайян кардани масофаи байни қувваҳо, имконияти ҷобаҷогузории онҳоро вобаста ба конструкция беҳтар мегардонад ва мувозинатии онҳоро устувортар мегардонад.

3. Дуруст, вобаста ба бузургии қувваҳо муттаносибан тақсим кардани китфҳо ба беҳтаршавии устувории конструкцияҳо мусоидат менамояд.

4. Донишҷӯён барномаҳои ҳисобкуниро истифода бурда, дониш ва малакаи худро нисбати сохтани барномаҳо ва истифодаи амалияи ҳисобкуниҳоро дар истеҳсолот афзун мегардонад.

5. Вақти ҳисобкунӣ ва суръати ҳисобкуниро тезонида, имконияти таҳлилу муҳокимарониро афзун мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Фригант Е.В. Руководство к решению задач по курсу общей физики. / Е.В. Фригант - М., «Высшая школа». 1978.-351 с.
2. И.В. Савельев. Курс общей физики. / И.В. Савельев // Том 2. 1979 - 304 с.
3. И.Е. Иродов, И.В.Савельев, О.И. Замша. Сборник задач по общей физике. М., 1975 - 319 с.
4. В.С. Волькенштейн. Сборник задач по общему курсу физики. / В.С. Волькенштейн - «Наука» М., 1969. - 464 с.
5. А.Б. Буриев, С.А. Алиев, Б.Ф. Чалилов, Чалилов Ф. Векторҳо ва таъбиқи онҳо дар ҳалли масъалаҳои физикӣ. Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ, “Номаи донишгоҳ” №2 (41) Хучанд, 2017, - С. 247-255.
6. А.Б. Буриев, С.А. Алиев, Б.Ф. Чалилов, Чалилов Ф. Усули гузориш ва методикаи ҳисобкунии масъалаҳои физикӣ бо истифодаи барномаҳои таълимии тарҳрезшуда. Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ, “Номаи донишгоҳ” №2 (41) Хучанд, 2017, саҳ. 383-389.
7. Балаш В.А. Задачи по физике и методы их решения. / В.А. Балаш. М. «Просвещение». 1983. - 432 с.

ИСТИФОДАИ БАРНОМАИ ҲИСОБКУНӢ ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲО АЗ СТАТИКА

Дар мақола, қўиши ба харҷ дода шуд, ки нуқтаи гузориши баробартаъсиркунандаи қувваҳоро вобаста ба додашудаҳо дар шартҳои масъала ва инчунин нуқтаи гузориши баробартаъсиркунандаи қувваҳоро таъғир дода, таъғирёбии китфҳои қувваҳоро, муайян намудем. Таъғироту дигаргунсозиҳои имконият фароҳам меоварад ва вобаста ба нуқтаи гузориши баробартаъсиркунандаи қувваҳо китфҳои қувваҳо гуногун мешавад, ки ин ҳол дар ҳонандагон, донишҷӯён ва шахсони мустақилона ба масъалаҳалкунӣ азми мекунад бедоршавии лаёқати эҷодии онҳо, ва ба баамалоии таҳрезии конструкцияҳои нав ба нав оиди сохтани биноҳои иншоотҳои давлатӣ ва граждони, роҳ мекушояд. Истифодаи барномаҳо барои тезонидани суръати ҳисобкунӣ, таҳрезии конструкцияҳои гуногунӣ сохтмонӣ, мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: қувва, бузургӣ, лаҳзаи қувва, самт, формула, ҳамон самт, формулаи охирин, эҷодкорӣ, дурустии формула, гузориши таъсирбахш.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ БУХГАЛТЕРСКИХ ПРОГРАММ В РЕШЕНИЕ ЗАДАЧ ПО СТАТИКЕ

В статье используются данные приведенные в условии задачи, определена точка приложения равнодействующих сил, а также изменив точку приложения главной равнодействующей силы, определили изменения плеча приложения других сил относительно общей равнодействующей. Эти преобразования и изменения могут привести к изменению общих понятий студентов, учащихся школ и лиц самостоятельно изучающих физику относительно разнообразных конструкций объектов государственного и гражданского

строительства, а также развитию творческого мышления учащихся в понимании умеренного распределения сил в сооружениях. Применение программ ускоряют процесс вычисления, а также способствует разработке новых конструкций различной модификации.

Ключевые слова: сила, величина, момент силы, направление, формула, одинаковое направление, последняя формула, творческий потенциал, правильность формулы, впечатляющий доклад

USE THE ACCOUNTING PROGRAM SOLVING PROBLEMS FROM STATICS

In the article, using the data given in the problem statement, we determined the point of application of the resultant forces, and also changing the point of application of the main resultant force, determined the changes in the shoulder of application of other forces relative to the total resultant. These transformations and changes can lead to a change in the general concepts of students, schoolchildren and individuals independently studying physics regarding various structures of state and civil construction objects, as well as the development of students' creative thinking in understanding the moderate distribution of forces in structures. Application of programs accelerates the computation process, and also contributes to the development of new designs of various modifications.

Key words: force, magnitude, moment of force, direction, formula, the same direction, the last formula, creativity, the correctness of the formula, an impressive report.

Дар бораи муаллиф:

Умарзода Сафарали Умар – унвунчуи кафедраи психология ва соцология идоракунии Академия Идоракунии Давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, e-mail - safarali1992@bk.ru Таджикистан, Душанбе. Кучаи Саид Носири 33.

Сведения об авторе:

Умарзода Сафарали Умар – соискатель кафедры психологии и социологии Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, e-mail - safarali1992@bk.ru, Таджикистан, Душанбе, ул. Саид Носири 33.

About the author:

Umarzoda Safarali Umar - Applicant of the Department of Psychology and Sociology of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, e-mail - safarali1992@bk.ru, Tajikistan, Dushanbe, st. Said Nosiri 33.

ТДУ 13.00.02

ИСТИФОДАБАРИИ ҶАДВАЛҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАЪЛИМ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ГЕОМЕТРИЯ

Нугмонов М., Назаров А.П.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни
Сафаров С.С.*

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Муқаддима: Ташкили робитаҳои байнифаннии фанҳои геометрия ва информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ имкон медиҳад, ки сифати таълим баланд бардошта шуда, дониши хонандагон мустаҳкам гардад. Дар ташкили ин робитаи байнифаннӣ таъминоти барномавии ҷадвалҳои электронӣ ҳамчун воситаи таълим нақши муҳим мебозанд. Номгӯи таъминоти барномавии ҷадвалҳои электронӣ зиёданд ва аксаран дар таркиби бастаҳои оффисӣ васланд. Номгӯи бастаҳои оффисӣ King Office, GNOME Office, OpenOffice, LibreOffice, Microsoft Office, Google ҳуҷҷатҳо ва амсоли инҳо буда метавонанд [5, саҳ. 117]. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳама бештар бастаи оффисии Microsoft Office истифода бурда мешавад. Барномаи ҷадвали

электронӣ, ки дар таркиби бастаи оффисии Microsoft Office мавҷуд аст, номи Excel –ро дорад. Мо дар ин гузориш аз ҳамин барнома истифода мебарем.

Аҳамияти назариявии корро омӯзиши имконоти ҷадвали электронӣ ҳамчун воситаи таълим дар раванди таълими геометрия ташкил додаанд. Дар натиҷаи кори тадқиқотӣ муайян карда шуд, ки ин ҷадвалҳоро ҳамчун воситаи электронии таълим истифода кардан мумкин аст. Воситаи электронии таълим раванди таълими геометрияро боз ҳам айёнигардонида, хонандагон завқманди омӯзиши фанни геометрия мегарданд.

Аҳамияти амалии кори тадқиқотӣ ба он вобаста аст, ки методологияи истифодабарии ҷадвали электронии EXCEL ҳамчун воситаи электронии таълим эҷод гардида, тавсияҳо барои омӯзгорон коркард карда шуд. Тавсияҳои пешниҳодшуда кор ва меҳнати омӯзгори фанни геометрияро дар раванди таълим хеле сабук мегардонад.

Қисми асосӣ

Барномаи ҷадвали электронии Excel дар раванди таълими фанни информатикаи мактабӣ ба хонандагон омӯзонида мешавад [6, саҳ. 88]. Дар раванди омӯзиш хонандагон бо мафҳуми катаки ҷадвал шинос мешаванд ва технологияи дохилкунии иттилоотро ба катаки ҷадвал меомӯзанд. Иттилоот дар катаки ҷадвал метавонад матнӣ ва ададӣ бошад. Инчунин технологияи дохилкунии формуларо меомӯзанд, ки бо аломати баробар (=) оғоз меёбад. Дар формулаҳои ба катаки ҷадвал дохилшаванда аз амалҳои арифметикӣ ва функсияҳо истифода мебаранд. Функсияҳои дар ҷадвали электронии Excel истифодашаванда дар робита бо фанҳои алгебра ва геометрия омӯзонида мешаванд. Яке аз аввалин функсияҳо, ки ҳамчун амали арифметикӣ дар курси математика омӯзонида мешавад, амали яклухтунӣ ва қисми бутун ҳисобида мешавад. Ҳангоми омӯзиши ҷадвали электронии Excel функсияҳои ин амалҳоро иҷрокунанда омӯзонида мешаванд, ки мувофиқан ОКРУГЛ() ва ЦЕЛОЕ() мебошанд. Фарқиати ин функсияҳоро омӯзгори фаннӣ бо мисолҳо мефаҳмонад ва омӯзонида метавонад. Аз функсияҳои аввалини дар курси алгебра омӯзонидашаванда функсияи решаи квадрати ҳисобидан мумкин аст. Дар ҷадвали электронии Excel ин функсия функсияи КОРЕНЬ() мебошад. Ин ҷо робитаи байнифанни фанни математика ва информатика нақши муҳим дорад, ки чунин робитаро илми методикаи таълими математика ҳамчун илми педагогӣ меомӯзад [1]. Татбиқи функсияҳои математикӣ дар раванди таълими ҳарду фан маҳорати эҷодии хонандагонро ғаёб менамояд [5].

Дар курси геометрияи мактабӣ теоремаи машҳур бо номи “Теоремаи Пифагор” омӯзонида мешавад. Дар раванди ҳалли масъалаҳои геометрӣ, ки дар ибтидои омӯзиши теоремаи Пифагор ҳал карда мешаванд, аз ҷадвали электронии Excel ҳамчун воситаи электронии таълим истифода бурдан мувофиқи мақсад аст. Масъалаи зеринро мавриди омӯзиш ва тадқиқ қарор медиҳем:

Гипотенузаи секунҷаи росткунҷа ба 11,24 см ва яке аз катетҳои ба 7,32 см баробар аст. Периметр ва масоҳати секунҷа ёфта шаванд.

Дар масъалаи мазкур қимати ададии гипотенуза ва як катет дода шудааст. Методологияи дохилкунии додаҳо ва ҳалли масъаларо дар ҷадвали электронии Excel меомӯзем. Бо ин мақсад дар катаки, масалан В4, матн “Дода шудааст:” –ро дохил мекунем. Дар катаки В5 матн “с=”, дар катаки С5 қимати ададии 11,24 ва дар катаки D5 матн “см” –ро дохил мекунем. Айнан ҳамин тавр дар сатри 6-ум додаҳоро оид ба катети додашуда дохил намуда, дар катаки В7 матн “Ёфта шаванд:” –ро дохил мекунем. Дар катакҳои В8 ва В9 мувофиқан матнҳои “Р=?” ва “S=?” –ро дохил мекунем. Дар ин ҷо раванди сохтани модели математикӣ масъала ба охир мерасад.

Ба ҳалли масъала мегузарем. Дар катаки F4 матн “Ҳалли масъала:” –ро дохил мекунем. Барои ёфтани қимати ададии катети дуюм b аз теоремаи Пифагор истифода мебарем, ки формулааш дар ин маврид чунин аст:

$$b = \sqrt{c^2 - a^2}.$$

Бо ин мақсад дар катаки F5 матн “b=” –ро дохил мекунем. Дар катаки G5 бошад, формулаи мазкурро ба забони Excel менависем. Ин ҷо донишҳои доштаи хонандагон оид ба тарзи дуруст навиштани формула дар катак ва функсияҳои дар он истифодашаванда тадқиқ

карда мешаванд. Омӯзгори фанни геометрия низ бояд бо чунин донишҳо таъмин бошад. Бояд қайд кард, ки амали c^2 –ро ҳам дар шакли C^2 ва ҳам дар шакли $C * C$ навиштан мумкин аст. Кадомашро истифода кард, ҳар хонанда ва омӯзгор худаш мустақилона интиҳоб менамояд. Намуди формулаи дар катаки G5 дохилшаванда чунин аст:

$$=КОРЕНЬ(C5 * C5 - C6 * C6)$$

Дар натиҷа қимати ададии ин формула дар катаки G5 инъикос мегардад. Қисми касриии ин қимат метавонад аз миқдори зиёди рақамҳо иборат бошад. Бо мақсади кӯтоҳ намудан ва то ду рақам инъикос намудани қимати ин катак, онро бо истифода аз функсияи ОКРУГЛ() то саякӣ яклухт мекунем. Дар охир формулаи катаки мазкур шакли зеринро мегирад:

$$=ОКРУГЛ(КОРЕНЬ(C5 * C5 - C6 * C6); 2)$$

Қимати ададии дар катаки G5 инъикосёфта қимати катети дуюм мегардад. Дар катаки H5 матни “см.” –ро дохил мекунем.

Чун қоида барои ёфтани периметри секунҷа аз формулаи $P = a + b + c$ истифода мекунем. Бо ин мақсад дар катаки F6 матни “P=” ва дар катаки G6 формулаи $=C6 + G5 + C5$ –ро дохил мекунем. Қимати ададии дар катаки G6 инъикосёфта қимати периметри секунҷа мегардад. Дар катаки H6 матни “см.” –ро дохил мекунем.

Масоҳати секунҷаи росткунҷа бо формулаи $S = \frac{ab}{2}$ ҳисоб карда мешавад. Бо ин мақсад дар катаки F7 матни “S=” ва дар катаки G7 формулаи $=ОКРУГЛ(C6 * G5 / 2; 2)$ –ро дохил мекунем. Қимати ададии дар катаки G7 инъикосёфта қимати масоҳати секунҷаи росткунҷа мегардад. Дар катаки H7 матни “см кв.” –ро дохил мекунем. Ҳалли масъала ба охир расид. Намунааш дар Расми 1 оварда шудааст.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
1										
2										
3										
4		Дода шудааст:				Ҳалли масъала:				
5		c= 11,2 см				b= 8,53 см.				
6		a= 7,32 см				P= 27,09 см.				
7		Ёфта шаванд:				S= 31,22 см кв.				
8		P=?								
9		S=?								
10										

Расми 1.

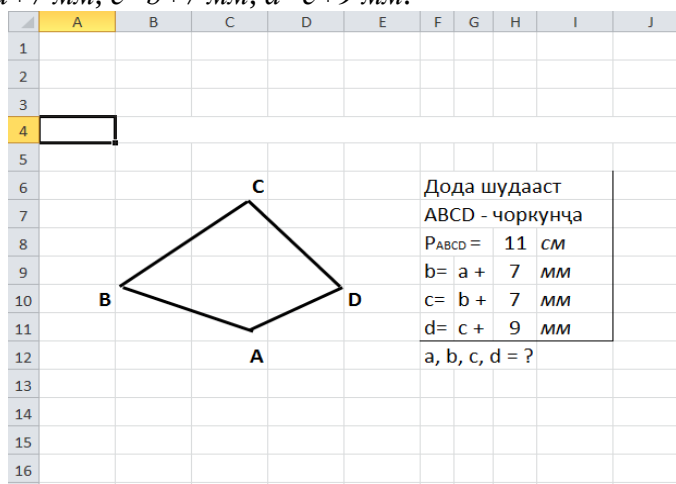
Дар замони технологияҳои иттилоотӣ дарсҳои муносири геометрия бояд чунон ташкил ва гузаронида шаванд, ки хонандагон завқманди омӯзиши ин фан гарданд [2]. Аз техника ва технологияи компютерӣ ва барномаҳои компютерӣ васеъ ва самаранок истифода бурдан зарур аст [4]. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки ксар вақт хонандагон ҳангоми ҳисобкунии бузургиҳои геометрӣ дар раванди ҳалли масъалаҳо бо истифода аз формулаҳо ба хатогиҳо роҳ медиҳанд. Яке аз ин намуди хатогиҳо он аст, ки дар қисми додашудаҳо, яъне модели математикии масъала, қимати ададӣ дигар аст, вале ҳангоми ҳисобкунӣ дар формула дигар қимати ададиро мегузоранд ва ҳисоб мекунанд. Дар натиҷа ҳисоб бо хатогӣ анҷом меёбад. Барои пешгирӣ намудан аз чунин хатогиҳо ҳамчун воситаи электронии таълим аз чадвалҳои электронӣ истифода бурдан мувофиқи мақсад аст. Дар ин маврид дар катакҳои чадвали электронии Excel қимати ададии бузургиҳои додашудаи масъалаи геометрӣ барои ҳисоб дохил мекунанд. Модели математикии масъалаи геометрӣ барои ҳисоб бо истифода аз катакҳои чадвали электронии Excel тартиб медиҳанд. Методикаи сохтани чунин модели математикии масъала ва ҳалли масъала дар мисоли дидашуда мавриди омӯзиш қарор дода шуд. Методикаи коркардшудаи мазкур имкон медиҳад, ки аз як тараф ҳангоми ҳисобкунӣ ба хатогӣ роҳ надихем, аз тарафи дигар масъала ба зудӣ ҳал карда мешавад. Яъне ба ҳалли масъала суръат бахшида мешавад ва вақт камтар сарф мегардад.

Баъзе аз олимони методистон ва омӯзгорон дар он ақидаанд, ки гӯё дар барномаи чадвалҳои электронии Excel, ҳангоми бо ин методология омӯзонидани ҳалли масъалаи

геометрӣ, имкони инъикоскунии формулаҳои дар шакли математикӣ навишта мешуда намегардад. Ин фикр нодуруст аст. Дар барномаи ҷадвали электронии Excel мисли барномаи протсессори матнии Word имкони навиштани формулаҳои математикӣ мавҷуд аст. Нақшаи (тасвири) ҳалли масъаларо низ пешакӣ сохтан имкон аст. Истифодаи ин формулаҳо ва тасвирҳо дарсро боз ҳам айёнигар гардонид, самаранокии истифодаи воситаҳои электронии таълимро нишон медиҳанд. Барои тасдиқи ин гуфтаҳо масъалаи зеринро мавриди омӯзиш ва тадқиқ қарор медиҳем.

Периметри чоркунча ба 11 см баробар аст. Тарафи дуум аз тарафи якум 7 мм, тарафи сеюм аз тарафи дуум 7 мм ва тарафи чорум аз тарафи сеюм 9 мм зиёдтар аст. Тарафҳои чоркунча ёфта шавад.

Дар аввал нақшаи ҳалли масъаларо дар варақи ҷадвали электронии Excel тасвир мекунем (Расми 2). Баъдан бо методи дар масъалаи аввала муоинашуда модели математикии ҳалли масъаларо месозем. Периметри чоркунчаро бо ишорати " P_{ABCD} " дар катаки F8 дохил мекунем. Дар катаки H8 қимати ададии додашудаи периметр, яъне 11 –ро дохил мекунем. Дар катаки I8 матни воҳиди ченак " $см$ " –ро дохил мекунем. Дар сатрҳои минбаъдаи 9-11 –и ҷадвал додаҳои тарафҳоро аз рӯи шарти масъала бо истифода аз ҳамин метод менависем: $b=a+7 мм$, $c=b+7 мм$, $d=c+9 мм$.



Расми 2.

Ба ҳалли масъала мегузарем. Дар катаки K7 формулаи математикии периметри чоркунчаро менависем: $P=a+b+c+d$. Дарозии тарафҳоро бо мм меёбем, дар охир ба см табдил медиҳем. Дар сатри 9-ум аз катаки K сар карда, тарафи c –ро ҳисоб мекунем. Бо ин мақсад дар катаки K9 формулаи $=F10$, дар катаки L9 формулаи $=G10$, дар катаки M9 формулаи $=H10$ ва дар катаки N9 матни "=" –ро дохил мекунем. Мебинем, ки навишти " $c=b+7$ " ҳосил мешавад. Тарафи b –ро, ки дар катакҳои F9 : I9 навишта шудааст, дар ин ҷо мегузорем. Яъне дар катакҳои O9 : R9 формулаҳои $=G9$, $=H9$, "+" ва $=H10$ –ро дохил мекунем. Дар катаки S9 матни "=" –ро дохил мекунем. Формулаи $=O9$ –ро дар катаки T9 ва формулаи $=R9+P9$ –ро дар катаки U9 дохил мекунем. Дар катаки V9 матни воҳиди ченак " $мм$ " –ро дохил мекунем. Дар охир мебинем, ки $c=a+14 мм$ мегардад, яъне аз тарафи a вобаста шуд. Айнан ҳамин тавр дар катакҳои K10 : V10 матнҳо ва формулаҳо барои ҳисобкунии тарафи d –ро дохил мекунем. Дар охир тарафи $d=a+23 мм$ мегардад. Тарафи d низ аз тарафи a вобаста шуд.

Ҳамин тариқ, тарафҳои b, c, d аз тарафи a вобаста шуданд. Мо аз рӯи шарти масъала барои ёфтани қимати ададии тарафи a муодила тартиб дода метавонем. Бо ин мақсад дар катакҳои K10 : V10 матнҳо ва формулаҳои зеринро бо навбат дохил мекунем: $=G9$, $=G9$, $=H9$, "+", $=T9$, $=U9$, "+", $=T10$, $=U10$, "=", $=H8*10$, " $мм$ ". Яъне мо муодилаи зеринро ҳосил кардем:

$$a + a + 7 + a + 14 + a + 23 = 110 мм.$$

Дар катаки K14 матни " $4a$ ", дар катаки L14 формулаи $=M13+P13+S13$, дар катаки M14 матни "=" ва дар катаки N14 формулаи $=U13$ –ро дохил мекунем. Мебинем, ки қимати ададии катаки L14 ба 44 ва қимати ададии катаки N14 ба 110 баробар мегарданд. Барои ҳалли муодилаи дар охир ҳосил кардаамон $4a + 44 = 110$, дар катаки K15 матни " $4a$ ", дар

катаки L15 матни “=” ва дар катаки M15 формулаи =N14-L14 –ро дохил мекунем. Қимати ададии катаки M15 ба 66 баробар мегардад. Дар охир бо формулаи =M15/4, ки дар катаки M16 дохил шудааст, қимати ададии тарфи a –ро меёбем, ки 16,5 мм мегардад. Акнун барои сабук гардонидани кор, катакҳои F9 : H11 –ро муайян карда, нусхабардорӣ мекунем. Курсори чадвали Excel –ро ба катаки K17 гузошта, амали “гузоштан” –ро иҷро мекунем. Формулаҳои мувофиқро дар катакҳои ҳар яки ин сатрҳо бо навбат дохил карда, қиматҳои ададии тарафҳои b , c ва d –ро маълум мекунем: 23,5; 30,5; 39,5. Ин тарафҳо бо мм ёфта шудаанд. Барои ба см табдил додан, дар катакҳои U16 : U19 бо навбат формулаҳои =M16/10, =S17/10, =S18/10 ва =S19/10 –ро дохил мекунем. Тарафҳои чоркунча ёфта шуданд: 1,65 см, 2,35 см, 3,05 см, 3,95 см. Агар чор тарафҳоро ҷамъ кунем, пас 11 см ҳосил мешавад, ки шарти масъаларо қонеъ мекунад. Формулаи =СУММ(U16:U19) дар катаки U20 дохил карда шудааст, ки қимати ададияш 11 мегардад (Расми 3). Масъала то охир ҳал карда шуд.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W
3																							
4																							
5																							
6																							
7																							
8																							
9																							
10																							
11																							
12																							
13																							
14																							
15																							
16																							
17																							
18																							
19																							
20																							
21																							
22																							

Расми 3.

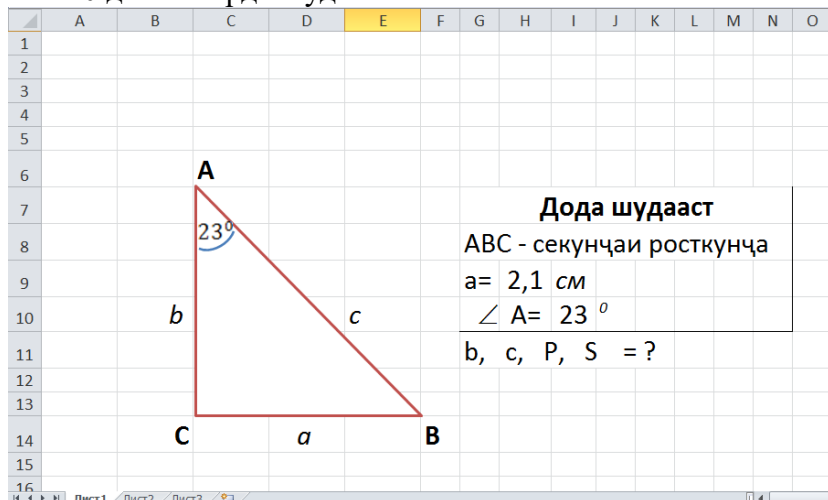
Дар раванди омӯзиши курси геометрии синфи 8-ум дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба хонандагон донишҳои ибтидоӣ оид ба функсияҳои асосии тригонометрӣ дода мешаванд. Ин функсияҳои тригонометрӣ синус, косинус, тангенс ва котангенс буда, дар мавзӯи муносибати метрикий бо тарафҳои секунҷаи росткунҷа омӯзонида шуда, минбаъд ба дигар фигураҳо татбиқ карда мешаванд. Чадвалҳои электронӣ низ дорои чунини функсияҳо мебошанд. Бинобар ин чадвалҳои электрониро ҳамчун воситаи электронии таълим дар раванди ҳалли масъалаҳои геометрии ба функсияҳои тригонометрӣ вобаста буда татбиқ кардан мумкин аст. Одатан дар чунин масъалаҳо он қиматҳои дода шуда, ки аргументҳои функсияҳои тригонометрӣ мебошанд, додаҳои чадвалианд.

Масъалаи зерини геометрию, ки дар раванди ҳалли он аз функсияҳои тригонометрӣ истифода мебаранд, мавриди омӯзиш ва тадқиқ қарор медиҳем.

Дарозии як катети секунҷаи росткунҷа маълум буда, кунҷи тези муқобили ин катет хобида ба 23^0 баробар аст. Дарозии гипотенуза ва катети дигар, периметр ва масоҳати секунҷаи росткунҷа ёфта шаванд. Масъала барои қиматҳои гуногуни катети додашуда, масалан 2,1 см, 5,87 см, 7,49 см, ҳал карда шавад.

Тавре аз шарти масъала бармеояд, дарозии катети додашуда дигар шудан мегирад ва вобаста ба қимати ададии он ҷавобҳои гуногунро ҳосил менамоям. Яке аз роҳҳои ҳалли ин масъала он аст, ки масалан дарозии ин катетро a гуфта, масъаларо ҳал мекунанд. Дар натиҷа ҷавобҳо бо формулаи аз ин катет ва ё дигар тарафҳо вобаста буда ҳосил карда мешаванд. Бо истифода аз чадвалҳои электронии Excel бошад, масъала бо роҳи содатар ҳал карда мешавад. Ин ҷо дар катаке, ки қимати катети додашударо дохил мекунанд, қимати якуми додашуда 2,1 см –ро дохил мекунанд. Масъаларо то ба охир ҳал мекунанд. Баъдан дар ин катак қимати дигари ин катетро дохил мекунанд ва зуд тариқи худкор ҷавобҳои дигарро ҳосил мекунем.

Акнун бевосита ба ҳалли масъала мегузарем ва дар аввал дар вараки нави чадвали электронии Excel нақшаи тасвирии масъаларо месозем. Дар ин варақ бо истифода аз технологияи дар масъалаи аввала эҷод гардида модели математикии масъаларо месозем (Расми 4). Тавре аз Расми 4 дида мешавад, қимати ададии катети a дар катаки Н9 дохил карда шудааст. Воҳиди ченак см низ нишон дода шудааст (дар катаки I9). Қимати ададии бузургии кунчи А, ки муқобили катети a ҳобидааст, дар катаки I10 ва бузургии градус дар катаки J10 дохил карда шудааст.

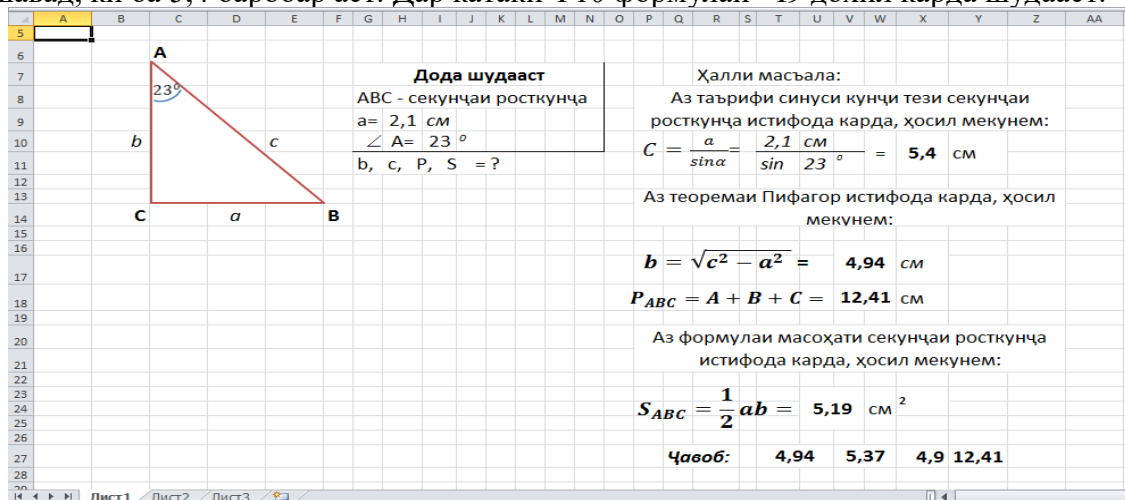


Расми 4.

Дар раванди ҳалли масъала дар ҳар як қадам формулаи заруриро барои ҳисоб дар шакли математикӣ менависем. Баъдан барои ҳисоб формуларо дар катаки муайян бо забони Excel менависем. Формулаи математикӣ барои ёфтани гипотенузаи секунҷаи росткунҷаи додашуда дар катетҳои P10:S11 ҷойгир карда шудааст. Дар катаки T10 формулаи =N9, дар катаки U10 формулаи =I9, дар катаки U11 формулаи =I10 ва дар катаки V11 формулаи =J10 дохил карда мешаванд. Дар катаки T11 матн “sin” ва дар катаки W10 матн “=” –ро дохил мекунем. Катакҳои W10 ва W11, X10 ва X11, Y10 ва Y11 –ро дар алоҳидагӣ муайян карда, амали якҷоякуниро иҷро мекунем. Дар катаки X10 формулаи ҳисобкунии гипотенузаро дохил мекунем, ки шакли зеринро дорад.

=ОКРУГЛ(N9/(SIN(РАДИАН(Y10)));2)

Дар ин формула функсияи SIN(...) истифода карда шудааст. Функсияи РАДИАН(Y10) бузургии кунҷи бо градус додашударо ба радиан табдил медиҳад, зеро дар ҷадвалҳои электронӣ аргументи функсияи синус бо радиан дода мешавад. Ин ҳолатро ба хонандагон фаҳмонидан зарур аст. Пас аз дохил кардани ин формула ба катаки X10 қимати он ёфта мешавад, ки ба 5,4 баробар аст. Дар катаки Y10 формулаи =I9 дохил карда шудааст.



Расми 5.

Катети дигари секунҷаи росткунҷа, ки дар он як катет ва гипотенузааш маълум аст, бо истифода аз теоремаи Пифагор ёфта мешавад. Бо ин мақсад дар катаки P17 формулаи математикиро барои ҳисоби ин катет менависем. Формулаи ба забони Excel барои

хисобкунии ин катет зарур буда дар катаки V17 дохил карда шудааст. Ин формула намуди зеринро дорад:

$$=ОКРУГЛ(КОРЕНЬ(X10^2-H9^2);2)$$

Пас аз дохил гардиданаш дар ин катак, қимати он 4,94 мегардад. Дар катаки X17 формулаи $=I9$ дохил карда шудааст.

Формулаи математикӣ барои ёфтани периметри секунҷаи росткунҷа дар катаки P18 ва формулаи бо забони Excel навишташуда $=H9+V16+X10$ дар катаки V18 дохил карда шудааст. Периметри секунҷаи росткунҷа ба 12,41 см баробар аст. Дар охир масоҳати секунҷаи росткунҷаро меёбем. Формулаи математикӣ барои ёфтани масоҳати секунҷаи росткунҷа аз рӯйи ду катеташ дар катаки P24 ва формулаи бо забони Excel навишташуда $=ОКРУГЛ(1/2*H9*V16;2)$ дар катаки U24 дохил карда шудааст. Масоҳати секунҷаи росткунҷа ба 5,19 см баробар аст (Расми 5).

Масъала барои қимати ададии $a=2,1$ см ҳал шудааст. Тавре аз шарти масъала бармеояд, масъала бояд барои қиматҳои гуногуни ададии a ҳал карда шавад. Дар ин маврид ба мо боз ҷадвалҳои электронӣ ҳамчун воситаи электронии таълим ёрӣ мерасонад. Аз ҷадвали электронии сохтамон (Расми 5) истифода мекунем. Дар он танҳо қимати ададии катаки H9 – ро дигар мекунем. Ба ин катак адади 5,87 –ро дохил мекунем. Мебинем, ки масъала зуд ва тариқи худкор ҳал шуд. Ҷавобҳоро ҳосил кардем:

Ҷавоб:	13,83	15,02	13,83	34,72
---------------	--------------	--------------	--------------	--------------

Ба катаки H9 адади 7,49 –ро дохил мекунем ва масъала барои ин қимати катети a ҳал мегардад. Ҷавобҳои ҳосил кардаамон барои ин қимат инҳоянд:

Ҷавоб:	17,65	19,17	17,65	44,31
---------------	--------------	--------------	--------------	--------------

Ҳамин тариқ масъалаи гузошташуда барои дилхоҳ қимати катети якумаш ҳал карда мешавад.

Натиҷагирӣ

Дар натиҷа истифодабарии ҷадвалҳои электронӣ ҳамчун воситаи таълим дар раванди таълими фанни геометрия омӯхта ва коркард шуд. Ин имконоти бехтарини ҷадвалҳои электронӣ буда, ҳамчун воситаи электронии таълим дар раванди таълими геометрия истифода кардан мувофиқи мақсад аст. Технологияи коркардамон имкон медиҳад, ки ҳисобкуниҳо дуруст, зуд ва тариқи худкор гузаронида шаванд. Ҳамбастагии ҷадвалҳои электронӣ бо фанни геометрия таъмин карда мешаванд. Хонандагон бо истифода аз ин технологияи коркардшуда донишҳои доштаи худро оид ба фанни геометрия дар информатика татбиқ менамоянд ва баръакс.

АДАБИЁТ

1. Нугмонов М. Теоретико-методологические основы методики обучения математике как науки / М. Нугмонов // Монография. Душанбе - 2016. - 290 с.
2. Нугмонов М. Современный урок школьной математики / М. Нугмонов // Учебное пособие. Душанбе – 2018. - 222 с.
3. Назаров А.П. Методика таълими информатика / А.П. Назаров // Китоби дарсӣ. Душанбе: ЧДММ Мехроҷ-Граф, - 2019. - 462 с. (А4).
4. Назаров А.П. Использование компьютера и компьютерных технологий при изучение и обучение предмета геометрии / А.П. Назаров // Вестник Академии образования Таджикистана. - 2011. №1-2. - С. 20-22 (А4).
5. Раджабов Т.Б. и другие. Активизация творческой деятельности учащихся при решении геометрической задач в средней школе / М. Нугмонов, Т.Б. Раджабов, А. Амрокулов // Монография. - Душанбе: Издательство «Сифат», - 2013. - 162 с.
6. Комилиён Ф.С. Технология иттилоотӣ / Ф.С. Комилиён // Китоби дарсӣ. Душанбе -2019, - 202 сах.
7. Сафаров С.С. Визуализатсия ва аҳамияти истифодабарии он дар таълими геометрия / С.С. Сафаров // Вестник Педагогического университета Таджикистана имени С. Айни. Серия педагогических и психологических наук, теория и методика обучения. – 2020. – №3(3). – С. 218 – 223

ИСТИФОДАБАРИИ ҶАДВАЛҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАЪЛИМ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ГЕОМЕТРИЯ

Айни замон истифодабарии ҷадвалҳои электронӣ ҳамчун воситаи электронии таълим кам омӯхта шуда, дар қорҳои олимони ва методистони соҳа кам ба назар мерасанд. Аз тарафи дигар қорӣ намудани воситаҳои электронии таълим дар раванди таълими фанни геометрия талаботи замони технологияи информатсионист. Бо ин мақсад дар мақолаи мазкур методологияи истифодабарии ҷадвалҳои электронӣ ҳамчун воситаи электронии таълим дар раванди таълими геометрия қорқард шудааст. Методологияи қорқардишуда мушкилоти омӯзгорони фанниро доир ба ин масъала бартарф менамояд. Методи дуруст қо ба қо гузоштани бузургҳои додашудаи шартӣ масъала ба қатақҳои ҷадвалҳои электронӣ ва истифодабарии онҳо дар раванди ҳалли масъала эҷод қарда шуд. Ин метод имкон медиҳад, ки содиқунии ҳақиқатро ҳангоми ҳисобқуниҳо пешгирӣ намоем.

Мақсади мақола: тадқиқоти муосир оид ба мушкилиҳои таълиқи ҷадвалҳои электронӣ дар раванди таълими геометрияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.

Дар натиҷаи қори тадқиқотӣ мушкилиҳои таълиқи ҷадвалҳои электронӣ дар раванди таълими геометрияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва истифодабарии онҳо ҳамчун воситаи электронии таълим муайян қарда шуданд. Методологияе қорқард шуд, ки ин мушкилиҳоро бартараф менамояд.

Қалидвожаҳо: ҷадвалҳои электронӣ, EXCEL, қатақҳои ҷадвал, геометрия, воситаи таълим, формула, функсияҳо, ҳалли масъала, нақшаи ҳалли масъала, барномаи компютерӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ ТАБЛИЦ КАК СРЕДСТВО ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ГЕОМЕТРИИ

В настоящее время использование электронных таблиц в качестве электронного средства обучения мало изучено и мало наблюдается в работах учёных и методистов в этой области. С другой стороны, внедрение электронных средств обучения в процессе обучения геометрии является требованием эпохи информационных технологий. С этой целью в данной статье разработана методология использования электронных таблиц как электронного средства обучения в процессе обучения геометрии. Разработанная методология даёт возможность устранить проблемы учителей-предметников по этому вопросу. Был создан метод правильного ввода данных задач в ячейках таблицы, связанных с условием задачи и их использованием в процессе решения задач. Этот метод позволяет избежать совершения ошибок при расчётах.

Цель статьи: современные исследования по проблемам реализации электронных таблиц в процессе обучения геометрии средних общеобразовательных учреждений.

По результатам исследования были определены проблемы реализации электронных таблиц в процессе преподавания геометрии средних общеобразовательных учреждений как электронные средства обучения. Была разработана методология, которая устраняет эти проблемы.

Ключевые слова: электронные таблицы, EXCEL, ячейки таблицы, геометрия, средство обучения, формула, функция, решения задач, план решения задач, компьютерная программа.

USING SPREADSHEETS AS A LEARNING TOOL IN THE PROCESS OF LEARNING GEOMETRY

Currently, the use of spreadsheets as an electronic learning tool has been little studied and little observed in the works of scientists and methodologists in this field. On the other hand, the introduction of electronic learning tools in the process of teaching geometry is a requirement of the information technology era. To this end, this article has developed a methodology for using spreadsheets as an electronic learning tool in the process of learning geometry. The developed methodology makes it possible to eliminate the problems of subject teachers on this issue. A method was created for correctly entering task data in table cells related to the task condition and their use

in the process of solving problems. This method allows you to avoid making mistakes in calculations.

Purpose of the article: modern research on the problems of the implementation of spreadsheets in the process of teaching geometry in secondary educational institutions.

According to the results of the study, the problems of the implementation of spreadsheets in the process of teaching geometry of secondary educational institutions as electronic learning tools were identified. A methodology has been developed that addresses these issues

Keywords: spreadsheets, EXCEL, cell table, geometry, learning tool, formula, function, problem solving, problem solving plan, computer program.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Нугмонов Мансур - профессори кафедраи методикаи таълими математикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, доктори илмҳои педагогӣ, профессор, узви вобастаи АТТ. Тел: (+992) 938647629, nugmonov@mail.ru;

Назаров Аҳтам Пулатович - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи технологияҳои информатсионӣ ва коммуникатсионии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, Тел: (+992) 935166101, E-mail: ahtam_69@mail.ru;

Сафаров Самандар Сафарбоевич - муаллими калони кафедраи математика - информатикаи, Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент. Суроға: 735500, Тоҷикистон, ш. Панҷакент, хиббони Рӯдакӣ 106. Тел: (+992) 927410860 E-mail: Samandar_ss@mail.ru.

Сведения об авторах:

Нугмонов Мансур - профессор кафедры методика преподавания математики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни, доктор педагогических наук, профессор, чл.корр. АОТ. Тел: (+992) 938647629, E-mail: nugmonov@mail.ru;

Назаров Ахтам Пулатович - кандидат педагогических наук, доцент кафедры информационных и коммуникационных технологий Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни, Тел: (+992) 935166101, E-mail: ahtam_69@mail.ru;

Сафаров Самандар Сафарбоевич - старший преподаватель кафедры математики – информатики Таджикский педагогический институт, г. Пенджикент,. Адрес: 735500, Республика Таджикистан, Пенджикент, проспект Рудаки 106. Тел: (+992) 927410860. E-mail: Samandar_ss@mail.ru.

Information about authors:

Nugmonov Mansur - Professor of the Department of Methods of Teaching Mathematics, Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Ayni, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member Academy of education of Tajikistan. Phone: (+992) 938647629, E-mail: nugmonov@mail.ru;

Nazarov Ahtam Pulotovich - Candidate of Pedagogical Sciences, Dotcent of the Chair of information and communication technologies, Tajik State Pedagogical University named after S.Ayni. Phone: (+992) 935166101; E-mail: ahtam_69@mail.ru;

Safarov Samandar Safarboeveh - Tajik Pedagogical Institute, Penjikent, Senior Lecturer, Department of Mathematics - Computer Science, Address: 735500, Republic of Tajikistan, Panjakent, Rudaki Avenue 106., Phone (+992) 927410860. E-mail: Samandar_ss@mail.ru.

КОНФЕРЕНСИЯИ ТАЪЛИМӢ-ЭКОЛОГӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ БАЛАНД ГАРДИДАНИ САВИЯИ МАЪРИФАТИ ЭКОЛОГИИ ХОНАНДАГОН ҲАНГОМИ ОМУӢЗИШИ ФИЗИКА

Мирзозода Ф.Т., Умаров У.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Сарсухан: Муҳофизати муҳити зист ва окилона истифода кардани сарватҳои табиат яке аз масъалаҳои муҳими замони муосир ба ҳисоб меравад. Ба фаҳмиши ин масъала ва амалӣ гардонидани он ҷомеаро аз курсҳои мактабӣ, дар ҷараёни омӯзиши ҳамаи фанҳои таълимӣ тайёр намудан лозим аст. Муҳофизати табиат ва боигарии он – ин муҳориба баҳри ҳаёти одамони муосир ва насли оянда мебошад. Табиат ба мо боигарии зиёде медиҳад ва вазифаи мо на танҳо муҳофизат намудан, балки боз зиёд кардани онҳо мебошад.

Оид ба масъалаи тарғибу ташфиқи муҳофизати табиат ё худ донишҳои экологӣ байни хонандагони муассисаҳои таълимӣ омӯзгори физика қорҳои зиёдеро ба сомон расонида метавонад, чунки барномаи таълимии физика [1] ва китобҳои дарсии амалкунанда [9, с.11] барои амалӣ гардонидани ин қорҳо шароити имкониятҳои хуб муҳайё намудаанд.

Мутаассифона, омӯзгорони физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз ин шароити имкониятҳо баҳри тарғибу ташфиқи донишҳои экологӣ ё худ барои баланд бардоштани савияи маърифати экологии хонандагон самаранок истифода намеkunанд. Онҳо дар дарсҳо ва машғулиятҳои берунисинфӣ аз физика маводи экологиро ниҳоят кам ва баъзеяшон ҳатто истифода намеkunанд. Ҳамаи онҳо бо забони тоҷикӣ мавҷуд набудани маводи методии таълимиро асос меоранд, ки ба андешаи мо то андозае дуруст аст.

Яке аз роҳҳои тарғибу ташфиқи донишҳои экологӣ ё худ баланд бардоштани савияи маърифати экологии хонандагон – ин ташкилу гузаронидани конференсияҳои мазмунӣ экологидошта дар таълими физика ба ҳисоб меравад. Дар адабиёти методӣ [8, 12, 13, 15, 17] конференсияро ҳамчун воситаи ташкил кардани қори мустиқилона бо адабиёти иловагӣ медонанд, ки хонандагонро ба машғулиятҳои дигари таълимӣ омода месозад. Барои ташкил ва гузаронидани конференсия аз хонандагон дониш ва маҳорати махсус талаб карда мешавад: қор қардан бо китобҳои дарсӣ ва иловагӣ; қудо қардани қузъҳои асосии дониш (далелҳои илмӣ, мафҳумҳо, қонунҳо, назарияҳо); муайян қардани гурӯҳҳои асосии мафҳумҳо (қузъҳои таркибии материя, ҳосиятҳои қисмҳо, моддаҳо ва майдонҳои физикӣ, асбобҳо, мошини таҷҳизот, равандҳои технологӣ). Дар конференсия манбаҳои асосии дониши нав муҳокимаи маърузаҳо ва аҳбороти хонандагон мебошад, ки бо қамин аз навҳои дигари машғулиятҳои физикӣ фарқ мекунад. Аз ин рӯ, тартиби фаъолияти омӯзгор ва хонандагон дар ин навъи машғулият тағйир меёбад.

Фаъолияти омӯзгор: 1) муайян қардани мақсади конференсия; 2) тартиб додани барномаи конференсия ва маърузаю аҳборот; 3) қалб қардани хонандагон барои тайёр қардани маводи конференсия; 4) роҳнамоӣ барои истифодаи адабиёт ва тайёр қардани маърузаю аҳборот; 5) ташкил қардани муҳокимаи маърузаҳо; 6) қамъбасти қардани конференсия ва ба фаъолияти хонандагон баҳо гузоштан.

Ташкили конференсия ва фаъолияти хонандагон: 1) мавзӯи конференсияро пешакӣ ба хонандагон эълон қарда, номи маъруза, аҳбор, инчунин, адабиёти заруриро дар гӯшаи синфхонаи физика меовезанд, то ки хонандагон ба он шинос шуда, мувофиқи хоҳишашон мавзӯи маърузаҳоро интихоб кунанд; 2) қар як мавзӯро ду хонанда интихоб мекунад, яке маърузақӣ - дигаре қариф (оппонент); 3) хонандагон адабиёти тавсияшударо аз китобхона қирифта меҳонанд ва бо маслиҳати омӯзгор маърузаро тартиб медиҳанд; 4) мувофиқи мазмунӣ маъруза хонандагон маводи тасвирӣ (овеза, қодограмма, нақша, қадвал ва ғ.), инчунин, тақрибаҳоро тайёр мекунад; 5) давомноқии маъруза набояд аз 7-8 дақиқа зиёд бошад; 6) мазмунӣ маъруза бояд барои қудо хонанда фаҳмо бошад, зеро қангоми муҳокима ӯ ба саволҳои хонандагони дигар қавоб меқардонад; 7) қангоми маърузаи қар як хонанда

харифи ӯ таҷриба ва дигар воситаҳои аёниро намоиш дода, бо ахбори иловагӣ баромад мекунад.

Омӯзиш, тадқиқ ва таҳлили матбуоти даврии педагогӣ, адабиёти методӣ, илмӣ-тадқиқотии ба забони тоҷикӣ нашршуда нишон медиҳад, ки то ба ҳол оид ба масъалаи «Ташкилу гузаронидани конференсияи мазмуни экологидошта» чӣ дар дарсҳои физика ва ё машғулиятҳои берунисинфӣ аз физика дар ҷумхурии ягон тадқиқоти махсуси мукамал гузаронида нашудааст.

Масалан, доир ба масъалаи методикаи ташкилу гузаронидани конференсия дар дарсҳои физика олимони Гресс Н.П., Балабанов И.П. [5], Усова А.В., Завялов В.В. [15], Усова А.В., Олейников С.В. [16], Файзиёв И.Д., Норкулов А. [17], дар машғулиятҳои берунисинфӣ аз физика Браверман Э.М. [2], Горев Л.А. [4], Ланина И.Я. [6, 7], Умаров У.С., Раҷабов У.Х. [12] ва дигарон таҳқиқот бурда, мақолаву дастурҳои методиву таълимӣ нашр кардаанд. Доир ба тарбияи экологии хонандагон тавассути конференсияҳои таълимӣ танҳо дар таҳқиқоти Васильева О.А. [3], дастурҳои методи Умаров У.С., Раҷабов У.Х. [12, 13] ва мақолаи Уразалиев А. [14] маълумот пайдо кардан мумкин аст, ки ин шумора хеле кам аст.

Аз ин лиҳоз, мо тасмим гирифтём, ки доир ба методикаи ташкилу гузаронидани конференсияи мазмуни экологидошта, аз таҷрибаи кори хеш, ба ҳамкасбонамон тавсияҳо пешниҳод намоем.

Конференсияи ташкилкардаи мо ба мавзӯи «Мошинҳои ҳароратӣ ва муҳофизати муҳити зист» (синфи X) [9, с.143] бахшида шуда буд.

Мақсади конференсияро мо ба тариқи зайл муайян намудем: 1) идома додани ташаккули донишҳои экологии хонандагон; 2) амиқ ва мусалсалгардони дониши хонандагон доир ба атмосфера ва параметрҳои физикии он; 3) шинос намудани хонандагон ба манбаъҳои асосии ифлосшавии атмосфера ва усулҳои муҳофизати он (физикӣ, химиявӣ ва биологӣ); 4) амиқ ва мусалсалгардони дониши хонандагон доир ба об ва хосиятҳои он; 5) шинос намудани хонандагон ба манбаъҳои асосии ифлосшавии об ва усулҳои муҳофизати он; 6) инкишоф додани маҳорату малакаҳои донишандӯзии мустақилонаи хонандагон тавассути истифодаи адабиёти иловагӣ; 7) худомӯзӣ ва навиштану муҳокимаи маърӯзаҳо; 8) тарғибу ташфиқи донишҳои экологӣ дар байни хонандагони муассисаи таълимӣ.

Воситаҳои аёниё, ки дар чараёни конференсия мавриди истифода қарор гирифтанд: таҷриба, нақша, ҷадвал, овеза ва ғайра, ки барои ҳарчи хубтар дарк намудани мазмуни маърӯзаҳо мусоидат менамоянд.

Толоре, ки он ҷо конференсия баргузор мегардид, бо шиору овезаҳо аз гуфтаҳои мутаффакирони гузаштаву имрӯзаи ҷаҳонӣ ва ҷоҳу форс доир ба табиат ва ҳифзи он оро дода шуда буд. Якҷанд матни шиору овезаҳоро меорем:

*«Оби наёфта гарон бошад,
Чун биёбанд, ройгон бошад».*

(А.Саноӣ)

«Дар табиат ҳама чиз хуб аст, вале об зебогии табиат аст».

(Аксаков А.Т.)

«Ҳисси ба табиат ғамхор будан нишонҳои бомаданиятии ҷамъият аст».

(Алпатъев А.М.)

«Об мӯъҷизаи бебаҳои табиат буда, асоси пайдоишу пойдоии олами зинда аст».

(Арасту)

«Атмосфера дашғолҳои бузург гардида, дар он беиштар газҳои заҳролуд ва аэрозолӣ ҷамъ мешавад, вале тозагии он ба дасти инсон аст».

(Батон Л.Д.)

«Табиат ин китоби беҳтарин аст, ки бо забони махсус навишта шудааст. Ин забонро бояд омӯхт».

(Гарин –Михайловский Н.Г.)

«Набояд гузорем, ки одамон он нерӯҳои табиатро, ки қашф ва тасхир кардаанд, барои маҳви худ равон кунанд».

(Ф. Жолио –Кюри).

«Аз қонунҳои табиат ба ҳеҷ кучо пинҳон наместавӣ».

(Менандр)

«Об аҷоиб моддаи ғайриоддӣ аст, ки эътиқод ба он чун ба нон баробар аст».

(Пилипюк В.)

«Чу мева сер хурдӣ, шох маишкан!».

(С.Шерозӣ)

«Табиатро ниғаҳбон шав бо ҳикмат

Ки ҷонатро ниғаҳ дорад табиат».

(Қ. Ҷӯраев)

«Обу ҳаво сарват аст,

Обрӯю давлат аст».

(Қ. Ҷӯраев)

Мазмуни мухтасари конференсия: дар оғози конференсия омӯзгори физика хонандагонро бо мақсади конференсия шинос карда, оид ба зарурати донишҳои экологӣ мухтасар сухан ронда, аз ҷумла қайд намуд: ҳоло масъалаи муҳофизати табиат яке аз масъалаҳои байналмилалӣ ба ҳисоб меравад. Ин фаҳмост, зеро яке аз сарчашмаҳои асосии саломатии инсон ва тараққиёти соҳаҳои гуногуни ҳоҷагии халқ дар дуруст муҳофизат кардани табиат ва самаранок истифода бурдани ҳама гуна сарватҳои он мебошад. Хурсандиовар аст, ки Ҳукумати Тоҷикистон бо сарвари Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба ин масъала, махсусан оид ба оби тоза сиёсати оқилонаро пеш бурда истодаанд, ки сазовори дастгирии ҳамаҷониба мебошад. Бо ташаббуси Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон СММ соли 2003-ро «Соли оби тоза», солҳои 2005-2015-ро «Даҳсолаи об барои ҳаёт» ва солҳои 2018-2028-ро «Даҳсолаи об барои рушди устувор» эълон карда буд. Дар шаҳри Душанбе Форуми байналмилалӣ оид ба оби тоза баргузор гардид. Дар ин форум масъалаҳои марбут ба захираҳои об ва экология баррасӣ шуданд. Аз ҷумла, проблемаҳои муҳими минтақаи Осиёи Марказӣ ва Қазоқистон, яъне бехатарии кӯли Сарез ва фочиаи баҳри Арал мавриди баҳс қарор гирифтанд. Ҳангоми суханронии худ дар форуми мазкур Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз ҷумла ҷунин таъкид карданд: «Дар ҷунин як форуми бонуфузи бахшида ба масъалаи об мо наметавонем, оид ба ду проблемаи глобалии экологӣ, ки барои мардумони минтақаи Осиёи Марказӣ аҳамияти ҳаётан муҳим дорад, сухан наронем. Ман проблемаҳои марбут ба кӯли Сарез ва баҳри Аралро дар назар дорам.

Дар сурати канда шудани сарбанди табиӣ (сарбанди Усой) қаламрави бузурге, ки дар он зиёда аз 5 млн одам умр ба сар мебарад, метавонад зери об монад ва қариб тамоми минтақа хароб гардад.

Хушида аз байн рафтани баҳри Арал барои иқлими тамоми сайёра оқибати бад дорад, ки ин батадрич дар тамоми гӯшаҳои Замин эҳсос мегардад».

Аз ин сабаб ба кори муҳофизати табиат тамоми муассисот, ташкилотҳои ҷамъиятии ихтиёрӣ, ҷавонони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ё муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва ҳамаи аҳолиро ҷалб намудан зарур аст. Табиатро дӯст доштан онро доништан аст, вале як ҳуди дониши китобӣ ва даҳонӣ барои ин кифоя нест. Чӣ хеле ки М.М. Пришвин гуфтааст: «Табиатро муҳофизат кардан ватанро дӯст доштан аст».

Мазмуни мухтасари маърузаи хонандагон: 1. Маърузаи хонандаи синфи X Қориев Р. ба мавзӯи «Муҳофизати атмосфера – ҷузъи проблемаи умумии муҳофизати табиат» бахшида шуда буд. Маърузаи мазкур масоили зайлро дарбар мегирифт: аҳамияти қабати ҳавоии Замин барои организми зинда, баҳусус барои ҳаёти инсон; дар бораи оқибатҳои ногувори ифлосшавии атмосфера; дар бораи муҳофизати атмосфера ҳамчун системаи чорабиниҳои маҳаллӣ, давлатӣ ва байналмилалӣ; тавсифоти сифатӣ ва миқдории таркиби атмосфера; дар

бораи кам кардан ва барҳам додани ифлосшавии атмосфера; муҳофизат ва зиёд намудани биомассаи тавлидкунандагони оксиген ва фурубарандагони гази карбон ва ғайра.

Дар чараёни маъруза хонанда аз расмҳои тайёркардааш (геосфераи Замин ва гардиши гази карбон дар табиат) самарнок истифода намуд.

2. Маърузаи дуҷум, маърузаи хонандаи синфи X Саидов М. мавзӯи «Омилҳои асосии ғайриҷабби инсон, ки ба таркиби атмосфера таъсир меоваранд»-ро дарбар мегирифт. Дар маърузаи мазкур масъалаҳои зайл ҳаллу ҷавоб гардиданд: тағйирёбии таркиби атмосфера дар натиҷаи: истифодаи газҳои омехтаҳои онҳо дар саноат ва нақлиёт, бурида нобуд сохтани ҷангалзорҳо, ба атмосфера хориҷ шудани партовҳои саноатӣ (гармӣ, моддаҳои химиявӣ), озмоишҳои яроқҳои ядрӣ, вайроншавии таркиби ҳок, вайроншавии таъсирот тавассути обанборҳо, сӯхтани ахлотҳо, сӯхторҳо ва ғайра.

3. Хонандаи синфи X – Шеров М. дар маърузаи худ «Маҷмӯи чорабиниҳо оид ба муҳофизати атмосфера» маҷмӯи тадбирҳои номбар кард, ки онҳо дар шароити Тоҷикистон пурра татбиқшавандаанд ва дар амал татбиқ шуданашон кори муҳофизати атмосфераи ҷумҳуриро қатъӣ беҳтар мекунад. Ба ақидаи маърузачӣ ҳамаи тадбирҳои муборизаи зидди ифлосшавии атмосфераро дар шароити ҷумҳурии мо бо ин роҳҳо ба амал баровардан мумкин аст: 1) беҳтар кардани равандҳои технологияи мавҷуда ва ҷорӣ намудани равандҳои технологияи нав, ки хориҷ шудани моддаҳои заҳролудро дар ҳуди манбаи пайдоишашон баргараф мекунад; 2) беҳтар кардани сифати сӯзишворӣ, дастгоҳҳо, карбюраторҳо, кам ва баргараф намудани ба атмосфера хориҷ шудани пасмондаҳо тавассути иншооти тозакунии; 3) ба ҷойи сӯзишвории дуддор истифода кардани нерӯи Оғуш, энергияи электрӣ ва гази табиӣ; 4) тавассути дуруст ҷобаҷокунӣ манбаҳои партовҳои зарарнок ва васеъ кардани миқдори майдонҳои кабудизор баргараф кардани ифлосшавии атмосфера; 5) коркарди усулҳои нави муборизаи зидди зараррасонандагони соҳаи кишоварзӣ (ба кор бурдани доруҳои заҳрдори химиявӣ)-ро аз байн мебаранд.

4. Хонандаи синфи X Ғоибов С. дар маърузаи худ «Пайдоиш ва миқдори об дар сайёраи Замин» иттилоъ дод, ки ду фарзияи пайдоиши об дар сайёраи Замин вучуд дорад: 1) фарзияи пайдоиши коиноти об ва 2) фарзияи пайдоиши заминии об. Маърузачӣ доир ба пайдоиши ин фарзияҳо маълумоти муфасссал дода, доир ба миқдори об дар сайёраи Замин чунин маълумотро пешниҳод намуд: олимони ҳисоб кардаанд, ки дар ядрои Замин об вучуд надорад. Дар ҷуғурии аз 3000 км бештар мавҷудияти обро ҳеҷ кас тасдиқ накардааст. Дар ҷуғурии то 3000 км, ки мантияи Замин ном дорад дар зерини қишри Замин ҷойгир аст, об вучуд дорад. Олимони ҳисоб кардаанд, ки: а) дар мантияи Замин миқдори 13 млрд км кубӣ об мавҷуд аст; б) дар қишри Замин тақрибан 1,5 млрд км кубӣ об ҳаст; в) гидросфера – пардаи оби Замин тақрибан 1,5 млрд км кубӣ обро ташкил медиҳад, ки қариб ҳамаи уқёнуси ҷаҳонро дарбар мегирад. Оби нисбатан тозаи нӯшокӣ 2,7%-и оби гидросфера ё худ 38 млн км кубиро ташкил мекунад. Уқёнуси ҷаҳонӣ қариб 71%-и тамоми сатҳи Заминро дарбар гирифта, ҳаҷми оби он 1370 млн км кубиро ташкил мекунад. Умуман, дар Замин на камтар аз 16 млрд км кубӣ ё $16 \cdot 10^{18} \text{ м}^3$ об мавҷуд аст, ки ин 0,25%-и массаи Заминро ташкил медиҳад.

5. Маърузаи хонандаи синфи X Холбеков М. ба мавзӯи «Захираҳои оби Тоҷикистон» бахшида шуда буд. Маърузачӣ қайд намуд, ки аз ҷиҳати захираҳои об Тоҷикистон дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол менамояд. Дар ҳудуди ватани мо 947 дарёҳои дарозашон аз 10 то 3000 км мавҷуд буда, ҳамаашон кӯҳианд. Тӯли умумии ин дарёҳо қариб 30 ҳазор км буда, дар давоми як сол аз онҳо беш аз 60 млрд м^3 об ҷорӣ мешавад. Ба ғайр аз дарёҳо дар Тоҷикистон боз кӯлҳо ва пирахҳо ба ҳисоб гирифта шудаанд. Дар ватани мо қариб 1300 кӯл мавҷуд аст, ки масоҳати умумиашон 705 км^2 -ро ташкил дода, тахминан ба 1%-и масоҳати ҷумҳурий баробар аст. Миқдори зиёди кӯлҳои ватанамон дар минтақаҳои кӯҳӣ (аз сатҳи баҳр дар баландии 3500–5000 м) ҷойгир шудаанд. Яке аз захираҳои бузурги оби ширини ҷумҳурии моро пирахҳо ташкил медиҳанд. Дар Тоҷикистон 8492 пирахҳо ба ҳисоб гирифта шудаанд, ки масоҳати умумиашон 8470 км^2 буда, қариб 6%-и масоҳати ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Пирахҳо аз сатҳи баҳр дар баландии 3800–4800 м ҷойгиранд. Дар баланси солони обҳои чараёнҳои кишвар ҳиссаи обҳои аз пирахҳо ҳосилшуда 10-20%-ро ташкил медиҳанд.

Аз ҳама пирияхҳои калонтарини Тоҷикистон пирияхҳои Федченко, Академияи улуми Тоҷикистон, Дарвоз, Ванҷ ва Пётри I мебошанд, ки аз онҳо муҳимтарин сарчашмаи обтаъминкунии кишвар ин пирияхи Федченко мебошад. Манбаъҳои дигари захираи обҳо ин обҳои зеризаминӣ мебошанд. Дар ҳудуди кишвари мо захираҳои калони обҳои зеризаминӣ мавҷуданд. Дар ватани мо зиёда аз 200 чашмаҳои шифобахши гуногун ба қайд гирифта шудааст. Дар охир маърузаҷӣ қайд намуд, ки Тоҷикистон аз рӯйи захираҳои энергетикӣ дар байни давлатҳои ИДМ яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол менамояд. Захираҳои гидроэнергетикии ҳамаи дарёҳои (хурду бузурги) кишвари мо 299,6 млрд. кВт-соатро ташкил медиҳад.

6. Хонандаи синфи X – Ғоибова Д. дар маърузаи худ дар бораи «Сабабҳои ифлосшавии обҳои ҷумхурий ва роҳҳои тоза кардани онҳо» муфасссал маълумот дода, аз ҷумла қайд намуд, ки манбаъҳои ифлосшавии обҳои ҷумхурий зиёданд ва асоситаринашон инҳоянд: 1) худсарона ба оби обанборҳо, ҳавзҳо, дарёҳо ва кӯлҳо ҳамроҳ кардани партовҳои корхонаҳои саноатӣ; 2) лӯлаҳои обгузар, аз ҷумла лӯлаҳои ҳаммомҳо, хонаҳои истиқоматӣ, ҳавзу ҷӯйборҳои оббозӣ низ манбаъҳои ифлосшавии обҳо ба шумор мераванд; 3) вулқон, сел, гирдоб, истифодаи маводу захрҳои химиявӣ дар майдонҳои кишти зироатҳои хоҷагии кишоварзӣ, низ сабабгори ифлосшавии обҳои нӯшокии ҷумхурий мегарданд. Дар маҷмӯъ сарчашмаҳои асосии ифлосшавии обҳои ҷумхурий муассисаҳои хоҷагии маишию манзилӣ, муассисаҳои вазоратҳои саноат, хоҷагии кишоварзӣ ва тандурустӣ ба ҳисоб мераванд, ки зиёда аз 90%-и ҳамаи ифлосшавиҳои обҳои ҷумхуиро ташкил медиҳанд. Ба ақидаи маърузаҷӣ роҳҳои тоза кардани об инҳоянд: 1) бо роҳи механикӣ, яъне моддаҳои ҳалнашудаю ва ҳар гуна дажғолҳоро бо симтӯр ҷудо карда гирифтани, рағғани болои обро дар ҳавзаҳо то 99% тақшин карда гирифтани, бухор кардани об; 2) бо роҳи химиявӣ, яъне ба об ҳамроҳ кардани реактив, аз ҷумла хлоронидан; 3) бо роҳи биологӣ, яъне дажғолҳои органикиро микроорганизмҳо меҳӯранд ё мепӯсонанд, гиёҳҳои обӣ пеши роҳашонро медоранд, масалан решаи бед моддаҳои фитонсид (моддае, ки қобилияти кушандагӣ дорад) ҷудо карда, микроорганизмҳои зарарноки таркиби обро нобуд мекунанд; 4) бо роҳи тарғибу ташфиқ ва ҷазодиҳии шахсони алоҳидаю муассисаҳои ифлоскунандаи обҳои маҳал ва ғ.

7. Маърузаи хонандаи синфи X Соқиева Б. ба мавзӯи «Саҳми Абуалӣ ибни Сино дар омӯзиши об ва хосиятҳои он» бахшида шуда буд. Фикру ақидаҳо ва натиҷаи мушоҳидаҳову тадқиқоти шахсии Ибни Сино доир ба об ҳамчун модда дар асарҳои ҷовидонаи ӯ – «Қонуни тиб», «Донишнома» ва «Китоб-уш-Шифо» гирд оварда шудаанд. Масалан, дар асари «Қонуни тиб» Ибни Сино тавсифи пурраи обро дода, аз ҷумла қайд кардааст, ки «Об чирми содда буда ..., сарди тар аст...». Ҳангоми тавсифи минбаъдаи об Абӯалӣ ибни Сино андешаҳои пешниҳод менамояд, ки онҳо ба хосияти ҳалкунандагии об далолат мекунанд. Дар фасли «Андар ҳолатҳои обҳо»-и «Қонунҳои тиб» Сино ба масъалаи нақши об дар раванди ҳаёти организмҳои зинда муҳокимарониҳои хеле ҷолиб намуда, таъкид менамояд, ки об ҳамчун модда аҳамияти бевоситаи ғизӣ надорад ва дар организмҳои зинда вазифаҳои тамоман дигар, аз ҷумла ҳал кардани моддаҳои ғизӣ, аз як ҷой ба ҷойи дигар бурдан ва табдилоти онҳоро иҷро менамояд. Дар ҳамин фасл ҳангоми тавсифи обҳои гуногун (обҳои дарёҳо, кӯлҳо, чашмасорон, обҳои дар ҷой истода ва ғ.) Ибни Сино эътироф менамояд, ки гавҳари обҳои гуногун ҳамон як модда буда, яке аз дигаре танҳо бо он чизҳое, ки ба гавҳари оби ҳолис омехта шудаанд, фарқ мекунанд. Дар охири маъруза хонанда дар бораи усулҳои аз моддаҳои омехта, яъне тоза кардани обҳои гуногун, ки Шайхурраис пешниҳод намуда буд, маълумот дод. Ба ақидаи Ибни Сино усулҳои бухоркунӣ, қатронкунӣ ва ҷӯшонидан тадбирҳое мебошанд, ки обҳои бадро дуруст намуда, қобили истифода қарор медиҳанд. Ҳамин тавр, қайд намуд маърузаҷӣ, дар муқаррар намудани хосиятҳои об шайхурраис Абӯалӣ ибни Сино яке аз аввалинҳо буд.

Пас аз ба анҷом расидани маърузаҳо мо – омӯзгорони иштироккунанда ва ҳуди хонандагон онҳоро муҳокима намудем. Дар чараёни муҳокимарониҳо бори дигар аҳамияти донишҳои экологӣ таъкид гардид.

Хулоса, барои инкишофи тафаккур ва қобилияти эҷодии хонандагон, ташаккули мустақилона азхуд кардани дониш ва татбиқи он конференсияҳои таълимӣ аҳамияти калон доранд. Бар замми ин, ба таври мусалсал ташкилу гузаронидани чунин машғулиятҳои берунисинфӣ аз физика, бешубҳа баҳри баланд бардоштани савияи маърифати экологии хонандагон мусоидат намуда, барои дар рӯҳияи дӯст доштан ва ҳифз намудани табиат тарбия намудани онҳо кӯмак мерасонанд.

АДАБИЁТ

1. Барномаи физика барои мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. – Душанбе: «Матбуот», 2004. – 48 с.
2. Браверман, Э.М. Внеклассная работа по физике: Содержание и методика проведения / Э.М. Браверман. // М.: Высшая школа, 1990 – 189 с.
3. Васильева О.А. Изучение экологии в курсе физики основной общеобразовательной школы. / О.А.Васильева // Дисс... канд.пед.наук. Рязань: РГПУ, 2005. – 236 с. ан
4. Горев Л.А. Внеклассная работа по физике. Из опыта работы. /Л.А. Горев. –М.: Учпедгиз, 1960. – 96 с.
5. Гресс Н.П., Балабанов И.П. Учебные семинары и конференции по физике (тезисы докладов). – «Материалы VII зональной конференции по физике пединститутов Урала, Сибири и Дальнего Востока». Челябинск, Южно-Уральское книжное изд-во, 1964.
6. Ланина И.Я. Внеклассная работа по физике / И.Я. Ланина. М.: «Просвещение», 1977. – 224 с.
7. Ланина И.Я. Не уроком единым: Развитие интереса к физике. И.Я. Ланина. –М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
8. Пилипец Л.В., Абышева Н.Ю. Учебная конференция в образовательном процессе школы // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 5.
9. Рахимов Б. Физика. Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 10. / Б. Рахимов, Т. Шукуров, П. Раҷабов. Душанбе: «Матбуот», 2011. – 272 с.
10. Умаров У.С. Навъҳои дарси физика тибқи муносибати босалоҳият. /У.С. Умаров. Душанбе: «Файзи Борон», 2021. – 164 с.
11. Умаров У.С. Физика. Китоби дарсӣ барои синфи 8-уми мактабҳои миёнаи таҳсилоти умумӣ. / У.С. Умаров, Ч. Исупов, М. Икромов. –Душанбе: Алиф, 2009. –238 с.
12. Умаров У.С., Раҷабов У.Х. Методикаи ташкилу гузаронидани машғулиятҳои берунисинфӣ аз физика. / У.С. Умаров, У.Х. Раҷабов. – Душанбе: ДДОТ, 2018. – 311 с.
13. Умаров У.С., Раҷабов У.Х. Рӯхҳои тарбиявии таълими физика. / У.С. Умаров, У.Х. Раҷабов. Душанбе: ДДОТ, 2007. – 82 с.
14. Уразалиев А. Учебные конференции экологического содержания // «Физика в школа», 1988, №1, -с. 54-55.
15. Усова А.В., Завялов В.В. Учебные конференции и семинары по физике в средней школе. / А.В. Усова, В.В. Завялов. М.: «Просвещение», 1975. – 111 с.
16. Усова А.В., Олейников С.Ф. Учебные конференции по физике в восьмилетней школе. / А.В. Усова, С.Ф. Олейников. – «Народное образование», 1964, №11.
17. Файзиев И.Д., Норкулов А. Мавқеъ ва мазмуни семинару конференсияҳо дар таълими физика (тавсияномаи методӣ). / И.Д. Файзиев, А. Норкулов. – Душанбе, 1990. – 48 с.

КОНФЕРЕНСИЯИ ТАЪЛИМӢ-ЭКОЛОГӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ БАЛАНД ГАРДИДАНИ САВИЯИ МАЪРИФАТИ ЭКОЛОГИИ ХОНАНДАГОН ҲАНГОМИ ОМУӢЗИШИ ФИЗИКА

Оид ба масъалаи тарғибу ташифиқи муҳофизати табиат ё худ донишҳои экологӣ байни хонандагони муассисаҳои таълимӣ омӯзгори физика қорҳои зиёдеро ба сомон расонида метавонад, чунки барномаи таълимии физика ва китобҳои дарсии амалкунанда барои амалӣ гардонидани ин қорҳо шароити имкониятҳои хуб муҳайё намудаанд.

Ҳадафи мақола: Мутаассифона, омӯзгорони физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз ин шароити имкониятҳо баҳри тарғибу ташифиқи донишҳои экологӣ ё худ барои баланд бардоштани савияи маърифати экологии хонандагон самаранок истифода намеkunанд. Онҳо дар дарсҳо ва машғулиятҳои берунисинфӣ аз физика маводи экологиро ниҳоят кам ва баъзеяшон ҳатто истифода намеkunанд. Ҳамаи онҳо ба забони тоҷикӣ мавҷуд набудани маводи методӣ таълимиро асос меоранд, ки ба андешаи мо то андозае дуруст аст.

Дар мақола муаллифон барои байни хонандагони муассисаҳои таълимӣ тарғибу ташиқи қардани муҳофизати табиат ва баланд бардоштани савияи донишу маърифати экологии онҳо ташкилу гузаронидани конференсияҳои мазмуни экологидоштаро тавсия медиҳанд. Доир ба методикаи ташкилу гузаронидани конференсияи мазмуни экологидошта дар машғулиятҳои берунисинфӣ аз физика, ки муаллифон аз таҷрибаи қорӣ бисёрсолаи ҳеш дар

муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мавод ҷамъовариву коркард намудаанд, маълумот оварда шудааст. Дар натиҷаи таҳлили адабиёти педагогӣ, методӣ, илмӣ-тадқиқотӣ муаллифон ба хулосае меоянд, ки доир ба ташикулу гузаронидани конференсияи таълимӣ-экологӣ дар таълими физика маълумот кам пайдо кардан мумкин аст ва агар бошанд ҳам, дар шакли парокандаву ба як низом дароварда нашудааст. Бинобар ин, муаллифон ҳамаи гуфтаҳои болоро ба инобат гирифта, дар мақолаи мазкур намунаи сценарияи конференсияи мазмуни экологидоштаро доир ба мавзӯи «Мошинҳои ҳароратӣ ва муҳофизати муҳити зист» дар синфи X ба омӯзгорони физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ пешкаш намудаанд.

Натиҷаи тадқиқоти муаллифон собит менамояд, ки яке аз роҳҳои тарғибу ташиқи донишҳои экологӣ, ё худ баланд бардоштани савияи маърифати экологии хонандагон – ин ташикулу гузаронидани конференсияҳои мазмуни экологидошта дар таълими физика ба ҳисоб меравад ва барои дурусту самаранок ташикулу гузаронидани конференсия пеш аз ҳама бояд ба фаъолияти хонандаву омӯзгор дар рафти конференсия диққати махсус бояд дод, ки дар мақола оид ба ин масъала тавсияҳои методии судманд оварда шудааст. Омӯзгорони физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз рӯйи сценарияи мазкур конференсияи таълимӣ-экологиро гузаронида, баҳри инкишофи тафаккури физикӣ ва қобилияти эҷодии хонандагон, ташаққули мустақилона азхуд кардани дониш ва татбиқи он, баланд бардоштани савияи маърифати экологии хонандагон мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: экология, конференсия, муҳофизати табиат, хонандагон, маъруза, омӯзгор, китоби дарсӣ, дарс, донишҳои экологӣ, маърифати экологӣ, ифлосшавии об.

УЧЕБНО-ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПОЗНАНИЯ УЧАЩИХСЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ФИЗИКИ

Учитель физики может проделать большую работу по пропаганде защиты окружающей среды или экологических знаний среды учащихся учебных учреждений, потому что существующие учебные программы и учебники по физике предоставляют для этого хорошие условия и возможности.

Цель статьи: к сожалению, учителя физики в средних общеобразовательных учреждениях неэффективно используют эти условия и возможности для пропаганды экологических знаний или повышения экологической осведомлённости учащихся. Они редко используют материалы по окружающей среде на внеклассных занятиях по физике, а некоторые даже и вовсе не используют их. Все они опираются на отсутствии методических и учебных пособий на таджикском языке, что, на наш взгляд, в некоторой степени является верным.

В статье авторы для того чтобы среди учащихся учебных заведений агитировать и пропагандировать охрану окружающей среды, повышения их уровня знаний и экологического познания рекомендуют организацию и проведения конференций экологического содержания. В работе приведена информация о методике организации и проведении конференций экологического содержания во внеклассных занятиях по физике. Авторами собраны и обработаны материалы из их многолетнего опыта работы в средних общеобразовательных учреждениях. В результате анализа педагогической, методической, научно-исследовательской литературы авторы приходят к выводу, что учебно-методических пособий по организации и проведении учебно-экологических конференций в преподавании физики очень мало, а если и есть, то они являются разрозненными и не систематизированы. Поэтому, учитывая все вышесказанное, в данной статье авторы представили пример программы конференции по вопросам экологии на тему «Тепловые машины и охрана окружающей среды» в X классе для учителей физики средних общеобразовательных учреждений.

По результатам исследования авторов показывают, что один из способов популяризации экологических знаний или повышения уровня экологической осведомлённости

учащихся – это организация и проведение конференций по экологическим вопросам в преподавании физики. Для правильной и эффективной организации конференций необходимо, в первую очередь, в ходе конференции обратить особое внимание на деятельность ученика и учителя. В статье по этому вопросу содержатся полезные методические рекомендации. Учителя физики средних общеобразовательных учреждений могут провести учебно-экологическую конференцию по данной программе, которая будет способствовать развитию физического мышления и творческих способностей учащихся, формированию самостоятельного приобретения знаний и их применения, повышению уровня экологической сознательности учащихся.

Ключевые слова: экология, конференция, защита природы, учащиеся, доклад, учитель, учебное пособие, урок, экологические знания, экологическое воспитание, загрязнение воды.

EDUCATIONAL AND ENVIRONMENTAL CONFERENCE AS A FACTOR OF INCREASING THE LEVEL OF ECOLOGICAL KNOWLEDGE OF STUDENTS WHEN STUDYING PHYSICS

A physics teacher can do a great job of promoting the protection of the environment or ecological knowledge of the environment of students in educational institutions, because existing curricula and physics textbooks provide good conditions and opportunities for this.

Unfortunately, physics teachers in secondary educational institutions do not effectively use these conditions and opportunities to promote environmental knowledge or increase the environmental awareness of students. They rarely use environmental materials in their extracurricular physics classes, and some do not even use them at all. All of them rely on the absence of methodological and teaching aids in the Tajik language, which, in our opinion, is to some extent true.

In the article, the authors, in order to agitate and promote environmental protection among students of educational institutions, increase their level of knowledge and environmental knowledge, recommend the organization and holding of conferences of environmental content. The paper provides information on the methodology for organizing and holding conferences of environmental content in extracurricular physics lessons. The authors have collected and processed materials from their many years of experience in secondary educational institutions. As a result of the analysis of pedagogical, methodological, scientific research literature, the authors come to the conclusion that there are very few teaching aids for organizing and conducting educational and environmental conferences in teaching physics, and if there is, they are scattered and not systematized. Therefore, taking into account all of the above, in this article the authors presented an example of the program of a conference on environmental issues on the topic "Heat engines and environmental protection" in grade X for physics teachers of secondary educational institutions.

According to the results of the study: The authors' studies show that one way to popularize environmental knowledge or raise the level of environmental awareness among students is by organizing and holding conferences on environmental issues in physics teaching. For the correct and effective organization of conferences, it is necessary, first of all, during the conference to pay special attention to the activities of the student and teacher. This article provides helpful guidelines on this subject. Physics teachers of secondary educational institutions can hold an educational and ecological conference on this program, which will contribute to the development of physical thinking and creative abilities of students, the formation of independent acquisition of knowledge and their application, and an increase in the level of ecological consciousness of schools.

Keywords: ecology, conference, nature protection, students, report, teacher, textbook, lesson, ecological knowledge, ecological education, water pollution.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Мирзозода Фирузи Талбидаги - ассистенти кафедраи методикаи таълими физикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, ноҳияи И. Сомони, хиёбони Рудаки 121. Тел.: (+992) 988334307.

Умаров Умар Сулаймонович - директори Институти илмӣ-таҳқоти «Илмҳои табиӣ-риёзӣ ва тақмили методикаи таълими онҳо» дар назди Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, ноҳияи И. Сомони, хиёбони Рудаки 121. Тел.: (+992) 933949328.

Сведения об авторах:

Мирзозода Фирузи Талбидаги - ассистент кафедры методики преподавания физики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, . р-н. И. Сомони, пр. Рудаки 121. Тел.: (+992) 988334307.

Умаров Умар Сулаймонович – директор НИИ «Естественных и математических наук и совершенствования методики обучения» Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ, Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, г. Душанбе. Сомони, пр. Рудаки 121. Тел.: (+992) 933949328.

Information about authors:

Mirzozoda Firuzi Talbidagi - assistant of the Department of Physics Teaching Methods of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, I. Somoni district, Rudaki Avenue 121. Tel.: (+992) 988334307.

Umarov Umar Sulaymonovich - director of the Research Institute "Natural and mathematical sciences and improvement of the methods of their teaching" at the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, I. Somoni district, Rudaki Avenue 121. Phone: (+992) 935949328.

УДК. 37.012.7:54

**ТАШАККУЛИ ҚОБИЛИЯТИ ЗЕҲНИИ ХОНАНДАГОН ТАВАССУТИ ҲАЛЛИ
МАСЪАЛАҲОИ ХИМИЯВӢ БО НАЗАРДОШТИ МУНОСИБАТИ
БОСАЛОҲИЯТ ДАР ТАЪЛИМ**

Мавлонов Б.Г. Қурбонова Х., Бандаев С.Г.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни,

Мингбоев Ш.А.

Институти химияи ба номи В.И. Никитин, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Сарсухан: Соли ҳаштум аст, ки хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, гимназияҳо ва литсейҳо тавассути Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба донишгоҳу донишқадаҳо ва коллеҷҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд. Талаботҳо нисбат ба саволҳои имтиҳонҳои дохилшавӣ сол то сол меафзояд. Аз ин лиҳоз дар дарсҳои химия ба роҳ мондани усулҳои ҳалли машку масъалаҳои соддаю мураккаб ва инчунин омехта зарур мебошад. Ба мундариҷаи қорҳои назоратӣ илова кардани ҳалли масъалаҳои омехта сатҳи дониши хонандагонро муккамал гардонида қобилияти зеҳнию фикрронии онҳоро ташаккул медиҳад.

Яке аз вазифаҳои асосии химия дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, баланд бардоштани қобилияти зеҳнии хонандагон, инкишоф додани маҳорати фикрронии мустақилонаии онҳо, дар асоси ҳулосабарории мантиқӣ, гузошта тавонистани фарқият ва монандии тавассути муқоисаи мавзӯҳои пешина ва оянда мебошад. Бояд дар назар дошт, ки ҳалли масъалаҳои ҳисобӣ, сифатӣ, тестӣ, яке аз роҳҳои баланд бардоштани салоҳиятҳои умумии хонандагон ба ҳисоб мераванд [1, с.78-80].

Истифодаи масъалаҳо дар раванди таълими химия, дар ҳалли масъалаҳои зерин мусоидат менамоянд: мустақилият, фаъолияти хонандагонро баланд бардошта, ҳавасмандиро зиёд, дониш, маҳорат ва малакаи хонандагонро мустаҳкам мекунад, инчунин дар татбиқи амалии донишҳои химиявӣ ёрӣ мерасонанд;

Дар синфҳои болоӣ барои чуқур омӯхтани фанни химия роҳҳо ва усулҳои гуногуни ҳал намудани масъалаҳо истифода мешаванд, зеро дар ҳама санҷишҳои ҳатӣ ва имтиҳонҳои дохилшавӣ аз фанни химия дар баробари ҳалли машқҳои содда, масъалаҳои сатҳашон мураккабро низ дохил мекунад.

Истифода бурдани масъалаҳои омехта дар раванди дарсҳои санҷишӣ ва ҷамъбасти қори осон набуда, балки аз омӯзгор салоҳияти баланди касбиро талаб мекунад. Омӯзгор бояд иҷроӣ як қатор масъалаҳои дидактикӣ ба нақша гирифта барои расидан ба мақсади ниҳой аз як қатор амалҳои педагогӣ истифода намояд.

Қисмати асосӣ: Мазмуни масъалаҳои омехта пеш аз ҳама бояд ба ташаккули салоҳиятҳои асосии хонандагон нигаронида шуда бошанд:

Истилоҳи «**салоҳиятҳои асосӣ**» ба он ишора менамояд, ки онҳо барои салоҳиятҳои фаннӣ ҳамчун роҳнамо, «калид» ва асос ба ҳисоб мераванд. Салоҳиятҳои асосӣ тавсифоти умумифаннӣ, байнифаннӣ ва ҳаматарафа дошта, дар тамоми соҳаи фаъолияти инсон (*маърифатӣ, ҳаётӣ ва истеҳсолӣ*) татбиқшавандаанд.

Ҷанбаи муҳими дигари «салоҳиятҳои асосӣ» - ташаккули *хоҳиш ва малакаи омӯхтан дар тӯли ҳаёт* мебошад. Дар раванди таълими фанни химия, бо назардошти робитаи байнифаннӣ **панҷ салоҳияти асосӣ** (*эҷодкорӣ, тафаккури интиқодӣ, маҳорати омӯхтан, коммуникативӣ ва ҳамкориҳои хонандагон*) интиҳоб карда шудаанд.

Дар ҷараёни таълим ба дастовардани натиҷаҳои интизоршаванда дар асоси ба роҳ мондани технологияи навини таълим кор фармуда мешавад. Дар он аввал коркарди мақсадҳои таълим (рушди малакаҳои иҷтимоӣ, одоби муошират, одоби муқоиса, одоби ҳамкорӣ, таҳаммул, ташаккули арзишҳои иҷтимоӣ), фикрронӣ, зеҳнӣ-системавӣ, таҳлили раванди назариявӣ ва амалии таълим, ҳалли проблемаҳои таълим дар асоси мақсад ва вазифа (ангезиши зеҳн, таълим ва усули ҳамфаъол) коркард карда мешаванд.

Маълум, ки аз оғози таълими омӯзиши фан аз таҷрибаҳои бузургони соҳаи педагогика, равоншиносон бояд омӯзгор бархурдор бошад ва дар рафти барномасозӣ, нақшагузорӣ ба рафти таълим нағзониҳоро собит созанд, ки ба ҳолати равонию маънавии кудак, ташаккули зеҳнӣ, фикрронии амиқ, кушодашавии ҷиҳатҳои хусусияти мураккаби кудакон мутобиқат кунанд. Раванди самаранокии муайян кардани дараҷаи мақсадҳои асоси ба ақидаи Бенҷамин Блум (Муҳаррири китоби «Таксономияи мақсадҳои таълим» (Нью - Йорк, Давид Мскау, с 1956 таҳия карда шуд), тафаккур ба 6 дараҷаи ташаккули қобилиятҳои зеҳни тақсим мешавад нишон медиҳад.

Дониш-фаҳмиш-истифода; дараҷаи аввал, таҳлил – таркиб – баҳогузорӣ - дараҷаи дуюм.

Дар аввал таснифи дониш на он қадар арзиши баланд дорад, дар он танҳо баъзе қоидаҳои химиявӣ, номгӯй формулаҳои химиявӣ, муодилаҳои химиявиро доништан, навиштан, қобилият нишон дода метавонад, ҳалос. Ин давраи аз ҳама пасти омӯзиш ба ҳисоб меравад. Баъд аз он ба қисмати «фаҳмиш» ки дар инҷо қобилияти азхудкунии марҳилаҳои мавҳумҳои гуногун, ҷобачогузориҳои муодилаҳо ва ҷи тавр баробаркунии онҳоро дар асоси баланси электронӣ, баланси электрони ионӣ бо далелҳо тасдиқи ҳаргуна мавҳумҳои химиявӣ ва ғ. нишон дода метавонад. Дар давраи сеюми ин қатор «истифода» - мебошад, ки он қобилияти баррасӣ карда тавонистани донишҳои гирифташуда, фаҳмишҳои андухташударо бо ёрии мисол ё амал рӯи об баровардан аст. Танҳо баъди омӯхтани се давраи дараҷаи дуюм, мафҳуми «дониш» ба зинаи баландтари арзиш соҳиб шуда метавонад [2, с.12-13].

Ҳар як давраи минбаъдаи мақсади таълим-барои ташаккули қобилиятҳои зеҳнӣ-муайянкунии мафҳумҳо, савияҳои асосӣ, комёбшавӣ ба дониши қавӣ, дараҷаи бахотиргирии мавҳумҳо, қоидаҳо, аломатҳои химиявӣ, муодилаҳои химиявӣ ва ғ. мебошад.

Сабаби асосии салоҳиятнокии дониш-ин ба таълими анъанавӣ ворид кардани амалҳои васеъ, навигарӣ дар асоси ДФИ (Б. Блум: доништан-фаҳмидан-иҷрокардан), бардоштани маҳдудиятҳои саволҳо, баҳогузорӣ, баланд бардоштани мазмуни дарс бо ёрии навиштани тестҳои гуногун, бозҳои химиявӣ дар раванди таълими муқобил, ҳам фаъол ва ғайра ба ҳисоб меравад.

Вобаста ба истифодаи шаклҳои гуногуни дарсҳои таркибан салоҳиятнок буда, корҳои санҷиши дар зинаҳои гуногуни мавзӯҳои омуختашуда аз рӯи ДФИ (дониш-фаҳмиш-истифода) зинаи аввал ва дар зинаи дуҷуми таҳлил, таркиб ва баҳогузорӣ амали гардонида мешавад. Зинаи дуҷум самаранокии таълим-таҳлил-аз омузиши ҳосиятҳо, таркиб-аз кадом синф иборат будани модда, пайдарҳам ҷойгиршавии синфи моддаҳо, муқоисаи ҳосияти онҳо нисбат ба якдигарро дар бар мегирад. Бинобар ин дар асоси нақшаҳо мустақилона, бо методи ҳамфаъол ё муқобил ҳалли супоришҳо аз тарвиқи хонандагон аҳамияти калон эҷод менамояд [2, с.15-17].

Дар рафти таълими ҳамфаъол мазмуни мафҳумҳоро хонанда метавонад як чанд маротиба хонад (худ меҳонад, аз ҳамсинфон мешунавад ва худ онро такрор намояд).

Барои коркардан бо нақшаи зерин хонандагон аз омӯзиши зинаи аввали ташаккули қобилиятҳои зеҳнӣ-нисбати синфи моддаҳои оксигендори органикӣ, ҳосияти химиявии онҳо, истифодаи онҳоро дар тафаккур ташаккул намуданд. Акнун вақте мерасад, ки барои оиди таҳлили таркиби онҳо корҳои назоратӣ бо ёрии ҷадвалҳо, тавассути таҷрибаҳои озмоишии қушода ва ҳалли масъалаҳо санҷида шуда саҳеҳии донишҳо баҳогузорӣ карда шавад.

Дар ин асос якҷанд намуди супоришҳои зинаи дуҷуми тафаккури ташаккули қобилияти зеҳнӣ (Давид Мскау соли 1956) чӣ гуна баланд бардошта шудааст барои гуруҳҳои раванди таълимии эксперименталии ҳамфаъолро пешниҳод кардан мумкин аст.

Ҳангоми таҳияи барномаҳои таълимӣ, аз химияи мактаби истифодаи ҷанбаҳои раванди таълим дар асоси ташаккули салоҳиятҳо, муносибати босалоҳият дар таълим. (ҷанбаҳои гуногуни он, модели таълими фаъол, ташаккули салоҳиятҳои асосӣ, натиҷаҳои интизоршаванда, ташаккули салоҳиятҳо дар асоси методи таҳқиқоти ва ҷараёни фаъолияти нави таълим ба назар гирифта мешаванд.) Дар ҷараёни таълим доимӣ пайдо кардани робитаи мутақобилаи самарабахш бо хонандагон аз ҷониби омӯзгор шиғоҳӣ, ҳаттӣ, яке аз самтҳои муҳимтарини ташаккули салоҳиятҳои асосии хонандагон ба таълим, иштироки фаъолони онҳо ба дарс ва маҳорати арзёбии мустақилонаи донишҳои ояндаи онҳо мешавад. Инкишофи ҳамаҷонибаи ин марҳилаҳо бештар тавассути салоҳияти омӯзгор дар ҷараёни таълим ва истифодаи модели таълими фаъол (супоришҳои занҷири, саволҳои бисёрзинагӣ, қушода, диаграммавӣ, саволҳои таснифи, таҳлили ва ҳалли онҳо) ба даст оварда мешавад, ки он ба амал омадани зинаи аввали (дониш, фаҳмиш ва татбиқ) категорияи мақсади таълими таксономияи Блум мутабиқат мекунад.

Масалан дар химияи органики ҳангоми омӯзиши синфи «Пайваستҳои оксигендори органикӣ» хонанда бо намояндаҳои спирт, эфирҳои содда, мураккаб, алдехидҳо, кетонҳо, кислотаҳо, ва ҷарбҳо ки ба саволҳои маъмулии «кӣ», «чи», «номбар кун», ба ҷунин мавҳумҳо чӣ гуна ҷавоб ёфтандро дар раванди шиносӣ бо намояндагони ин синфи пайвастҳо волеҳуранд [3-5, с. 109-205, 350-376 ва 215-220]. Дар марҳилаи оянда оиди ҳосиятҳо (физикӣ, химиявӣ), сабабу оқибат, далелҳо, қоидаҳо, зухуротҳои дар натиҷаи омӯзиши ҳар як мавзӯҳо оиди истифодаи ин пайвастҳо дар ҳаёт, супоришҳои гуногун тартиб дода мешавад, ки онҳо муайянкунандаи мақсади таълим мебошанд. Ҷунин қисматҳои омӯзиш зинаи аввали категорияи мақсади таълими сегонаро дар бар мегирад, вай аз дониш фаҳмиш ва татбиқ иборат аст. Хонанда дар ин марҳала оиди пайвастҳои оксигендори органикӣ бо намояндаҳо, бо ҳосияти физикӣ, химиявӣ, қоидаҳо, истифодаи онҳо, аз омӯзгор ва китоб шинос ҳастанд. Вале ин донишҳо ҳеле содда ва абстрактӣ мебошанд. Барои он, ки ин донишҳо, фаҳмишҳо, истифодаи онҳо ба маънии том пухта, ҷуқур, муқкамал ва арзиш дошта бошанд, дар зинаи дуҷуми категорияи мақсади таълим: таҳлил-ба пайвастҳои асосии органики кадом моддаҳо дохил мешавад, онҳо чи зухуроти умумӣ ва фарқкунанда дорад, онҳоро ҷиғуна таҳлил кард ва ғ; таркиб-маҳорати эҷодии хонанда дар раванди қори мустақилона, ҳамгирӣ бо ҷадвалҳо, бо қори таҷрибавии қисмати номаълум дошта, дар ҳалли масъалаҳои қисмати номаълум дошта, ҳулосабарорӣ, инҷунин арзёбӣ дар асоси маълумотҳои иттилоотӣ, мулоҳизаронӣ оиди ҳамаи қисматҳои зинаи якум ва дуҷуми категорияи мақсади таълим ба роҳ монда мешавад. Зинаи охири ҳеле мураккаб аст, дар он қобилияти зеҳнӣ, фикрронӣ, эҷодкорӣ, сатҳи ташаккули тафаккури мустақилияти хонанда ба натиҷаҳои интизоршаванда мусоидат карда

метавонад ва акнун дониш, фаҳмиш ва татбиқи маълумот оид синфи пайвастиҳои органикӣ онҳо арзиши хеле баланд пайдо мекунад.

Дар зер як қатор супориши кушода, бисёрзинагӣ, озмоиши барои мустаҳкам кардани дониш, фаҳмиш ва татбиқи истифодаи донишҳо, истифода аз донишҳои байни фаннӣ (физика, математика), чи тавр гузаронидани таҳлил, таркиб - муайянкунӣ қобилияти эҷодӣ, инчунин дар асоси хосиятҳои моддаҳо, далелҳои тасдиқкунанда, усулҳои дурусти ҳалли масъала, бадастовардани натиҷаҳои интизоршаванда, ба даст овардани дониши ҳақиқӣ салоҳиятнок аст, арзёбии баланд соҳиб мегардад, гирд оварда шудаанд.

Барои он, ки натиҷаҳои интизоршаванда ба дастоварда шавад аввал намунаи гуногуни супоришотҳо бо роҳи ҳалли онҳо пешниҳод гардида, таҳлили он натиҷаи санҷиши дониши хонандагон, муқоиса ба ҳалли пешакии (аз тарафи омӯзгор бар гузор гардида) вариантҳо ба роҳ монда мешавад. Дар ҳар як марҳилаи споришҳо мақсади санҷишҳо тавасути ҳаттӣ ҳалли тестӣ (ҳалли масъалаҳо) ва озмоиши (таҷрибавӣ) ба натиҷаи интизоршаванда ноил мешавад.

Марҳилаи 1.

Муайян кардани қобилияти зехнӣ, эҷодкорӣ, фикрронии мантикии хонанда дар раванди ҳалли масъалаҳои таркиби омехта. Дар ҳалли ин спориш аз хонанда донишҳои хосияти моддаҳо, гузашта тавонистани фарқияти хосиятҳо талаб карда мешавад.

Вазифаи 1. Дар ҷадвали зерин нисбат бо ҳамдигар муқоиса намудани хосияти пайвастиҳои оксигендори органикӣ гирд оварда шудааст (*ҷадвали 1*).

ҷадвали 1

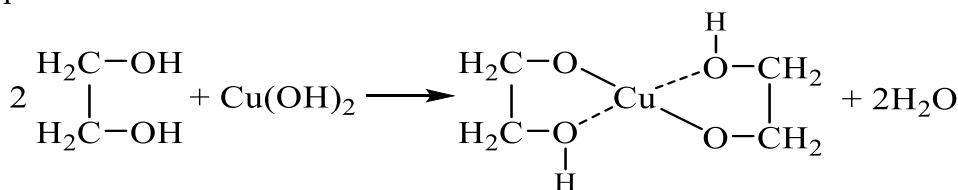
Хосияти химиявии моддаҳои оксигендори органикӣ

Реагентҳо	Намояндаҳои пайвастиҳои оксигендор						
	C ₂ H ₅ OH этанол	C ₆ H ₅ OH фенол	HCHO метанал	НСООН кислотаи мурча	CH ₃ CHO алдеҳиди атсетат	НСООСН ₃ метил-метанат	C ₆ H ₁₂ O ₆ глюкоза
Na	+	+	—	+	—	—	+
NaOH	—	+	—	+	—	+	—
NaHCO ₃	—	—	—	+	—	—	—
Br ₂ (об.)	—	+	—	—	—	—	+
Ag ₂ O (мах NH ₃ об.)	—	—	+	+	+	+	+
HI	+	+	—	+	—	+	—

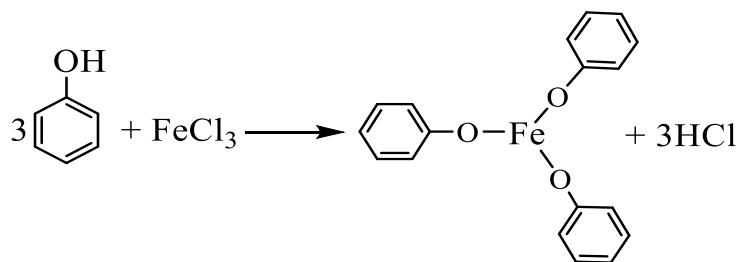
Вазифаи 2. Агар дар дохили як пробирка омехтаи этанол, этиленгликол ва фенол мавҷуд бошад, он гоҳ компоненти омехтаро аз якдигар чи тавр ҷудо кардан мумкин аст.

Ҳал: Барои ингуна мушкилиро ҳал кардан аввал хосияти химиявии ҳар як синфи пайвастиҳоро донишдан зарур мебошад. Азбаски этанол бо маҳлули ишқори йод ранги зард, маҳлули хлориди оҳан (III) бо фенол ранги бунафш ва этиленгликол бо хидроксиди мис (II) ранги кабудӣ равшан ҳосил мекунад бояд ба эътибор гирифт. Бинобар ҳангоми илова кардани реагент ба як намуна ин, аз ҳисоби ҳосилшавии ранги омехта, таҳлилий сифатии таркиби моддаҳои дар як пробирка омехташударо муайян кардан мушкил аст. Вале аз рӯи супориш, синф ва номи моддаҳоро медонем, бинобар ин мо метавонем маҳлули омехтаро ба чор пробирка андак-андак тақсим карда, нисбат ба ҳар яке онҳо реаксияи таҳлилии сифатӣ гузаронем.

Ба намунаи аввали омехта маҳлули нави ҳосилшудаи хидроксиди мис (II) таъсир кунем, ранги кабудӣ ра



Сипас бо намунаи дуюми омехта маҳлули хлориди оҳан (III) таъсири намое



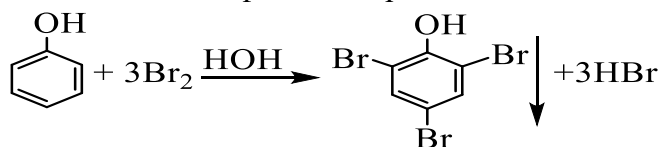
Ба намунаи омехтаи сеюм бошад маҳлули йод дар ишқорро илова намоем, он аз таъс



Марҳилаи 2.

Вазифаи 1. Бо кадом реаксияҳои сифатӣ дар омехтаи зерин: фенол, кислотаи мурча ва кислотаи атсетатро исбот кардан мумкин аст. Муодилаҳои реаксияи онҳоро нависед ва аломатҳои ҷараёни онро нишон диҳед.

Ҳал: Барои ҳалли ин мушкилот аз методи вазифаи 2 марҳилаи 1, истифода бурда мешавад. Аз компонентҳои омехта танҳо фенол бо бро

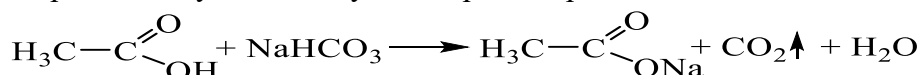


Мавҷудияти кислотаи мурчаро ҳангоми таъ



Таҳлил: Дар аввал буи аммиаки хориҷшуда истода, ки қоғози лакмусро кабуд мекунад, сипас фурсате гузашта нукра дар шакли таҳшин ё лавҳаи оинагӣ дар деворҳои пробирка таҳшин мешавад.

Дар мавриди сеюм ба омехта маҳлули аммиакии оксиди нукраро барзиёд илова намудани маҳлули аввала баъдан ба он маҳлули содаи нӯшокии гарм илова карда шавад, гази карбонат хориҷ мешавад, дар натиҷа муҳити маҳлул ишқорӣ мегардад. Пас метавонем х

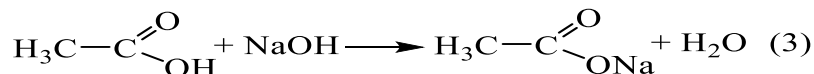


Дар споришоти навбати дониши саҳеҳи хонанда нисбат ба алоқамандии физика, математика ҳангоми ҳалли ин масъала талаб карда мешавад.

Вазифаи 2. Барои нейтрализатсияи 25,2 г омехтаи кислотаи атсетат, алдехиди пропанат ва спирти этил, 22,4 г маҳлули 36% гидроксиди натрий сарф шуд. Ҳангоми таъсири ҳамон миқдор омехта бо миқдори барзиёдании металли натрий 3,36 л (ш.м) газ хориҷ шуд. Ҳиссаи ҳаҷмӣ моддаҳоро дар ин омехта муайян кунед.

Ҳал: Усули 1.

Тақъа ба маълумотҳои назарияви маълум шуд, ки аз омехтаи дода шуда кислотаи атсетат ва спирти э



Миқдори реагентҳо ва моддаҳои сарфшудаи омехтаи авваларо мувофиқи муодилаҳо ҳисоб мекунем:

$$v(\text{NaOH}) = 22,4 \cdot 0,36 / 40 = 0,2 \text{ мол};$$

$$v(\text{CH}_3\text{COOH}) = 0,2 \text{ мол},$$

$$m(\text{CH}_3\text{COOH}) = 0,2 \cdot 60 = 12 \text{ г},$$

$$\omega(\text{CH}_3\text{COOH}) = (12 / 25,2) \cdot 100 = 47,6\%.$$

Миқдори ҳидрогенҳои аз ду реаксия хориҷ шударо чунин меёбем:

$$v(\text{H}_2) = 3,36 / 22,4 = 0,15 \text{ мол};$$

$v(\text{H}_2)$, аз реаксияи (1), – 0,1 мол; $v(\text{H}_2)$ дар реаксияи (2) бошад:

$$0,15 - 0,1 = 0,05 \text{ мол}.$$

$$\begin{aligned}v(\text{C}_2\text{H}_5\text{OH}) &= 0,1 \text{ мол}, \\m(\text{C}_2\text{H}_5\text{OH}) &= 0,1 \cdot 46 = 4,6 \text{ г}, \\ \omega(\text{C}_2\text{H}_5\text{OH}) &= 18,25\%.\end{aligned}$$

Ҳиссаи массаи пропанал:

$$\omega(\text{CH}_3\text{CH}_2\text{CHO}) = 100 - 47,6 - 18,2$$

$$\frac{120\text{г}}{12\text{г}} \cdot \frac{22,4\text{л}}{x\text{л}} \cdot x = \frac{12\text{г} \cdot 22,4\text{л}}{120\text{г}} = 2,24\text{л}$$

4) Аз ҳаҷми омехта (3,36 л), ҳаҷми ҳидроген (2,24 л)-ро тарҳ намуда, ҳаҷми гази ҳидрогени аз этанол ҳосилшударо меёбем

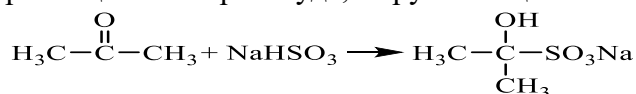
$$\frac{25,2\text{г}}{4,6\text{г}} \cdot \frac{100\%}{x\%} \cdot x = \frac{4,6\text{г} \cdot 100\%}{25,2\text{г}} = 18,25\% (\text{C}_2\text{H}_5\text{OH})$$

$$100 - 47,6 - 18,25 = 34,14\% (\text{C}_2\text{H}_5\text{CHO}).$$

Марҳилаи 3. Санҷиш сатҳи маҳорати илмӣ-эҷодии хонанда дар ҳалли муайянкунии моддаҳо дар маҳлули омехтаи органикӣ дошта.

Вазифаи 1. Дар чор пробирка бе навиштаҷот моддаҳои зерин: спирти этил, атсетон (диметилкетон), кислотаи атсетат ва кислотаи мурчаро гирифтаанд. Моддаҳои дар дохили пробиркаҳо мавҷуд бударо бо кадом реаксияҳои сифатӣ ҷудо намудан мумкин аст? Муодилаи реаксияи онҳоро тартиб диҳед.

Ҳал: Барои таҳлил намудани ин гуна омехтаҳо бояд хосияти химиявии моддаҳои додашударо доништан зарур мебошад. Аз рӯи хосият барои ҳалли ин маъсала аз маҳлули аммиакии оксиди нукра, бикарбонати натрий ва гидросулфити натрий истифода бурдан лозим аст. Аз ин омехтаҳои додашуда танҳо кислотаи мурча бо маҳлули аммиакии оксиди нукра таъсир мекунад. Ҳидрокарбонати натрий бошад, бо кислотаи атсетат ва маҳлули гидросулфити натрий бо кетон таъсир мекунад. Моддае, ки бо ягон реагент таъсир намекунад ин спирти этил мебошад. Эзоҳ: маҳлули ҳар як пробиркаро дар алоҳидагӣ ба се тақсим намуда, реагентҳоро бо ҳам таъсир намуда, аз руи натиҷаи



Таҳлил: 1) Таҳшини оинагӣ, лакмус кабуд мешавад. 2) Дуди сафед, муҳит ишқорӣ. 3) Қариб нейтрал. 4) Ба спирти этил аз реагентҳои дода шуда, ягонтааш таъсир намекунад.

Вазифаи 2. Ҳангоми сӯختани 0,21 г эфири мураккаби алифатикӣ 214 мл гази карбонат (IV) ва 0,172 г буғи об ҳосил шуд. Зичии нисбии эфири мураккаби алифатии номаълум нисбат ба гелий ба 22 баробар аст. Формулаи молекулавии эфири мураккаби алифатиро ёбед.

Ҳал: Усули 1.

Аввал массаи моле

$$M_r = 4 \cdot D_{\text{He}} = 22 \cdot 4 = 88 \text{ г/мол}$$

Сипас аз усули таносуб истифода бурда роҳи ҳалли зеринро пешниҳод мекунем. Агар ҳангоми сӯختани 0,21 г эфири мураккаби алифатӣ 0,214 мл CO_2 (ш.м) ва 0,

$$\frac{0,21\text{г}}{88\text{г}} : \frac{0,172\text{г}}{m\text{г}} ; m = \frac{88\text{г} \cdot 0,172\text{г}}{0,21\text{г}} = 72,1\text{г } \text{H}_2\text{O}$$

Сипас м

$$V(\text{H}_2\text{O}) = \frac{72,1\text{г}}{18\text{г/м}} = 4 \text{ мол } (\text{H}_2\text{O}) = 8(\text{H})$$

Аз инҷо бар меояд, ки дар таркиби эфири мураккаби алифати 4 атоми карбон ва 8 атоми ҳидроген мавҷуд мебошад, ки формулаи умумии эфири мураккаби алифатӣ чунин мебошад. $\text{CH}_3\text{COOC}_2\text{H}_5$ ($\text{C}_4\text{H}_8\text{O}_2$).

У

$$m(\text{H}) = \frac{V(\text{H}_2\text{O}) \cdot n \cdot M(\text{H})}{V_m} = \frac{0,172\text{г} \cdot 2 \cdot 1\text{г/м}}{18\text{г/м}} = 0,02\text{г } (\text{H})$$

Сипас аз р

$$\omega = \frac{m(\text{эл})}{m(\text{мол})}; \quad \omega(\text{C}) = \frac{0,11\text{г}}{0,21\text{г}} = 0,52\text{г} \quad \omega(\text{H}) = \frac{0,02\text{г}}{0,21\text{г}} = 0,09\text{г}$$

Акнун миқдори атом

$$n = \frac{\omega \cdot 4 \cdot D_{\text{He}}}{A}; \quad n(\text{C}) = \frac{0,52 \cdot 4 \cdot 22}{12} = 4 \quad n(\text{H}) = \frac{0,09 \cdot 4 \cdot 22}{1} = 8$$

Яъне, формулаи эфири мураккаби номаълум $\text{CH}_3\text{COOC}_2\text{H}_5$ ($\text{C}_4\text{H}_8\text{O}_2$).

АДАБИЁТ

1. Новоселов, А.В. Учимся решать задачи на смеси органических веществ / А.В. Новоселов // Химия. 2005 г. - № 5. - 78-80с.
2. Асосҳои технологияи навини таълим (моделҳои таълимӣ) «Принт-хаус» Душанбе. 2007. - 167с.
3. Бандаев, С.Г. Машқ ва масъалаҳо аз химияи органикӣ / С.Г. Бандаев Д.С. Муродов // Душанбе.: «Алван», 2019. - 225с.
4. Кузьменко Н.Е., Химия. 2500 задач для школьников и поступающих в вузы / Н.Е., Кузьменко В.В., Еремин // М.: Дрофа, 2007 -640с.
5. Ушкалова В.Н., Химия: конкурсные задания и ответы. Пособие для поступающих в вузы / В.Н., Ушкалова Н.В.. Иоанидис // М.: Просвещение, 2000. - 224с.

ТАШАККУЛИ ҚОБИЛИЯТИ ЗЕҲНИИ ХОНАНДАГОН ТАВАССУТИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ХИМИЯВӢ БО НАЗАРДОШТИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ТАЪЛИМ

Ҳалли масъалаҳои ҳисобӣ, ҷангоми гузоронидани корҳои санҷиши аз фанни химияи органикӣ бо хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (МТМУ), дар мустаҳкам кардани сатҳи донишҳои назариявӣ онҳо нақши муҳим мебозанд. Алаҳусус ҳалли масъалаҳои омехта ба қобилияти зеҳнӣ ва фикрронии хонандагон таъвият бахшида, салоҳиятнокии таълимгирандагонро беиштар самаранок мегардонад. Истифодаи роҳҳои гуногуни ҳалли масъалаҳои химиявӣ дар раванди таълим, аввало ба сифати дарс баъдан барои дар амал татбиқ кардани донишҳои назариявӣ хонандагон мусоидат мекунад.

Калимаҳои калидӣ: дониш, салоҳият, босалоҳият, маҳорат, малака, содаи нӯшоки, омехта, методология, компонент, бисёркомпонента, маърифатӣ, таркиби сифатӣ, таркиби миқдорӣ.

РАЗВИТИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПУТЕМ РЕШЕНИЯ ХИМИЧЕСКИХ ЗАДАЧ С УЧЁТОМ КОМПЕТЕНТНОСТИ В ОБРАЗОВАНИИ

Решение вычислительных задач при проведении контрольных работ, по органической химии с учащимися общеобразовательных школ играет важную роль в укреплении уровня их теоретических знаний. В частности, решение сложных задач укрепляет интеллектуальные и мыслительные способности учащихся и повышает компетентность учеников. Использование различных способов решения химических задач в процессе обучения, способствует, во-первых повышению качества урока, во-вторых практическому применению теоретических знаний учащихся.

Ключевые слова: знание, компетентность, компетенция, навык, умение, питьевая сода, смесь, методология, компонент, многокомпонентный, просвещение, качественный состав, количественный состав.

DEVELOPMENT OF THE INTELLECTUALITY OF STUDENTS BY SOLVING CHEMICAL PROBLEMS COMPLETION OF COMPETENCE IN EDUCATION

Solving computational problems during tests in organic chemistry with students of secondary schools plays an important role in strengthening the level of their theoretical knowledge. In particular, solving complex problems strengthens the intellectual and thinking abilities of students and increases the competence of students. The use of various methods for solving chemical problems in the learning process contributes, firstly, to improving the quality of the lesson, and secondly to the practical application of theoretical knowledge of students.

Keywords: knowledge, competence, competence, skill, skill, baking soda, mixture, methodology, component, multicomponent, education, qualitative composition, quantitative composition.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Мавлонов Боронкул Гулмуродович - Омӯзгорӣ калони кафедраи химияи органикӣ ва биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, Тел: (+992) 900019089;

Қурбонова Ханифа - дотсенти кафедраи химияи органикӣ ва биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, Тел: (+992) 919361529;

Бандаев Сироджиддин Гадоевич - доктори илмҳои химия, профессор кафедраи химияи органикӣ ва биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, Тел: (+992) 907747409;

Мингбоев Шерозҷон Абдуворисович - ходими калони илмӣ лаборатория синтези органикии Институти химияи ба номи В.И. Никитин, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Тел: (+992) 928044575.

Сведения об авторах:

Мавлонов Боронкул Гулмуродович - старший преподаватель кафедры органической и биологической химии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел: (+992) 900019089;

Курбонова Ханифа - доцент кафедры химической технологии и экологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел: (+992) 919361529.

Бандаев Сироджиддин Гадоевич - доктор химических наук, профессор кафедры органической и биологической химии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел: (+992) 907747409.

Мингбоев Шерозҷон Абдуворисович - старший научный сотрудник лаборатории Органического синтеза ГНУ «Институт химии имени В.И. Никитина НАН Таджикистана», Тел: (+992) 928044575.

Information about authors:

Mavlonov Boronkul Gulmurodovich - Senior Lecturer of the Department of Organic and Biological Chemistry of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini, tel: (+992) 900019089.

Kurbonova Hanifa - Associate Professor of the Department of Chemical Technology and Ecology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini, tel: (+992) 919361529.

Bandaev Sirojiddin Gadoevich - Doctor of Chemistry, Professor of the Department of Organic and Biological Chemistry of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini, tel: (+992) 907747409.

Mingboev Sherozjon Abduvorisovich - Senior Researcher of the Laboratory of Organic Synthesis of the State Scientific Institution "Institute of Chemistry named after V.I. Nikitin National Academy of Sciences of Tajikistan", Phone: (+992) 928044575.

ТДУ 008:378(575.3)

**НАҚШИ ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ ВА ҒАЙРЗАБОНӢ ДАР ТАШАККУЛИ
САЛОҲӢЯТИ БАЙНИФАРҲАНГИИ ДОНИШҚУӢН**

Раҷабова Ф.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни

Сарсухан:Муоширати байнифарҳангӣ дар замони ҳозира асоси раванди интегратсионии таҳсилот ба ҳисоб рафта, дониستاني забони хориҷӣ на фақат эҳтиром ба халқи бегона, балки тавассути забони хориҷӣ роҳ ба сӯи муоширати байни шахсҳо ва баланд бардоштани сатҳи

касбии шогирдон мебошад [2, с.54]. Омӯзиши забони хориҷӣ бидуни шиносӣ бо фарҳанги кишваре, ки забони онро меомӯзем, муфид нест. Маҳз забон ва фарҳанг дустиро байни қавму миллатҳо ва доду гирифтҳо байни кишварҳо ба миён меоранд. Яке аз вижаҳои фарҳанг низ ҳамин аст, ки он пайвандгари қавмҳост.

Дар ҷамъияти имрӯза омӯхтани забон ва фарҳанги хориҷӣ барои шахс хоҳиши бой, васеънамудани ҷаҳонбиниро бедор карда, барои дохил шудан ба ҷаҳони муосир мусоидат менамояд. Аз ин хотир моро зарур аст, ки дар раванди таълими забони хориҷӣ ҳарчи пештару бештар ба ошноии фарҳанги хориҷӣ машғул шавем.

Салоҳияти байнифарҳангӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб рафта, аз назари олимони ва мутафаккирони муосир барои омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар партави фарҳангӣ ва ё мултикултурӣ дар соҳаи таҳсилот яке аз ҳадафҳои муҳимтарин ба ҳисоб меравад ва маълумоти кофиро доир ба хусусиятҳои фарҳангӣ (аз ҷумла, таърих, анъана, расму оин, этикет, дин, оила ва ғайра) расонида метавонад. Барои муоширати самарабахш ва ҳамкорӣ дар ҷомеаи бисёрэтникии сатҳи салоҳияти забонӣ ва коммуникативӣ дар зинаи хеле баланд бояд дарҷ гардад [4, с.48].

Қисмати асосӣ: Пеш аз ҳама ин масъала таҳқиқоти назариявӣ тарбияи башардӯстонаи забонмӯзонро дар муассисаҳои таълимӣ дар назар дорад. Дар самти дуввум мумкин аст таҳқиқотҳоеро ба инобат гирем, ки ҷанбаҳои ҷудогонаи ташаккули таҳаммулпазирӣ этникӣ-миллии ҳонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумиро бо назардошти хусусиятҳои рӯҳӣ-синусолии онҳо, аз ҷумла, тавлиди фаҳмиши башардӯстона, таъдиди дониш ба эътиқоди умумибашарӣ ва ташаккули фарҳанги муносибатҳои миллӣ-этникиро равшан месозад [3, с.62].

Дар таҳкими салоҳияти байнифарҳангӣ масъалаи равободати байналмиллалӣ дар ҷаҳони муосир яке аз проблемаҳои актуалӣ ба шумор меравад. Хусусиятҳои бегонапарастӣ, миллатгарой ва дур будани ҷавонон аз шиносӣ бо фарҳангҳо ва ғайра ҳисси бадбиниро нисбати халқи бегона бедор месозад. Бинобар ин донишмандон, забоншиносон ва методистон бояд ба шогирдон ҳисси масъулиятро нисбати ин масъала бедор созанд. Доир ба ҷалб кардани ҷавонон ба фарҳангдӯстӣ ва ҳештаншиносӣ саъю кӯшиш намоянд ва асару мақолаҳои хешро ба ин масъала эҷод намоянд. Ҳар як давлату миллат нисбат ба фарҳанги бегона хушбин бошад. Монанди кишварҳои аврупоӣ, инчунин баъзе аз давлатҳои дигар мутараққӣ, ки дар он мамлакатҳо гурӯҳҳои бисёрэтникии аз ҷандин давлатҳои дигар омада, муҳоҷирон ва дигар мардуми бегона умр ба сар мебаранд [6, с.144].

Доир ба ташаккули салоҳияти байнифарҳангӣ масъалаи рушди таҳаммулпазирӣ этникӣ-миллӣ ва фарҳанги муоширати байнимиллӣ дар ҷанбаҳои гуногун аз ҷониби муҳаққиқони хориҷӣ дар зерин дида баромада шудаанд:

- таҳлили сотсилогӣ муносиботи байниҳамдигарии талабагон бо назардошти нисбияти миллиашон;
- равоишиносии этникии муошират ва муносиботи байни шогирдон;
- таъсири омили фарҳангӣ ба миллат, манзалату арзишҳои вай, шакли муоширати намоёндагони он;
- имконоти рафъи бадандешӣ ва ҳуқуқпоймолкунии наҷодӣ ва миллӣ дар соҳаи маориф дар шароити муҳити сермиллатии ҳонандагон [8, с.132].

Барои рушди муоширати байнифарҳангӣ донишҷӯ бояд дар муддати на ҷандон дароз дониши мукаммали забонӣ ва тасавуротҳо оид ба расму оини кишвари ғайрро аз худ намоёнд. Дар машғулиятҳо зарурати иброз карда тавонистани мазмуни нутқи дидактикӣ, пуррагии вай аз ҳисоби муҳокимаи мавзӯҳои минтақавӣ ва ҳодисаҳои фарҳанги миллӣ ва хориҷӣ пайдо мешавад. Дар ин ҳолат ғояи таълими иҷтимоӣ-фарҳангӣ бо мақсади инкишофи падидаҳои ҳамдигар, ҳамраӣ ва маҳорати ҳалномаи низоъҳо нақши бузург бозида метавонад [3, с.73].

Зикр кардан ба маврид аст, ки ҷандин олимони хориҷ аз кишвар доир ба масъалаи муоширати байнифарҳангӣ дар соҳаи фарҳангшиносии равоишиносӣ таҳқиқоти бузург гузаронидаанд (И.И.Зимняя, А.Н.Леонтев, Д.Б.Элкониин ва ғайра). Ба андешаи онҳо ҳисси бадбинӣ, зиддиятҳои фарҳангӣ ва нофаҳмоии ҷамъиятӣ метавонад барои ташаккули зехнии

чавонон ва нафароне, ки ба омӯзиши забон ва фарҳанг ба тозагӣ машғул мешаванд, таъсири манфӣ расонад. Дар чунин мавридҳо канораҷӯӣ аз ҳама чизе, ки ба низои байнифарҳангӣ меоварад, бояд пешгорӣ карда шавад. Ба омӯзгор зарур аст, ки барои тарбияи шогирдон ҷиҳати ҳамкорӣ, таҳаммул, созишу эҳтироми ҳамдигар ва пешгирии қарорҳои зӯрварона кӯшиш бахарҷ диҳад [7, с.86].

Дар муоширати байнифарҳангӣ дар муҳити бисёрзабонӣ қобилияти шахс барои фаҳмиш ва шарҳу эзоҳи хусусиятҳои фарҳанги бегона, маҳорати дар муқоиса дарёфтани тафовут ва умумият дар табиати халқи худ ва расму оини он муайян карда мешавад. Бинобар ин шогирдон бояд на танҳо барои муошират ва ҳамкорӣ намудан омода бошанд, балки онҳо дорои идроки махсуси фарҳанги баҳодихии воқеона, таҳамулпазирӣ ба фарди дорои фарҳанги бегона, ботамкинӣ, ба эҳсосот дода нашудан, маҳорати бартараф кардани зиддият ва низоъро дошта бошанд. Аз ин рӯ, дар шароити Тоҷикистон тайёр намудани омӯзгорони босалоҳият ва ташаккул додани шахсияти омӯзгорони фарҳангӣ хеле зарур аст.

Тавре ки Е. И. Пассов зикр менамояд, танҳо фарҳанг дар зухуроти мухталифи он ба ташаккулёбии шахсияти инсон таъсир мениҳад. Е. И. Пассов мафҳуми нави «фарҳанги ғайрзабонӣ»-ро ҳамчун қисмати ҷудоинопазири мундариҷаи таълим (минбаъд: МТ) тавсиф мекунад. Зери мафҳуми фарҳанги ғайрзабонӣ чизеро мефаҳмем, ки раванди азхудкунии забони хориҷӣ дар ҷанбаҳои таълимӣ, маърифатӣ, тарбиявӣ ва тақомулӣ (инкишофдиҳӣ) ба амал оварда мешавад [5, с.57].

Ба назардошти талаботи ҷаҳони имрӯза, воқеъан ҳам омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба монанди англисӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, хитой ва ғайра амри воқеъӣ гардидааст. Ҳадаф аз омӯхтани забон ва фарҳанги хориҷӣ тақлид аз фарҳанги он миллат нест, балки омӯхтани фарҳанги воқеъӣ ва ба ин восита дарки одаму олам мебошад. Фарҳанги хориҷӣ бояд на дар фазои ҳолӣ, балки дар заминаи фарҳанги миллии омӯхта шавад.

Барои ташаккули салоҳияти байнифарҳангӣ як нигариши мусбат ба мутолиаи фарҳанг то андозае кофӣ нест. Аз ин рӯ мо метавонем, дар ҳолатҳои зарурӣ ба забон ва фарҳанги бегона ру биоварем. Албатта, аз ҳама роҳҳои асосӣ ва хубтарин барои ташаккули салоҳияти байнифарҳангӣ ин аст, ки шахси омӯзанда бояд дар он кишваре, ки забонашро меомӯзад, қарор дошта бошад. Он вақт мо метавонем расму оин ва фарҳангу маданияти кишвари бегонаро ба хуби омӯзем. Солҳои ахир донишҷӯёни факултети забонҳои романӣ-германӣ (Норов Нормасмад, Содиқов Баҳром, Сангинов Муҳаммад, Зокирова Хайринисо, Раҷабова Саёра ва ғайра) тавассути барномаҳои хориҷии FSJ, Au-pair, Ausbildung дар Ҷумҳурии Федеролии Олмон барои таҳсил ва фаъолияти меҳнатӣ қарор доштанд. Лекин аз сабаби он, ки на ҳамаи донишҷӯён ва омӯзандагони забони хориҷӣ шароити мазкурро доранд, бо вучуди ин дар рушди салоҳияти байнифарҳангӣ машғулиятҳои аудиторӣ (ба мисли истифодаи муқолама, полилог, бозҳои нақшофарӣ ва ғайра) ва фаъолияти фориғ аз аудиторӣ (Ҳафтаи забони олмонӣ, Клубҳои мувоҳисавӣ, Театр-фестивалҳо ва ғайра) нақши муҳим бозида метавонанд [6, с.145].

Дар факултети забонҳои романӣ-германӣ ба донишҷӯён ду-се забони хориҷӣ таълим дода мешавад. Муҳассилин дар баробари ихтисоси аввалааш - забони олмонӣ, инчунин ихтисоси дуюм – забони англисӣ ё фаронсавиро меомӯзад. Илова бар ин боз як забони дигар ҳамчун забони хориҷӣ (бидуни ихтисос) пешниҳод карда мешавад. Бино бар ин мутобиқшавӣ ба бисёрзабонӣ ва бисёрфарҳангӣ худ як шакли мутобиқати иҷтимоии шахсият ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ бояд қобилиятҳои донишҷӯёнро ба ҳаёти миёнифарҳангӣ ташаккул дод, зеро ин қисмат аз оғоз инсонро ба муваффақиятҳо дар шароити ҷамъияти бисёрфарҳанга равона мекунад. Вақтҳои охир дар масъалаи таҳсилот зиёдтар сухан дар бораи таҳсилоти бисёрфарҳангӣ ва интегратсияи фарҳангҳо меравад. Ин шакли таҳсилотест, ки дар замони муосир рӯ ба тарақӣ ниҳода, дар масъалаи забонмӯзӣ миёни чандин кишварҳои ҷаҳон пайи омӯзиш қарор дорад. Ҳамчунин барномаи таҳсилоти бисёрфарҳангӣ дар мактабҳо, коллеҷҳо ва донишгоҳҳо ба роҳ монда шудааст, ки барои беҳтар намудани сатҳи забондонии муҳассилин ва баланд бардоштани ҳисси байнифарҳангии онҳо мусоидат менамояд [1, с.51].

Хулоса ҳамин тариқ, фарҳанг хоси ҳар як миллат ба ҳисоб рафта, омӯхтани фарҳанги бегона барои дигар миллат аз манфиат ҳолӣ нест. Аз ин ҷост, ки имруз тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ дар он мекушад, ки фарҳанги миллати хешро боло бардорад. Дар баробари ин, мо бояд насли навраси хешро барои омӯзиши забон ва фарҳанги хориҷӣ низ роҳнамоӣ кунем, то ки тавассути омӯзиши фарҳанги худӣ бо фарҳанги ғайр забони хориҷӣ сайқал ёфта, он ба ташаккули равнаки салоҳияти байнифарҳангии донишҷӯён мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Аврорин, В.А. Двухязычие и школа Текст. / В.А. Аврорин // Проблемы двухязычия и многоязычия. - М., 1972.- С. 51-61.
2. Алиев С.Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ / Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултатҳои забонҳои хориҷии донишгоҳҳои омӯғорӣ / С.Н.Алиев [Матн]. - Душанбе: ДДОТ, 2013. - 336 с.
3. Зимняя И.И. Психология обучения иностранным языкам в школе. / И.И. Зимняя – М.: Просвещение, 1991. – 222 с.
4. Негматов, С.Э. Актуальные проблемы поликультурного и полилингвального образования: монография / С.Э. Негматов [Текст]. - Душанбе: «Сифат», 2016. -189 с.
5. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. / Е.И. Пассов - М.: Рус, яз., 1989. - 276 с.
6. Сайфуллоев Х., Сайфуллоева З. Ташаккули муоширати миёнифарҳангӣ дар омӯзиши забони хориҷӣ. Маводи конференсияи илмӣ назариявӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Истифодаи технологияи мухталиф дар раванди таълими забонҳои хориҷӣ дар партави ғайриқабилӣ касбӣ» (ба муносибати 20-солагии қабули Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида мешавад). –Душанбе: ДМТ, 2014. – С.142-147.
7. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: учебное пособие / Г.К.Селевко [Текст].-М: Народное образование.-1998. –256 с.
8. Тер-Минасова, С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова [Текст]. – М. : Слово, 2008. – 264 с

НАҚШИ ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ ВА ҒАЙРЗАБОНӢ ДАР ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ БАЙНИФАРҲАНГИИ ДОНИШӢӢӢ

Дар мақола нақши фарҳангҳои миллӣ ва хориҷӣ дар ташаккули салоҳияти байнифарҳангии донишҷӯён дар раванди омӯзиши забони хориҷӣ баррасӣ шудааст.

Мақсад мақола: Муоширати байнифарҳангӣ ҳоло асоси раванди интеграцияи омӯзиши буда, донишҷӯёни забони хориҷӣ на танҳо роҳи эҳтиром ба дигарон, балки тавассути забони хориҷӣ роҳи муоширати байни одамон ва баланд бардоштани маҳорати касбии донишҷӯён мебошад. Омӯзиши забони хориҷӣ бидуни шиносӣ бо фарҳанги кишваре, ки забони онро донишҷӯён меомӯзанд, бефоида аст. Маҳз забон ва фарҳанг аст, ки дӯсти байни халқҳо, иртибот ва тиҷорати байни кишварҳоро ба вуҷуд меорад.

Натиҷаи таҳқиқот: Барои рушди маҳорати байнифарҳангии донишҷӯ бояд дар як муддати кӯтоҳ забон ва урфу одатҳои кишвари дигарро ҳамаҷониба омӯхт. Дар рафти машғулият зарур аст, ки мазмунӣ материалҳои дидактикӣ ифода карда тавонанд. Дар ин ҳолат, идеяи таълими иҷтимоӣ-фарҳангӣ метавонад дар ташаккули малакаҳои ҳамкорӣ, ҳамбастагӣ, рефлексивӣ ва ҳалли низоҳҳои нақши муҳим бозад.

Калидвасҳо: муоширати асосии байнифарҳангӣ, салоҳияти байнифарҳангӣ, салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ, бисёрзабонӣ, ҳамгироии фарҳангҳо, технологияи педагогӣ, усули интерактивӣ.

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ И ИНОЯЗЫЧНОЙ КУЛЬТУР В ФОРМИРОВАНИИ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ

В статье рассматриваются роль национальной и иноязычной культур в формировании межкультурной компетенции студентов в процессе изучения иностранного языка.

Цель статьи: Межкультурное общение теперь является основой интеграционного процесса обучения, а знание иностранного языка - это не только способ уважать другой народ, но и через иностранный язык - способ общаться между людьми и повышать профессионализм студентов. Изучение иностранного языка бесполезно без знакомства с культурой страны, язык которой изучается студентами. Именно язык и культура создают дружбу между народами, коммуникацию и торговлю между странами.

По результатам исследования: Для развития межкультурного общения студент должен за короткий период времени досконально изучить язык и обычаи другой страны. Во время занятий возникает необходимость уметь выразить содержание дидактического материала, его полнота вытекает из обсуждения региональных проблем и событий

национальной и зарубежной культуры. В этом случае идея социокультурного образования может сыграть важную роль в развитии умений сотрудничества, солидарности, рефлексивности и навыков разрешения конфликтных ситуаций.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, межкультурная компетенция, социокультурная компетенция, многоязычие, интеграция культур, педагогические технологии, интерактивный метод.

ROLE OF NATIONAL AND FOREIGN LANGUAGE CULTURES IN THE FORMATION OF INTERCULTURAL COMPETENCE OF STUDENTS

The article examines the role of national and foreign language cultures in the formation of intercultural competence of students in the process of learning a foreign language. Intercultural communication is now the basis of the integrative learning process, and knowledge of a foreign language is not only a way to respect other people, but also through a foreign language - a way to communicate between people and improve the professionalism of students. Studying a foreign language is useless without getting to know the culture of the country the language of which is being studied by the students. Studying a foreign language is useless without getting to know the culture of the country the language of which is being studied by the students. It is language and culture that create friendship between peoples, communication and trade between countries.

For the development of intercultural communication, the student must thoroughly study the language and customs of another country in a short period of time. During classes, it becomes necessary to be able to express the content of didactic material, its completeness follows from the discussion of regional problems and events of national and foreign culture. In this case, the idea of sociocultural education can play an important role in the development of skills for cooperation, solidarity, reflexivity and skills for resolving conflict situations.

Keywords: intercultural communication, intercultural competence, socio-cultural competence, multilingualism, cultural integration, pedagogical technologies, interactive method.

Дар бораи муаллиф:

Рачабова Фируза Садриддиновна - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, омӯзгори калони кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷӣ (олмонӣ, франсавӣ). **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 121. E-mail: firuza.rajabova.90@mail.ru Тел.: (+992) 98524522

Сведения об авторе:

Раджабова Фируза Садриддиновна - старший преподаватель кафедры методики преподавания иностранных языков (немецкий и французский языки) Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни,. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудакӣ, 121. E-mail: firuza.rajabova.90@mail.ru Тел.: (+992) 985245225

About the author:

Rajabova Firuza Sadriddinovna - senior lecturer at the Department of Methods of Teaching Foreign Languages (German and French) Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. E-mail: firuza.rajabova.90@mail.ru Тел.: (+992) 985245225

УСУЛҲО ВА РОҲҲОИ ТАШАККУЛИ ҲАВАСМАНДИИ МАЪРИФАТӢ ТАВВАСУТИ ҚОРҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ ДАР ҶАРАӢНИ ТАЪЛИМИ СИКЛИ ФАНҲОИ БИОЛОГӢ

Эшонов С.Ҳ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Сарсухан. Дар мақолаи мазкур нақш ва аҳамияти асосии қорҳои беруназсинфӣ пайгирӣ карда шуда, хусусиятҳои мукамалгардонии фаъолияти педагогиро дар доираи назарияҳои олимони баён сохтааст. Аз ҷумла, оварда шудааст, ки таваҷҷӯҳи маърифатӣ ҳамчун категорияи дидактикӣ аз он иборат аст, ки хонандагон ҳалли мушкилотро бо муаллим, ки фаъолияти таълимии мустақимро роҳбарӣ мекунад, доранд. Инчунин, марбут ба ин масоил омӯзгор ҳамчун шахси пешбаранда, бо таҷриба чун дусту мурабии хонандагон баромад

намояд ва зери усулҳои гуногуни машғулиятҳои беруназсинфӣ тавонад, ки ҳавасмандии маърифати хонандагонро инкишоф диҳад.

Қисмати асосӣ: Ташаккули ҳавасмандии маърифатии хонандагон дар чараёни машғулиятҳои беруназсинфӣ як раванди мукамал, мураккаб, бисёрҷанба ва тӯлонӣ мебошад, ки дар ҳама марҳилаҳои фаъолияти мактаббачагон мушкул аст. Дар ин ҳолат, принципҳои мафҳум ва шартҳои корҳои беруназсинфӣ бояд бо мақсади ташаккули маърифатҳои маърифатии хонандагон муайян карда шаванд. Шартҳои ҳатмии ҳавасмандӣ ба машғулиятҳои беруназсинфӣ мураккабии пайдарпайи ҳуди мафҳуми бегоҳҳо ва супоришҳо барои хонандагон дар омодаасозӣ ва гузарондани онҳо ба назар мерасид.

Албатта, масъалаи аввалине, ки муаллими биология ҳангоми таҳияи барномаи кори беруназсинфӣ дучор меояд, интиҳоби мавзӯи он, интиҳоби мундариҷа мебошад. Кадом масъалаҳо бояд ба диққати кӯдакон берун аз соатҳои дарсӣ ҷалб карда шаванд? Онҳо кадом маълумотро метавонанд барои рушди касбӣ, рушди шахсӣ, рушди маърифатӣ ва инчунин таваҷҷӯҳ ба дарки ҷаҳон истифода баранд?

Ҳангоми ташкили машғулиятҳои беруназсинфӣ дар раванди фанни биологӣ, мо принципҳои ташкили кори беруназсинфиро ба ҳисоб гирифтаем:

1. Принципи мураккабии пайдарпайи мафҳум ва фаъолияти методологии беруназсинфӣ.
2. Принципи ягонагии органикӣ дар корҳои беруназдарсӣ ва беруназмактивӣ.
3. Принципи робитаи машғулиятҳои беруназсинфӣ бо дастовардҳои илми муосири биологӣ. Ин маънои онро надорад, ки муаллим бояд ба мафҳуми машғулиятҳои беруназсинфӣ ҳама чизро, ки ҳамчун илм муаррифӣ шудааст, сахм гузорад; вай бояд танҳо он чизро интиҳоб кунад, ки дар ҳақиқат таваҷҷӯҳи илмӣ дошта бошад.
4. Принципи робитаи машғулиятҳои беруназсинфӣ бо ҳаёт, бо назардошти талаботи замони муосир. Яъне, тамоми системаи корҳои беруназсинфӣ бояд ба ташаккули хонандагони мактабхон дар бораи қонунҳои инкишофи табиат, ҷомеа, шуур ва фаъолияти инсон нигаронида шавад.
5. Принципи фаъолияти фароғатии мактаббачагон. Ҷалби оммаи хонандагон хеле муҳим аст. Принципи фароғатӣ тавассути мустаҳкам кардани унсурҳои бозӣ ба даст оварда мешавад, ки арзиши илмӣ мазмуни машғулиятҳои беруназсинфиро паст накунад. Дар ҳолатҳои дигар, визуализатсияи гуногун, нақшаҳо, кроссвордҳо истифода мешаванд.
6. Принципи дастрасии машғулиятҳои беруназсинфӣ. Доир ба риояи принципҳои дастрасӣ хонандагонро бо тасвири илмӣ ҷаҳон шинос кунед, қонунҳои рушди ҷаҳони органикӣ, рафти мавқеи табиӣ-илмӣ ва фалсафии умумиро шарҳ диҳед.
7. Принципи ҳамкорӣ ва пайвастагии фаъолияти беруназсинфӣ бо дигар шаклҳои корҳои таълимию беруназсинфӣ, хусусан бо дарс.
8. Принципи мустақилияти мактаббачагон дар чараёни машғулиятҳои беруназсинфӣ. Бо назардошти таҷрибаи ҳаёти хонандагон, муаллим барои машғулиятҳои беруназсинфӣ мавзӯҳоеро интиҳоб мекунад, ки дар баъзе паҳлӯҳо аз ҷониби хонандагон мустақилона ҳал карда мешаванд.
9. Принципи иштироки ихтиёрӣ ва бошууронаи хонандагон дар ҷорабиниҳои беруназсинфӣ, принципи зарурати эҷодкорӣ.

Дар асоси принципҳои овардашуда, бояд қайд намуд, ки корҳои беруназсинфӣ оид ба мафҳум ва усулҳои гузаронидан бояд характери умумитаълимӣ дошта, амиқият ва тавсеаи дониши курсҳои ботаника ва зоология бошанд. Бо ташкили моҳиронаи корҳои беруназсинфӣ хонандагон бешубҳа қор карданро бо адабиёти таълимию илмӣ ва методӣ, ҳисоботҳо, баромадҳо, таҷрибаомӯзиҳо, мушоҳидаҳо гузаронидан, хулосаҳо баровардан ва ҷамбасти шаклҳои муайяно меомӯзанд.

Хусусияти ҳоси корҳои беруназсинфӣ дар он аст, ки кори мустақилона хусусияти фаъолияти мустақилонаи хонандагон мебошад ва дар асоси принципи ихтиёрӣ сурат мегирад. Машғулиятҳои беруназсинфӣ бо шакли таълимии синфӣ зич алоқаманданд, зеро дарсҳо натиҷаҳои корҳои беруназсинфиро, ки дар маҳфили илмӣ табиатшиносони ҷавон ба

даст оварда шудаанд, дар олимпиадаҳои биологӣ, шомҳо, конфронсҳо ва супоришҳои викторина истифода мебаранд ва аҳамияти онҳо шарҳ дода мешавад[2, с.58]..

Бояд қайд кард, ки ташкили корҳои беруназсинфӣ, ки дар як гурӯҳ амалӣ карда мешавад, бояд барои ноил шудан ба ҳадафи умумӣ бо назардошти манфиатҳои хонандагон равона карда шаванд.

Хусусиятҳои хоси корҳои беруназсинфӣ аз он иборатанд, ки онҳо сатҳи баланди маърифатӣ ва мустақилияти хонандагон, омӯзиши амиқ ва ҳамаҷонибаи олами ҳайвонот, набототу ҳайвоноти минтақа бо назардошти майлу рағбат ва майлҳои касбӣ муайян мекунанд. Самаранокии ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои беруназсинфӣ бо ҳикояҳои муаллим дар бораи фаъолияти беруназсинфӣ хонандагон, дар бораи истифодаи натиҷаҳо дар амалия алоқаманд аст[5, с.45]..

Ҳамчунин, қайд кардан бо маврид аст, ки ҳавасмандӣ ба дониш дар чараёни таълим ташаккул меёбад ва аз маводи барномавӣ, роҳҳои пешниҳоди он, ки аз ҷониби муаллим фаъолияти маърифатии хонандагони мактабҳо, дар якҷоягии дарсҳо бо машғулиятҳои беруназсинфӣ, робитаи омӯзиш бо ҳаёт вобаста буда, барои фаъолияти маърифатии хонандагон мавҷудияти системаи ҳавасмандкунӣ ва инчунин, рушди манфиатҳои маърифатӣ мусоидат мекунад.

Бо истифода аз ин усул, омӯзгор бояд шароитҳоро, ки фаъолияти маърифатии хонандагонро ташкил мекунад, инчунин хусусиятҳои инфиродии ҳуди хонандагонро ба назар гирад. Аз ин рӯ, таваҷҷӯҳи фаъолияти маърифатии хонандагонро инкишоф медиҳад, ҷустуҷӯи роҳҳои нав, пешрафтаи кор, густариш ва амиқгардонии дониш, ки ба пайдоиши дилгармӣ ва лаззат аз кори зехнӣ мусоидат мекунад.

Дар методикаи таълими биология паҳлӯҳои муайян, мушкilotи манфиатҳои маърифатии хонандагон аз ҷониби ҳамаи методистони пешбар баррасӣ карда мешаванд. Аммо, фаъолияти муаллим бештар омӯхта шуд, чараёни таълими мактаббачагон таҳлил карда шуд, ки рушди мустақилияти онҳо то ҳаде камтар доништа шуд. Илми биологияи муосир фаъолияти маърифати хонандагонро бо рушди равонии онҳо боз ҳам зичтар мепайвандад. Масъалаи манфиатҳои маърифатӣ мустақилияти хонандагон ва ташаккули дастгоҳҳои зехнӣ дар назар доранд. Он на танҳо ҷамъоварии дониш дар чараёни ташкили машғулиятҳои беруназсинфӣ, балки амалиётҳои ақлӣ, «малакаҳои зехнӣ»-и хуб инкишофёфта ва мустаҳкам ба ҳисоб меравад[10, с.84].

Таваҷҷӯҳи маърифатӣ ҳамчун категорияи дидактикӣ аз он иборат аст, ки хонандагон ҳалли мушкilotро бо муаллим, ки фаъолияти таълимии мустақимро роҳбарӣ мекунад, доранд. Ҳамзамон, онҳо метавонанд як роҳи ҳалли мушкilotро дар чараёни машғулиятҳои беруназдарсӣ интихоб кунанд, амалҳои ақлӣ ва амалиро барои омӯзиши объект иҷро кунанд, аз мушоҳидаҳо ва дигар манбаъҳо ҳулосаи мустақилона бароранд. Муайян кардани дараҷаи мустақилияти хонандагон вобаста ба мафҳуми кор ва омодагии синф ё хонандагони алоҳида муҳим аст.

Омили муҳимтарини ташаккули ҳавасмандии маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ ташкили корҳои беруназсинфӣ дар мавзӯҳои давраи биологӣ мебошад, зеро давраҳои фанни биологӣ бо хусусиятҳои хоси худ фарқ мекунанд ва саҳми назаррас ва ташаккули шахсият дорад, насли ҷавонро ба тасвири муосир, илмӣ-табии ҷаҳонӣ мекушояд ва дар бораи амалия робита мекунанд. Истифодаи биология бисёр соҳаҳои фаъолияти инсониро такмил медиҳад.

Бинобар ин, ба омӯзиши мушкilot «Ташкил ва гузаронидани корҳои беруназсинфӣ хонандагон дар давраҳои фанҳои биологӣ» сар карда, мо дар назди худ мақсад гузоштаем, ки ба муаллимони биология дар ташкил намудани фаъолиятҳои гуногуни инфиродӣ, гурӯҳҳои эпизодикӣ, гурӯҳӣ, ва беруназсинфӣ кӯмак расонем.

Ташкили корҳои беруназсинфӣ аз рӯи фанҳои биологӣ як ҷузъи таркибии корҳои тарбиявист. Онҳо хеле гуногунанд, ин пеш аз ҳама, аз он иборат аст, ки корҳои беруназсинфӣ бо хусусияти ихтиёрии хонандагоне, ки ба биология шавқманданд ва бо барномаи таълимӣ маҳдуд нестанд, асос ёфтааст.

Дар чараёни ташаккули манфиатҳои маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ дар фаъолияти беруназсинфӣ истифодаи намудҳо ва шаклҳои гуногуни он нақши ҳалкунанда дорад. Инҳо дарсҳои инфиродӣ, дарсҳои эпизодии гурӯҳӣ, дарсҳои гурӯҳӣ, рӯйдодҳои оммавии натуралистӣ ва олимпиада мебошанд.

Ҳамаи ин шаклҳо ва усулҳои машғулиятҳои беруназсинфӣ бо ҳам алоқаманданд ва якдигарро пурра мекунанд, дар байни онҳо як давраи муайяни педагогӣ мавҷуд аст. Аммо дар баробари ин, хусусиятҳои оптималӣ низ мавҷуданд. Ин хусусиятҳо чунинанд:

- а) иштироки ихтиёрии хонандагон дар шаклҳои гуногун ва корҳои беруназсинфӣ;
- б) мафҳуми корҳои беруназсинфӣ бо барномаи таълимӣ маҳдуд карда намешаванд;

в) усулҳо ва шаклҳои корҳои беруназсинфӣ ба ташаббуси эҷодӣ ва манфиатҳои хонандагон асос ёфтаанд.

Хулоса, дохил намудани ҳар як хонанда ба намудҳои гуногуни машғулиятҳои беруназсинфӣ, ки мафҳуми онҳо умуман мундариҷаи дарсхоро такрор намекунад, балки онҳоро бо материалҳои нав ва натиҷаҳои амалӣ бой мегардонад ва ба рушди манфиатҳои бисёрҷонибаи хонандагон мусоидат мекунад. Ин гуна дарсҳо қобилияти эҷодкориро инкишоф медиҳанд, тарзи истифодаи донишро меомӯзонад. Ҷалб намудани хонандагон ба шаклҳои гуногуни корҳои беруназсинфӣ тавачҷӯи ҳуди илмро дар ташкили таҷрибаҳо ва гузаронидани тадқиқотҳо бедор мекунад. Хонандагони мактабҳо мустақилона кор карданро ёд мегиранд, малақаҳои ғоиданоки амалӣ мегиранд. Иштирок дар намудҳо ва шаклҳои муайяни машғулиятҳои беруназсинфӣ барои мактаббачагон барои таълими худ имкониятҳои васеъ фароҳам меорад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллозода Ҳ, М. Шарипов - Маводи дидактикӣ дар таълими биология- Душанбе, ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2010-76 с.
2. Абдуллозода Ҳ. Маҳфили табиатшиносони ҷавон. Маърифат, 2000, №7-8 С.58-60.
3. Александровская Т.О. Школьная викторина «Что? Где? Когда?». / Т.О. Александровская // Биологии в школе. – 1994. - №2. 4 - С. 10-15.
4. Анастасова Л.П. Развитие общебиологических понятий. / Л.П. Анастасова – М.: «Просвещение». -1967-120 с.
5. Аҳмадов Т., Ашуров Д., Корҳои тарбиявии берун аз синфӣ. – Душанбе, 1997 - С. 45.
6. Всеяцкий Б.В. Системный подход к биологическому образованию в среднем школе. Книга учителя. / Б.В. Всеяцкий - М. «Просвещение». 1985. – 143 с.
7. Зубайдов У.З. Теоретико – педагогические основы дифференцированного обучения в школах Республики Таджикистан. – Душанбе. 1999. - 263 с.
8. Махмутов М.И. Дарси муосир / М.И. Махмутов. - М., 1985.
9. Мирзоева С.С. Активизация познавательных интересов учащихся при изучении биологии. КГУ. – Куляб. 1994. - 210 с.
10. Ҳ. Абдуллозода, У. Зубайдов, Т. Сатторов, М. Шарипов - Асосҳои методикаи таълими биология- Душанбе, ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2008 - С. 84.
11. Х. Абдуллозода. Проведение опытнической и практической работы на пришкольном участке. //Маърифат. 1997. №1. - С. 57-59.

УСУЛҲО ВА РОҲҲОИ ТАШАККУЛИ ҲАВАСМАНДИИ МАЪРИФАТӢ ТАВВАСУТИ КОРҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ ДАР ҶАРАӢНИ ТАЪЛИМИ СИКЛИ ФАНҲОИ БИОЛОГӢ

Дар мақолаи мазкур, таҳлил ва аҳамияти ташаккули ҳавасмандии маърифатӣ таввасути корҳои беруназсинфӣ дар ҷараёни таълими сикли фанҳои биологӣ оварда шудааст.

Мақсади мақола: Таҳлилҳо, нишон дод, ки омилҳои муҳимтарини ташаккули ҳавасмандии маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ ташкили корҳои беруназсинфӣ дар мавзӯҳои давраи биологӣ мебошад, зеро давраҳои фанҳои биологӣ бо хусусиятҳои хоси худ фарқ мекунанд ва саҳми назаррас дар ташаккули шахсият дорад, насли ҷавонро ба тасвири муосир, илмӣ-табиӣ ҷаҳонӣ мекушояд ва дар бораи амалия робита мекунанд.

Натиҷаи тадқиқот нишон медиҳад, ки роҳҳо ва усулҳои машғулияти беруназсинфӣ сикли фанҳои биологӣ дар ташаккул додани ҳавасмандии маърифатӣ хонандагон таъсири хоса расонида, алоқамандии донишҳои назариявии хонандагонро дар амалия тадбиқ месозад.

Калидвожаҳо: усулҳо, ташаккул, ҳавасмандӣ, маърифат, восита, машғулиятҳои беруназсинфӣ, гурӯҳ, фаъолият, таълим, тарбия, мактаб, хонанда, аҳамият, омӯзгор, зеҳн, хусусиятҳои фардии шахс, раванд, синфҳои болоӣ.

МЕТОДЫ И ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ МОТИВАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ ПУТЁМ ВНЕКЛАССНЫХ РАБОТ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ДИСЦИПЛИН БИОЛОГИЧЕСКОГО ЦИКЛА

В данной статье дан анализ и указано важность формирования мотивации образовани япутём внеклассных работ в процессе обучения дисциплин биологического цикла.

Цель статьи: Анализ показал, что важнейший фактор формирования образовательной мотивации учащихся старших классов является организация внеклассных работ в период прохождения тем по биологии, так как период дисциплин по биологии имеет особые свойства, и имеет значительный вклад в формировании личности, открывает молодому поколению современный взгляд на мировые естественные науки и на их взаимосвязь.

Результаты исследования показали, что пути и методы внеклассных занятий дисциплин биологического цикла в формировании мотивации образования учащихся на практике.

Ключевые слова: методы, формирование, мотивация, образование, путём, внеклассные занятия, группа, активность, обучение, воспитание, школа, ученик, знание, учитель, разум, индивидуальные особенности, личности, процесс, старшие классы.

THE WAYS AND METHODS OF INTERACTIVE CONCEPTION ORGANIZING THROUGH THE OUTDOORS LESSONS DURING THE STUDDING OF BIOLOGICAL SUBJECTS OF PERIOD.

In this article the author researched the ways and methods of interactive conception organizing through the outdoors lessons during the studding of biological subjects.

Purpose of the article: Analysis have showed that, the most important factor organizing studies of upper level readers organizing of outdoors lessons is in the Biological period, because the Biological period lessons have their characteristic and is most important in the Biological subjects with their personality and the young for the modern description Natural science of the world should be opened and it has dependent to the practical.

According to the results of the study, the ways of trainings of outdoors period is the Biology in organizing of new theoretical sciences make the pupils tweets practically.

Keywords: article, research, ways, methods, interactive conception, organizing, outdoors lessons, practical, teacher, activity, personality, duration, person, geology, lessons, speech etc.

Дар бораи муаллиф:

Эшонов Салимҷон Ҳокимович - унвонҷӯи кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, Сурога ш. Душанбе хиббони Рӯдакӣ 121, 734003 Тел: (+992) 918928781, E – mail: salim.eshonov.87@mail.ru

Сведения об авторах:

Эшонов Салимҷон Ҳокимович - соискатель общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. Адрес г.Душанбе проспект Рудакӣ 121, 734003 Тел: (+992) 918928781, E- mail: salim. eshonov.87@mail.ru.

About the author:

Eshonov Salimjon Hokimovich - postgraduate student of Pedagogical department of general University Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Dushanbe city, Rudaki Avenue 121, 734003 Phone: (+992) 918928781, E – mail: salim.eshonov.87@mail.ru.

ТДУ 372. 871

РОҲҲОИ ТАШАККУЛИ ДОНИШҲОИ ИБТИДОӢ АЗ ФАНҲОИ ТАБӢЙ ДАР ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР ҶАРАӢНИ ДАРСИ САНӢАТ ВА МЕӢНАТ

Бегимов Ӣ. Ӣ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Технология ва методикаи таълими он бо санъат ва меҳнат робитаи зич ва ногусаста бо таълиму тарбия дорад. Омӯзиши санъат ва меҳнат дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ барои ташақкул ёфтани асосҳои ҷаҳонбинии илмӣ мусоидат намуда, қобилияти азхудкунии онҳоро инкишоф медиҳад ва муносибати онро бо фанҳои табиӣ пайдо менамояд. Шиносоии аввалини хонандагони синфҳои ибтидоӣ бо сарчашмаҳои пайдоиши ҷузъиёти ғуноғуни марбути фанҳои табиӣ ба ҳаёт наздик ва рӯйдодҳои муҳити атроф заминаи асосӣ мегузорад. Хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар асоси омӯзиши фанни санъат ва меҳнат бо баъзе

қонуниятҳои табиат шинос шуда, татбиқи донишҳои азхудкардаашонро ҳангоми таълими фанҳои табиӣ меомӯзанд.

Таълими фанҳои табиӣ асосан барои дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ инкишоф додани фаъолияти математикӣ, тасаввуроти эҷодӣ- корона, мушоҳидакорӣ қобилияти гузаронидани мулоҳизаронии ангезиш, ҳулосабарорӣ, таҳлил намудан, умумигардонӣ ва ғайра мусо- идат менамояд [4, - с. 34].

Омӯзиши системаноки фанҳои табиӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо ва гимназияҳо аз синфи ибтидоӣ оғоз меёбад. Аммо раванди ташаққулияти тасаввуроти аввалини фанҳои табиӣ аллакай дар синни томактабӣ шуруъ мешавад. Хонандагон аз хурдсолӣ дар бораи мафҳумҳои ҳаракат, суръат, қувва, энергия, таъвоноӣ, оинаи нилгун, радио, кайҳон ва ғайра шунидаанд. Шиносии амалии хонанда- гони хурдсол бошад, ҳангоми бозии онҳо бо ҳамдигар асосан бо бозичаҳои техникӣ оғоз меёбад.

Баъдан ин тасаввуроти хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар натиҷаи таълим ва инкишофи ҳамаҷонибиашон оҳиста-оҳиста бо мафҳумҳои одитарини фанҳои табиӣ таъдил меёбад. Аз ин лиҳоз, ба ақидаи мо, дар ин синну сол шавқ ҳаваси хонандагони синфҳои ибтидоиро бо муҳтавои фанҳои табиӣ бедор намуда, онҳоро то як андоза ба омӯзиши фанҳои зикршуда омода намудан мувофиқи мақсад мебошад.

Барномаи «Санъат ва меҳнат» дар синфҳои ибтидоӣ, тавре ки маълум аст, ба муносибати бештар муассир будани хонандагон бо амалҳо, усулҳо ва амалиёте, ки дар дарсҳои санъат ва меҳнат иҷро карда мешаванд, диққат медиҳад. Ҳамаи ин ба ташаққули ғояҳои ибтидоӣ дар фанҳои табиӣ ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ мусоидат мекунад.

Барои он ки хонанда шахсан кор кунад, дониши амиқ доир ба фанни мазкур ва малакаҳои умумӣ дошта бошад, бояд объект ва равандҳои меҳнатро дарк карда таъвонад. Аз ин лиҳоз, зарурияти ошкор кардани робитаи пояҳои илм ва меҳнат ба миён меояд. Алоқамандии омӯзиши асосҳои илм ва кори иҷтимоии ғойданоки хонандагон воситаи муҳими тарбияи политехникӣ мебошад.

Мундариҷа, шаклҳо ва усулҳои татбиқи амалии таълими поли- техникӣ ҳамеша дар маркази диққати илмҳои педагогӣ буданд ва мемуранд. Аммо, имрӯзҳо масъалаҳои зиёди марбут ба татбиқи принсипи политехникӣ дар таълими асосҳои илм дар мактабҳои олии ҳанӯз ҳалношуда ва номуайянанд. То ба имрӯз, дар бораи принсипи тарзи омӯзиш, ки ба воситаи он бо соҳаҳои асосии истеҳсолот ҳам назарӣ ва ҳам амалӣ ҳанӯз ҳам фаҳмиши умумӣ вучуд надорад, таърифи ҳамаҷонибаи аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва усулҳои татбиқи он вучуд надорад.

Муҳтавои таҳсилоти политехникӣ дар мактаб аз сатҳи рушди технология ба маҷмӯъ ва самтҳои муайянкунандаи он вобаста аст.

Вазиғаҳои асосии таълими санъат ва меҳнат дар марҳилаи ҳозира аз шинос кардани хонандагон бо равияҳои илмӣ соҳаҳои асосии истеҳ- солоти муосир, ташаққул додани малакаҳои кор бо намудҳои маъмул- тарини асбобҳо, ташаққули тафакқури эҷодӣ, илмию техникӣ, фарҳанги умумии хонандагон, дониши иқтисодиёти истеҳсолот, масъалаҳои экологӣ ва ғайра мебошад [4, - с. 126].

Дар таълими санъат ва меҳнат принсипи политехникӣ баланд бардоштани сатҳи илмӣ мазмуни таълим, муайян намудани асосҳои илмӣ соҳаҳои пешбари иқтисодиёти миллӣ ва технологияҳои нав, шинос намудани хонандагони хурдсол бо самтҳои асосии пешрафти илмӣ-техникӣ, мустаҳкам намудани заминаи таҷрибаии курс, ки ташақ- кул ва рушди малакаҳои амалии мактабчагони хурдсолро таъмин менамояд.

Муҳтавои ин фан барои шинос кардани хонандагон бо равияҳои илмӣ соҳаҳои асосии истеҳсолот дар бисёр равандҳо ва ташкили меҳнат имкониятҳои васеъ фароҳам меорад. Дар шароити муосир чунин соҳаҳои пешрафтаи санъат ва меҳнатро фарқ кардан мумкин аст, ки қонунҳои фанҳои табиӣ аз заминаи илмӣ онҳо, ба монанди муҳандисӣ, асбоб- созӣ, дастгоҳҳои идоракунии автоматӣ, радио, оинаи нилгун, нақлиёт ва ғайра истифода мебаранд.

Курси санъат ва меҳнат шиносоиро бо хусусиятҳои механикии маводҳои муҳталиф таъмин менамояд. Омӯзиши амиқи неруи барқ ба хонандагони хурдсол имкон медиҳад, ки бо

унсурҳои радиоэлектроника ва автоматика (дастгоҳҳои электронӣ, принсипи кори онҳо дар схемаҳои одии электроника, автоматика ва алоқа) шинос шаванд.

Барои мустаҳкам кардани самти политехникии ҷараёни санъат ва меҳнат, ҷамъбасти кардани дониши мазмуни физикию техники ва тақвият додани нақши маводи таълимии мундариҷаи политехникӣ дар асоси барнома мавзӯҳои «Муҳарриқҳои гармӣ», «Истеҳсол, интиқол ва истифодаи неруи барқ»-ро дар бар мегирад.

Курси санъат ва меҳнат барои тарбияи хонандагони хурдсол малакаҳои амалӣ имкониятҳои васеъ дорад, зеро хонандагон микдори зиёди корҳои амалӣ, аз ҷумла мундариҷаи онҳоро иҷро мекунанд. Дар дарсҳои санъат ва меҳнат малакаҳои зерини политехникиро ташаққул додан мумкин аст: истифодаи манбаъҳои барқ, гармӣ, схемаҳои электротехникӣ; андозагирии бузургӣ ва истифодаи воситаҳои ченкунӣ, ки дар ҳаёт васеъ истифода карда мешаванд (динамометр, тарозу, манометр, дастгоҳҳои ченкунии электротехникӣ ва ғайра) [3, - с. 26].

Имконияти курси санъат ва меҳнати синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсей, гимназия барои ҳалли мушкилоти таълими политехникӣ, ки дар барнома оварда шудаанд, шартӣ зарурӣ мебошанд, вале барои татбиқи бомуваффақияти он кофӣ нестанд. Ин як силсилаи томи шароити педагогиро талаб мекунанд. Ба онҳо асосан дохил мешаванд: а) дарки амиқи вазифа ва моҳияти таълими политехникӣ дар марҳилаи кунунии рушди ҷомеа аз тарафи устод; б) омӯзиши ҳуби политехникии омӯзгори технология дар синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсей, гимназия. Вай бояд соҳаҳои асосии истеҳсолоти ҳозиразамонро, принсипҳои кори мошинҳо, дастгоҳҳо, ки дар ҳоҷати халқ васеъ истифода мешаванд, донанд ва дорой малакаҳои политехникӣ бошад, ки бояд дар байни хонандагони хурдсол инкишоф дода шавад; в) дониши омӯзгор аз методикаи таълими политехникӣ, аз ҷумла: равишҳои интиҳоби дарсҳои маводи политехникӣ; системаи восита ва усулҳои иҷрои он бо хонандагони хурдсол; усулҳои ташаққули хусусияти политехникии малакаҳои хонандагон; г) мавҷудияти заминаи зарурии моддӣ, воситаҳои дидактикӣ барои шинос кардани хонандагон бо ҷузъиётҳои физикии соҳаҳои асосии истеҳсолот, принсипҳои кори дастгоҳҳо ва дастгоҳҳо, ки дар соҳаҳои гуногуни санъат ва меҳнат васеъ истифода мешаванд; ғ) кори муназзам ва мутамаккизи устод оид ба татбиқи таълими политехникии мактаббачагон, қобилияти истифодаи шаклҳои гуногуни таълим барои ин мақсадҳо (дарсҳо, конференсияҳо, семинарҳо, экскурсияҳо ва ғайра).

Ҳангоми интиҳоби маводи политехникӣ дар раванди дарсҳо, ба назари мо, омӯзгор бояд принсипҳои зеринро истифода бурда тавонад:

а) иттилооти техникӣ бояд бо маводи барномавӣ ба таври органикӣ пайванд карда шавад, амиқ ва бе вайрон кардани система ва мантиқи курси санъату меҳнат муайян карда шавад; б) маводи интиҳобшудаи техникӣ хонандагонро бо соҳаҳои асосии пешомадноки санъат ва меҳнати муосир (таҷҳизоти кӯҳӣ, мошинасозӣ, кишоварзӣ, алоқа, асбоб-созӣ ва ғайра) бо истифодаи автоматика, телемеханика ва технологияҳои электронӣ онҳоро шинос намояд; шинос шудан бо тамоюлҳои рушди технологияи муосир, ифшои ҷузъҳои асосии истеҳсолот (таҷҳизот, технология, ва ғайра); дар дастгоҳ хусусиятҳои умумӣ ва принсипҳои кори дастгоҳҳои мухталифро нишон диҳед (масалан, дар дастгоҳ ва принсипи кори муҳарриқҳои гуногуни барқӣ, трансформаторҳо, муҳарриқҳои гармӣ, новобаста аз майдони истифодаи онҳо), инчунин фарқиятҳо ва хусусиятҳои таркибии онҳоро муайян кунанд; вобаста ба мақсад ва шароити истифодашуда; дастрасии хонандагон барои фаҳмидан ва вақти зиёдеро барои баррасӣ талаб намекунад; в) дар ҷойҳои мувофиқе, ки хонандагонро бо корхонаҳои Ватани худ, ашхосе, ки таҷҳизотро идора мекунанд ва инчунин маводи таърихиро шинос мекунанд, ҷойҳои мувофиқ бояд ёфт. Ин мавод барои хонандагони хурдсол наздиктар, дастрас ва бештар фаҳмо аст, он яке аз воситаҳои пайвастанӣ таҳсилот бо ҳаёт хидмат мекунанд ва ба хонандагон дар рушди фанҳои табиӣ ёрӣ мерасонад.

Барои шинос кардани хонандагон бо асосҳои илмӣ санъат ва меҳнат, принсипҳои дастгоҳ ва кори дастгоҳҳо, мошинҳо ба андешани мо, роҳи василаҳои зеринро истифода бурдан лозим аст:

1. Шарҳи устод оид ба принципи амали дастгоҳҳо, мошинҳо, дар иртибот бо истифодаи санъат ва меҳнат, зиндагии падидаҳои ҷисмонӣ ва қонунҳои омӯхташуда. Дар ин ҳолат, омӯзгор плакатҳо, слайдҳо, филмҳо, тарроҳӣҳо ва моделҳои мавҷудай насби техниқиро истифода мебарад.

2. Ҳисобот ва иншоҳои хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди дарсҳо, конференсҳо, семинарҳо дар бораи дастовардҳои навтарини санъат ва меҳнат, истифодаи падидаҳо ва қонунҳои дар соҳаҳои алоҳида, муҳандисӣ, коммуникатсия, тиб ва ҳаёти ҳаррӯза омӯхташуда. Варақаҳои хонандагони синфҳои болоӣ инчунин бо намоиши плакатҳо, моделҳо, слайдҳо, филмҳо ва ғайра ҳамроҳ мешаванд.

3. Ҳалли мушкилот бо мундариҷаи политехникӣ дар раванди дарсҳо ва машғулиятҳои беруназсинфӣ. Дар чараёни ҳалли мушкилот бо мундариҷаи политехникӣ хонандагонро бо принципи қори иншооти муайян, бо истифодаи падидаҳо, қонунҳо ва хусусиятҳои омӯхташуда дар равандҳои санъат ва меҳнат шинос кардан мумкин аст.

4. Қорҳои амалии хонандагон барои омӯختан ва васл намудани моделҳои мавҷудай дастгоҳҳо ва дастгоҳҳои техникӣ (занги барқ, фото- элементҳо ва ғайра). Дар сурати ҷамъоварӣ намудани чунин дастгоҳҳо хонандагон дар бораи принципи қори онҳо маълумоти бештар мегиранд. Аммо, муҳим он аст, ки хонандагон инчунин бо самтҳои истифодаи дастгоҳҳои техникӣ, аҳамияти истифодаи онҳо дар автоматонии истеҳсолот, идоракунии равандҳои технологӣ ва назорати рафти онҳо шинос шаванд. Дар чараёни иҷрои чунин қор хонандагон малақаҳои амалиро ҳосил мекунанд.

5. Яке аз воситаҳои муҳими тарбияи политехникӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсей, гимназия ин сафари саёхатӣ буда, шуури хонандагонро бо ғояҳои возеҳ дар бораи истеҳсолоти муосир бой мегардонад ва имкон медиҳад, ки падидаҳои қонунҳои дар амал омӯхта- шударо бинанд.

6. Вазифаи хонагӣ бо мундариҷаи политехникӣ метавонад барои муайян кардани истифода дар хонаи дастгоҳҳо, мошинҳо, растанӣҳо омӯхта шавад (масалан, гармкунакҳои электрикӣ, муҳаррикҳои барқӣ, асбобҳои ҷенкунӣ - тарозу, термометр, ҳисобкунакҳои барқӣ ва ғайра). Ҳамзамон, муҳим он аст, ки хонандагон дар ҷустуҷӯи политехникии умумӣ дар истифода ва ҷобачогузори дастгоҳҳо ва хусусиятҳои марбут ба шароити қор ҷустуҷӯ намоянд.

7. Истифода бурдани таҷрибаи шахсии хонандагон ва дониши онҳо аз васоити ахбори омма (рӯзномаҳо, пахши радио, оинаи нилгун), тамошои филмҳои маъруфи илмӣ.

8. Ташкили хониши адабиёти бадеӣ ва техникӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ.

9. Фаъолиятҳои беруназсинфӣ хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо барои васеъ кардани уфукҳои политехникии хонандагон ва омодагии онҳо ба фаъолияти амалии оянда имкониятҳои васеъ фароҳам меоранд. Дар соҳаҳои гуногун қор мекунанд - муҳандисони барқ, муҳандисони радио, тарроҳони бозичаҳои электромеханикӣ, бачаҳо дониши худро дар соҳаҳои мухталифи илм, техника, кишоварзӣ меафзоянд ва малақаҳои зарурӣ барои омодагӣ ба ҳаёт, қори фаъолони ва эҷодиро фаро мегиранд.

Дар раванди дарси санъат ва меҳнат хонандагони синфҳои ибтидоӣ бояд истифодаи қонунҳои омӯхташударо барои таҳлили зухуроти гуно- гун дар ҳаёти ҳаррӯза ёд гиранд. Ба онҳо супориш дода мешавад, ки танзими одии таҷрибаҳои ҷамъоварӣ кунед, расмҳо, нақшаҳо, ҳисоб- ҳоро иҷро кунед, баъзе асбобҳои истифода баред, истифодаи манбаъҳои барқӣ ва қоидаҳои беҳатариро риоя кунед ва ғайра, ҳамаи ин ба ташаққули малақаҳо алоқаманд аст.

Ҳангоми ташаққули малақаҳои амалӣ аз намоиши дастгоҳ, дастур, намоиши амалҳо, қоидаҳои татбиқи онҳо, инчунин машқҳои ибтидоии амалӣ барои иҷрои амалҳо таҳти роҳбарии омӯзгор истифода мешаванд. Малақаҳо ҳамчун амали собит ва хуб омӯхташуда ҳангоми иҷрои тақрири фаъолият ташаққул меёбанд. Аз ин лиҳоз, ҳангоми ташаққули малақаҳо, шумораи машқҳо ва тақсими онҳоро дар вақт ба назар гирифта бамаврид аст.

Ҳамаи инҳо барои таппакули ғояҳои ибтидоӣ дар фанҳои табиӣ ҳангоми таълими санъат ва меҳнат дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ роҳ медиҳанд.

Ҳоло мо нишон медиҳем, ки ин корро ҳангоми таълими санъат ва меҳнат дар синфҳои ибтидоӣ чӣ гуна анҷом додан мумкин аст. Мушоҳидаҳо ва таҷрибаҳои содатарин дар раванди дарси санъат ва меҳнат, масалан, мушоҳидаҳо ва таҷрибаҳо бо мақсади таппакули ғояҳои ибтидоии хонандагони синфҳои якум дар бораи пайванди риштаҳои ҳезум ва бофтаи матоъ гузаронида шудаанд.

Дар яке аз дарсҳои санъат ва меҳнат ба хонандагон часпакҳои хурди доғҳо, рангҳо ва дигар матоъҳо бо матоъҳои одии аз риштаҳои бофташуда ва инчунин коғазҳои ранга бо ду ранги муқобил дода шуда- анд. Илова ба ин, қайчӣ, қалам ва ширеш, ки ҳар як хонанда ҷаҳорҷӯбаи бофандагии хонагӣ аз картон дар яке аз дарсҳои пешини санъат ва меҳнат дошт, барои баъзе мушоҳидаҳо, ҳалқаҳои одӣ истифода карда шуданд.

Дар суҳбати муқаддимаӣ омӯзгор барои омӯхтани нуқтаҳои муҳим аз ҷониби кӯдакон ноил мешавад: барои зуд ва хубтар дӯхтан, гулдӯзӣ ва умуман, дуруст коркард кардани матоъҳо ва чизҳои аз онҳо сохташуда, шумо бояд донед, ки чӣ гуна матоъҳо чӣ хусусиятҳо доранд, ин хусусиятҳоро ҳангоми истифодаи матоъ бояд ба назар гирифт. Барои расидан ба мақсадҳои гуногун омӯзгор дар ин суҳбат чанд намунаи возеҳ нишон медиҳад, ки то чӣ андоза донишмандони хосиятҳои матоъҳои гуногун ҳангоми интихоби либос барои онҳо (тобистона, зимистона, қорӣ, истироҳатӣ, варзишӣ ва ғайра) муҳим аст.

Ба таҷрибаи ҳаёти хонандагонро сафарбар карда, омӯзгор пеш- ниҳод менамояд, ки онҳо аз кадом навъи матоъҳо пӯшидани куртаҳои зимистона, тобистонаро аз тарафи дӯстону хешовандони худ ёд гиранд.

Баъд омӯзгор вазифаро шарҳ медиҳад ва усулҳои гузаронидани мушоҳидаи аввалро нишон медиҳад: хонандагон бояд рӯйпӯшҳои доқа ва риштаро мустақиман ва дар зерӣ рӯшноӣ бодикқат аз назар гузаронанд ва сипас тавассути шишаи қалонсоз ин амал анҷом дода шавед. Хулоса ба таври дастаҷамъӣ таҳия шудааст: матоъ аз риштаҳои бо ҳам пайваستا иборат аст.

Хонандагон рӯйпӯшҳои матоъро бо содатарин амал бофта-гулдӯзӣ кардан ва ғайраро месанҷанд. Хулоса боз таппакул меёбад ва ин матоъҳо сохти якхела доранд, аз риштаҳои бо ҳам пайвастшуда ибора -танд.

Омӯзгор хонандагонро даъват менамояд, ки риштаҳои ҷудогона барои дарздӯзӣ ранг ё рӯйпӯшро гиранд. Вазифаи мушоҳида аз он иборат аст, ки маҳз чӣ тавр риштаҳо бо ҳам мепайвандад (баъзеи онҳо дар паҳлу ҷойгиранд). Ғайр аз он, пас аз намоиш додани усулҳои кор ҳамчун омӯзгор, хонандагон дар канори яке аз канори ғулӯлача мегузаранд (барои он ки ин канор бо ришта бурида мешавад). Боз як хулосаи дигар бармеояд: риштаҳо дар матоъ ба тарзи муайян ҷобачо карда мешаванд - баъзе риштаҳо ба самти дарозӣ ва дигарашон ба самти кӯтоҳ мегузаранд.

Акнун мо метавонем саволеро ба вучуд оварем, ки ба ҷамъоварӣ оварда мерасонад: барои гирифтани матоъ аз ришта чӣ кор бояд кард? (Ин риштаҳо бояд бофташуда бошанд). Устод меғӯяд, ки истехсоли матоъ ба бофандагон мансуб аст. Онҳо ин корро дар лӯлаҳои маҳсус иҷро мекунанд.

Татбиқи ғояҳои бачагона дар бораи раванди бофандагӣ ва тарроҳии матоъ манфиати зиёде дорад. Ин чорӣ кардани як намуди лӯла аст - ҷаҳорҷӯбаи одии бофандагӣ. Аз ҷаҳорҷӯбаи бофандагии хонагӣ, ки хонандагон аз картон сохтаанд, онҳо қори каме амалӣ мекунанд: дар ҳафт риштаи буридашудаи пешакӣ (барои осонӣ ва суръати кор, шумо танҳо аз ҳафт то даҳ риштаро дароз карда метавонед) онҳо се ё чор қатори риштаҳоро дароз мекунанд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки барои мустаҳкам намудани дониши хонандагон дар бораи матоъ ва раванди истехсоли он, даъват кардани кӯдакон аз он иборат аст, ки гилеми хурд аз тасмаҳои ҳамворшудаи коғазҳои ранга созанд (тарроҳӣ ва тартиби истехсолии чунин қолинҳо маълуманд).

Мушоҳидаҳо ва таҷрибаҳои содатарин имкон медиҳанд, ки хонандагон дар бораи ришта донишхое ё маълумоте доранд, такмил карда шаванд, тибқи нақшаи зерин амалӣ карда мешавад. Дар суҳбати муқаддимаӣ, омӯзгор талаб мекунад, ки хонандагон дар хотир дошта бошанд, ки нахи матоъҳо аз ришта таркиб меёбанд ва асосан бо маводе, ки аз риштаҳо сохта шудааст, фарқ мекунанд. Матоъҳо аз пахта, картон, папм, абрешим ва ғайра иборатанд.

Дар ҳамин суҳбат маълум мешавад, ки хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар бораи риштаҳои дӯзандагӣ, гулдӯзӣ, бофтан, чӣ тасаввурот доранд. Барои ба тартиб даровардани пешниҳоди кӯдакон, истифодаи намоиши коллексияи риштаҳоро бо ғуруҳбандӣ аз рӯи намуд, ғафсӣ, ранг, мақсад истифода бурдан мумкин аст.

Хонандагон ғилдиракҳои дӯзандагии рангҳои якхела, вале ғафсҳои гуногунро дар мизҳои худ (№ 10, 40 ва 80) меомӯзанд ва ба хулоса меоянд: донишманди шумораи риштаҳо, ғафсии онҳоро муайян кардан мумкин аст. Хонандагон минбаъд муайян мекунанд, ки риштаи ғафс шумораи кам дорад ва баръакс.

Хонандагон инчунин изҳор мекунанд, ки риштаҳо сафед, сиёҳ ва ранга мебошанд. Савол ғавран муҳокима карда мешавад, ки бо кадом мақсад риштаҳои сафед (дӯхтани либос, дафтару китоб), ки дар он ашӯҳои сиёҳ бо риштаҳои ранга дӯхта шудаанд, дар кучо истифода мешаванд?

Марҳилаи навбатӣ мушоҳида ва содатарин таҷрибаҳои хонандагон дар муқоиса ба зичӣ, ғафсӣ ва қуввати бофтаҳои матоъ мебошад.

Ҳангоми бо бодикқат дида баромадани намунаҳои матоъ шумо чиро мушоҳида карда метавонед? - омӯзгор саволи умумӣ мегузорад ва ғавран ба хонандагон маслиҳат медиҳад, ки ранг ва ҳолати рӯи бофтаро муайян созанд, онҳоро ҳис намоянд, ба рӯшноӣ нигоҳ кунанд, кӯшиш намоянд, ки риштаҳои ҷудогонро кашанд ва ғайра.

Дока аз матоъҳои хеле нодир аст ва тунуку нафис - гуфтанд хонандагон. - Сатин – назар ба дока маводи бештар зичтар аст.

- Зичии матоъро чӣ муайян мекунанд?

Хонандагон ба хулоса меоянд: зичии матоъ аз ғафсии риштаҳо, ки аз он матоъ ҳосил мешавад, инчунин аз он, ки риштаҳо дар матоъ то чӣ андоза наздиканд, ба ҳамдигар чӣ қадар саҳт фишурда мешавад, вобаста аст.

Чӣ тавр ришта аз ғафсӣ фарқ мекунад, хонандагон аллакай меомӯшанд: онҳо ин масъаларо дар яке аз дарсҳои пешин омӯхтаанд. Ҳоло онҳо матоъҳоро ғафс ва тунук меҳисобанд. Омӯзгор супориш медиҳад, ки муайян кунед, риштаҳои ҷудогонро аз намунаҳои матоъҳои гуногун. Хонандагон якҷоя мустақиман ба хулоса меоянд: - ғафсӣ аз матоъ ва ғафсӣ аз риштаҳо, ки аз он матоъ сохта шудааст, ҳосил мегардад.

Ба хонандагони синфи дуюм дар бораи маводи табиӣ аз нахҳои абрешим ва папм маълумот дода шуда, омӯзгор ба дониш ё, ки оид ба матоъҳо аз нахҳои растанӣ, ки хонандагон дар синфи I гирифтаанд, таъя мекунад. Хеле муҳим аст, ки хонандагон таснифи умумии маводи омӯхташударо бо ҳадаф, миқёс, пайдоиши ашӯи асосӣ ва албатта, аз рӯи хусусиятҳои муҳими сифатӣ ва ҳосиятҳои асосӣ омӯзанд.

Хонандагони хурдсол донишҳои дар синфи якум бадастовардари ёд медиҳанд, онҳо аллакай меомӯшанд, ки матоъ аз риштаҳо сохта шудааст ва риштаҳо аксар вақт аз пахта тайёр карда мешавад.

Дар синфи дуввум доираи дониши хонандагон дар бораи ҳосиятҳои мавод, ки бо онҳо дар раванди дарсҳои санъат ва меҳат баҳусус матоъ ва дигар маҳсулоти бофандагӣ тадриҷан васеъ шуда истодааст. Аз ин лиҳоз, дар баробари таҷаккули малакаҳои технологӣ дар дӯзандагӣ, омӯхтани ҳосиятҳои матоъ, шиносӣ бо абрешим, матоъҳои папмин ва истифодаи онҳо дар хоҷагии халқ ва дар ҳаёти ҳаррӯза мавқеи зиёд дорад. Ин дониш ба хонандагон дар ҷараёни кори амалӣ, ҳикояҳо ва гуфтугӯҳои омӯзгор ҳамроҳӣ карда мешавад, чун қоида бо намоиши матоъҳо ва намунаҳои матоъ.

Омӯзгор баррасии папму пахтаро пешниҳод мекунад, диққати хонандагонро ба он равона месозанд, ки папму пахта, мисли қоғаз, маводи нахдор аст. Он аз нахҳои тунук иборат аст. Барои сохтани риштаи дароз бояд шумо эҳтиёткорона якҷанд нахҳоро бидуни

тамоми пораи пашму пахта кашед ва онҳоро дар як самт бо ангушти калон ва ангуштони дасти ростатон ба риштаи ғафс табдил диҳед. Хонандагон аҳамият медиҳанд, ки чӣ қадаре, ки шумо сар кунед, ришта мустаҳ- камтар ва нармавтар мешавад.

Ҳамин тариқ, усули хеле одии истеҳсоли риштаҳои хонагӣ аз тӯби пахта анҷом дода мешавад. Омӯзгор мегӯяд, ки дар фабрикаҳо риштаҳо ба дастгоҳҳои махсус кашида ва истеҳсол карда мешаванд. Риштаҳо хеле ҳамвор ва пойдор мебошанд. Агар ба шумо риштаҳои пойдортар лозим бошад, якчанд риштаҳоро ба ҳам пайванд кунед. Ҳамин тавр риштаҳои намудашон гуногун таҳия мешаванд: се, чор, шаш.

Риштаҳо бо рақамҳои гуногун омадаанд: №№ 80, 60, 50, 40, 30, 20, 10. Рақамҳои риштаҳои дӯзандагӣ аз ғафсии ришта вобастагӣ доранд. Риштаи № 10, ки ғафс ва мустаҳкам аст, барои духтани матоъҳои ғафс ва риштаи борики № 80 барои матоъҳои нафис истифода мешавад. Ҳамин тавр, барои духтани либосҳо аз матоъҳои фарсудашуда, барои духтани тугмаҳои либосҳои берунӣ ва ғайра риштаҳои № 10 истифода карда мешаванд ва ҳангоми дӯхтани либосҳо аз матоъҳои хеле тунук риштаҳои № 80 истифода мешаванд.

Дар синфи II ҳангоми дарсҳои санъат ва меҳнат муқоиса бо матоъҳо ва қоғаз аз ҷиҳати қавӣ, чандирӣ (тағйирпазирӣ), сохтори мушоҳидаҳо ва таҷрибаҳо гузаронида мешаванд. Ва ин кор ба баланд шудани сатҳи огоҳии кӯдакон дар интиҳоби мавод барои кори амалӣ ва муайян кардани усулҳои татбиқи он мусоидат мекунад.

Хонандагон бошад, матоъҳо ва қоғазҳои тақрибан якхеларо тайёр мекунанд. Омӯзгор онҳоро ташвиқ мекунад, ки қоғаз ва матоъро аз ҳам- дигар фарқ карда тавонанд. Онҳо қоғазро бе душвории зиёд ҷудо мекунанд ва танҳо дар мавридҳои кам будани матоъ. Хулоса бароварда мешавад: матоъ нисбат ба қоғаз қайштар аст. Бо пешниҳоди устод, хонандагон ду ё се мисоли истифодаи қобилияти зиёдшуда (нисбат ба қоғаз) меҷӯянд. Чунин мешавад, ки дар ин ҳолат омӯзгор бояд чунин саволҳои пешакӣ диҳад:

Чаро муқоваҳои китобҳо ва ҷуздонҳо аз қоғаз нею аз матоъ сохта шудаанд? (Агар маҷозан гирем, он муқова пӯшидани либосҳои китоб аст. Ин либос бояд пойдору зебо бошад. Бояд сугунмуҳраи шерози бастаи китоб чандир (қайш) бошад, вагарна китоб зуд вайрон ва саҳифаҳо ҷанда мешаванд.)

Солҳои охир дастпӯшакҳои қоғазӣ, дастмолҳо, рӯймолҳо, ки бо- муваффақият ҳамон маҳсулоти матоъро иваз мекунанд, хеле маъмул гаштаанд. Ва чаро шумо наметавонед қоғазро барои либос, либоси мулоим - мизу диван истифода баред? (Дастпӯшакҳои қоғазӣ, дастмолҳо ва рӯймолҳо хеле арзон мебошанд, онҳо танҳо як маротиба истифода мешаванд. Зарурати дароз кардани онҳо вучуд надорад. Либос, картон, пардаҳо, мебеласоз бояд муҳлати тӯлонӣ дошта бошанд. Аз ин рӯ, барои онҳо матоъҳои доро интиҳоб карда мешаванд).

Вақте ки қоғаз ва матоъ тар шаванд, чӣ гуна тағйирот рух медиҳад?

Барои ҷавоб додан ба ин савол, ҳангоми дарси санъат ва меҳнат таҷрибаҳои зеринро гузарондан мумкин аст. Як порча қоғаз ва як пора матоъ ба об тар карда шудаанд. Қоғазӣ тар ба осонӣ тағйир меёбад - қудрати он ҳангоми тар шудан коҳиш меёбад. Намнок кардани матоъ ба қувваташ таъсир намерасонад. Хонандагон ба ёд меоранд, ки пораҳои матоъро бо ғунҷоиши оби зиёдтарӣ шуста бурдан мумкин аст. Дар ин маврид чунин хулоса баровардан мумкин аст: ҳангоми қоғазҳоро бо ширеш тоза кардан, онҳо аз сабаби нафӣ намнок мешаванд, ки қуввати онҳоро коҳиш медиҳад. Аз ин лиҳоз, ин қисмҳоро ҳангоми ҷойгир кардан бодикқат нигоҳ доред, то намнокиро қашол надидед.

Гузаронидани таҷриба, ба хонандагон имкон медиҳад, ки ҳангоми ёзидани матоъ ба самти тӯлӣ (дар қатори риштаҳо) ба самти баръакс (бо риштаҳои матоъ) камтар мешавад. Ин хусусан дар бофтаҳои тунук ба назар мерасад. Барои возеҳии бештар, дар хатти матоъ ду хатти мутақобилан перпендикуляр, ки дар баробари риштаҳои ҷингила ва бофанда кор мекунанд, кашида мешаванд. Дар ин хатҳои рост хатҳои дарозии баробарро бо ченак гузоред, масалан ҳар кадоме аз 15 см васлро дар як самт кашед ва масофаи байни онҳоро мувофиқан муайян намоед, пас тасмари ба самти перпендикуляр дароз карда ва қисми дуҷумро чен кунед. Натиҷаҳои андозагириро муқоиса карда, хулосаи мувофиқ бароред.

Омӯзгор бо истифода аз ду ё се мисол дар асоси таҷрибаи шоғирдон аҳамияти донишони ин хусусиятҳоро ҳангоми коркарди матоъ нишон медиҳад.

Хонандагони синфи III дар бораи хосиятҳои маводҳои гуногун ғояҳо ва донишҳои нав чамъ меоваранд, ин хусусиятҳоро дар чараёни кори таҷрибавӣ, одитарин таҳқиқотҳо ва мушоҳидаҳо муқоиса мекунанд ва хулосаҳои мустақилона ба даст меоранд. Ин маълумоти ибтидоӣ дар бораи матоъҳои сунъии синтетикӣ, шиносӣ бо хосиятҳои онҳо, пайдоиш ва истифодаи онҳо мебошад.

Омӯзгор дар бораи истеҳсоли матоъ, дар бораи намудҳои асосии бофтани одии риштаҳо аз матоъ (ҳамвор, қатор, атлас ва ғайра) маълумоти мухтасар медиҳад, мафҳумҳои «рӯй» ва «тарафи чап»-ро муаррифӣ мекунанд.

Баъд аз он хонандагон таъшиқот карда мешаванд, ки пораҳои матоъро дар рӯшноӣ тафтиш намоянд. Баъзе матоъҳо дурахшон мешаванд, баъзеҳо не. Дар бисёр матоъҳои бофандагии одӣ шумо метавонед ҳисоб кунед, ки дар 1 см ё 2 см чӣ қадар риштаҳои чингила ва бофташуда ҳастанд. Барои ҳисоб кардани риштаҳо дар матоъҳои зичтар, шумо метавонед як шишаи пурбинро истифода баред. Чӣ қадаре ки риштаҳои инфиродӣ (чудоғона) бо ҳам фишурда шаванд, матоъ ҳамон қадар зичтар мешавад. Дар матоъҳое, ки аз пӯштбандии сайёҳӣ сохта шудаанд, риштаҳо ба якдигар чунон фишурда мешаванд, ки об аз байни онҳо намегузарад. Хонандагон ба намудҳои нави бофандагӣ диққат медиҳанд (диаметри сатин, атлас), боварӣ ҳосил кунед, ки бофтаҳои сатин ва атлас зичтар мебошанд, онҳо кӯшиш мекунанд, ки дар ҳар се печутоб як дона созанд - танҳо аз нахҳо бо бофтаҳои одии риштаҳо шумо як қатори ҳамвор ва дақиқ хоҳед кард.

Ҳангоми санҷиши намунаҳои бофтаи ҳар се бофанда ва иҷрои корҳои амалӣ (тахтаҳои қоғазӣ), хонандагон дар бораи намудҳои одии бофтани риштаҳо аз матоъ маълумоти нав мегиранд.

Ба хонандагон дар бораи истеҳсоли матоъ мурочиат намуда, омӯзгор боз ҷаҳорҷӯби бофандагиро нишон медиҳад ва раванди бофандагӣ ро нишон медиҳад. Хонандагон бо консепсияҳои «навӣ риштаҳо» ва «риштаҳои бофташуда» шинос мешаванд. Агар синфҳо бо фоторамкаҳои бофандагии ҳонагӣ таъмин кардан мумкин бошад, пас хонандагон метавонанд ашёҳои худро (қолинҳо, хатҷӯбҳо) барои бофтан истифода баранд. Роҳҳои дигари шинос кардани хонандагон бо раванди бофандагӣ тавсия дода мешавад.

Барои фаҳмидани сохтори бофтаҳои ба ҳам пайвастанӣ риштаҳо дар бофандагон ба хонандагон ёрии хуб мерасонад. Дар аввал риштаҳо, вақте ки ба даст афтанд, ба риштаҳои ғалтак табдил меёбанд. Вақте ки ин риштаҳо ба ҳам пайванданд, возеҳ мушоҳида мешавад, ки чӣ гуна риштаҳо бо риштаҳои бофташуда ба ҳам мепайванданд.

“Шумо медонед - мегӯяд омӯзгор, чӣ гуна муайян кардан мумкин аст, ки риштаҳои асосӣ ва бофтаи матоъ ба кучо мераванд?” Ва он гоҳ ӯ мефаҳмонад, ки матоъро бофтан лозим аст. Ҳангоми бофтан матоъ ба осонӣ дароз мешавад (меёзад) ва ба ҷояш - сахттар. Риштаҳои ҳифзӣ ба ҳам баро-баранд. Онҳо қандакорӣ ва бофти дастро дароз карда, онҳоро бо ғафсӣ ва сифат муқоиса мекунанд. Онҳо ба он аҳамият медиҳанд, ки риштаҳои доғҳоро, мисли он риштаҳои бофандагӣ нигоҳ медоранд. Ҳамин тавр, бо ёрии омӯзгор, хонандагон ба хулоса меоянд: риштаҳои чингила баробари қанор мераванд, матоъ ба самти ғилоф сахттар мешавад, риштаҳои асосӣ мустақамтар ва нармтар мебошанд, бофтаҳо заифтаранд, риштаҳои чингила яксонтар ва зиддтар ҷойгир шуда-анд, риштаҳои бофташуда нобаробар ва қач мебошанд.

Вазифаи навбатӣ муайян кардани намуд ва тарафи нодурусти матоъ мебошад. Барои ин, мизҳо бояд маҷмуи пора-пораҳои ороиши гуногун ва ороиши матоъҳо (пахта, қардон, папм, абрешим, рангҳои одӣ, ҷопшуда, бофташуда, пилла ва ғайра) дошта бошанд.

Хонандагон бодиққат таҳқиқ намуда, муқоисаи ду паҳлуи пайро дида мустақилона ба хулоса меоянд: а) намуди матоъ одатан сатҳи ҳамвор дорад, дарунаш каме мулоим аст; б) дар матоъҳои ҷопӣ, паҳлуҳои пешӣ ба таври равшан аз рӯйи фарқияти намуна муайян бошад; в) шакли бофтан дар паҳлуи нисбат ба дарун бештар равшантар намоён мешавад; г) дар матоъҳои абрешимӣ одатан дар паҳлу ҷойгир аст.

Бо назардошти ин хусусиятҳо, хонандагон ҳангоми истехсоли маҳ- сулот маводно дуруст истифода мебаранд. Яке аз вазифаҳои пешниҳод намудаи омӯзгор ин муайян кардани фарқи байни пахта, папм, матоъ- ҳои абрешим мебошад. Хонандагон ба ҳулосае омаданд, ки матои курта - зиччи ноҳамвор, баъзан печдор, ғафс аст, абрешим - тунук, ҳамвор, лағжанда, зич; матои пахта - борик, ноҳамвор ва ғайра.

Шумо метавонед бозӣ ташкил кунед. “Кӣ метавонад пайдоиши матоъро танҳо бо ламс муайян намоед, бидуни он ки пайдоиши матоъро муайян кунад?” Ва дар ҳалтае аз пораҳои матоъҳои пахтагин ва абрешим гузоред. Хонандагон шикастаҳоро аз ҳалта ҷудо карда, пайдоиши онро тавассути ламс муайян мекунанд ва сипас порчаҳоро ба тамоми синф нишон медиҳанд. Вазифаро тағйир додан мумкин аст: аввал бандҳои абрешимро интиҳоб кунед, баъд пахта ё папм. Чунин бозӣҳои ламс, қобилияти шинохтани намудҳои гуногуни бофтаро инкишоф медиҳанд.

Мушоҳидаҳои одии зерин ин муқоисаи матоъ бо қоғаз аз рӯйи сохтор аст. Мо пешниҳод мекунем, ки пораи хурди папми пахтаро ҷудо карда, онро бо ҷашми одӣ дар нури барқ, сипас тавассути шишаи калон- шакл тафтиш кунем: матоъҳои хурде намоён мебошанд. Ҳангоми аз ҳам ҷудокунӣ, ин нахҳо ба якдигар часпидаанд. Пурра дар ҳар як ришта намоён мебошанд, ки як ришта ба дигараш часпида, бофтаи бехтаринро ташкил медиҳанд. Агар шумо дар зерин матни пурбин назар кунед, инчунин нахро дида метавонед. Хонандагон чунин ҳулоса мекунанд: матоъ ва қоғаз сохтори нахдор доранд.

Бо шарофати содатарин таҷрибаҳо ва мушоҳидаҳо, ки дар дарсҳо ташкил карда шудаанд, хонандагон бо шавқу ҳавас донишҳо мегиранд, наваҳои гуногуни матоъро мураббаъ ва ҷамъоварӣ мекунанд, дар бораи он, ки ин хусусиятҳо дар чараси кор чӣ гуна бояд ба инобат гирифта шаванд, хусусиятҳои сифатии маводно чӣ гуна дуруст ба инобат гиранд, тезтар ва бехтар мешавад. Хонандагон таҳлил ва ҷамъбасти маълумоти дар рафти мушоҳида гирифташуда, муқоисаи бозёфтҳои мувофиқ бо маълумоти мотҳои тамоми таҷрибаи ҳаёти қаблӣ, гурӯҳбандии маводи коркарда- ашро мувофиқи нишонаҳо ва хосиятҳои мушаххаси муҳиме, ки агар шумо меҳод маҳсулоти истеҳсолкардаатонро ба мақсадҳои худ муво- фик намоед, нодида гирифта мумкин нест.

Ҳулоса, барои тапаққул додани шавқу ҳаваси хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди таълими фанҳои табиӣ ба омӯзиши санъат ва меҳнат онҳо маҳфилҳо, озмунҳо ва мусобиқаҳо инчунин гузаронидани машғулиятҳои амалӣ ва беруназсинфӣ аз фанҳои таълимӣ мувофиқи мақсад мебошад. Ҳамаи ин дараҷаҳои омӯхтани ҷанбаҳои политех- никии санъат ва меҳнат хонандагонро вусъат дода, бо онҳо самаранок кор кардан, баланд шудани маҳсулноки ва сифати кори онҳо, муҳимтар аз ҳама - рушди мустиқлият ва маърифатӣ онҳо мусоидат мекунанд. Ба андешаи мо, чунин ҷорабиниҳо ба тапаққули ғояҳои ибтидоии онҳо роҳ кушода дар омӯзиши фанҳои табиӣ аз тарафи хонандагони синфҳои ибтидоӣ сахм мегузорад.

АДАБИЁТ

1. Аквилева Г.Н, Клепинина З.А. Методика преподавание естество- знания в начальной школе. – М.: 2001. -240 с.
2. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований. -М.: Педагогика, 1982. -72 с.
3. Бегимов Х.Х. Маҷмӯи кор бо мактаббачагони хурдсол доир ба шинос кардани онҳо бо ҷузъиёти физика. (Дастури методӣ). – Душанбе: ДДОТ, 2007. -50 с.
4. Богданова О.С. Методика трудового воспитания: (I-IV кл.). Пособие для учителей. -М.: Просвещение, 1964, -206 с.
5. Болотина Л.Р, Латышина Д.И. Методика внеклассной воспитательной работы в начальных классах. -М.: Просвещение, 1978. -128 с.
6. Калинина Г.П. Связь уроков природоведения с уроками трудового обучения при изучении темы: «Конструирование из разных материалов». // Начальная школа, 1984. №2, -с. 47-48.
7. Костоняк С.К. Взаимосвязь изучения физики и трудового обучения в средней школе: Автореф. дисс.... канд. пед. наук. -М.: 1981. -24 с.
8. Кулагин П.Г. Междисциплинарные связи в процессе обучения. -М.Педагогика, 1981. -176 с.
9. Мамбетакунов Э.М. Дидактические основы реализации меж- предметных связей в формировании у школьников естественно-научных понятий. Текст. Учебно-методические пособие. Э. Мамбетакунов. Фрунзе. 1990. 94 с.
10. Мирзоев Б., Бегимов Х. Тарбияи шавқу ҳаваси бачагони хурд- сол ба физика. // Маърифат, 1997. №1-2, -с. 60-62.

РОҲҶОИ ТАШАККУЛИ ДОНИШҶОИ ИБТИДОӢ АЗ ФАНҶОИ ТАБӢЙ ДАР ХОНАНДАГОНИ СИНФҶОИ ИБТИДОӢ ДАР ҶАРАӢНИ ДАРСИ САНӢАТ ВА МЕҲНАТ

Дар мақолаи мазкур ташаққул додани донишҷои ибтидоӣ аз фанҳои табиӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди дарси санъат ва меҳнат барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ мавриди омӯзиши ва таҳлил қарор дода шудааст.

Ҳадафи мақола: *Гуфтан бамаврид аст, ки таълими санъат ва меҳнат дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ барои ташаққул додани асосҳои ҷаҳонбинии илмӣ мусоидат менамояд, қобилияти азхудкунии хонанда- гони хурдсолро инкишоф медиҳад ва муносибати онҳоро бо фанҳои табиӣ вусъат мебахшад.*

Вазифаҳои асосии таълими санъат ва меҳнат дар марҳилаи ҳозира аз шинос кардани хонандагон бо равияҳои илмӣ соҳаҳои асосии истеҳ- солоти муосир, ташаққул додани малакаҳои кор бо намудҳои маъмул- тарини асбобҳо, ташаққули тафаккури эҷодӣ, илмию техникӣ, фарҳанги умумии хонандагон, дониши иқтисодиёти истеҳсолот, масъалаҳои экологӣ ва ғайра мебошад.

Натиҷаи тадқиқот *нишон дод, ки ҷангоми ташаққули малакаҳои амалӣ аз намоиши дастгоҳ, дастур, намоиши амалҳо, қоидаҳои татбиқи онҳо, инчунин машқҳои ибтидоии амалӣ барои иҷрои амалҳо таҳти роҳбарии омӯзгор истифода мешаванд. Малакаҳо ҳамчун амали собит- шуда ва хуб омӯхташуда ҷангоми иҷрои такрории фаъолият ташаққул меёбанд. Аз ин лиҳоз, ҷангоми ташаққули малакаҳо, бояд шумораи машқҳо ва тақсироти онҳоро дар вақташ ба назар гирифта бамаврид аст. Ҳамаи инҳо барои ташаққули гоҷаҳои ибтидоӣ дар фанҳои табиӣ ҷангоми таълими санъат ва меҳнат дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ роҳ мекушоянд.*

Калидвожаҳо: *таҳсилот, дониш, малака, маҳорат, шавқу ҳаваси азхудкунӣ, таҳлил, мушоҳида, раванди таълим, фанҳои табиӣ, санъат ва меҳнат, робитаи байни фанҳои таълимӣ, ташикилӣ корҳои назариявӣ амалӣ, корҳои беруназсинфӣ, воситаҳои дидактикӣ, хонандагони синфҳои ибтидоӣ, омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ, муассисаи таҳсилоти таълимӣ.*

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ НАЧАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ О ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУКАХ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ПРОЦЕССЕ УРОКОВ ИЗБАРАЗИТЕЛЬНОВОГО ИССКУСТВА И ТРУДОВОГО ОБУЧЕНИЯ

В данной статье рассматривается и анализируется формирование базовых знаний по естествознанию у школьников начальных классов в процессе обучения младших школьников искусству и труду.

Цель статьи: *Следует отметить, что обучение искусству и труду в начальной школе способствует формированию основ научного мировоз- зрения, развивает способность младших школьников к овладению и расширению их отношений с естественными науками.*

Основными задачами художественно-трудового воспитания на современном этапе являются ознакомление учащихся с научными нап- равлениями основных направлений современного производства, форми- рование навыков работы с наиболее распространенными видами инструментов, развитие творческого, научно-технического мышления, общая культура, экономика, экология и так далее.

Результаты исследования *показали, что при выработке практи- ческих навыков используются демонстрации устройств, инструкции, демонстрации действий, правила их выполнения, а также базовые практические упражнения на выполнение действий под руководством учителя. Навыки развиваются как проверенные и хорошо усвоенные действия во время повторяющихся действий. Поэтому при отработке навыков важно учитывать количество упражнений и их сроки. Все это открывает путь к формированию основных естественнонаучных представлений в обучении искусству и труду младших школьников.*

Ключевые слова: *образование, знания, навыки, умения, интерес к учебе, анализ, наблюдение, учебный процесс, естествознание, искусство и труд, взаимосвязь дисциплин, организация теоретической и практи- ческой работы, внеаудиторная деятельность,*

учебные пособия, учителя начальных классов, учащиеся начальных классов , учащиеся начальной школы, учебное заведение.

WAYS OF FORMING INITIAL KNOWLEDGE ABOUT NATURAL SCIENCES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN THE PROCESS OF LESSONS OF FINE ARTS AND LABOR EDUCATION

This article discusses and analyzes the formation of basic knowledge in natural science among primary school students in the process of teaching art and work to younger students.

The purpose of the article: *It should be noted that teaching art and work in elementary school contributes to the formation of the foundations of a scientific worldview, develops the ability of younger students to master and expand their relationship with the natural sciences.*

The main tasks of art and labor education at the present stage are to familiarize students with the scientific areas of the main areas of modern production, the formation of skills in working with the most common types of tools, the development of creative, scientific and technical thinking, general culture, economics, ecology, and so on.

The results of the study *showed that when developing practical skills, demonstrations of devices, instructions, demonstrations of actions, rules for their implementation, as well as basic practical exercises for performing actions under the guidance of a teacher are used. Skills develop as proven and well-learned activities during repetitive activities. Therefore, when developing skills, it is important to consider the number of exercises and their timing. All this opens the way to the formation of basic natural-science ideas in teaching art and work to younger students.*

Keywords: *education, knowledge, skills, abilities, interest in learning, analysis, observation, educational process, natural science, art and work, interrelation of disciplines, organization of theoretical and practical work, extracurricular activities, teaching aids, primary school teachers, primary school students , elementary school students, educational institution.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Бегимов Хусен Худойрович-номзади шмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоӣ, Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.т.ел.: (+992) 985762634, E-mail: begimovhusen@gmail.com

Сведения об авторе:

Бегимов Хусен Худоярович -кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой методики начального образования, Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айнӣ, тел.: (+992) 985762634, E-mail: begimovhusen@gmail.com

Information about the author:

Begimov Husen Khudoyarovich -Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Methods of Primary Education, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel.: (+992) 985762634, E-mail: begimovhusen@gmail.com

УДК: 372.8 (575.3)

ТАҲЛИЛИ БАРНОМАҲОИ ТАЪЛИМИ ФАНИИ ФИЗИКА БАРОИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Ашӯров А. Ҳ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С. Айни

Чӣ тавре ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» қайд гардидааст: барномаи таълим – ҳуҷҷатест, ки дар он мазмуни фанни таълимӣ, мақсаду вазифаҳо, тарзи ташкили раванди таълим, талабот ба сатҳи донишу маҳорат ва малақаҳои таълимгиранда ифода ёфтаанд [1].

Барномаи фанни физика ба монанди ҳамаи барномаҳои таълими муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳуҷҷати давлатӣ ба ҳисоб рафта, барои пурра таълим додани мавод ва риоя намудани талаботи дар он пешниҳодшуда дар ҳама маврид (дар ҳолате ки барои ягон мавзӯи дар барнома пешбинишуда, дар китоби дарсӣ маълумот пешниҳод нашуда бошад, омӯзгор вазифадор аст, ки худ доир ба ин мавзӯ мавод дарёфт намуда, таълими онро ба роҳ монда ва

ғ.) барои ҳар як омӯзгори ин фан зарур ва ҳатмист. Модоме, ки ба омӯзгори фанни физика ҳатмӣ гардидааст, ки фаъолиятро дар асоси талаботҳои барномаи таълимӣ ба роҳ монанд, зарур аст, ки аввалан онро бо барномаи таълимии мукамал, барномаи таълимие, ки талаботи «Стандарти давлатии маълумоти миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро қонеъ карда метавонад таъмин намоем. Проблемаҳои таҳия намудани барномаҳои таълим аз физика дар гузашта буд ва то ба имрӯз ҳалли худро ба пуррагӣ наёфтааст. Қайд кардан лозим аст, ки дар давраи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон садҳо муассисаҳои таълимии нави муосир ба монанди литсейҳо, гимназияҳо сохта ба истифода дода шудаанд, аммо суҳбат бо омӯзгорони физикаи ин муассисаҳои таълимӣ нишон медиҳад, ки онҳо бо барномаи таълимие, ки барои ин шакли муассисаҳо таҳия шуда бошанд, таъмин нестанд. Омӯзгорони ин муассисаҳои таълимӣ бо салоҳиди худашон аз кадом як сарчашмаҳои ба мо номаълум, барномаи таълим таҳия намуда, раванди таълимро ба роҳ мемонанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби олимони ватаниамон Сайидҷаъфар Қодирӣ [2], М. Заробеков [3], Б. Мирзоев, Т. Ҷумъаев, Ҳ. Ҷумъаев, Ҷ. Пӯлодов, М. Заробеков, Ҳ. Маҷидов, М. Ёкубов, У.С. Умаров, Г. Муқимова [4], Ф.Қ. Раҳимӣ, А.А. Абдурасулов, Қ. Комилов, А.К. Зарипов [6] барномаҳои таълимӣ таҳияву пешниҳод карда шудаанд. Гузашта аз ин, барномаҳои таълимии физикаро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ муҳаққиқон Сайидҷаъфар Қодирӣ [2], У.С. Умаров [7, 8, 9] ва дигарон дар мақолаҳои ҷорӣ коркард кардаанд.

Таҳлили мақолаи Сайидҷаъфар Қодирӣ [2], ки дар он барномаи физика барои хонандагони синфи 7 пешниҳод шудааст, нишон медиҳад, ки номгӯи корҳои лабораторӣ мушаххас ва бо тартиби муайян пешниҳод нашудаасту номгӯи намоишҳои физикӣ мавҷуд нестанд.

Бояд қайд намуд, ки ин ҷо мо дар бораи барномаҳои амалкунандаи физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ андеشارонӣ хоҳем намуд. Оё барномаи амалкунандаи физика, дар шароити кунунӣ ба талаботи фанни таълимӣ, ҷомеа ва «Стандарти давлатии маълумоти миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» мутобиқат мекунад?

Қисмати асосӣ

Маълум аст, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ таълими бонизомии физика дар ду зина ба роҳ монда мешавад, ки ба ақидаи мо, ҳардуи ин зина ба такмил эҳтиёҷ доранд. Ин зинаҳо чунинанд: дар зинаи якум (синфҳои VII-IX) хонандагон дар дарсҳои биология, химия, география, таълими меҳнат, математика, физика ва дар зинаи дуюм (синфҳои X-XI) асосан, дар дарсҳои физика бо асосҳои илми физика шинос мешаванд.

Мувофиқи барномаҳои таълим [3, 4] дар зинаи якум – муассисаҳои таҳсилоти миёнаи асосӣ (синфҳои VII-IX) ба хонандагон ҷузъҳои асосии дониш: мафҳумҳо, қонунҳо, элементҳои назарияҳои физикӣ пешниҳод шудаанд. Аз ин рӯ, омӯзгорро лозим меояд, ки ба донишҳои дар синфҳои ибтидоӣ ҳосилкардаи хонандагон така намуда, онҳоро бо қонуниятҳои фундаменталӣ ва принципҳои назариявии физика шинос намояд. Ҳамин тавр, дар мазмун ва мундариҷаи ин зинаи омӯзиши физика тавсияҳои умумии олами моро иҳотакунанда; маълумот оид ба сохти олам; омӯзиши ҳодисаҳои гуногуни табиат: ҳодисаҳои механикӣ, ҳароратӣ, электромагнитӣ, рӯшнӣ, дохилиатомӣ; мафҳумҳои асосии физикӣ, астрономӣ, усулҳои ҷенкунии бузургҳо; асбобу дастгоҳҳо ва усулҳои муомила бо онҳо ва ғ. дохил гардидаанд. Дар зинаи якуми омӯзиши физика асосҳои маърифатӣ, экологӣ ва таълими политехникии хонандагон низ пешбинӣ карда шудааст. Инчунин, дар он ҷузъиёти назарияҳои фундаменталӣ: механикаи классикӣ, физикаи молекулавӣ бо асосҳои термодинамика, электродинамика ва физикаи квантӣ татбиқ ёфтаанд.

Дар шароите, ки муассисаҳои таҳсилоти миёнаи асосӣ ҳатмӣ асту қисме аз хонандагон баъд аз ҳатми он таҳсилро дар равияи гуманитарӣ идома медиҳанд, ё худ ба корхонаҳо ба кор мераванд, зинаи якуми омӯзиши физика на танҳо бояд мантиқан ба итмом расад, ки он маводро аз ҳамаи фаслҳои физика, инчунин аз астрономия низ дарбар мегирад, балки он бояд ба идомаи омӯзиши физика дар равияи табиӣ риёзӣ (барои хонандагони ба ин фан ҳавасманд) замина гузорад.

Дар барномаҳои таълим барои ин зинаи омӯзиши физика маводи таълимӣ ба се қисм ҷудо карда шудааст: а) маводи асосӣ (ҳатмӣ); б) маводи иловагӣ; в) мавод барои омӯзиши мустақилона. Маводи асосӣ – ин маҷмӯи донишҳои назариявӣ ва амалии асосҳои физика мебошад. Маводи асосӣ мантиқан бо яқдигар алоқаманд ва бо дар назардошти робитаи дохилифаннию байнифанныи мураттаб гардида, азхудкунии он барои ҳамаи хонандагон ҳатмист. Маводи иловагӣ (дар якҷанд намуна (вариант) мураттаб гардида, барои хонандагони савияи донишпашон нисбатан баландтар пешбинӣ шудааст) аз маълумоти нисбатан васею амиқ оид ба баъзе мафҳумҳо, қонунҳоро назарияҳо, инчунин навиштаҷоти дастгоҳҳои техникӣ, мисолҳои татбиқи ҳодисаву қонуниятҳои алоҳида дар рӯзгор, техника ва илм иборат мебошад. Маводи иловагӣ танҳо пас аз бомуваффақият азхуд намудани маводи асосӣ омӯхта мешавад. Омӯхтан ва наомӯхтани маводи иловагиро барои хонандагони алоҳида худӣ омӯзгор, вобаста ба савияи донишӣ онҳо муайян менамояд. Маводи иловагӣ барои омӯзиши минбаъдаи физика дар равиҳои табиӣ риёзӣ замина мегузорад. Мавод барои омӯзиши мустақилона, асосан маводи таърихи физика ва астрономияро дарбар мегирад. Ин мавод барои хонандагоне, ки ба таърихи илм ҳавасманд мебошанд, муфид аст.

Мувофиқи барномаҳои таълимӣ амалкунандаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон [3, 4], барои омӯзиши физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи асосӣ (новобаста ба забони таҳсил) дар синфҳои VII-IX ба миқдори ҳафтае 2 соат вақт пешбинӣ шудааст. Мувофиқи ҳамин барномаҳои таълим (чун солҳои пешин), омӯзиши бонизомии физика аз синфи VII оғоз меёбад. Ба ақидаи мо, ин миқдори соатҳо, бахусус дар синфи IX (синфи хатмкунанда) ва оғози омӯзиши бонизомии физика (синфи VII) ба талаботи муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеаи имрӯза ҷавобгӯ нест.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳбати пурмуҳтавои худ бахшида ба рӯзи дониш қайд намуданд, ки: «Стандартҳо ва нақшаву барномаҳои таълимӣ фанҳои табиӣ, дақиқ ва риёзӣ дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот ба таҷдиди назари ҷиддӣ ниёз доранд. Мо ба омӯзиши ҳамаи фанҳо, аз ҷумла фанҳои гуманитарӣ эътибори ҷиддӣ медиҳем, аммо таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар кишвар зарурати таваҷҷуҳи бештар ба илмҳои табиӣ пеш омадааст. Ин зарурат бо ҳадафи ҷаҳоруми стратегӣ миллии мо — саноатикунории босуръат ва таъмин намудани рушди минбаъдаи Тоҷикистон вобаста мебошад, зеро омӯзиши илмҳои табиӣ мафкураи техникӣ насли наврасро тақвият бахшида, онҳоро ба ҷустуҷӯҳои илмӣ ва ихтироъкориву кашфиёт ҷалб месозад» [5].

Азбаски физика яке аз илмҳои бунёдӣ, табиӣ ва махсусан, асоси техникаи муосир мебошад, бинобар ҳамин маҳз дар дарсҳои физика хонандагон бо дастовардҳои илми физика ва татбиқи амалии донишҳои физикӣ дар техникаи муосир, аз он ҷумла принципи кори ин ё он механизму дастгоҳ, сохт ва таъиноти онҳо шинос мешаванд.

Магар бо чунин миқдори ками соатҳо ва оғози дери омӯзиши бонизомии физика дар муассисаҳои таълимӣ муосир, аз ӯҳдаи иҷрои ин таъқидҳои саривақтии Сарвари давлатамон баромада метавонем? Ба андешаи мо, не! Пас чӣ бояд кард?

Пеш аз ҳама омӯзиши бонизомии физикаро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ аз синфи VI бояд оғоз намуд. Чаро? Чӣ тавре ки дар боло зикр намудем, хонандагони синфи VII, ки ба омӯзиши бонизомии физика оғоз мекунанд, ба омӯзиши ин илми муосир чандон шавқу ҳавас надоранд. Ин ҳолат аз якҷанд сабабҳо вобастагӣ дорад.

Яке аз сабабҳои асосии ин ҳолат дар он аст, ки омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ, асосан ба тақмили дониш диққати ҷиддӣ дода, ба масъалаҳое, ки мавриди муҳокимаи мо қарор доранд, эътибор намедиҳанд. Аз ин лиҳоз, омӯзгори физикаро лозим аст, ки худаш баҳри пайдо намудан ва ташаққул додани шавқу ҳаваси хонандагон ба фанни физика чораҳо андешад. Барои андешидани чораҳо бошад, вақт лозим аст. Бинобар ин, омӯзиши бонизомии физикаро аз синфи VI дар ҳаҷми 68 соат (ҳафтае 2 соат) ба роҳ мондан мувофиқи матлаб аст. Барои пайдо намудан ва ташаққул додани шавқу ҳаваси хонандагон ба омӯзиши фанни физика барномаи таълимӣ ин фанро дар синфи VI «Барномаи шиносӣ бо фанни физика» номгузорӣ намудан мумкин аст. Дар синфи VI омӯзгор ба донишҳои ибтидоии физикии

хонандагон, ки ҳангоми таҳсил дар синфҳои ибтидоӣ ва синфи V азҳуд кардаанд, таъя намуда, онҳоро асосан тавассути намоиши таҷрибаҳои содда, таҷрибаҳои шавқовари физикӣ, нақли ҳикояву ривоятҳои шавқовар доир ба таърихи физикаву техника ва дигар чорабиниҳои шавқовар ба ҳодисаҳои физикӣ, ҳаёт ва эҷодиёти физикони шинохта шинос менамояд. Дар ин синф таълими физика асосан амалӣ сураат мегирад ва дохил кардани мафҳумҳои соддаи физикӣ низ ҷоиз мебошад. Ин кор имконпазир аст, чунки дар адабиёти методӣ ва илмӣ-оммавии дар замони Шӯравӣ нашршуда чунин маводро доир ба ҳар фасли физика дастрас намудан мумкин аст, ки онҳо ба хусусиятҳои психологӣ ва синнусолии хонандагони синфи VI мутобиқанд. Фақат зарур аст, ки барои хонандагони синфи VI барнома ва китоби дарсии мувофиқ таъия ва нашр намуд.

Барои омӯзиши фанни физика дар синфи VII, мувофиқи барномаҳои таълим [3, 4], дар ҳаҷми 68 соат (ҳафтае 2 соат) вақт пешбинӣ шудааст, асосан фасли «Механика» омӯхта мешавад. Чунки ҳодисаҳои механикӣ умумият ва аёнияти бештарро доро мебошанд ва дониши хонандагон доир ба онҳо дар омӯзиши фаслҳои дигари физика низ ба кор меоянд. Дар ҷараёни омӯзиши фасли «Механика» хонандагон аз ҳодисаҳои физикӣ, бузургҳои физикӣ ва ҷенкунии онҳо, сохти модда, яке аз намудҳои соддатарини ҳаракат (ҳаракати механикӣ) сар карда, то қонунҳои динамика ва мафҳумҳои қувва, шитоб, масса, фишор, импульси ҷисм, кор, энергия, қонуни бақои энергия шинос мешаванд, ки ҳангоми шарҳи ҳодисаҳои гуногуни табиат ва механикони ҳоҷагии ҳалқ ба кор меоянд. Бинобар ин, сохтори физикаи синфи VII ба тариқи зайл пешниҳод карда шудааст: ҳодисаҳои физикӣ, бузургҳои физикӣ ва ҷенкунии онҳо; сохти модда; ҳаракат ва таъсири мутақобилаи ҷисмҳо, қувваҳо; фишор, кор ва тавоноӣ, энергия.

Мувофиқи барномаҳои таълим [3, 4] дар синфи VIII бобҳои «Ҳодисаҳои ҳароратӣ», «Ҳодисаҳои электрӣ» ва «Ҳодисаҳои магнитӣ» омӯхта мешаванд, барои омӯзиши он 68 соат (ҳафтае 2 соат) пешбинӣ шудааст.

Донишҳо доир ба сохти дискретии модда як қатор ҳодисаҳои табиатро шарҳ медиҳанд. Бинобар ин, барнома талаб менамояд, ки хонандагон аз зарраҳои хурдтарин: молекула, атом, ионҳо иборат будани моддаро донанд ва дар асоси назарияи молекулавӣ-кинетикӣ фишор дар моеъ ва газҳо, инчунин ҳодисаҳои ҳароратиро шарҳ дода тавонанд. Энергетикаи ҳароратӣ яке аз самтҳои прогресси илмӣ-техникиро ташкил медиҳад. Ҳангоми омӯзиши ин фасли физика хонандагон бояд мафҳумҳои асосии термодинамикӣ, сохт ва принсипи амали муҳаррикҳои ҳароратӣ, инчунин роҳҳои кам кардани таъсири зараровари ин гуна муҳаррикҳо азҳуд намоянд.

Техника ва технологияи муосир бо татбиқи энергияи электрӣ ва электроника робитаи зич дорад. Барои ин масъалаҳо роҳмидани хонандагон, дар барнома доир ба ҳодисаҳои: электрнокшавии ҷисмҳо, аз ҷисми заряднок ба ҷисми безаряд гузаштани заряд, инчунин барои роҳмидани табиати ҷараёни электрӣ дар муҳитҳои гуногун вақт ҷудо карда шудааст. Ғайр аз ин, омӯзиши фасли мазкур дар синфи VIII барои омӯзиши фасли «Электромагнетизм» дар синфҳои болоӣ (синфҳои X- XI) замина мегузорад.

Ҳангоми омӯзиши боби «Ҳодисаҳои магнитӣ» хонандагон доир ба робитаи байни ҳодисаҳои электрию магнитӣ маълумот гирифта, ба шакли дигар табдилёбии энергия: табдилёбии энергияи электрӣ ба энергияи механикӣ ва баръакс шинос мешаванд. Омӯзиши мавзӯи мазкур барои ташаккули тафаккур, ҷаҳонбинии илмӣ, ва таълими политехникии хонандагон аҳамияти қалон дорад. Мавриди омӯзиши мавзӯи мазкур хонандагон ба сохт, принсипи амал ва татбиқи электромагнитҳо (занги электрӣ, телеграф, телефон, релеи электромагнитӣ ва ғ.), принсипи амали муҳаррикҳои электрӣ ва механизми ҳосилшавии ҷараёни индуксионӣ шинос мешаванд. Инчунин, омӯзиши мавзӯи мазкур ба омӯзиши боби «Лаппиш ва мавҷҳои электромагнитӣ» дар синфҳои болоӣ (синфҳои IX ва XI) замина мегузорад.

Барои омӯзиши физика дар синфи IX мувофиқи барномаҳои таълим [3, 4] 68 соат (ҳафтае 2 соат) вақт пешбинӣ шудааст, ки ин ба андешаи мо, барои синфи хатмкунанда кофӣ нест. Тавсия карда мешавад, ки барои омӯзиши физика дар ин синф қамаш 102 соат (ҳафтае 3

соат) вақт пешбинӣ шавад, зеро азбаски ин синф хатмкунанда аст, барномаи он ҳам ҳаҷман калон буда, мавзӯҳои нисбатан мураккабро низ дарбар мегирад. Ғайр аз ин, дар синфи IX барои омӯзиши ҷузъиёти «Астрономия» низ ба миқдори 9 соат вақт пешбинӣ шудааст, ки ин ҳам кофӣ нест. Хонандагони ин синну сол ба ҳодисаҳои кайҳонӣ шавқу ҳаваси калон доранд ва бо ин миқдори соатҳо (9 соат) талаботи онҳоро қонеъ гардонидани омӯзгор ғайриимкон аст.

Мазмуну мундариҷаи физикаи синфи IX дар шакли зайл пешниҳод карда шудааст: боби «Лаппиш ва мавҷҳои механикӣ. Садо» аҳамияти калони таълимӣ дорад. Бо омӯختани боби мазкур хонандагон доир ба ҳаракати нисбатан мураккаб – ҳаракати лаппишноқ, бузургҳои тавсифдиҳандаи он, лаппишҳои озод ва маҷбурӣ, табдилёбии энергияи ҷисм ҳангоми лаппишхӯрӣ, ҳодисаҳои мавҷӣ ва бузургҳои тавсифдиҳандаи садо шинос мешаванд.

Азбаски лаппишҳои табиаташон гуногун ба қонуниятҳои ягона итоат мекунанд, бинобар ин, ба донишҳои хонандагон доир ба лаппиш ва мавҷҳои механикӣ таъя намуда, дар асоси муқоиса боби «Лаппиш ва мавҷҳои электромагнитӣ» омӯхта мешавад. Ҳангоми омӯзиши боби мазкур хонандагон доир ба ҳодисаи индуксияи электромагнитӣ, таҷрибаҳои Фарадей, сохт ва принсипи амали контури лаппиш, лаппишҳои озод ва маҷбурии электромагнитӣ, ҳодисаи резонанс, мавҷҳои электромагнитӣ ва ҳосиятҳои онҳо шинос мешаванд, инчунин доир ба пахшу қабули мавҷҳои электромагнитӣ маълумот мегиранд.

Оптика ва ҳодисаҳои рӯшноӣ мувофиқи барномаҳои амалкунандаи таълими физика [3, 4] барои ҳамин зинаи омӯзиш (синфҳои 9) аз мафҳумҳои асосии оптикаи геометрӣ то ба дараҷаи азҳудкунии манбаъҳои рӯшноӣ, ростхатта паҳншавии рӯшноӣ, шарҳи пайдоиши соя ва нимсоя, ҳодисаҳои гирифтӣ Офтоб ва Моҳ, қонунҳои инъикосу шикасти рӯшноӣ омӯхта мешавад. Хонандагони дар ин зина таълимгиранда бояд таъбиқи амалии ойина ва линзаҳоро донанд ва дар онҳо сохтану ҳосил кардани тасвири ёд гиранд, аз усули қор ва сохти асбобҳои оптикӣ, сохти ҷашм, нуқсонҳои биниш, инчунин тарзҳои бартарафкунии онҳо огоҳ шаванд.

Барномаи таълим талаб менамояд, ки ҳангоми омӯзиши боби «Моделҳои атом ва ядроӣ атом» хонандагон доир ба масъалаҳои сохти атом ва энергетикаи атомӣ бояд дар сатҳе дониш гиранд, ки онҳо сохти атом ва ядроӣ онро донанд, доир ба ҳориҷ шудани энергия ҳангоми тақсимшавӣ ва синтези баъзе аз ядроӣ атомҳо маълумот дошта бошанд. Сохти нерӯҳои электрии атомиро хонандагон бояд дар муқоиса бо нерӯҳои электрии ҳароратӣ, ки дар он нақши оташдонро реактори атомӣ иҷро менамояд, фаҳманд.

Дар шароите, ки зинаи болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (синфҳои X-XI) ба равияҳо ҷудо мешаванд ва на ҳамаи хонандагон ба ин зинаи таълим мегузаранд ва қисме аз онҳо умуман физикаю астрономияро ҳамчун фанни асосӣ интиҳоб намеkunанд, бинобар ин дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи асосӣ омӯختани ҷузъиёти «Астрономия» пешбинӣ карда шудааст. Ғайр аз ин, хонандагони синни 12-16 сола ба фанни «Астрономия» мароқи бештар зоҳир мекунанд ва низоми таълим бояд ба ин мувофиқат намояд. Ҳангоми омӯзиши боби ҷузъиёти «Астрономия» дар синфи IX хонандагон бояд ба харитаи ситораҳо, бурҷҳо, тавсифоти умумии сайёраҳо ва ҷирмҳои хурди Системаи офтобӣ, Офтоб ситораи наздиктарин, инчунин ба намудҳои гуногуни тақвимҳо шинос шаванд. Инчунин, хонандагони ин синф бояд дорой малақаҳои гузаронидани мушоҳидаҳои астрономӣ бо ҷашми номусаллаҳ ва тавассути телескоп гарданд, ба монанди: ҳаракати зоҳирии ситораҳо, Офтоб ва Моҳ, ҳодисаҳои гирифтӣ Офтоб ва Моҳ, инчунин усулҳои муомила бо телескоп.

Ҳамин тариқ, сохтори физикаи синфи IX муассисаҳои таҳсилоти миёнаи асосӣ (нӯҳсола) ба тариқи зайл пешниҳод карда шудааст: лаппиш ва мавҷҳои механикӣ, садо; лаппиш ва мавҷҳои электромагнитӣ; оптика, ҳодисаҳои рӯшноӣ; модели атом ва ядроӣ атом; тавсифи умумии ҷирмҳои Системаи офтобӣ; манзараи олам.

Дар барномаҳои таълим [3, 4] барои ҳамин зинаи омӯзиш, ба таври амалӣ ба роҳ мондани раванди таълими физика навиштаҷоти қорҳои лабораторӣ ва намоиши таҷрибаҳо пешниҳод гардидааст. Талаботи асосӣ ба дониш, маҳорат ва малақаҳои амалии хонандагон пешбинӣ шудааст.

Дар зинаи дуҷуми омӯзиши физика (синфҳои X-XI) донишҳои ибтидоии хонандагон инкишоф, васеъ ва амиқ карда мешавад [3].

Омӯзиши маводи барномаи таълимӣ нишон медиҳад, ки он дар доираи қонунҳо ва назарияҳои илми физика (назарияи механикӣ, назарияи молекулавӣ-кинетикӣ, назарияи электронӣ, назарияи майдони электромагнитӣ, назарияи квантӣ) муттаҳид карда шудааст.

Тазаккур бояд дод, мувофиқи барномаҳои таълим [3, 4] барои омӯзиши физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (синфҳои X-XI) ҳафтае 4 соати вақт пешбинӣ шудааст.

Мувофиқи нақшаҳои таълимӣ [10] дар зинаи болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таълими тафриқавии физика дар шаклҳои зайл пешбинӣ шудааст: равияи гуманитарӣ ва равияи табиӣ-риёзӣ. Дар равияи гуманитарӣ барои омӯзиши физика ҳамагӣ 136 соат (68 соатӣ (ҳафтае 2 соатӣ) барои синфҳои X-XI) вақт пешбинӣ гардидааст. Сохтори курси физика дар равияи мазкур бояд самти гуманитарӣ дошта бошад. Барои равияи табиӣ-риёзӣ бошад, соатҳои гурӯҳи фанҳои табиӣ риёзӣ аз ҳисоби кам кардани соатҳои гурӯҳи фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ ба миқдори муайян зиёд карда шудааст. Дар равияи мазкур барои омӯзиши физика 272 соат (136 соатӣ (ҳафтае 4 соатӣ) барои синфҳои X-XI) вақт пешбинӣ карда шудааст.

Дар барномаҳои таълим [3, 4] барои ҳамин зинаи омӯзиш номгӯи корҳои лабораторӣ, намоишҳо ва практикуми физикӣ пешниҳод гардидааст. Талаботи асосӣ ба дониш, маҳорат ва малакаҳои амалии хонандагон пешбинӣ гардидааст. Аз ин рӯ, омӯзгор бояд, пеш аз ҳама, бо мазмуну мундариҷаи барнома дақиқназарона шинос шавад, то ки дар тӯли соли хониш мувофиқи талаботи он дар ҳар синф кор барад. Дар иҷрои ин талабот дониш, маҳорату малакаҳои касбии омӯзгор нақши муҳим мебозад.

Талабот ба тартиб додани барномаи таълим дар «Стандарти давлати маълумоти миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (китоби 2) нишон дода шудааст, ки барномаи таълимии амалкунандаи физика ба он мутобиқат мекунад, вале дар шароити кунунӣ ба такмил ниёз дорад. Дар мақолаи пурмухтавои худ яке аз методистони варзидаи ҷумҳурӣ У.С. Умаров қайд намудаанд: «Барномаи таълимии амалкунандаи физикаро на аз рӯи сохтор, балки аз рӯи мазмун бояд такмил дод. Дар мазмун он бояд дастовардҳои муосири илми физикаву техника ворид карда шаванд» [8]. Мо ба ин андешаи эшон ҳамфикр ҳастем ва як чизи дигарро иловатан қайд карданием, ки барномаҳои таълимии амалкунандаи физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (зинаи якум ва дуҷум) дар шароите, ки як соли хониш 34 ҳафтаи таълимо дарбар мегирифт пешбинӣ шудааст, аммо дар шароите, ки муҳлати таҳсил (аз соли таҳсили 2021-2022) ба 35 ҳафтаи таълимӣ баробар аст [11], барномаҳои амалкунандаи таълим ба он мутобиқат намекунад. Аз ин рӯ ҳангоми таҳияи барномаҳои таълимӣ ин нуктаро низ бояд ба эътибор гирифт!

Охири барномаи таълимие, ки соли 2021 таҳия ва дастрасӣ баъзе аз омӯзгорони ҷумҳурӣ гардидааст, аз рӯи мазмун, сохтор ва ҳаҷми соатҳои барои тӯли соли таҳсил пешбинишуда аз барномаҳои пешина (солҳои 2004, 2007) фарқ мекунад. Дар барномаҳои пешина (солҳои 2004, 2007) ба хонандагон (дар зинаи дуҷуми омӯзиш (синфи X)) қисман мафҳумҳои асосии электродинамика: майдони электрӣ, қонунҳои ҷараёни доимӣ пешниҳод шудаасту, мафҳумҳои майдони магнитӣ, индуксияи электромагнитӣ, лаппиш ва мавҷҳои электромагнитӣ дар синфи XI тавсия карда шудааст, ки ин мувофиқи мақсад аст. Мувофиқи барномаи таълимии соли 2021-ум ба таъб расида бошад, фасли «Электродинамика» ба пуррагӣ дар синфи XI таълим дода мешавад, ки он мувофиқи мақсад буда наметавонад. Ба андешаи мо, фасли «Электродинамика» қисман бояд дар синфи X омӯхта шавад. Чаро? Азбаски дар синфи X бештари соатҳо (70 соат) ба омӯзиши фасли «Механика» бахшида шудаасту онро хонандагон дар синфи VII дар сатҳи зарурӣ азхуд намудаанд, ин ҳолат барои азхудкунии баъзе аз мафҳумҳои фасли «Электродинамика» шароти мусоид фароҳам меоварад, яъне мо метавонем аз ҳисоби кам (фишурда) кардани соатҳои ба фасли «Механика» бахшидашуда, қисман омӯзиши мафҳумҳои фасли «Электродинамика»-ро ба роҳ монем. Омӯзиши он барои расидан ба ҳадафи чоруми Ҷумҳурии Тоҷикистон,

саноатикунони босуръат, ки асоси онро электроэнергия таъкил медиҳад мусоидат менамояд. Ғайр аз ин, омӯзиши пурраи фасли «Электродинамика» дар синфи XI барои омӯзиши мавзӯҳои минбаъда монеа эҷод менамояд, зеро мавзӯҳои дар ин синф матраҳшаванда ҳаҷман васеъ, нисбатан мураккаб аст ва барои омӯзиши он вақти зиёд лозим аст.

Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки дар таҳияи барномаҳои таълим, аниқтараш дар мазмуни он бояд ҳаҷман ба назар гирифта шавад, робитаи дохилифанӣ ва байнифанӣ ба ҳисоб меравад. Робитаи дохилифанӣ имкон медиҳад, омӯзгор ҳангоми шарҳи ягон мафҳуми физикӣ хонандагонро ба азхудкунии мафҳумҳои оянда омода намояд. Мавриди амалӣ гардонидани робитаи байнифанӣ дар чараёни таълим хонандагон барои дарки асрори олам омода мешаванд. Таҳлили стандарт ва барномаи таълимӣ [6] нишон медиҳад, ки дар он робитаи дохилифанӣ ва байнифанӣ пурра ба ибтидои гирифта нашудааст.

Хулоса

Албатта, таҳияи намунаи барномаи таълиме, ки талаботи фанни таълимӣ, муассисаҳои таълимӣ, ҷомеа ва «Стандарти давлатии маълумоти миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро қонеъ намояд, кори осон нест, аммо бе барномҳои таълими муккамали физика раванди таълими онро низ ба роҳ мондан ғайриимкон аст. Пас чӣ кор бояд кард? Ба андешаи мо, гурӯҳи омӯзгороне, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба таълими фанҳои гуногун (синфҳои илтидоӣ, математика, геометрия, физика, химия, биология ва ғ.) машғуланду таҷрибаи бойи омӯзгорӣ доранд, як гурӯҳи корӣ бояд таъкил намуд, то ин ки ба таҳияи барномаҳои таълимӣ (барои ҳар як фанни таълимӣ) машғул шаванд. Дар ин сурат, бо боварӣ метавон гуфт, ки барномаҳои таълимии физика бахри беҳтар гардидани сифати таълими физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсею гимназияҳо мусоидат менамояд. Дар иҷрои ин вазифаҳои муҳим, мо бори дигар ба нерӯи маорифчиёни соҳа така намуда, умед ба он дорем, ки дар ҳалли он кӯшишу ғайрат нишон медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Шарҳи озода - 2013, 92 с.
2. Сайидҷаъфар Қодирӣ. Барномаи физика-7 // Маърифат. №5-6, №7-8, 2002, с 42-51.
3. Барномаи физика барои синфҳои 7-11-и мактабҳои таҳсилоти умумӣ. - Душанбе: 2004, 45 с.
4. Барномаи физика барои синфҳои 7-11-и мактабҳои таҳсилоти умумӣ. - Душанбе: 2007, 29 с.
5. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Даррӯзи дониш». – Душанбе: 01. 09. 2020.
6. Стандарт ва барномаи таълими фанни физика барои синфҳои 7-11-и муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. - Душанбе: - 2021, 83 с.
7. Умаров У. С. Таълими физика: он бояд чӣ гуна бошад? //Ҳафтаномаи «Омӯзгор». №16, 2006, с 52-56.
8. Умаров У. С. Таҳияи маводи маҷмӯи таълим аз физика барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ – талаботи замон. Дар маҷмӯи «Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Мушкилоти муосири таҳқиқот дар соҳаи илмҳои табиӣ-риёзӣ ва методикаи таълими онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ».- Душанбе: коллеҷи омӯзгорӣи ДДОТ, 2021 - с 85-90.
9. Умаров У. С. Маводи маҷмӯи таълим аз физика. // Омӯзгор. №32, 2006, 8 с.
10. Нақшаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон. №20/1 аз 12.08.2005, 30 с.
11. Фармониши вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20.01.2022, №81, <https://maorif.tj/ahborot/farmoishi-vaziri-maorif-va-ilmi-umurii-tojikiston-oidi-ba-anomi-soli-tasili-2021-2022-attestatsiyai-az-sinf-ba-sinf-guzaronidan-va-hatm-dar-muassisaai-tasiloti-umumii-umurii-tojikiston>, 9 с.

ТАҲЛИЛИ БАРНОМАҲОИ ТАЪЛИМИ ФАННИ ФИЗИКА БАРОИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Барномаи таълим – ҳуҷҷатест, ки дар он мазмуни фанни таълимӣ, мақсаду вазифаҳо, тарзи таъкили раванди таълим, талабот ба сатҳи донишу маҳорат ва малақаҳои таълимгиранда ифода ёфтаанд.

Барномаҳои фанни физика ба монанди ҳамаи барномаҳои таълими муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳуҷҷати давлатӣ ба ҳисоб рафта, пурра таълим додани мавод ва риояи намунаи талаботи дар он пешниҳодшуда, барои ҳар як омӯзгори ин фан зарур ва ҳатмист. Модоме, ки ба омӯзгори фанни физика ҳатмӣ гардидааст, ки фаъолиятиро дар асоси талаботҳои барномаи таълимӣ ба роҳ монанд, зарур аст, ки аввал онро бо барномаи

таълимии мукамал, барномаи таълими, ки талаботи «Стандарти давлатии маълумоти миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро қонеъ карда метавонад таъмин намояд.

Мақсади тадқиқот: таҳлилу баррасии барномаҳои амалкунандаи фанни физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Натиҷаи тадқиқот: тадқиқоти гузаронидашуда нишон медиҳад, ки гарчанде, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби олимони ватаниаҷибон барномаҳои таълими фанни физика барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳияву пешниҳод шудаанду мавриди истифода қарор доранд, дар шароити кунунӣ ба тақмил ниёз доранд.

Калидвожаҳо: барномаи таълим, ҳуҷҷат, вазифаҳо, омӯзгор, мундариҷа, физика, фан, мавод, раванд, китоб.

АНАЛИЗ УЧЕБНЫХ ПРОГРАММ ПО ФИЗИКЕ ДЛЯ СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Учебная программа - документ, в котором изложены содержание предмета, цели и задачи, способы организации учебного процесса, требования к уровню знаний и умений обучающегося.

Программы по физике, как и все учебные планы общеобразовательных учреждений, являются государственным документом и обязательны для каждого учителя-предметника для полноценного усвоения предусмотренного в нем материала. Так как учитель физики обязан работать в соответствии с требованиями учебной программы, необходимо сначала завершить ее комплексной учебной программой, учебной программой, соответствующей требованиям Государственного стандарта среднего образования в Республике Таджикистан. может обеспечить.

Цель исследования: анализ и описание существующих программ по физике в общеобразовательных школах Республики Таджикистан.

Результаты исследования: Проведенные исследования показывают, что хотя в Республике Таджикистан учебная программа по физике для общеобразовательных школ разработана и используется нашими отечественными учеными, в сложившейся ситуации она нуждается в совершенствовании

Ключевые слова: учебная программа, документ, задачи, учитель, содержание, физика, предмет, материал, процесс, книга.

ANALYSIS OF CURRICULA IN PHYSICS FOR SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Curriculum - a document that sets out the content of the subject, goals and objectives, ways of organizing the educational process, requirements for the level of knowledge and skills of the student.

Physics programs, like all curricula of general educational institutions, are a state document and are mandatory for every subject teacher for a full-fledged understanding of the material contained in it. Since the physics teacher is obliged to work in accordance with the requirements of the curriculum, it is necessary to first complete it with a comprehensive curriculum, a curriculum that meets the requirements of the State Standard of Secondary Education in the Republic of Tajikistan. can provide.

The purpose of the study: analysis and description of existing programs in physics in secondary schools of the Republic of Tajikistan.

Results of the study: The conducted studies show that although in the Republic of Tajikistan the physics curriculum for secondary schools was developed and used by our domestic scientists, in the current situation it needs to be improved.

Keywords: training program, document, tasks, teacher, content, physics, subject, material, process, book.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Аишуров Аишурмахмад Хусинович – ассистент кафедраи методикаи таълими физикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, ноҳияи И. Сомонӣ, хiebони Рудаки 121. Тел: (+992) 915-42-22-00.

Сведения об авторах:

Аишуров Аишурмахмад Хусинович - ассистент кафедры методики преподавания физики Таджикского государственного педагогического университета имени

Садриддина Айни.Адрес: 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, район И. Сомони, проспект Рудаки 121.Тел: (+992) 915-42-22-00.

Information about the authors:

Ashurov A. H. – Tajik State Pedagogical University. S. Ayni, assistant of the Department of Physics Teaching Methods faculty of Physics. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, au. Rudaki 121. Phone: (+992) 915-42-22-00.

**ИСТИФОДАИ СИСТЕМАҲОИ АЛГЕБРАИ КОМПЮТЕРӢ БАРОИ БАЛАНД
БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ҶАРАӢНИ
ТАЪЛИМ ҲАНГОМИ ОМУӢЗИШИ ФАНИ МАТЕМАТИКА**

Каинова М.Л.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Идиев Ғ.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Системаҳои алгебраи компютерӣ ҷаҳони таълим ва илмро ба таври назаррас тағйир медиҳанд.

Асоси кори ин системаҳоро ҳангоми ҳалли масъалаҳои мураккаби математикӣ дарк намудан мумкин аст. Ҳангоми омӯзиши масъалаҳои гуногуни математикӣ монети психологӣ донишҷӯро озод намуда, ҳалли онҳоро ба хонанда шавқовар ва ҷолиб дастрас менамояд.

Нисбат ба раванди таълим ва шиддатнокии омӯзиши дарсҳои амалӣ ҳавасмандиро афзун менамоянд.

Маҷмӯи қиматҳои ин ё он бузургӣ, ки ягон система ё протсессро тавсиф медиҳад, дар доираи омӯзиши масъалаҳои пурмазмунӣ амалӣ дар мисоли моделсозии математикӣ, иқтисодӣ, химиявӣ, физикӣ ва ғайра васеъ менамоянд[4].

Қисми асосӣ системаҳои алгебраи компютерӣ воситаи сифатан нави таълими фанни математика ба шумор меравад. Барои тасдиқи инфикр системаҳои алгебраи компютерӣ дар рафти дарсҳои технологияи информатсионӣ ва курсҳои махсуси ихтисосҳои математика ва информатикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни тадқиқ карда мешаванд.

Масъалаи таҳқиқот татбиқ намудани системаҳои алгебраи компютерӣ дар курсҳои омӯзишӣ мебошад.

Дар асоси таҳқиқот хулосаҳои зерин бароварда шудаанд:

1. Истифодабарии системаҳои алгебраи компютерӣ дар раванди таълими фанни математика масъалаи муҳим барои таълими донишҷӯёну муаллимон ба шумор меравад.

2. Донишҷӯёни дар таҳқиқ иштироккунанда хоҳиши онро доранд, ки ҳангоми ҳалли масъалаҳои мушкул аз системаҳои алгебраи компютерӣ истифода баранд.

3. Қисми асосии донишҷӯён итминондоранд, ки истифодаи бастаҳои математикӣ дар раванди таълим ва омӯзиши фанни математика самараноктар мегардад.

Дар шароити имрӯза, бидуни истифодаи системаҳои алгебраи компютерӣ, беҳтар кардани самаранокии таълим ғайри имкон аст.

Синфи машхуртарини системаҳои математикаи рамзӣ инҳоянд.

Системаи хурди *Derive*, ки дар асоси забони интелекти сунъӣ *LISP*, системаи пурқувват ва ҷолиби *Maple* (ядрои он дар забони барномасозии *C* навишташудааст), *Mathematica*, *Mathcad* (ҳисобкуниҳои рамзӣ дар асоси ядрои *Maple*) ва *MATLAB* иҷро карда мешаванд. Дар айни замон зиёда аз 26 системаҳои компютерӣ математикӣ вучуддоранд. Баандешаи мо, системаҳои компютерӣ математикии *Maple* ва *MattCAD Prime* беҳтар бартарӣ доранд.

Аз сентябри соли 2015, системаҳои компютерӣ математикии *Maple* ва *MattCAD Prime* дар курсҳои махсус барои тадқиқи ҳалли масъалаҳои вариатсионӣ бо сарҳадҳои ҳаракатнок ва фанни технологияи информатсионӣ тадқиқ карда мешаванд.

Барои курсҳои номбаркардашуда дастури таълимӣ ва методӣ, мақола ва фишурда мақолаҳо аз тарафи устодони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни таҳия, санчида ва чоп шудаанд.

Мазмун ва мундариҷаи дастурҳои таълимию методӣ ва фишурда мақолаю мақолаҳо ҷавобгӯи стандартҳои ихтисосҳои математика ва информатика мебошанд. Дар дастури методӣ таълими «Усулҳои ҳалли масъалаҳои математикӣ дар системаи компютери математикӣ Maple» шарҳи асосҳои усулҳои ададӣ барои ҳал намудани масъалаҳои алгебраи хаттӣ, таҳлили математикӣ ва муодилаҳои дифференсиалии оддӣ таваҷҷӯҳи бештар дода шудааст. Ҳар як мавзӯ аз маводи назариявии зарурӣ, бастаи алгоритмҳои компютерӣ, шумораи зиёди намунаҳои ҳалли масъалаҳои амалӣ бо истифода аз системаи компютери математикӣ Maple ва намунаи корҳои лабораторӣ иборат аст.

Аз соли 2016 сар карда коркарди электронии ҳалли масъалаҳо дар системаи таҳсилоти фосилавӣ барои баланд бардоштани савияи дониши математикию барномавӣ ва усулҳои ҳалли масъалаҳои математикӣ тавассути системаи компютери математикӣ Maple амалӣ Ҳафтааст.

Истифодабарии системаҳои компютери математикӣ дар раванди таълим ба донишҷӯён имконият фароҳам овард, ки дар вақти ҳалли масъалаҳои мураккаби гуногунмазмун аз ин системаҳо истифода намуда вақти пурқимати худро сарфа намоёнд. Тадбиқи системаҳои компютери математикӣ дар раванди таълим ба донишҷӯён ҷараёни сифатан нави таълими фанҳои математикиро пешкаш менамояд.

Дар рафти таълими курсҳои махсус ва технологияи информатсионӣ бо истифода аз системаҳои компютери математикӣ дарҷараёни таҳсилоти фосилавӣ таҷрибаҳо нишон доданд, ки истифодабарии ин системаҳо нисбат ба усулҳои анъанавӣ бартарии зиёд доранд. Пеш аз ҳама ҳавасмандӣ нисбат ба фанни математика ва самаранокии азхудкунии системаҳои компютери математикӣ ба назар мерасад. Донишҷӯён мустақилона кор карда, маводҳои назариявиро аз худ намуда корҳои лабораториро иҷро мекунанд. Бо истифода аз системаи алгебраи хаттӣ масъалаҳои гунгунро ҳал намуда санҷишҳои тестино бо муваффақият месупоранд.

Барои тасдиқи фикрҳои пештар овардашуда тадбиқи системаи компютери математикӣ Maple ва алгебраи векторҳо дида мебароем.

Қисми асосии фармонҳо барои ҳалли масъалаҳои алгебраи хаттӣ дар библиотекаи *Linalg* мавҷуданд. Бинобар ин пеш аз ҳалли масъалаҳои матритсавӣ ва векторӣ ин библиотекарро бо фармонҳои *with(Linalg)* ҷаъл гардонидан лозим аст[4].

Барои муайян кардани векторҳо дар системаи компютери математикӣ Maple аз фармони `vector([x1, x2, ..., xn])`, ки дар ин ҷо координатаҳои векторҳо дар дохили кавсҳои квадратӣ аз ҳамдигар бо вергул ҷудо карда шудаанд, истифода мебаранд.

Масалан:

$$\text{>} x = ([2, 0, 0])$$

$$x = [2, 0, 0]$$

$$x = ([2, 1, 2])$$

$$x = [2, 1, 2]$$

$$\text{>} x = \text{vektor}([2, 1, 2])$$

$$x = \text{vektor}([2, 1, 2])$$

$$x = \text{vektor}([2, 0, 0])$$

$$x = \text{vektor}([2, 0, 0])$$

$$\text{>} x := \text{vektor}([1, 0, 0]);$$

$$x := [1, 0, 0]$$

Координатаи аллакай маълуми вектори x — ро дар сатри натиҷа ҳосил намудан мумкин аст, агар фармони $x[i]$ — ро дохил намоем, дар ин ҷо i — рақами координатаҳои вектор.

Масалан, координатаи якуми векторро дар мисоли овардашуда ин тавр ҳосил намудан мумкинаст:

$x[1];$
1.

Векторро бо ёрии фармонҳои $convert(vektor, list)$ ё $convert(listvector)$ тағйирот даровардан мумкин аст.

Ҷамъи векторҳо

Ду вектори a ва b -ро бо ёрии ду фармони зерин ҷамъ намудан мумкинаст:

1) $Evalm(a + b);$

$Evalm(a + b)$

$Evalm(6 + 5)$

$Evalm(11)$

$Evalm(7 + 6);$

$Evalm(13)$

2) $matadd(a, b).$

$\gg matadd(a \cdot b);$

$matadd(a \cdot b)$

$matadd(7 \cdot 6);$

$matadd(42)$

$matadd(7 - 6);$

$matadd(1)$

$matadd\left(\frac{7}{6}\right);$

$matadd\left(\frac{7}{6}\right)$

$matadd\left(\frac{77}{11}\right);$

$matadd(7)$

Фармони add имконияти ҳисоб намудани комбинатсияҳои хаттии векторҳои a ва b — ро дорад: $2\alpha + \beta b$, дар ин ҷо α, β — бузургиҳо исқолярӣ мебошанд, агар фармони $matadd(\alpha, \beta, alpha, beta)$ — ро истифода барем.

АДАБИЁТ

1. Говорухин В. Компьютер в математическом исследовании. / В. Говорухин, Б. Цибулин - СПб.: Питер, 2001.- 624 с.
2. Дьяконов В.П. Maple 9.5/10/11 в математике, физике и образовании. / В.П. Дьяконов - М.: ДМК Пресс, СОЛОН-ПРЕСС, 2011. - 752 с.
3. Идиев Ғ.А., Туманова Ш.С. Методикаи омӯзиши масъалаҳои изопериметрӣ. //Пайёми Донишгоҳи Миллӣ 8 сах. 2019с.
4. Кирьянов Д. В. Mathcad 15/Mathcad Prime 1.0. / Д.В. Кирьянов - СПб.: БХВ Петербург, 2012. - 432 с.
5. Латипов С.О., Идиев Ғ. А., Наимов Н. М. Усулҳои ҳалли масъалаҳои математикӣ дар системаи компютери математикӣ Maple, Душанбе 2019. ШТН –и ДДОТ ба номи Садриддин Айни.
6. Рауфов И.Ш. Муодилаҳои дифференсиалӣ ва ҳисобкуниҳои вариатсионӣ. / И.Ш. Рауфов, Ғ.А. Идиев Душанбе 2014. ШТН-и ДМТ.
7. Рауфов И.Ш., Идиев Ғ.А., Масофаи байни хатҳои суфта. Маҷаллаи таълимию методӣ ва илмию оммавии «Маърифат» таҳти рақами 9-10 соли 2002. сах. 38-40

8. Шевченко А.С. Автоматизированное решение вариационных задач на условный экстремум. // Современная наука: проблемы и пути их решения: сборник материалов Международной научно-практической конференции. Том II. - Кемерово: КузГТУ, 2015. - С. 325-328.
9. Шевченко А.С. Использование математического пакета Maple при изучении дисциплины «Основы вариационного исчисления» // Наука и образование: векторы развития: материалы III Международной научно-практической конференции. - Чебоксары: Эксперт нометодический центр, 2015. -С.457-361.
10. Шевченко А.С. Применение математического пакета Maple к решению вариационных задач // Молодой ученый. - 2015. -№22. - С. 33-37.

ИСТИФОДАИ СИСТЕМАҲОИ АЛГЕБРАИ КОМПЮТЕРӢ БАРОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ҶАРАӢНИ ТАЪЛИМ ҲАНГОМИ ОМУӢЗИШИ ФАННИ МАТЕМАТИКА

Ин мақола бо мақсади кӯмак ба донишҷӯён барои такмили дониши худ ва баланд бардоштани маҳорати ҳал кардани мисолу масъалаҳои математикӣ ва истифодаи системаҳои алгебраи компютерӣ барои баланд бардоштани самаранокии ҷараёни таълим ҳангоми омӯзиши фанни математика пешкаш карда шудааст.

Дар мағола асоси қори ин системаҳоро ҳангоми ҳалли масъалаҳои мураккаби математикӣ дарк намудаем. Ҳангоми омӯзиши масъалаҳои гуногуни математикӣ монанди психологии донишҷӯёро оғоз намуда, ҳалли онҳоро ба ҳонанда шавқовар ва ҷолиб дастрас менамояд.

Нисбат ба раванди таълим ва шиддатнокии омӯзиши дарсҳои амалӣ ҳавасмандиро афзун менамоянд.

Маҷмӯи қиматҳои ин ё он бузургӣ, ки ягон система ё протсессро тавсиф медиҳад, дар доираи омӯзиши масъалаҳои пурмазмунӣ амалӣ дар мисоли моделсозии математикӣ, иқтисодӣ, химиявӣ, физикӣ ва ғайра васеъ менамоянд.

Системаҳои алгебраи компютерӣ воситаи сифатан нави таълими фанни математика ба шумор меравад. Барои тасдиқи ин фикр системаҳои алгебраи компютерӣ дар рафти дарсҳои технологияи информатсионӣ ва курсҳои махсуси ихтисосҳои математика ва информатикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни тадқиқ карда мешаванд.

Масъалаи таҳқиқот тадқиқ намудани системаҳои алгебраи компютерӣ дар курсҳои омӯзишӣ мебошад.

Мақсади таҳияи мақола: ташаққул ва истифодаи системаҳои алгебраи компютерӣ барои баланд бардоштани самаранокии ҷараёни таълим ҳангоми омӯзиши фанни математика

Натиҷаҳои тадқиқотро омӯзгорони фанни математика, физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, коллеҷу литсейҳо, донишгоҳҳо тавассути салоҳиятнокӣ ҳеш дар шогирдонашон ташаққул медиҳанд, ки боиси баланд шудани сатҳи сифати омӯзиши фанни математика ва физика дар муассисаҳои таълимӣ мегардад.

Калидвожаҳо: система, алгебра, компютер, самаранокии ҷараёни таълим, математика, моделсозӣ, вектор, Maple

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИСТЕМ КОМПЬЮТЕРНОЙ АЛГЕБРЫ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ПРИ ИЗУЧЕНИИ МАТЕМАТИКИ

Данная статья представлена для того, чтобы помочь студентам улучшить свои знания и улучшить навыки компьютеризации и использование вопросов, связанных с компьютером для повышения эффективности обучения образования.

Статья признает основу этих систем при решении сложных математических вопросов. Во время изучения различных математических вопросов он делает решение психологического и привлекательного читателя.

Растущий интерес к учебному процессу и интенсивности практических занятий.

Набор ценностей этого или что большинство, которое описывает систему или процедуру, в рамках изучения расширенных практических вопросов в примере математических, экономических, физических и. т. д.

Система компьютерной алгебры - это качественный инструмент для обучения обучения по математике. Чтобы подтвердить эту идею, Система компьютерной алгебры будут изучены на уроках информационных технологий и специальных курсов в математических специальностях Таджикского национального университета и Таджикского педагогического университета имени Садриддина Айни.

Исследование является реализацией систем компьютерных алгебр в учебных курсах.

Цель статьи: Разработка и использование систем компьютерной алгебры для повышения эффективности учебного процесса при изучении математики.

Результаты исследования Результаты исследования формируются преподавателями математики, физики общеобразовательных школ, колледжей и лицеев, вузов через их компетентность, что приводит к повышению уровня и качества преподавания математики и физики в общеобразовательных учреждениях.

Ключевые слова: Система, алгебра, компьютер, эффективность образовательного процесса, математика, вектор, Maple.

THE USE OF COMPUTER ALGEBRA SYSTEMS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE STUDY OF MATHEMATICS

This article is presented in order to help students improve their knowledge and improve computerization skills and the use of issues related to a computer to increase the efficiency of education.

The article recognizes the basis of these systems in solving complex mathematical issues. During the study of various mathematical issues, he makes a decision of a psychological and attractive reader.

Growing interest in the educational process and intensity of practical exercises.

The set of values of this or that the majority that describes a system or a procedure, as part of the study of extended practical issues in the example of mathematical, economic, physical and, etc.

The system of computer algebra is a high-quality instrument for learning in mathematics. To confirm this idea, the computer algebra system will be studied in information technology lessons and special courses in the mathematical specialties of the Tajik National University and Tajik Pedagogical University named after Sadriddin Ayney.

The study is the implementation of computer algebras systems in training courses.

The purpose of the article: Development and use of computer algebra systems to increase the effectiveness of the learning process in the study of mathematics.

The results of the study: The results of the research are formed by teachers of mathematics, physics of secondary schools, colleges and lyceums, universities through their competence, which leads to an increase in the level and quality of teaching mathematics and physics in educational institutions.

Keywords: System, algebra, computer, efficiency of the educational process, mathematics, vector, Maple.

Маълумот дар бораи муаллиф

Каинова М.Л. муаллими калони кафедраи асосҳои технологияи информатсионии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Адрес: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 125, Тел.: (+992) 918797854 Amriddin-2013@mail.ru

Идиев Ғ.А. муаллими калони кафедраи моделсозии математикӣ ва компютери Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Суроға 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 985296939, E-mail: g.idiev-66@mail.ru.

Сведения об авторах

Каинова М. Л. _Старший преподаватель кафедры «Основы информационных технологий» Таджикского государственного педагогического университета, имени Садриддина Айни. Адрес: 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 125, Тел.: (+992) 918797854 E-mail: Amriddin-2013@mail.ru

Идиев Г. А. _Старший преподаватель кафедры математическое и компьютерное моделирование, Таджикского национального университета, Адрес: 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, Таджикского национального университета, Тел.: (+992) 985296939, E-mail: g.idiev-66@mail.ru,

Information about the authors

Kainova M. L., _senior teacher of the Department of Fundamentals of Information Technologies of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 125, Phone: (+992) 918797854 E-mail: Amriddin-2013@mail.ru

Idiev G. A., _senior lecturer of the Department of Mathematical and computer modeling of Tajik National University. Address 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17, Phone: (+992) 985296939, , E-mail: g.idiev-66@mail.ru,

ТДУ 371+371.212

ФАРҶАНГИ БУНЁДӢ ВА ҚОБИЛИЯТИ КАСБИИ ОМУӢЗГОРОНИ НАВОВАР ВА НАҚШИ ОНӢ ДАР ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ ХОНАНДАГОН

Қодирова М. А.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Фафуров

Ҷалилова М. Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Стратегияи рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакатамон, бахусус рушди босуботи соҳаҳои охир омодагии субъектҳои нави баландиқтисоси соҳибкасбро, ки интиқолдиҳандаи донишу технологияҳои нави мебошанд, дар ҳама самтҳо, аз ҷумла, дар соҳаи маориф ба таври воқеӣ тақозо мекунад. Баробари тағйирёфтани талабот ба самти фаъолият, талабот ба раванди касбии омӯзгор низ тағйир меёбад, ки тарҳрезии муҳити касбӣ, таълимӣ ва дастгирии мувофиқро тақозо менамояд. Яке аз вазифаҳои асосии илм ва амалияи психология кӯмак ба инсон барои пурра ва самаранок дар амал татбиқ кардани худ ва гирифтани ҳисси қаноат- мандӣ дар раванди фаъолият мебошад.

Ҳалли ин масъала танҳо дар асоси омӯختани қонунҳои психологии фаъолияти меҳнатӣ, нақши функсияҳои раванӣ ва хусусиятҳои инфиродии онҳо дар иҷрои вазифаҳои меҳнатӣ, хусусиятҳои раванди мутобиқшавии ҳамдигарии инсон ва ҷузъҳои гуногун имконпазир аст, (воситаҳо, мундариҷа, шароит ва таъкили он), ки мавзӯи асосии он таҳқиқоти психологии фаъолияти меҳнатӣ мебошад. [6, с. 34].

Омӯзиши ҷанбаҳои психологии намунаҳои гуногуни фаъолияти меҳнатии инсон ба дастовардҳои соҳаҳои гуногуни психология асосёфта аст (масалан, психологияи иҷтимоӣ, психологияи дифференсиалӣ, психофизиология, психологияи шахсият). Дар психологияи фаъолияти меҳнатӣ, маводҳои назариявӣ ва методӣ дар як қатор соҳаҳои илму дониш васеъ истифода бурда мешаванд: сотсиология, педагогика, физиология ва гигиенаи меҳнат, тиб, эстетикаи техникӣ, информатика ва кибернетика.

Хусусиятҳои психологӣ ва шакли фаъолияти меҳнатии инсон, мундариҷаи тавсияҳои амалӣ оид ба таъмини самаранокӣ ва беҳатарии он, ба ин ё он дараҷа ҳосил ҳар як ихтисос ва касб мебошанд. Ин хусусият, баъзан беҳамтоиро бо мундариҷаи мушаххаси як қатор хусусиятҳо, ҷузъҳои фаъолияти меҳнатӣ (воситаҳо, раванд, шароит, таъкил, мавзӯи меҳнат) муайян мекунад, ки онро ҳамчун аломатҳои таснифии он ҳисобидан мумкин аст.

Мушкilotи рушди касбии шахс инъикоси мушкilotи нисбатан умумии муносибати шахсият ва касб дар маҷмӯъ мебошад. Барои ин ҳамкорӣ ду тасрифоти асосӣ мавҷуд аст. Аввалан, рад кардани таъсири касб ба шахс. Тарафдорони ин равиш аз тезиси анъанавӣ дар

бораи "касбият" - иибтидоии шахс сарчашма мегирад, ки аз фалсафаи иде- алистии Юнони қадим сарчашма мегирад. Ин маънои онро дорад, ки ҳангоми интиҳоби касб, шахсият дар тамоми давраи татбиқи вазифаҳои меҳнат тағйир намеёбад [6, с. 45].

Аз ҷумла, муҳаққиқи амрикоӣ Т. Парсонс чунин мешуморад, ки барои интиҳоби дурусти касб, шахс бояд дар бораи худ ва қобилиятҳои худ тасаввуроти равшан дошта бошад. Ғайр аз он, шахс бояд аз талаботи ба ӯ гузаштаи касб ва имкониятҳои татбиқи ҳадафҳои гузашташуда огоҳ бошад. Марҳилаи интиҳоб бо таъсиси мувофиқати байни талаботи касб ва қобилиятҳои шахс ба анҷом мерасад. Ин равиш назари аз ҳад содда карда шудаи шахсият ва касбро нишон медиҳад. Фаъолияти меҳнатии фард, дар айни замон, ҳамчун маҷмӯи механикии вазифаҳо ва функсия- ҳои меҳнатӣ фаҳмида мешавад.

Тафсири дуҷонибаи ҳамкориҳои касб ва шахсият барои аксари муҳақ- қикони хориҷӣ хос аст ва дар психология маъмулан пазируфта шудааст. Он аз шинохтани далели таъсири касб ба шахсият ва тағйирёбии шахсият дар чараёни тақмили ихтисос иборат аст. Раванди ташаққули шахсияти мутахассисро дар психологияи рус касбият меноманд.

Тақмили ихтисос қисми таркибии касбигардонии шахс мебошад. Он аз марҳилаи азхудкунии касб оғоз ёфта, дар марҳилаҳои баъдӣ идома меёбад. Гузашта аз ин, он дар марҳилаи иҷроӣ мустақили фаъолият ба поён намерасад, балки то ҳуруҷи комили шахс аз фаъолият, пайдо кардани шакл ва мундариҷаи мушаххас идома меёбад. [10, с. 25].

Биёед якҷанд мафҳумҳои мукаммали рушди касбии шахсро дида бароем. Ҷойгоҳи марказӣ дар концепсияи тақмили ихтисос, ки онро Т.В. Кудрявцев таҳия кардааст, рушди марҳилаҳои раванди тақмили ихтисос мебошад.

Марҳилаи I – пайдоиши нақшаҳои касбӣ. Меъёри он интиҳоби аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва раванӣ асоснокӣ касб аст.

Марҳилаи II – омӯзиши касбӣ. Ҳадафи ин марҳила азхудкунии репродуктивии дониш, малака ва маҳорати касбӣ мебошад. Меъёри психологӣ ин худ танзимкунии касбӣ мебошад.

Марҳилаи III – раванди воридшавии фаъол ба касб. Меъёри ин марҳила нишондиҳандаҳои нисбатан баланд, сатҳи муайяни рушди сифатҳои муҳими касбӣ (ба забони русӣ - ПВК) ва роҳати раванӣ мебошад.

Нихоят, марҳилаи охирин татбиқи пурраи шахсият дар касб мебошад. Сатҳи татбиқ на танҳо бо дараҷаи баланди азхудкунии соҳаи амалиётӣ, балки бо татбиқи эҷодии он, ташаққули услуби инфиродӣ, инчунин кӯшишҳои доимӣ барои тақмили худ хос аст.

Дар ин концепсия ба ҳолатҳои бўҳроние, ки ҳангоми гузариш аз як марҳила ба марҳилаи дигар ба миён меоянд, аҳамияти калон дода мешавад. Ин бўҳронҳо дар натиҷаи номувофиқ пешбинӣ шуда, шикаст- тани концепсияи худ ва навсозӣ пайдо мешаванд. Камбудии асосии ин мафҳум аз он иборат аст, ки марҳилаҳои тақмили ихтисос бо марҳилаҳои роҳи зиндагии инсон вобастагӣ доранд ва аз ин рӯ, бо ҷорчӯбаи вақт маҳдуданд. Бо вуҷуди камбудӣ, ин мафҳум ба мо имкон медиҳад, ки дурнамои рушди минбаъдаи омӯзиши раванди касбиятро муайян намоем.

Дар байни мафҳумҳои хориҷии рушди касбӣ ба андешаҳои Д. Сүпер таваккуф менамоем. Таҳияи ин концепсия ақсуламал ба кам- будиҳои муносибати статикӣ омӯзиши мушкулоти тақмили ихтисос мебошад.

Ба гуфтаи Д. Сүпер, интиҳоби касб як раванди тӯлонист, ки дар натиҷаи он кӯдак робитаро бо ҳаёт зиёд мекунад. Диққати асосӣ бояд ба тағйирёбии рафтори инсон дар раванди тақмили ихтисос дода шавад, ки раванди он ба таври инфиродӣ фарқкунанда ва беназир аст.

Дар раванди ташаққули ихтисос Д. Сүпер марҳилаҳои зеринро фарқ мекунад:

1. Марҳилаи водоркунӣ (аз таваллуд то 14-солагӣ). Концепсияи «Ман» тавассути шиносоии кӯдак бо калонсолон рушд мекунад. Дар марҳилаи аввали ин марҳила - марҳилаи таҳайюл (4-10 солагӣ) – нақш- ҳои касбӣ дар ҳаёлотӣ кӯдак иҷро карда мешаванд; дар марҳилаи манфиат (11-12 солагӣ) афзалиятҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳим ташаққул меёбанд; дар марҳилаи сеюм (13-14 солагӣ) қобилиятҳои фардӣ санҷида мешаванд, мақсад дар бораи талаботҳои касбӣ ва таҳсилот пайдо мешаванд.

2. Марҳилаи таҳқиқот (аз 15 то 24-солагӣ). Шахс кӯшиш мекунад, ки ҳангоми таваҷҷӯҳ ба имкониятҳои инфиродии худ худашро дар нақшҳои гуногун санҷад. Дар марҳилаи таҳминӣ (15-17-солагӣ) интихоби пешакии касбӣ сурат мегирад, имкониятҳо ба назар гирифта мешаванд; дар марҳилаи мутобиқшавӣ - тасдиқ (20-24-солагӣ) ҷустуҷӯи соҳаи фаъолияти касбӣ идома дорад. Байни ин ду марҳила як марҳилаи дигар мавҷуд аст - марҳилаи гузариш (17-20-солагӣ). Дар ин марҳила кӯшиши татбиқи консепсияи «Ман» санҷида мешавад.

3. Марҳилаи муттаҳидшавӣ (25-44-солагӣ). Шахс барои ёфтани мавқеи устувори касбӣ саъй мекунад.

4. Дар марҳилаи нигоҳдорӣ (36-64-солагӣ) тақмили ихтисос бидуни берун шудан аз доираи касбият идома меёбад, ки дар марҳилаи қаблӣ имконпазир аст.

5. Марҳилаи таназзул (аз синни 65-солагӣ) таҳия ва инкишофи нақшҳои нав мебошад: иштироки номунтазам дар фаъолияти касбӣ, мушоҳидаи фаъолияти касбии дигарон.

6. Муҳимтарин дастоварди консепсияи пешниҳодшуда аз он иборат аст, ки рушди касбӣ ҳамчун як раванди тӯлонии ҳамаҷонибаи шахсият дарк карда мешавад.

Ҳамин тариқ, касб метавонад ҳислати одамро ба таври назаррас тағйир диҳад ва ба оқибатҳои мусбӣ ё манфӣ оварда расонад. Мушқилии мубориза бо шаклдигаркунии касбӣ дар он аст, ки одатан корманд аз он огоҳ нест. Аз ин рӯ, барои мутахассисон донишони оқибатҳои эҳтимолии ин падида ва рафъи камбудии онҳо дар раванди муомила бо дигарон дар ҳаёти ҳаррӯза ва касбӣ хеле муҳим аст [13].

То чӣ андоза ташаққул ёфтани зеҳн ва шахсияти мактаббачагон, рушди майлу ниёзҳо, манфиатҳо, тафаккури мустақилонаи эҷодӣ, ҳудогоҳӣ, фаъолияти иҷтимоӣ ва тарбияи ахлоқии онҳо аз бисёр ҷиҳат ба муаллим ҳамчун шахс ва мутахассис вобастагии калон дорад. Талаботи нави иҷтимоӣ дар марҳилаи кунунии рушди ҷомеа муҳимияти ин мушқилотро кам намекунад; баръакс, онро шадидтар мекунад, бо мундариҷаи нави сифатӣ пур мекунад – таваҷҷӯҳи зиёд ба ҳамкориҳои назариявӣ ва амалия фаъолияти педагогиро (ҳам дар таҳлил ва ҳам дар раванди омодакунии муаллимон) тақозо менамояд. Таъсирҳои амалии педагогии омӯзгор ба донишҷӯ, хонанда, ки бидуни ба назар гирифтани механизмҳои психологӣ ташаққули шахсияти кӯдак анҷом дода мешаванд, на танҳо ба ҳадафи дилхоҳ оварда намерасонанд, балки рушди шахсияти кӯдакро боз медоранд, роҳро барои эҷодкорӣ ва ҳудогоҳӣ мебанданд.

Олимон соҳаи психологӣ фаъолияти педагогӣ маводи фаровони таҳқиқоти ҷамъ овардаанд. Аз қабилҳои П.П. Блонский, Л.С. Виготский, Ф.Н. Гоноболин, В.А. Кан-Калик, Н.В. Кузмина, Ю.Н. Кулжуткин, Н.Д. Левитов, А.К. Маркова, Л.М. Митина, С.В. Кондратов, В.А. Крутецкий, А.В. Петровский, В.А. Сластенин, И.В. Страхов, Г.С. Сухобская ва дигарон, ки ҳар як хонандаи хоҳишманд метавонад ба асарҳои бунёди олимони мазкур муроҷиат карда бошад.

Дар психологӣ фаъолияти педагогӣ фарқ кардани хусусиятҳои шахсияти муаллим, фаъолият ва муоширати педагогӣ пазируфта шуда аст. Ҳангоми таҳлили психологӣ шахсият омӯзгорон пеш аз ҳама он хусусиятҳо, ҳислатҳо, зухуроти шахсиятро фарқ мекунад, ки ба талаботи касби омӯзгорӣ ҷавобгӯ мебошанд, азхудкунии бомуваффақияти фаъолияти пурраи педагогиро таъмин месозанд, яъне. аҳамияти касбии педагогӣ пайдо мекунад. В.А. Крутецкий ва Е.Г. Балбасов дар сохтори сифатҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳими шахсияти омӯзгор (бо назардошти намунаи истинодӣ) чор гурӯҳи зерсохторро муайян кардаанд:

1. Симои ғоявӣ – ахлоқӣ.
2. Тамоюли педагогӣ.
3. Қобилияти педагогӣ- умумӣ ва махсус.
4. Малака ва маҳорати педагогӣ.

Тавачҷӯҳи бештар ба омӯзиши қобилиятҳои педагогӣ - умумӣ (барои ҳамаи омӯзгорон, новобаста аз фанни таълимӣ) ва махсус (бо назардошти хусусиятҳои фанни таълимӣ) зохир карда мешавад.

Аксари моделҳои қобилияти таълим ба чор зергурӯҳ тақсим мешаванд:

1. Моделҳои системавӣ.
2. Моделҳои сохторӣ.
3. бардурӯғ – пешгӯишаванда.
4. Моделҳои пешгӯишаванда.

Ба зергурӯҳи якум моделҳои системавии қобилиятҳои педагогӣ дохил карда шудаанд. Масалан, намунаи қобилиятҳои педагогии омӯзгорони мактабҳои миёна, ки онҳоро Ф.Н. Гоноволин таҳқиқ намуда буданд. Муаллиф хусусиятҳои фардиатро, ки сохтори он воқеан сохтори ҷузъҳои асосии қобилиятҳои педагогиро ташкил медиҳад, қушода додааст:

1. Қобилияти дастрас карда тавонистани маводи таълимӣ барои хонандагон.
2. Фаҳмиш ва ё дарки пурраи хонандагон.
3. Эҷодкорӣ дар фаъолият.
4. Таъсири иродавии педагогӣ ба кӯдакон.
5. Қобилияти ташкили гурӯҳ.
6. Тавачҷӯҳ ба хонандагон.
7. Мазмуннокӣ ва саҳеҳии суҳан.
8. Тасвирнокӣ ва боварибахшии нутқ.
9. Тактикаи педагогӣ.
10. Қобилияти бо ҳаёт пайваст кардани мавзӯ.
11. Мушоҳидакорӣ (нисбати кӯдакон).
12. Серталаб будан нисбат ба худ ва фаъолияти педагогӣ.

Ба зергурӯҳи дуюм моделҳои ба ном структуравии қобилиятҳои педагогӣ, ки ба фарзиянокиву самаранокии таълим таъсир мерасонанд, дохил мешаванд. Ҳамин тавр, В.А. Сластенин маҳорати омӯзгориро ҳамчун шакли олии тамоюли касбии шахс муайян карда, чор зинаҳои зерини шахсияти омӯзгорро муайян кард, аз ҷумла:

1. Номгӯии ҳосият ва хусусиятҳои шахсияти омӯзгор.
2. Номгӯии талабот ба омодагии психологӣ ва педагогӣ.
3. Ҳаҷм ва мундариҷаи таълими академӣ.
4. Ҳаҷм ва мундариҷаи таълими методӣ оид ба ихтисоси мушаххас.

Аз сохтори фарзиявии мазкур қобилиятҳои зерини педагогӣ ҷудо карда мешаванд:

1. Самтнокӣ (ғоявӣ, касбӣ-педагогӣ, маърифатӣ).
2. Қобилияти умумии таълимӣ (зеҳнӣ ва ғайра).
3. Қобилиятҳои дидактикии хусусӣ (малақаҳои махсус дар методикаи таълими фанҳои мушаххас).

Ба зергурӯҳи сеюм моделҳои ба истилоҳ псевдо-пешгӯишавандаи қобилиятҳои педагогӣ дохил карда шудаанд.

Ба ақидаи Н.В. Кузмина омӯзгор ба ғайр аз малақаҳои ташкилот-чигӣ, инчунин бояд қобилиятҳои коммуникативӣ, созандагӣ, лоиҳавӣ ва гностикӣ дошта бошад.

Ба зергурӯҳи чорум моделҳои ба истилоҳ қобилиятҳои педагогӣ, масалан, Ҷ Райнс дохил мешаванд. Бо ёрии мутахассисони махсуси омӯзишдида, интихобан дарси қушои 6000 муаллими 1700 мактаби ИМА гузаронида шудааст. Таҳқиқот тӯли шаш сол гузаронида шуда, пас аз ба итмом расонидан ва ҷамъбаст кардани маълумот, таҳлил асоснок гузаронида шуд. Дар натиҷа нӯҳ омилро, ки ба ташаққули симои омӯзгори ҳубу навоар таъсир мерасонанд, кашф гардид:

1. Омили ҳамдардӣ (хайрхоҳона) - худпарастӣ (бепарвогӣ).
2. Омили кордонӣ (низомнокӣ) – бесарусомонӣ.
3. Омили дарсҳои таълимие, ки нерӯи эҷодии хонандагонро зиёд мекунанд – таълими дилгиркунанда, якраңгии мундариҷаи дарс.
4. Омили хайрхоҳона – муносибати ғайридӯстона нисбати хонандагон.

5. Омили қабул – қабул накардани навъи демократии таълим.
6. Омили хайрхоҳона – муносибати ғайридӯстона нисбат ба маъ- мурият ва дигар кормандони мактаб.
7. Омили майл ба навъи анъанавӣ, яъне либералии таълим.
8. Омили устувории эмотсионалӣ – ноустуворӣ.
9. Омили дарки хуби шифохӣ.

Шахсияти омӯзгор вобаста ба шароити маънавӣ ва моддии ҳаёт ва фаъолияти ӯ, вале пеш аз ҳама дар раванди фаъолияти педагогӣ ва муоширати педагогӣ дар системаи муносибатҳои иҷтимоӣ рушд ва шакл мегирад.

Ҳар як соҳаи кори омӯзгор нисбати сифатҳои шахсии ӯ талабҳои махсус мегузорад; муваффақияти фаъолияти омӯзгорӣ бештар аз сатҳи рушди сифатҳои шахсии ӯ ҳам алоқаманд вобаста аст, ки ин ба тарзи муайян сохта шудани онҳо имкон медиҳад.

Сатҳи марказии модели сохторӣ шахсияти омӯзгор аз чунин сифат- ҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳим, аз қабилӣ ҳадафҳои педагогӣ (ХП), тафаккури педагогӣ (ТП), тамоюли педагогӣ (ТП), инъикоси педагогӣ (ИП), тактикаи педагогӣ (ТП) иборат аст. Дар хотир доред, ки ҳар яке аз ин сифатҳо маҷмӯи хусусиятҳои бештар ибтидоӣ ва инфиродии шахсӣ мебошанд, ки дар фаъолият, муошират ташаққул меёбанд ва то андозае аз майлҳои ирсӣ вобастаанд. Сатҳи баландтаринро қобилиятҳои педагогӣ - тарроҳӣ-гностикӣ ва рефлексивӣ-дарккунӣ ташкил медиҳанд, ки ҳамчун маҷмӯи махсуси сифатҳо ва хусусиятҳои шахсӣ ҳисобида мешаванд.

Номгӯи сифатҳои шахсии омӯзгор хеле муҳиманд: мулоҳизакорӣ, хушмуомилағӣ, серталабӣ, бодикқатӣ, ҳулку атвори нек, таъсирбахшӣ, тобоварӣ ва худдорӣ, чандирии рафтор, шаҳрвандӣ, инсондӯстӣ, самаранокӣ, боинтизомӣ, некӯкорӣ, поквичдонӣ, меҳрубонӣ, устувории ғоявӣ, эътиқод, ташаббускорӣ, самимият, коллективӣ, интиқодӣ, пайғирӣ, муҳаббат ба кӯдакон, мушоҳида, истодагарӣ, ҷамъиятӣ, муташаққилӣ, масъулият, ҷавобгӯӣ, ватандӯстӣ, ирфони педагогӣ, шуурнокии сиёсӣ, одоб, ростгӯӣ, дурандешӣ, ростқавлӣ, худтанқидкунӣ, мустақилият, хоксорӣ, ҷасорат, заковат, адолат, талош барои тақмили худ, кадрдониву кадршиносӣ, ҳассосият, эҳсосот ва ғайра. [11, - с. 68].

Омӯзгорони оянда одатан, дар бораи ҷиҳатҳои мусбӣ ва сустии шахсияти худ тасаввуроти кофӣ надоранд ва имкониятҳои рушди худро намендонанд. Сифати муҳими касбии омӯзгор ин худ боварӣ мебошад, ки ба ӯ барои сафарбарӣ ва устувории рафтори инсонгароёна мусоидат мекунад.

Дар сохтори шахсият се гурӯҳи сифатҳои асосии омӯзгор ҷудо карда мешаванд:

- шахсияти иҷтимоӣ ва умумӣ (идеология, шаҳрвандӣ, ахлоқӣ; тамоюли педагогӣ ва фарҳанги эстетикӣ);

- касбӣ-педагогӣ (омодагии назариявӣ ва методологӣ аз рӯи ихтисос; омодагии психологӣ ва педагогӣ барои фаъолияти касбӣ (назариявӣ; рушди малака ва қобилияти амалии педагогӣ);

- хусусиятҳои инфиродии равандҳои маърифатӣ ва самти педагогии онҳо (мушоҳидаҳои педагогӣ, тафаккур, хотира ва ғайра); воқуниши эҳсосотӣ; сифатҳои иродаи қавӣ; хусусиятҳои феълӣ; вазъи саломатӣ.

Сатҳи салоҳияти касбии мутахассис дар ҳама соҳаҳои фаъолият аз бисёр ҷиҳат аз қобилияти ӯ дар рушди нерӯи эҷодиву самаранок ва тақмили худ ба боварӣ вобаста аст.

АДАБИЁТ

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология. - М.: «Академия», 2003.- 398 с.
2. Акимов С.С., Голихина О.В. Развитие творческого мышления учащихся как условие повышения качества работы учреждения дополнительного образования детей [Текст] // Теория и практика образо- вания в современном мире: материалы II Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, ноябрь 2012 г.). - СПб: Реноме, 2012.
3. Ананьев Б.Г. О взаимосвязях в развитии способностей и харак- тера: Доклады на совещании по вопросам психологии личности. - М.: 1956. - С. 96.
4. Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человек опознания. -Воронеж: Модэк, 1996. – 248 с.
5. Анн Л.Ф. Психологический тренинг с подростками. - СПб: Питер, 2005.
6. Зинченко В.П. Образ и деятельность. - М.: Воронеж: «Институт практической психологии», «МОДЭК», 1997.
7. Кудрявцев В.Т. Проблемное обучение: истоки, сущность, перс- пективы. М.: Знание, 1991. - 80 с.

8. Л.М. Митина. Психология труда и профессионального развития учителя. - М.: Академия. 2004. – 320 с.
9. Д. Сьюпер Оценка профессиональной пригодности с помощью психологических тестов. Нью-Йорк, штат Нью-Йорк: 1949. Харпер.4.
10. Т. Парсонс об институтах и социальной эволюции: избранные сочинения / Леон Х. Мэйхью, изд. Чикаго: Чикагский университет Press, 198210.
11. Рсан А. А, Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. СПб., 2000.
12. А.Г. Сознание и самосознание. - М.: 1972.
13. Столин В.В. Самосознание личности. - М.: 1983.
14. Шиянов Е.Н, Котова И.Б. Идея гуманизации образования в контексте развития отечественных теорий личности. – Ростов-на-Дону: 1995.
15. Эльконин Д.Б. Психология развития: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Академия, 2001.

ФАРҲАНГИ БУНЁДӢ ВА ҚОБИЛИЯТИ КАСБИИ ОМУӢЗГОРОНИ НАВОВАР ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ ХОНАНДАГОН

Дар мақола масъалаҳои муҳими педагогикаи муосир, ақидаҳои олимони оид ба роҳи омилҳои ташаккули фарҳанги бунёди ва қобилияти касбии омӯзгор, бахусус омӯзгорони навоар мавриди баррасӣ қарор дода шуда, ҳамчунин асосҳои назариявии қонунҳои ташаккули инкишофи ҳамхонанда ва ҳаммуаллибро, ки олимони пешниҳод намудаанд, мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудааст.

Ҳадафи мақола: Гуфтан ба маврид аст, ки дар психологияи фаъолияти педагогӣ фарқ кардани хусусиятҳои шахсияти омӯзгор, фаъолият ва муоширати педагогӣ пазируфта шудааст. Ҳангоми таҳлили психологияи шахсият омӯзгорон пеш аз ҳама он хусусиятҳо, хислатҳо, зуҳуроти шахсиятро фарқ мекунанд, ки ба талаботи касби омӯзгорӣ ҷавобгӯ мебошанд, азхудкунии бомуваффақияти фаъолияти пурраи педагогиро таъмин месозанд, яъне. аҳамияти касбии педагогӣ пайдо мекунанд.

Натиҷаи тадқиқот нишон дод, ки ҳалли ин масъала танҳо дар асоси омӯхтани хусусиятҳои психологӣ ва шакли фаъолияти меҳнати инсон, мундариҷаи тавсияҳои амалӣ оид ба таъмини самаранокӣ ва беҳатарии он, ба ин ё он дараҷа ҳосил ҳар як ихтисос ва касб мебошанд. Ин хусусият, баъзан беҳамтоиро бо мундариҷаи мушаххаси як қатор хусусиятҳо, ҷузъҳои фаъолияти меҳнатӣ (воситаҳо, раванд, шароит, ташикил, мавзӯи меҳнат) муайян мекунанд, ки онро ҳамчун аломатҳои таснифии он ҳисобидан мумкин аст.

Калидвожаҳо: мутобиқшавӣ, ташаккул, таназзул, худмуайянкунӣ, ҳештангарой, худамалисозӣ, рушди касбӣ, касбият, шахсият, функсияҳои равонӣ, водоркунӣ.

БАЗОВАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ СПОСОБНОСТИ ПЕДАГОГОВ-ИННОВАТОРОВ И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ИДЕНТИФИКАЦИИ СТУДЕНТОВ

В статье рассматриваются важные вопросы современной педагогики, даются взгляды ученых на формирование фундаментальной культуры и профессионализма учителей, особенно педагогов-новаторов, а также даются теоретические основы закономерностей формирования и развития учащихся и сверстников.

Цель статьи: Следует отметить, что в психологии педагогической деятельности принято различать характеристики личности педагога, педагогической деятельности и общения. При анализе психологии личности педагога в первую очередь выделяют те черты, характеристики, проявления личности, которые отвечают требованиям педагогической профессии, обеспечивают успешное овладение полноценной педагогической деятельностью, т.е. приобретают педагогическое значение.

Результаты исследования показали, что решение данной проблемы базируется только на изучении психологических особенностей и форм деятельности человека, содержании практических рекомендаций по обеспечению ее эффективности и безопасности, в той или иной мере специфичных для каждой профессии и рода занятий. Этот признак иногда определяется его специфическим содержанием рядом признаков, составляющих трудовую деятельность (орудия, процессы, условия, организация, предмет труда), которые можно рассматривать как ее классификационные признаки.

Ключевые слова: адаптация, становление, упадок, самоопределение, самооценка, самореализация, профессиональное развитие, профессионализм, личность, психологические функции, мотивация.

BASIC CULTURE AND PROFESSIONAL ABILITIES OF TEACHER-INNOVATORS AND THEIR ROLE IN THE DEVELOPMENT OF STUDENT IDENTIFICATION

The article discusses important issues of modern pedagogy, gives the views of scientists on the formation of a fundamental culture and professionalism of teachers, especially innovative teachers, and also gives the theoretical foundations for the patterns of formation and development of students and peers.

Purpose of the article: *It should be noted that in the psychology of pedagogical activity it is customary to distinguish between the characteristics of the personality of a teacher, pedagogical activity and communication. When analyzing the psychology of personality, teachers first of all single out those traits, characteristics, manifestations of the personality that meet the requirements of the teaching profession, ensure the successful mastery of full-fledged pedagogical activity, i.e. acquire pedagogical significance.*

The results of the study *showed that the solution to this problem is based only on the study of the psychological characteristics and forms of human activity, the content of practical recommendations to ensure its effectiveness and safety, more or less specific to each profession and occupation. This sign is sometimes determined by its specific content by a number of signs that make up labor activity (tools, processes, conditions, organization, object of labor), which can be considered as its classification signs.*

Keywords: *adaptation, formation, decline, self-determination, self-esteem, selfrealization, professional development, professionalism, personality, psychological functions, motivation.*

Маълумот дар бораи муаллифон:

Қодирова Мухайё Абдуҷабборовна *муаллими калони кафедраи табиӣ-риёзӣ, тарбияи эстетикӣ ва методикаи таълими он, Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров.Тел: (+992) 927175053, E-mail: muhaiyo.1970@mail.ru*

Ҷалилова Мавлуда Наҷмиддиновна *номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоӣ, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.Тел: (+992) 900758986, E-mail: mavluda@gmail.ru*

Сведения об авторах:

Кадырова Мухайё Абдулжабборовна *старший преподаватель кафедры естественно-математической математики, эстетического воспитания и методики обучения Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова.Тел: (+992) 927175053, E-mail: muhaiyo.1970@mail.ru*

Джалилова Мавлуда Нажмиддиновна *Кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики начального образования Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ.Тел: (+ 992) 900758986, E-mail: mavluda@gmail.ru*

Information about authors:

Kadyrova Muhayo Abdulzhabborovna *Senior Lecturer of the Department of Natural and Mathematical Mathematics, Aesthetic Education and Teaching Methods of the Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov.Тел: (+992) 927175053, E-mail: muhaiyo.1970@mail.ru*

Jalilova Mavlyuda Nazhmiddinovna *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Methods of Primary Education of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.Тел: (+ 992) 900758986, E-mail: mavluda@gmail.ru*

**ХУСУСИЯТҲОИ ДАВРӢ ТАЪРИХИИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА ДАР
СИНФҲОИ ИБТИДОИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Бурҳонов Қ.Т.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров

Бегимов Ҳ.Ҳ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.

Математика ҳамчун фан дар замонҳои хеле қадим ба вучуд омада, то имрӯз дар инкишоф аст. Роҷеъ ба давраҳои инкишофёбии он ақидаи ягона нест. Давраҳои инкишофи математика дар баъзе сарчашмаҳо ҳафт давра дар қисми дигар камтар аз он нишон дода шудааст.

Олими машҳури рус, академик А.Н. Колмогоров таърихи мате- матикаро ба чор давр тақсим мекунад:

1. Пайдоиши математика;
2. Математикаи элементарӣ;
3. Ба вучуд омадани математикаи бузургҳои тағйирёбанда;
4. Математикаи ҳозиразамон.

Масалан, академик А.Н. Колмогоров ҷиҳатҳои объективӣ ва субъективӣ инкишофи математикаро ба назар гирифта, таърихи мате- матикаро ба чунин давраҳо ғурӯҳбандӣ мекунад:

Давраи пайдоиши математика. Ин давра аз обшонаи ибтидоӣ то асрҳои VX –V пеш аз милодро дар бар мегирад. Дар ин давра математика ҳамчун фан аз дигар фанҳо ҷудо шуда, ҳамчун фан ташкил наёфта буд.

Давраи математикаи элементарӣ. Ин давра аз асрҳои VX –V пеш аз милод то асри XVI –ро дар бар мегирад. Ба инкишофи математикаи ин давра хизматҳои олимони Юнони Қадим, Хитой, Ҳиндустон ва Осиёи Миёна бағоят калон аст.

Давраи ба вучуд омадани математикаи бузургҳои тағйирёбанда. Ин давра нимаи дууми асри XVI ва асри XVIII-ро дар бар мегирад. Инкишофи минбаъдаи математика ба математикони Европавӣ Ғарбӣ тааллуқ дорад. Дар ин вақт қариб ҳамаи фанҳои математикаи олӣ ба вучуд омада буданд, ки ҳоло онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олии касби омӯзгорӣ омӯхта мешаванд.

Давраи математикаи ҳозиразамон. Ин давра асрҳои XIX-XX-ро дар бар мегирад. Барои инкишофи математикаи ин давра хизматҳои олимони рус (то Революсияи Кабири Сотсиалистии Октябр) ва халқҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ (8, - с. 8-9).

Таърихи ташкилбӣи мактабҳо дар давраи Шӯравӣ се марҳиларо дар бар мегирад: давраи якум аз солҳои 1917 – 1930; давраи дуюм аз солҳои 1930 – 1945; давраи сеюм аз солҳои 1945 – 1991.

Таърихи инкишофи маданияти Тоҷикистони Советиро дар даврае, ки таҳқиқ карда истодаем, ки ба ду марҳалаи асосӣ ҷудо кардан мумкин аст. Ҳар яке аз ин марҳилаҳо бо хусусиятҳои худ фарқ мекунанд, ки ба дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна хос нестанд.

Марҳалаи якум солҳои 1917-1924, яъне аз давраи ғалабаи Октябри Кабир то ташкили РАСС Тоҷикистон.

Марҳалаи дуюм, ки солҳои 1924-1929-ро дар бар мегирад, оғози кори мунтазами барҳам додани нобаробарии маданияти Тоҷикистон, ба забони модарии меҳнаткашон ташкил кардани аввалин муассисаҳои маданияти социалистӣ: мактабҳо, курсҳо, матбуот, нашриёт, муассисаҳои таълимии кадрҳои миллӣ дар ҳудуди собиқ Бухорои Шарқӣ, қатъиян тағйир додани ақидаи аҳоли нисбат ба маданият, маориф ва ғайра мебошад (3,- с.1-6).

Дар солҳои 1930 - 1934 мамлакати мо масъалаи индустрикунониро бо муваффақият ҳал намуда, ба саросар коллективонидани хоҷагии қишлоқ босуръат шурӯъ кард.

Дар соҳаи маорифи халқ бошад, ин солҳо ҳамун солҳои мубориза баҳри иҷрои қарори таърихии КМ ВКП(б) аз 5-уми сентябри соли 1931 “Дар бораи мактаби ибтидоӣ ва миёна” буда, ба тӯфайли он ба боло- раии қатъии қори маорифи халқ ва беҳтаршавии сифати таълиму тарбия дар мактаб асос гузашта шуд. Дар ин солҳо қонун дар бораи таълими умумии ҳатмии қорӣ гардид (2. – с. 23-32).

Дар асоси қонун яке аз роҳҳои гирифтани маълумоти миёнаи умумӣ, таъкили мактабҳои коргарчавонон, ё мавсимӣ, ба вуҷуд омад (2, - с. 23-75).

Моҳи августи соли 1964 Комитети Марказии КПСС ва Совети Вазирони СССР “Дар бораи таъйир додани муҳлати таҳсил дар мактаб- ҳои миёнаи маълумоти умумии политехникии меҳнати таълими истеҳ- соӣ” қарор қабул намуданд. Мувофиқи ин қарор аз 1-уми сентябри соли 1964 сар карда, мактаби 11- солаи таълими истеҳсоӣ ба мактаби 10 – сола табдил дода шуд.

Қайд кардан лозим аст, ки мактаби 8-сола ҳамчун узви муҳим- тарини системаи маорифи халқ минбаъд боқӣ мемонд. Вазифа аз он иборат буд, ки мактаби 8-сола ҳаматарафа мустаҳкам карда шавад, дараҷаи маълумоти 8-сола мунтазам баланд бардошта шуда қори таълим ва тарбияи меҳнатӣ беҳтар карда шавад (2, -с. 23-82).

Дар охири соли 1950 системаи маълумоти миёна ва оӣ муайян карда шуд: а) мактаби миёнаи сесола; б) мактаби сесолаи шабона;

в) техникумҳо ва мактабҳои оӣ.

Аз рӯи таҳлили Г. Собиров “Инкишофи математика дар Осиёи Миёна (асрҳои XV-XVII) Нашриёти “Ирфон”, Душанбе: - 1966, аз рӯи рисолаи номзодии Муҳаммадиев Х. “Из истории преподавания арифметики дореволюционный период Таджикистана”, Душанбе: 1947. Аз ақидаҳои дар боло баён карда шуда бармеояд, ки таърихи таълими математикаро дар мактабҳои ибтидоии қумхурӣ ба қор давраҳои таълимӣ қудо кардан мумкин аст: таълими ҳисоб то давраи революция; таълими ҳисоб аз солҳои 1917 – 1930; таълими ҳисоб солҳо аз 1930 – 1945; таълими математика (арифметика) солҳои 1945 – 1991. Қоло хусусиятҳои давраи таърихии таълими математика дар мактабҳои ибтидоии Қумхурии Тоҷикистон бо мисолҳо таҳлил менамоем:

Давраи якум. Муҳаммад Қоразмӣ (783-850)

Муҳаммад ибн Мӯсо Ал-Қоразмӣ дар Қоразм таваллуд шудааст. ӯ дар китоби худ “Рисола оид ба илми ҳисоби ҳиндӣ” аз 10 рақами натуралӣ: 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 ҳосил кардани ҳамаи адад-ҳои дурақама, серақама ва ғайраро нишон дода, дар онҳо мавқеи даҳто рақами натуралиро баён кардааст. Масалан, дар адади 1991 рақами аввал ҳазорӣ, рақами охирин (1) воҳидро, рақами аввали 9 (аз қап) садӣ, рақами дуюм 9 (аз рост) даҳиро ифода мекунад.

Қуноне ки аз ин мисол мебинем, рақамҳо вобаства ба разрядҳо хусусияти гуногун доранд. Дар асрҳои миёна қоидаҳои иҷро кардани қор амали арифметикиро дар системаи даҳӣ алгоритм меномиданд. Қунин қоидаро бори нахуст Қоразмӣ қорӣ кардааст. Дар Аврупо ин қоидаро алгоритм меномиданд. Баъдтар ин ном ба алгоритм табдил ёфт, зеро мутарҷимони Ғарб номи Ал-Қоразмиро ба латинӣ алгоритм тарҷума намуда буданд. Дар синфи якум ададҳо аввал 1, сипас 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 0, 10 ва ҳамин тавр пайдарпайи ададҳои дурақама дар доираи нумерат- сияи 100, дар синфи дуюм 1000, дар синфи сеюм 100000, дар синфи қорум миллион, миллиард ва қондану навиштани ададҳо дар доираи миллиард омӯзониди мешаванд. Қоразмӣ мафҳуми рақамнокии ададро доҳил кардааст. 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 ададҳои якрақамаанд. 9 - адади якрақамаи қалонтарин, 10 – адади дурақамаи қурдтарин, 100 – адади қурдтарини серақама, 999 – адади қалонтарини серақама, 1000 – адади қурдтарини қоррақама мебошанд. Ба ақидаи Қоразмӣ системаи ҳисоб таҳминан дар асри панҷум пайдо шудааст (3, - с. 229-230).

Халқҳои Осиёи Миёна, аз қумла тоҷикон, маданияти бойи қадимӣ доранд. Агар қанде ба инкишофи маданияти халқҳои Осиёи Миёна тохтутозҳои ақнабиҳо таъсир расонда бошанд

ҳам, халқҳои ин сарзамин он харобаҳоро ба зудӣ бартараф намуда, маданияти худро инкишоф меоданд. Баъд аз торочгарии арабҳо тохтутози муғулҳо, ки дар асри ХХХХ рӯй дода буд, боиси хеле таназзул ёфтани маданияти халқҳои Осиёи Миёна гардид, ки пешрафти илмро низ якҷанд аср боздошт (8, - с. 5).

Чӣ тавре ки дар боло гуфта шуд, ривочу равнақи илмҳои риёзӣ ва нучум дар асрҳои XV-XII дар Осиёи Миёна аз дигар давраҳо фарқ мекунад. Мактаби илмӣ – таҳқиқоти Самарқанд, ки дар замони ҳукмронии Улуғбек таъкил шуда буд, сабаби асосии инкишофи фанҳои табиатшиносӣ ва умуман илму маданияти ин давра гардид ва мо дар ин ҷо дар бораи пайдоиш ва таъкилшавии ин мактаб таваққуф менамоем (8, - с. 15).

То Револютсияи Кабири Сотсиалистии Октябр асарҳои ин олимони ва хизматҳои онҳо дар соҳаи илм нонамоён монда буданд. Фақат баъд аз Револютсияи Октябр олимони советӣ экспедитсияҳо таъкил намуда, то соли 1940 қароргоҳи расадхонаи Улуғбек ва асбобҳои астрономии онро муайян намуданд. Асрҳо гузаштанд, вале асарҳои олимони мактаби илмии Самарқанд то имрӯз қимати худро гум накардаанд. Ҳоло бисёр асарҳои математикии олимони ин мактаб пурра таҳқиқ нашуданд.

Дар байни олимони мактаби илмии Самарқанд Кошӣ обрӯю эътибори калон пайдо карда буд. Барои ин ҳам ба вай олимони Самарқанд номи “Птоломейи замон” дода буданд. Ғиёсиддин Кошӣ соли 1430, баъд аз як соли вафоти Қозизодаи Румӣ дар Самарқанд вафот кардааст. Кошӣ дар ҳазинаи илми риёзӣ ва нучум ганҷинаи пурбаҳое аз худ мерос гузоштааст, ки беҳтарини онҳо аз зер иборат аст:

1. “Мифтоҳ ал- ҳисоб”. Ин асари математикиро Кошӣ 2-юми марти соли 1427 дар Самарқанд навишта буд. Ин китоб чун қомуси риёзӣ замони худ ба ҳисоб мерафт.

2. “Рисола ал- муҳитий”. Ин рисолаи математикӣ буда, Кошӣ онро ба забони арабӣ навиштааст. Асари мазкурро соли 1953 П. Люкелӣ бори аввал ба забони немисӣ ба ҷоп тайёр мекунад.

3. “Рисола дар бораи нисбати муҳити лоира бар қутр”. Ин асар доир ба ҳандаса (геометрия) баҳс мекунад ва он ба забони форсӣ – тоҷикӣ навишта шудааст (8, - с. 27-28).

Номи шартии ин адабҳо абҷад аст. Ҳисоби абҷад чист? Ҳар як 28 ҳарфи алифбои арабӣ ададҳо ифода мекунад, масалан, Алиф - адади якро, Бо – адади дуру, Чим – адади се, Дол – адади чорро ва ғайра. Инро «ҳисоби абҷад» меноманд.

Олимони барои дар хотир нигоҳ доштани тартиби ҳарфҳо дар ҳисоби абҷад ҳафт калима сохтаанд, ки аз инҳо иборатанд: абҷад, ҳавваз, ҳуттӣ, каламан, саъфас, қарапт, саҳҳаз ва зазағ.

Аввали ин ҳафт калима абҷад аст, ба ҳамон сабаб ин ҳисоби абҷад номидаанд.

Ҳаминро бояд махсус қайд кард, ки тартиби ҳарфҳо дар алифбои арабӣ бо тартиби ҳарфҳои дар ҳисоби абҷад буда, як хел нестанд.

Дар алифбои арабӣ тартиби ҳарфҳо чунинанд: Алиф, Бо, То, Со ва ғайра, дар ҳисоби абҷад бошад, тартиби ҳарфҳо ин тавранд: Алиф, Бо, Чим, Дол ва ғайра (2^a, - с. 1).

Таърих вафоти Ҳоҷӣ Ҳофизи Шерозиро муосираш Фасеҳи Хофӣ, муаллифи таърихи «Мучмали Фасеҳӣ», чунин сабт кардааст:

Ба соли Бову Сол Золи абҷад,

Зи рӯзи ҳичрати маймуни Аҳмад.

Ба сӯи ҷаннати аъло равон шуд,

Фаридаи аср Шамсиддин Муҳаммад.

Моддаи таърих ҳарфҳои ب ص ва ز мебошад. Бояд аз ин моддаи таърих санаи 792 ҳиҷрӣ барояд. Вобаста ба қиматҳои ададӣ ин ҳарфҳо иҷро кардани ҳисобҳоро ҳисоби абҷад меғоянд. Ин ҳисоб бештар барои дар хотир нигоҳ доштани санаҳои таърихӣ истифода шудааст.

Мисол, таърихи вафоти Камолиддини Беҳзодро чунин овардаанд:

Агар хоҳӣ, ки таъриҳаш бидонӣ,

Назар афкан ба «хоки қабри Беҳзод».

Таърихи вафоти Бехзод дар «хоки кафи Бехзод» оварда шудааст. Ин ифода дар навишти алифбои мо «хоки қабри Бехзод» мешавад, зеро дар навишти алифбои арабӣ, вобаста ба мавқеашон, баъзе ҳарфҳои садонок навишта намешаванд.

Қиматҳои адабии ҳарфҳои ин ифода 1-600, 0-1, К=20, К=100, Б-2, Р=200, Б=2, Х=5, 3=7, 0=1, Д=4 мебошад.

Қоидаи ҳисоби абҷад дар ин ҷо аз ҷамъ кардани ҳамаи ин ададҳо иборат аст, яъне $600 + 1 + 20 + 100 + 2 + 200 + 2 + 5 + 7 + 1 + 4 = 942$.

Пас, Бехзод дар соли 94 ҳиҷрӣ, мутобиқ ба соли 1536 вафот кардааст (3, - с. 194-195).

Давраи дуюм. Нахустин мактабҳои Шӯравӣ дар шаҳри Хучанд, моҳи январӣ соли 1918 ташкил карда шуд, ки дар соли хониши 1918-1919 шумораи мактабҳои дараҷаи якум ба 32 расид. Дар ин соли хониш аввалин мактаби ибтидоӣ барои духтарони миллати маҳаллӣ низ ташкил карда шуд. Соли 1919 шӯбаи маорифи халқ ташкил карда шуд, ки мудирӣ он Абдулло Раҳимбоев буд. Инчунин, дар моҳи январӣ ҳамаи сол (1919) барои аҳолии маҳаллии Хучанд курсҳои шабона ташкил карда шуд, ки дар онҳо арифметика, грамматикаи забони ўзбекӣ, таърих ва курси - «Ташвиқот барои Ҳокимияти Шӯравӣ» омӯзонида мешуд. Соли 1920 бошад, дар асоси мактаби дараҷаи якум нахустин мактаби дараҷаи дуюм низ дар Хучанд ташкил карда шуд. Дар моҳи октябри соли 1918 мактабҳои Шӯравӣ дар шаҳри Ўротеппа, соли 1919 дар деҳаи Қистакўз, дар ноҳияҳои Панҷакенту Конибодом кушода шуданд. Лекин дар ин мактабҳо ҳоло шароити таълиму тарбия хеле вазнин буд. Биноҳои махсуси мактабӣ набуд, асбобҳои хониш, таҷҳизотҳои мактабӣ, китобу барномаҳои дарсӣ набуданд. Новобаста ба ин норасоиҳо мардум ташнаи илму маърифат буданд. Хонандагон бо шавқи зиёд барои саводомӯзӣ мекушиданд, онҳо ба мактаби худ, бо ватани Шӯравӣ содиқ буданд.

Бояд гуфт, ки ханӯз қабл аз таъсисёбии Комиссариати маорифи Туркистон дар Тошканд Университети халқии Туркистон ташкил ёфта буд. Он моҳи декабри соли 1919 Университети давлатии Туркистон ном гирифт, ки дар таълиму тадриси кадрҳои миллий нақши басо калон бозид.

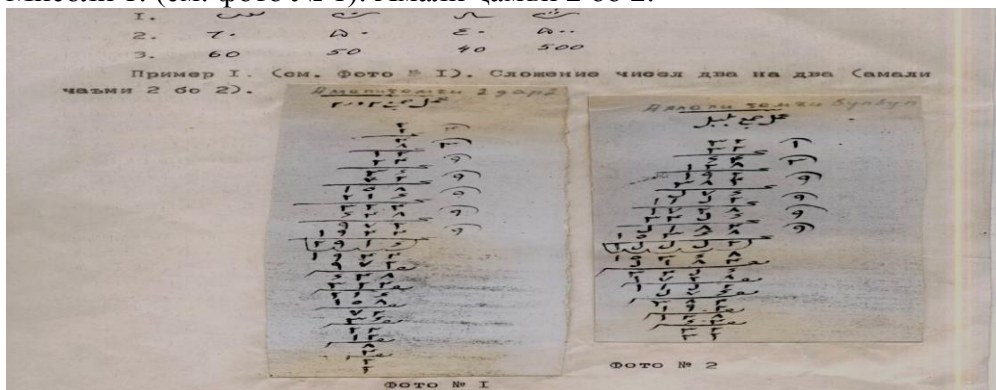
Моҳи декабри соли 1919 тибқи қарори Комиссариати маорифи халқӣ ҷумҳурий таълими забонҳои русӣ ва модарӣ дар мактабҳои миллий ҷорӣ гардида, моҳи январӣ ҳуди ҳамаи сол доир ба таҳсили якҷояи писарону духтарон қарори дахлдор қабул карда шуд.

Аз ҳамаи сол сар карда дар калонтарин шаҳрҳои кишвар барои аз байни аҳолии таҳҷой тарбия намудани омӯзгорон курсҳои шашмоҳа таъсис ёфтанд (10, -с. 20-21).

Ҳамроқул Қўзиев яке муаллимони пешқадами баъд аз иқлоби Октябр ба ҳисоб мерафт. Он кас Омӯзишгоҳи шаҳри Қўқандро тамои карда, баъд Донишгоҳи шаҳри Тошкентро ба итмом расонда ба зодгоҳаш шаҳри Конибодом, деҳаи Работ ба бачаҳои хурдсол аз фанни арифметика таълим додааст. Ҳоло якҷанд лаҳзаи дарсро аз рӯзномашон таҳлил мекунем. Сатри якум - адади арабӣ, сатри дуюм - римӣ ва сатри сеюм - ададҳои натуралӣ:

1. ۱ ۲ ۳ ...
2. I II III ...
3. 1 2 3 ...

Мисоли 1. (см. фото № 1). Амалӣ ҷамъи 2 бо 2.



Барои иҷрои ин амал адади 2 – ро ба 2 ҷамъ карда натиҷаашро ба 2 ва боз натиҷаи ҳосилшударо бо худаш 2 маротиба ҷамъ карда қор давом дода мешавад. Мисоли I. Ба ду қисм ҷудо мекунем: 1) Қисми 1 аз 1 то 13 ;

2) Қисми 2 аз 14 то 20.

Мисоли II. Чамъи «булбул» (см. фото № 2).

Тарзи ичрои ин амал, ҳам чун тарзи мисоли 1 ҳал карда мешавад.

Мисоли III. Зарби шикаста, ниг. Расми № 3.



1

6

6

3

6

6

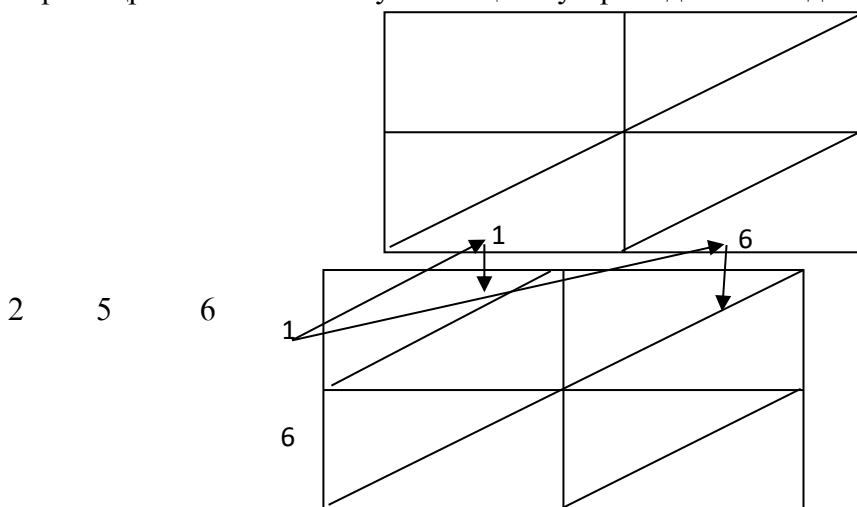
256

Роҳи ичрои ин мисол бо зарби горизонталӣ аст:

1 Зарби 1 ба 1

1 1 - ин натиҷааш:

Тарзи ичрои мисоли 3 бо чунин нақше гузаронида мешавад:



1. Зарби 1 x 1, натиҷаашро ба разряди воҳидӣ менависем.

2. Зарби 1 x 6, натиҷаашро ба разряди воҳидӣ менависем.

3. Зарби 6 x 1, натиҷаашро ба разряди воҳидӣ менависем.

4. Зарби 6 x 6, адади ҳосилшуда 36, 36 аз 3 даҳӣ ва 6 воҳид иборат аст, даҳиро ба хонаи даҳӣ ва воҳидро ба хонаи воҳидӣ менависем 3.

Натиҷаҳоро бо воситаи разряд чамъ шуда, адади 256 ҳосил мешавад.

Мисоли 4. Масоҳати фигураи росткунчаро ҳисоб кунед:

○ 9 4

594 • 354 = ...

354

Ченакҳои масоҳат:

1 газ = 1 як кулоҷ;

1 таноб = 400 м²;

Нимтаноб = 200 м²;

Чоряк таноб = 100 м².

Ҳамрокул Қўзиев ғайр аз фанни арифметика боз аз фанҳои табиат-шиносӣ, география, таърих ба бачаҳо таълим меод. Ӯ таълимиро бештар ба иҷро кардани корҳои мустақилона ва истифодаи асбобҳои аёнӣ дар дарс тавсия кардааст. Баъд аз солҳои 30-40 мактабҳои тамоми ҷумҳурӣ аз ҳарфи арабӣ ба ҳуруфи лотинӣ гузашт, ҳолати сифати таълими математика як андоза беҳтар шуд ва дар рӯзномаву маҷаллаҳои ҷумҳурӣ якҷанд мақолаҳои илмӣ ва методӣ аз ҷой баромад.

Давраи сеюм. Дар ин солҳо масъалаи китоби дарсӣ ва асбобҳои таълимӣ ва таъмин намудани мактабҳо ба он масъалаи хеле мушкил буд. Зеро дар ҳуди Тоҷикистон ҳоло китобчопкунӣ ва қувваҳои илмӣ мавҷуд набуд. Бинобар он, соли 1922 барои мактабҳои тоҷикӣ 4 китоби дарсӣ: «Алифбои тоҷикӣ», «Арифметика», «Географияи умумӣ», «Хрестоматия», дар шаҳрҳои Тошкент, Самарқанд, Ленинград тайёр карда шуданд.

КМ ВКП (б) 5-уми сентябри соли 1931 «Оид ба мактаби ибтидоӣ ва миёна» қарори махсус қабул карда, азнавсозии корҳои таълиму тарбиявии мактаб ва барномаҳои таълимиро талаб мекунад, ки он бояд дар асоси ба назар гирифтани донишҳои системативӣ сохта шавад.

Соли 1932 нақшаҳои таълимӣ ва барномаҳои нав тартиб дода шуданд, ки он дар асоси принципи фанӣ сохта шуда, ба ҳамаи дигар барномаҳои комплексию – лоиҳавӣ ва методҳои бригадавӣ – таҷрибавӣ хотима медиҳад. Дарс ҳамчун шакли асосии кори таълим муайян карда мешавад. Барои ҳар як синф як хонаи алоҳида муқаррар карда шуда, омӯзгорон дар кори худ усулҳои нав ба навро истифода мебаранд.

Бояд қайд кард, ки солҳои 30-40 таълим дар мактабҳои ҷумҳурӣ аз ҳуруфоти арабӣ ба ҳуруфоти лотинӣ гузаштааст.

Машқҳо бо ҳуруфоти лотинӣ:

«Sxema baroji fjoni omuxtani zarb: jakrama».

4x12 12-marotiba

8x6 6-marotiba

16x3

Az hamin co xudi adadi 48 az 12 to 4 togi (4 x 12) ba hamin tariq taskil dodan mumkin ast.

Avval 4 x 2 megirem 8.

Ba`d 8 x 2 marotiba 16.

Pas az on 16 x 3 marotiba 48.

Ҳосили зарби 4 x 12 бо се тарз нишон додан мумкин аст ¹.

4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16
48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48

«Sxema baroji omuxtani tagsim. Sxema baroi omuxtani tagsimi 60 : 12».

2 ё ки 60:2=30; 2 ё ки 30:2=15; 3 ё ки 15:3=5

60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60
30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15
5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5

Dar vaqti hal kardani taqsim hamin tavre navistan mumkin ast: 60:2=5; 60:2=30; 30:2=15; 15:3=5.

Барои тақсим 60:12 зарур аст. 60:2=30, 30:2=15 и 15:3=5, 5 он гоҳ ҷавоб 60:12=5 мешавад.

Natijai oxirin (5) dar misoli baroi halkuni doda shudaast pas az alomati (=) navista mesavad.

Мақолаи Д.Б. Қаландаров «Зарб ва тақсими ададҳои ихтисор-шаванда»-ро бо ададҳои 9, 11, 15, 15, 25, 50, 75, таҳлил мекунем:

1. Zarb ba adadi 5.

Baroi jagon adadro ba adadi 5 zarb kardan az pasi on adad jakum nul (ba 10 zarb karda) natigaji hosil sudagiho ba 2 taqsim kardan kifoja ast.

Misolho: 1. $(625 \cdot 5) = 6250 : 2 = 3125$;

2. $(375 \cdot 5) = 3720 : 2 = 1860$;

3. $(27 \cdot 5) = 270 : 2 = 135$

2. Taqsim ba adai 5. Baroi jagon adadro ba adadi 5 taqsim kardan, adadi dodasudaro ba adadi 2 zarb karda naticaji onro ba 10 taqsim kardan darkor ast.

Misolho: 1. $3750 : 5 = (3750 \cdot 2) : 10 = 7500 : 10 = 750$;

2. $95 : 5 = (95 \cdot 2) : 10 = 19$;

3. $68 : 5 = (68 \cdot 2) : 10 = 136 : 10 = 13,6$.

3. Zarb ba 9. Baroi jagon adadro ba 9 zarb kardan az pasi on adad nul zijod karda (ba 10 zarb karda) az naticaji hosil sudagi xudi hamon adadro zarb kardan darkor ast.

Misolho: 1. $325 \cdot 9 = 3250 - 325 = 2925$;

2. $47 \cdot 9 = 470 - 47 = 423$;

3. $30 \cdot 9 = 300 - 30 = 270$.

Дар мақолаи Д.Б. Қаландаров методҳои нави таълими арифметика ба забони тоҷикӣ таҳлил карда шудааст, ки он барои баланд бардоштани таълими математика дар хонандагони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти таълимии Тоҷикистон асос ба ҳисоб меравад.

Ҳаминро бояд қайд кард, ки то соли 1969 дар мактабҳои ҷумҳурӣ барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ фанни арифметика таълим дода мешуд ва аз соли 1969 то имрӯз ин фан ба фанни математика иваз карда шудааст, чунки маводҳои он талаботи имрӯзаи хонандагонро қаноат-бахш карда натавонист, бинобар он, ин фанро ба фанни математика иваз намуданд.

Давраи чорум. Методи афзалият. Омӯзгори синфҳои ибтидоӣ Лысенкова С.Н. дар тӯли 40 соли фаъолияти кориаш ғояи «афзалият»-ро соли 1971 дар коференсияи омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ пешниҳод кардааст: Ин ғояи «афзалият» аз чунин қисмҳо иборат аст:

1. Додани дарси қушод.

2. Ҳа, ҳамин тавр пеш рафта лозим аст!

Ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки қафоровии синф ба теъдоди хонандагони суҷхон вобастагӣ дорад, чунки онҳо ба пешравии синф ҳалал мерасонанд.

Хулоса, бинобар ин ҳар як омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дониши хонандаи худро хуб донанд ва ба ҳар яки онҳо муносибати хуби педагогӣ дошта бошанд. Ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки дар чараёни таълим бо тарзи зергурӯҳ машғулияти математикиро ташкил кардан ба мақсад мувофиқ аст. Дар замони ҳозира ин методро дар таълими синфҳои ибтидоӣ омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ хеле хуб истифода мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Абдуллозода Х.Ф. Таърихи риёзиёт дар Осиёи Миёна (асрҳои VXXV-XV). – Хучанд: 1999 с.-141 с.
2. Абдуллоев С. Аз таърихи ташаккули мактабҳои олии Тоҷикистон. – Хучанд: 1997 с. – 276 с.
3. Бурҳонов Қ.Т. Курси махсус аз методикаи таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ.- Хучанд: 2015. - 252 с.
4. Нисормухаммедов А. Руководство арифметикой (на тадж. яз.) Туркестанское Гос издательство. - Ташкент: 1923 с. - 233 с.
5. Нугмонов М. Дарси математикаи мактабӣ.- Душанбе: - 2008 с.- 66 с.
6. Осимов Қ.У, Фридман Л.М. Методҳои ҳалли масъалаҳои мате- матикӣ. – Душанбе: 1987 с. – 208 с.
7. Обидов И.О. Очерки мухтасари таърихи маорифи халқи Тоҷикистон. Нашриёти «Ирфон». – Душанбе: - 230 с.
8. Собиров Г. Инкишофи математика дар Осиёи Миёна (асрҳои XV-XVXX). – Душанбе: 1966 с. -132 с.
9. Шарипов А. Таърихи мактаби олии Тоҷикистон (солҳои 1946-1995). - Хучанд: «Хуросон»: 2002 с.- 235 с.
10. Шукуров М.Р. Очерки таърихи ташаккули маданияти сотси- алистии тоҷик. (солҳои 1917-1929). Душанбе: «Ирфон»: 1969 с. - 182 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ДАВРӢ ТАЪРИХИИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола қорҳои тадқиқотии олимони М.Р. Шукуров, З.Ш. Раҷабов, И.О. Обидов, А.Н. Колмогоров, А. Нисормухаммедов, Г. Собиров, Х. Муҳаммадиев, С.А. Аҳмедов аз нуқтаи назарияи илмӣ ва методӣ таҳлил карда ва даврҳои таърихӣ таълими математика дар мактабҳои ибтидоии ҷумҳурӣ дар чор марҳила нишон дода шуда, мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудааст.

Ҳадафи мақола: Гуфтан ба маврид аст, ақидаҳои М.Р. Шукуров нишон дод, ки таълими математика дар мактабҳои тоҷикӣ нисбат ба мактабҳои Осиёи Миёна фарқ мекунад, бинобар он, мо таҳлили таълими математикаро дар мактабҳои тоҷикӣ ба ду давра ҷудо кардем, яъне то давраи ғалабаи револютсияи Октябр ва баъд аз он. Аз рӯи таҳлили корҳои тадқиқоти З.Ш. Раҷабов, И.О. Обидов, А.Н. Колмогоров, А. Нисормухаммедов, С.А. Ахмедов, Г. Собиров, Ҳ. Муҳаммадиев ва маводҳои дар мақола таҳлилуҷуда, таърихи таълими математика дар мактабҳои ибтидоии ҷумҳуриро ба чор давраҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст, масалан: таълими ҳисоб то давраи револютсия; таълими ҳисоб аз солҳои 1917-1930; таълими ҳисоб аз солҳои 1930-1945; таълими математика (арифметика) солҳои 1945-1991.

Натиҷаи тадқиқот нишон дод, ки ҳар як давраҳои таълими математика дар мактабҳои ҷумҳурӣ аз ҳамдигар бо хусусиятҳои илмию методӣ фарқ мекунад. Бинобар он, омӯхтани таърихи таълими математика дар синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо, барои баланд бардоштани дониши математикии магистрант, омӯзгорони ҷавон, донишҷуён ва дигарон кӯмаки амалии ҳудро мерасонад.

Калидвожаҳо: таърих, давр, револютсия, шаҳр, мактаб, адад, рақам, амали арифметикӣ, метод, таълим, математика, хонандагони синфҳои ибтидоӣ, омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ, муассисаҳои таҳсилоти таълимӣ.

ОСОБЕННОСТИ ИСТОРИЧЕСКОГО ПЕРИОДА ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье анализируется научно – исследовательская работа ученых, таких как М.Р. Шукурова, З.Ш. Раджабова, И.О. Обидова, А.Н. Колмогорова, А. Нисормухаммедова, Г.С. Собирова, Х. Мухаммадиева, С.А. Ахмедова.

В своих работах они раскрыли содержания исторического периода с разделением преподавания математики в начальных школах республики на четыре этапа.

Исследования М.Р. Шукурова показала, то преподавание математики в таджикских школах в Средней Азии отличаются друг от друга, поэтому мы разделили преподавания математики в таджикских школах на два периода, до и после Октябрьской революции.

На основе анализа научных работ и проанализированных в статье материалов историю преподавания математики в начальных школах страны можно разделить на следующие четыре периода: преподавание математики до революции; математическое образование 1917-1930 г, математическое образование 1930-1945 г, математическое образование (арифметика) 1945-1991.

Наши исследования показали, что каждый период обучения математике в школах страны отличается друг от друга своими научно – методическими особенностями.

Поэтому проблема изучения истории преподавания математики в начальных классах поможет повысить качество образования и улучшить математические знания магистрантов, молодых учителей и студентов.

Ключевые слова: история, период, революция, город, школа, число, цифр, арифметический действия, метод, обучения, математика, учащиеся начальных классов, учителя начальных классов, общеобразовательные учебные учреждения.

FEATURES OF THE HISTORICAL PERIOD OF TEACHING MATHEMATICS IN THE PRIMARY SCHOOL OF THE SECONDARY GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article analyzes the research work of scientists such as M.R. Shukurova, Z.Sh. Radzhabova, I.O. Obidova, A.N. Kolmogorova, A. Nisormukhammedova, G.S. Sobirova, Kh. Mukhammadiyeva, S.A. Akhmedova.

In their works, they revealed the contents of the historical period with the division of mathematics teaching in primary schools of the republic into four stages.

The research of M.R. Shukurov showed that the teaching of mathematics in Tajik schools in Central Asia from each other, so we divided the teaching of mathematics in Tajik schools into two periods, before and after the victory of the October Revolution.

Based on the analysis of scientific works and materials analyzed in the article, the history of teaching mathematics in the country's primary schools can be divided into the following four periods: teaching mathematics before the revolution; mathematical education 1917-1930, mathematical education 1930-1945, mathematical education (arithmetic) 1945-1991.

Our studies have shown that each period of learning mathematics in the country's schools differs from each other in its scientific and mathematical features.

Therefore, the problem of studying the history of teaching mathematics in primary grades will help improve the quality of education and improve the mathematical knowledge of undergraduates, young teachers and students.

Key words: history, period, revolution, city, school, number, numbers, arithmetic operations, method, learning, mathematics.

***Key words:** history, period, revolution, city, school, number, numbers, arithmetic operations, method, teaching, mathematics, primary school students, primary school teachers, general educational institutions.*

Маълумот дар бораи муаллифон:

***Бурҳонов Курбонбой Турсунраҷабович** номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи табиӣ-риёзӣ, тарбияи эстетикӣ ва методикаи таълими он, Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров.Тел: (+992) 927841771, E-mail: kurbon1953@mail.ru*

***Бегимов Ҳусен Ҳудойёровиҷ** номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоӣ, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.Тел: (+992) 985762634, E-mail: begimovhusen@gmail.com*

Сведения об авторах:

***Бурханов Курбонбой Турсунраҷабовиҷ** кандидат педагогических наук, доцент кафедры естественно-математики, эстетической воспитания и его преподавания Худжандского государственного университета имени академика Бободжана Гафурова.Тел: (+992) 927841771, E-mail: kurbon1953@mail.ru*

***Бегимов Ҳусен Ҳудояровиҷ** кандидат педагогических наук, доцент кафедры методика начального образования Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айнӣ.Тел: (+992) 985762634, E-mail: begimovhusen@gmail.com*

Information about authors:

***Burhanov Kurbonboi Tursunrajabovich** Candidate of science in Pedagogy, Associate Professor at Methods of Teaching of Primary Classes, Khujand State University named after academician B. Gafurov. Tel: (+992) 927841771, E-mail: kurbon1953@mail.ru*

***Begimov Husen Hudoyarovich** Ph.D., assistant professor of methodology of primary education Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel: (+992) 985762634, E-mail: begimovhusen@gmail.com*

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳое, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи ҷопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузори карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргاردонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуется основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотацией на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи нумеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статьях должны быть при статье библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправит научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
2022. № 1(11)

Издательский центр
Таджикского педагогического университета им. С.Айни
по изданию научного журнала
«Вестник педагогического университета»:
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121
Сайт журнала: www.pedagog.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-20-12, (+992 37) 224-13-83.
Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная. Тираж
100 экз. Уч. изд. л. 29,6 усл. п.л.30
Подписано в печать 22.04.2022 г. Заказ №123
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С.Айни
734025, г.Душанбе, ул.Рудаки 121.